

અર્પણપત્રિકા.

મારાં સન્માનનીય, પરમપૂજ્ય, પરોપકારી, વિદ્યાવિલાસી,
સ્વર્ગવાસી, આજીવ સૌભાગ્યવંતાં

માતૃશ્રી

અમીરજી સાહેબ.

જેમણે પોતાના અવકાશનો સમય ધાર્મિક તથા
નૈતિક વાંચનમાં ગાળી, અમે જાને લાઘવોની હુકમવાદીમાં
બાલ્યાવસ્થાથીજ સતત પ્રયાસ કરી અનુપમ ધાર્મિક
સંસ્કારોથી અમૂલ્ય જીવ રાખ્યાં, જેમાંથી ધીમે ધીમે
કેળવણીથી જાણું સિંચન થતાં ઉચ્ચ ભાવનાઓ,
રાજ્યધર્મનું ચર્ચિત્ત ભાન, તથા તેનું પાલન કરવાની
અલ્પ શક્તિથી અમૂલ્ય ફળ મેળવવા અમે શાગ્યશાળી
થયા છીએ, તેમનું પવિત્ર ચિરસ્મરણીય નામ અમારા
મનમાં અમર રહી ભવિષ્યમાં પણ અમારી ફરજે જલવવામાં
અમને નવિન શક્તિ બશે તેવી હૃદયથી આશંકિત
પુત્રનો ધર્મ સમજી આંતઃકરમપૂર્વકના પુણ્યભાવ તથા
સ્નેહની લાગણીઓ સહિત ઉપકારપૂર્વક આ લઘુ પુસ્તક
હું તેમને અર્પણ કરું છું.

પાલજીપુર

તા ૧-૬-૧૯૧૨.

તાલેમહમદખાન.

પ્રસ્તાવના.

પ્રાચીન કાળથી અમારું જ્ઞાનદાન કાળ્યે તરફ વિશેષ પ્રીતિ ધરાવતું હોવાથી તેમજ મને પણ તે તરફ સ્વાભાવિક શોખ હોવાથી અમારા રાજ્યના ચારણ કવિઓ મારી પાસે વળતો વળત આવતા. હું તેમનાં કાળ્યે સાંભળતો અને તેમની સાથે તે જાળતમાં ચર્ચામાં ઉતરતો. જેમ જેમ હું ચિત્ત લગાડી વધારે સાંભળવા લાગ્યો, તેમ તેમ મને તે કાળ્યેનું વિશેષ મહત્ત્વ માલુમ પડ્યું, અને તેમનો સંગ્રહ કરી પ્રકટ કરવા મારી ઇચ્છા થઈ. એક કવિએ કહ્યું છે કે—

‘ જ્યું જ્યું છૂટે અજાનપણ, ત્યું ત્યું પ્રેમ પ્રકાશ,
જેસે કેરી આપકી, પકરત પકે મિઠાશ. ’

આ પ્રયત્નમાં મને માલુમ પડ્યું કે અમારા જ્ઞાનદાનના ઇતિહાસનાં ઘણાંક કાળ્યે આ રાજ્યના ચારણોના ચોપડામાં લખેલાં છે. પણ કેટલાક ચોપડા ઉપેક્ષિત લોગ થઈ પડ્યા છે, ત્યારે કેટલાક પાણીથી ધોવાઈ ગયા છે, તેમજ એક સુખ્ય ચોપડો બળી ગયો છે. આ સંયોગો ધ્યાનમાં લઈ આ ઉપયોગી સાહિત્યને અમર જીવંતી બક્ષવાના હેતુથી મેં મારા ગુણજ, શિરછત્ર, પૂજ્ય પિતાશ્રી ખુદાવિંદ નામદાર નવાબ સાહેબ બહાદુરને સંવત્ ૧૯૬૫ ના વૈશાખ માસમાં આ કાળ્યેનો સંગ્રહ કરી પ્રકટ કરાવવા વિનંતિ કરી; અને મને કહેવાને અત્યંત ખુશી ઉપજે છે, કે ખુદાવિંદ નામદાર હજુરશ્રીએ મારી નમ્ર અરજ ધ્યાનમાં લઈને તેમજ રાજ્યના કાર્યવાહકોએ મારા વિચારને પસંદ કરીને આ કાર્યની સુપરત મનેજ કરી.

અમારા વડાઓએ નલોર છોડી પાલણપુર રાજ્યગાદી સ્થાપી ત્યારથી આજ પર્યંત અમેએ ચારણોને પાલણપુર રાજ્યનાં ૬ સાતગામ પૃથક પૃથક

બહીસ કર્યા છે. તેમની પાસેથી આ કાળ્યો મેળવવાનાં હોવાથી 'મે' તેમને જોતાવી તેમના ચોપડામાંથી ઉતારી કરાવવાની શરૂઆત સંવત ૧૯૬૫ ના ભાદ્રપદ માસમાં દીધી, અને અમારી પ્રથમ રાજ્ય ગાદી જાલોરમાં હોવાથી ત્યાંના ભાટ ચારણો પાસેથી મળી આવે તેટલાં કાળ્યો ઉતારી લાવવાને સરૂપણ મોતેશરને જાલોર મોકલ્યા. ચોપડાઓ છૂર્ણ થઈ ગયેલ, તેમજ કેટલાંક કાળ્યો જીની મારવાડી ભાષામાં લખાયેલ તેમજ ભુંસાઈ ગયેલ; તેથી આ કાળ્યો વંચાવી તેમનો સંગ્રહ કરાવવામાં અને કેટલી મુશ્કેલીઓ નહી હશે તેની તુલના વાચકવૃંદ કરશે.

કેટલાકની એવી માન્યતા છે, કે ભાટ ચારણોએ કાળ્યોમાં અતિશયોક્તિ વાપરીને તેમજ સાલ તારીખ તરફ ઘેઘરકાર રહીને કાળ્યોને ઐતિહાસિક સાધને તરીકે નિરૂપયોગી કર્યા છે. પણ આ ખાબતમાં જેટલે દરજ્જે તેમને દોષિત કરાવવામાં આવે છે, તેટલે દરજ્જે તેઓ કૃપકાપાત્ર નથી. અતિશયોક્તિ અલંકારની કંઈક દરજ્જે કાળ્યોમાં જરૂર છે. વળી સાલ તારીખ વાળાં કાળ્યો ભવિષ્યમાં ચોક્કસ ઇતિહાસ તરીકે ગણાશે એવી તેમની ધારણા નહિ હોવાથી તેમણે તે તરફ સંપૂર્ણ લક્ષ આપ્યું નથી.

કર્નલ ટાડ અને ફ્રાન્સ સાહેબે 'ટાડ રાજ્યસ્થાન' અને 'રાસમાળા' જેવા ઉપયોગી ઐતિહાસિક ગ્રંથો ભાટ ચારણોના કાળ્યો અને લખાણોમાંથી બનાવ્યા છે, અને હિંદુસ્તાનનો પ્રાચીન ઇતિહાસ પણ આવાં કાળ્યોમાંથીજ રચવામાં આવ્યો છે.

કાળ્યોનો સંગ્રહ કરતાં મને વિચાર થયો કે અમારા ખાનડાનનો ઇતિહાસ કાળ્યો સાથેજ પ્રસિદ્ધ થાય તો વાચકને આ પુસ્તક વધારે લાભપ્રદ અને રસકથઈ પડે; તેથી 'મે' પાલણપુર રાજ્યનો ઉર્દુ ભાષામાં લખાયેલ ઇતિહાસનો ગુજરાતી તરજુમો કરવો બે વર્ષ ઉપર શરૂ કર્યો હતો. તેનો પ્રથમ ભાગ પ્રસિદ્ધિમાં મુકવાને ઈશ્વર કૃપાથી હું આજે શક્તિમાન થયો છું, અને આશા રાખું છું, કે થોડા વખતમાં બીજો ભાગ પણ મહાર પાડી શકીશ.

આ ઇતિહાસના સાધન સંપાદક અનેના મહુમ મોલવી સૈયદ રહેમતમીયાં ખુજમીયાં છે. તે અરબી, ફારસી, ઉર્દુ, અને ગુજરાતી ભાષાનું સારું જ્ઞાન ધરાવતા હતા. આ ઇતિહાસનાં સાધનો સંગ્રહ કરીને તેમણે ખરેખર રાજ્ય સેવા બજાવી છે, જેના માટે અમે તેમને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો યોછો છે. આ કામ પૂર્ણ થયા પહેલાં મોલવી રહેમતમીયાં ગુજરી ગયા તેથી કેટલોક

ભાગ અપૂર્ણ રહી ગયેલ, તે સંપૂર્ણ કરી પાલણપુર રાજ્યનો ઇતિહાસ ઉર્દુ ભાષામાં પ્રકટ કરવાનું કામ રાજ્ય મુનશી સૈયદ શુલાબમીયાં અબ્દુમીયાંએ માથે લીધું હતું.

મોલવી સાહેબનો કરેલ મુતસદ્દો સૈયદ શુલાબમીયાંને આ તવારીખ બનાવવામાં બહુજ કામ લાગ્યો છે. સૈયદ શુલાબમીયાંએ પરિશ્રમ વેઠીને તેમજ પોતાના ખાનગી વખતનો લોગ આપીને શુદ્ધ ઉર્દુ ભાષામાં 'તારીખે પાલણપુર' નામનું પુસ્તક બહાર પાડ્યું છે. હું સૈયદ શુલાબમીયાંએ લીધેલ પરિશ્રમ માટે અંતઃકરણથી મુબારકબાદી આપું છું અને તેમની યાદગીરી માટે આ પુસ્તકમાં તેમની છબી રાખું છું.

આ શુજરાતી ભાષાન્તર ઉર્દુ ઇતિહાસમાંથી મેં શબ્દે શબ્દ કર્યું નથી, પણ મૂળ બાબત ધ્યાનમાં રાખીને યોગ્ય જણાયું ત્યાં સુધારો વધારો કર્યો છે.

આ પુસ્તકમાં વાચક અદ્વાયુષી પતંગીયા માફક બાબી મુબારીઝખાનને પાલણપુરની રાજ્ય ગાદી ઉપર આવેલ જોશે. તે બાબી એલાદનો હતો, તેમજ પાલણપુરની ગાદી માટે કોઇ પણ પ્રકારે હકદાર નહોતો. દિવાન શેરખાન અપુત્ર મરણ પામ્યાથી તેમની બહેન સોનાબુણ તથા ભાણેજ મુબારીઝખાન, જે દિવાન શેરખાનના અંતકાળ સમયે પાલણપુર આવેલ હતાં, તેઓ અંધાધુંધીના લાલ લઈ કેટલાક નીચ, સ્વાર્થી, નિમકહસમ લોકોને પોતાના પક્ષમાં ખેંચીને પાલણપુરની રાજ્ય ગાદી થોડા દિવસ માટે પચાવી પડ્યાં હતાં. આ કામ ખટપટીયા લોકોએ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટેજ કર્યું હતું. વળી મુબારીઝખાનનું ગાદી ઉપર આવવું માત્ર નામનુંજ હતું. આ બધી બાબતો ધ્યાનમાં લઈને પાલણપુરના રાજ્યકર્તા તરીકે બાબી મુબારીઝખાનને ગણવામાં આવ્યા નથી, તેમજ તેમની હકીકત માટે અલગ પ્રકરણ પાડી લખવામાં આવ્યું નથી.

ઉર્દુ તવારીખમાં આ રાજ્યનો ઇતિહાસ ત્રણ ભાગમાં એકજ પુસ્તકમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે; પરંતુ મેં આ ઇતિહાસના બે ભાગ પાડી બે પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે. પ્રથમ પુસ્તકમાં ચોવીસમા રાજ્યકર્તા દિવાન શમ-શેરખાન સુધીના હેવાલ આપ્યો છે. સોળમા અને સત્તરમા રાજ્યકર્તા એકજ સમયે જલોર અને પાલણપુરની ગાદી ઉપર થયા છે. તેઓ બન્ને સગાભાઈ હતા. તેમાં એક ભાઈના વંશમાં ચોવીસમા રાજ્યકર્તા સુધી રાજ્યગાદી રહી છે, જે હકીકત આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવી છે. બીજા ભાઈના વંશમાં પચીસમા રાજ્યકર્તાથી રાજ્યગાદી શરૂ થાય છે, જે હકીકત બીજા પુસ્તકમાં આવશે.

આ ઇતિહાસ મારા વડીલોના છે, તેથી તેમની તરફ પૂજ્યભાવ અને વિવેક ભળવો એ મારી ફરજ સમજીને મેં લખાણમાં મારા વડીલોને લગતાં સર્વનામ અને ક્રિયાપદ માનાર્થે બહુવચનમાં વાપર્યા છે.

આ પુસ્તકમાં જે તસવીરો આપવામાં આવી છે, તે ત્રણ પ્રકારની છબીઓ ઉપરથી લીધેલ છે. (૧) ફોટો, (૨) દિલ્હી અને અમદાવાદના ચિત્રકારોએ કલમ વડે ચિતરેલ તસવીરો (૩) અહીંના છવારાઓએ ચિતરેલ ચિત્રો. ત્રીજા પ્રકારની છબીઓ બીજા પ્રકારની છબીઓ સાથે સરખાવતાં તે છબીઓમાં ઘણી ખામીઓ જોવામાં આવે છે, પણ તે સુધારવાથી તેમની પ્રાચીનતા જતી રહે છે, તેથી મુજબ ચિત્રો અસલ સ્થિતિમાંજ છાપવામાં આવ્યાં છે.

આ પુસ્તક અમારા જ્ઞાનદાનની રીતભાત, રિવાજો, પરાક્રમો, દંતકથા, પ્રજાપ્રત્યે રાજ્યધર્મ અને સર્વોપરિસત્તા તરફની વફાદારી બહેરાતામાં મુકે છે, અને હું આશા રાખું છું, કે તે આ રાજ્યના ભવિષ્યના રાજ્યકર્તાઓને સન્માર્ગ સૂચક નીવડશે. આ રાજ્યમાં રહેતા જુદી જુદી કેામના લોકોએ અમારા જ્ઞાનદાનની બળવેલ સેવા તેઓ ભૂલશે નહિ, અને રાજ્યના જાગીરદારો અને પ્રજાને રાજ્યના અવધવો ગણી સર્વોપરિ સત્તાને વફાદાર રહેશે.

અહીં મારે ઠંડેવું બેઠ્યું કે આ પુસ્તકનું શુજરાતી સુધારવામાં તેમજ મુદ્રા જોવા વગેરે કામકાજમાં મારા પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી મહેતા લલ્લુભાઈ ભીખાભાઈ બી. એ. એ સારી મદદ આપી છે. તેમજ આ ઇતિહાસને લગતી કેટલીક બાબતો સુચવવામાં તથા લાખાન્તરને ઉર્દુ ઇતિહાસ સાથે સરખાવવામાં સુનશી શુલાબતીયાં અબ્દુલીયાં, જુના ચિત્રોની તેમજ કેટલાક દેખાવોના ફોટો લેવામાં સૈયદ ખાનજીભીયાં લાલભીયાં, જુના ચોપડામાંથી કાઢ્યે લખાવવામાં અને તેના મુદ્રા તપાસવામાં દેવરાસણના મોતેશર લાખાજી કાનજીએ, મુદ્રા તપાસી છપાવવાના કામમાં પટવારી પરમાનંદદાસ રણછોડલાલે તથા અંબાલાલ બહેચરલાલ મહેતાએ સારી મદદ કરી છે જેના માટે હું તે સર્વની અંતઃકરણથી ઠંદર કરું છું.

આ પુસ્તક છપાવવાનું કામ અહિંના વતની મી. મેરેથર દામોદર ભોપેની મારફત વડોદરામાં લક્ષ્મી વિલાસ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ કંપની લીમીટેડમાં સોંપવામાં આવ્યું હતું; અને મને ઠંડેવાને આનંદ થાય છે કે છાપકામ તથા બાઈન્ડીંગનું કામ

મુ'બઈના પ્રખ્યાત પ્રેસો જેવું સંતોષકારક થયું છે. આ સંબંધમાં પ્રેસના મેનેજર
મી. છોટાલાલ લાલભાઈ પટેલે તથા મી. મોદેશ્વર દામોદર ભોપેચ્છે અતઃકરણથી
કામ કર્યું છે અને તે માટે તેમની પણ હું કદર કરું છું.

સાહિત્ય સેવામાં આ મારી પ્રથમ પ્રયાસ છે, તેથી વાચકવૃંદ મારી ભૂલોને
ઉદ્ધાર દીલથી દરગુજર કરશે.

રાજ્યમહેલ.
પાલણપુર,
તા. ૧-૬-૧૯૧૩

તાલેમહમદખાન.

મુનશી સૈયદ શુદાળમીયાં યાળદુમીયાં.

પાલણપુર રાજ્ય હિંદનાં બીજાં ફ્રેટ' કલાસ મુસલમાની રાજ્યો કરતાં ઘણું જુનું છે. આ રાજ્યના પ્રથમ રાજ્ય કર્તા મલેક ખુરમખાને ઈ. સ. ૧૩૬૪ માં જલોરમાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું, ત્યારથી આ રાજ્ય કુટુંબને રાજ્ય કરતાં સગ-લગ સવાપાંચસો વર્ષ થયાં છે. ગુજરાત અને દિલ્હીના બાદશાહોની બાબેલી નોકરી પેટે મળેલ ખિતાબો અને પ્રાચીન ઇમારતોના લેખો, ચારણોને આપેલ ઇનામી ગામો તથા ભાટ બ્રાહ્મણોને દાનમાં આપેલ ગામો અને વર્ધાસનો, આ રાજ્ય લાંબા વખતથી હયાત હોવાની શાખીતીઓ આપે છે.

આ રાજ્યકુટુંબે રાજપુતાનામાં પ્રથમ રાજ્ય ગાદી સ્થાપેલી, તેથી રાજપુતોના કેટલાક સિવાજ રૂઢીઓ આ રાજ્ય કુટુંબમાં જોવામાં આવે છે.

પાલણપુર રાજ્યનો ઘણો ખરો ઇતિહાસ નીચે જણાવેલ સાધનો ઉપરથી પાલણપુર રાજ્યના ઇતિહાસનાં સાધનો બનાવવામાં આવ્યો છે.

અમદાવાદ અને દિલ્હીના આધિપત્ય નીચે આ રાજ્ય કેટલોક સમય રહેત હોવાથી ત્યાંની બાદશાહતના ઇતિહાસમાંથી પાલણપુર રાજ્યનો કેટલોક ઇતિહાસ મળી આવ્યો છે.

પહેલું સાધન.

મુસલમાની ધર્મના મહેદવી પંથના કેટલાક વિદ્વાનોએ ધર્મ સંબંધી પુસ્તકો લખ્યાં છે, જેમાં મુખ્યત્વે કરીને પાલણપુર રાજ્યના કેટલાક બનાવોની નોંધ કરવામાં આવી છે.

બીજું સાધન.

ફંતકથાઓ તથા ભાટ ચારણોએ મોઢે કરેલ પેદીનામાં તથા કાંચે
પાલણપુર રાજ્યના ઇતિહાસનું ત્રીજું
સાધન.

ભાટ ચારણોએ બનાવેલ કાંચે તેમજ તેમના ચોપડાઓમાં નોંધ કરેલ
લખાણોમાંથી આ રાજ્યનો ઘણો ખસે
ચોથું સાધન.

લલોરનાં બધાં મળી સાતસો આઠસો કાંચે હાથ લાગ્યા છે. જેમ કર્નલ
ટૉડ તથા ફ્રાન્સ સાહેબે ટૉડ 'રાજ્ય સ્થાન' અને 'રાસમાળા' જેવા
કિંમતી ઐતિહાસિક ગ્રંથો ભાટ ચારણોનાં કાંચે અને લખાણો ઉપરથી રચ્યા
છે, તેજ પ્રમાણે આ રાજ્યનો ઇતિહાસ પણ તેવા લોકોનાં કાંચે અને
લખાણોમાંથી સંગ્રહ કરી રચવામાં આવ્યો છે. ભાટ ચારણો પ્રાચીન સમયના
ઇતિહાસ સંપાદક ગણાયા છે, જે કે તેમનાં કાંચે અને લખાણોમાં અતિ-
શયોક્તિ અને તારીખનો અભાવ કેટલેક ઠેકાણે માલૂમ પડે છે, પરંતુ એ
નિર્વિવાદ છે કે હિંદનો ઇતિહાસ પણ આવાં સાધનોએજ પુરો પાડ્યો છે.

બગીચાની સનહો, પરવાના, તાંબાપત્ર પરના લેખો, ઇનામ તથા દાનમાં
આપેલ ગાયો, ગરાસો વગેરે આ ઇતિ-
હાસનું પાંચમું સાધન છે.

જે જે માનનીય ઐતિહાસિક ગ્રંથો સાથે સરખાવીને આ પુસ્તક રચવામાં
આવ્યું છે, તે નીચે પ્રમાણે છે.

મીરાતે સીકંદરી, મીરાતે અહેમદી, મીરાતે આદમ, તખકાતે અકબરી,
આધુને અકબરી, અકબરનામું, મુન્તાખુલ તવારીખ, તુઝકે જહાંગીરી, સેફલ
મુતાઅખ્ખરીન, હયાતે અફઘાની, સોલત અફઘાની, મખઝને અફઘાની, ટૉડ રાજ્ય
સ્થાન, વકાએ રજપુતાના, દરબારે અકબરી, ઇન્તેખાલુલ મવાલીદ, ખાતમે
મુલેમાનો, કિતાબ અહેમદ નામ બત, રાસમાળા, રાજ્યખ્યાત, રાજ્યદીપક,
રાજ્યદર્પણ, રાજપુતાનાની ભૂગોળ, ભારત રાજ્યમંડળ, પીરમંડળ, ગેઝેટીયર
વગેરે.

અફઘાનીસ્થાનના લોકો 'પુસ્તુ' ભાષામાં 'પુષ્તુન' નામથી પોતાને
ચોળખાવે છે 'પુષ્તુન' અથવા 'પુષ્તુન'
નો મૂળ શબ્દ 'પુસ્તાં છે,' જેનો અર્થ

‘ટેકરો’ થાય છે ‘પુસ્તાં’ શબ્દના ‘સીન’ અક્ષરને બદલે ‘જે’ અક્ષર બોલાવાથી ‘પુસ્તાં’ નું અપભ્રંશ રૂપ ‘પુષ્તુન’ થયું. આ લોકો પહાડી મુલકમાં રહેતા હોવાથી ‘પુષ્તુન’ અટક તેમણે ધારણ કરી. હિંદમાં તેઓ પહાણ અથવા અફઘાનની અટકથી પ્રસિદ્ધ છે.

‘હયાતે અફઘાની’ માં લખેલ છે કે આ લોકો હિંદુસ્થાનમાં પ્રથમ બંગાળા બિહારના પાયતબ્ત પટણા શહેરમાં આવી વસેલ હોવાથી હિંદના લોકો તેમને *પહાણ (પટણાના રહેનાર) ની અટકથી ઓળખવા લાગ્યા. આ કેમ કઇ સદીમાં. અને શા કારણથી બિહારમાં આવી વસી તે જો કે બરાબર જણાયું નથી; તથાપિ હંત કયાઓ અને તવારીખો ઉપરથી એવું અનુમાન થાય છે, કે તેમને હિંદમાં આવવાનું મુખ્ય કારણ વેપારનું જ હતું. વેપાર અર્થે હિંદમાં આવ્યા પછી તેમણે બંગાળા અને બિહારમાં રહેકાણું કરી સત્તા જમાવી, જે હકીકત કેટલીક ઐતિહાસિક બાબતોથી સિદ્ધ થાય છે.

‘હયાતે અફઘાનીમાં’ લખ્યું છે કે અફઘાનીસ્થાનના સોદાગરો હિંમતવાન અને હોંશિયાર છે. તેઓનું રહેકાણું બેક સ્થળે સ્થાયી નહિ હોવાથી તેઓ ‘પવંદા’

એટલે ‘લટકતો ટોળી’ ના નામથી ઓળખાય છે. આ ટોળીમાં મુખ્ય પાંચ જાતો છે. ૧ ફનાસીર, ૨ ખરોટી, ૩ દોટાની, ૪ નયાઝી અને ૫ મીયાં ખેલ લોહાની. મીયાં ખેલ લોહાની જાત પ્રાચીન કાળમાં ઘોડા ઉછેરી વેચવાનો (સોદાગીરી) નો ધંધો કરતી હતી. શરદઋતુ ખેસતાં આ કેમ દરસાલ ધંધા અર્થે ભરતખંડમાં આવતી હતી. તે લોકો પોતાનાં બાળકોને તથા જનાવરોને મુસાફરીમાં સાથે રાખતા હતા. તેઓ ગીઝની, કીલાત, ઝરમટુ અને હજારી-સ્તાનના પ્રગણાના મેદાનમાં થઇ ગોમલની ખીણ અને સુલેમાન પહાડની તલેટીના રસ્તે ડેરાઇસ્માલખાનની હદમાં ઉતરતા હતા. અહીં ઘાસ ચારાની સારી જગો જોઇ તેઓ તંબુઓ નાખી કંપ કરી રહેતા. પોતાના કમીલાને અહીં

● કેટલાકનું અનુમાન એવું છે કે તેઓ અબદુલ રસીદના ત્રીજા દિકરા બેટનની બોલાદના હોવાથી બેટન શબ્દ ઉપરથી ‘પહાણ’ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા; પણ આ પ્રમાણ માનનીય નથી. કારણ કે જેઓ બેટનના વંશજો છે તેઓ પહાણના નામથી ઓળખાતા નથી એટલું જ નહિ પણ પહાણ શબ્દનો અર્થ તેઓ જાણતા નથી. આ શબ્દ હિંદમાં આવ્યા પછી ઘડાયો હોય તે વધુ સંભવિત છે. ફારસી બાબાખાનમાં ‘પહાણ શબ્દ’ લખી રાખેલો નથી.

ફનાસીર અને ખરોટી તે ધીલઝળની અને દોટાની તથા નયાઝી તે લોહી કામની સાખા છે.

છોડી તેમથી કેટલાક મુલતાન અને લાવલપુરના રસ્તે રાજપૂતાનામાં ઉતરતા,
અને કેટલાક મુલતાનથી પૂર્વ દિશામાં એટલે ઢાંકા બગાળા તરફ જતા

ઉપરની હકીકતથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે લોહાની પકાણોએ સોદાગીરીના
ધધાઅર્થે પબળ અને બગાળા વિગેરે
લોહાની પકાણો

હિંદના લાગોમાં પ્રથમ આવતવ શરૂ કરી
હતી. પછી તેઓએ ઠઈ કારણસર બગાળા બિહારમાં વાસ કર્યો કેટલોક વખત
વીત્યાપછી તેઓ પોતાના અસલ ધધાને સુકી ઠઈ બાદશાહી લશ્કરમાં દાખલ
થયા ત્યાં તેમણે લડાઈઓમાં પરાક્રમ બતાવી કીર્તિ અને ઉચ્ચ ઓધધાઓ
સંપાદન કર્યા તેમજ તેમણે બગાળા બિહારના મુલકમાં હકુમત પ્રાપ્ત કરવાને
શુભ સંયોગો મળ્યા વળી હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાંથી એમ પણ મળી આવે
છે, કે જ્યારે બાબર બાદશાહ આગ્રામાં આવ્યો તે વખતે ઠનોજ અને બગાળા
નેમત્યકોણને કેટલોક પ્રદેશ નાસરખાન લોહાની ઉફે ફરમવી વગેરે અધ્યા
નોને તાબે હતો * હિંદીના શરવશના બાદશાહ મહમદશાહ અહમદી (ઈન્સાફી)
ના હરબારમાં દોલતખાન લોહાની વજરાત અને વઢીલાવના ઓદ્ધા ઉપર હતો
તેમજ લોહી બાદશાહના સમયમાં લોહાની પકાણો સારા ઓદ્ધાએ પહોંચ્યા
હતા (જુઓ તારીખે ફરીશતા તથા મુન્તખબુત તવારીખ)

આ લોહાની પકાણોમાંના કેટલાક બિહારમાંથી મારવાડના બલોરના
વિહારમાં આવી વસ્યા, અને ત્યાં બિહારી-
વિહારી પકાણુના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા

લાગ્યોહયના સંજોગે અનુકૂળ હોવાથી તેમાંના ધુરમખાન વિહારી પકાણે બલોર
રાજ્ય કબજે કર્યું, અને ત્યાં રાજ્ય સત્તા જમાવી ધુરમખાનની ચોથી પેઢીએ
વિહારી પકાણુના કબજામાંથી બલોર છુટી બલોચિને સ્વાધીન થયું, પણ મલેક
ખાન વિહારીએ પુનઃ પ્રાપ્ત કીધું આ મલેકખાનના બાપનું નામ હેતમખાન
હતું અને હેતમખાનનીજ ઓલાદમાં આજસુધી આ રાજ્ય આવ્યું આવે છે
પાલણપુર રાજ્યકર્તા હેતાણી અટકથી મશહૂર છે વગી વિહારી પકાણેએ પ્રથમ
રાજ્યગાદી બલોરમાં સ્થાપેલી હોવાથી આ રાજ્યકુટુંબને કે'વાક 'જાંયોરી' થી
ઓળખે છે જે રજપુતો સુસવમાની ધર્મ અગિયાર કરી આ રાજ્યની નોકરીમાં
વશપર પરા જોડાયા છે તેમનેજ ખરી ગીતે 'જાંયોરી' અટક લાગ્યું પડે છે

* જુઓ તારીખે હિંદુસ્તાન બા. ૩ જે મોઢવી જકાબદવા ફત પાનુ ૬૫

† જુઓ (પ્રોફેસર મહમદજકાબદલા ફત) તારીખે હિંદુસ્તાન બા. ૩ પાન ૧૩૬

હજરત ખાલીફના દિકરા વલીદ, જે અબ્દુલ્લાશમ્સના કુટુંબમાં નામાંકિત,

પઠાણોની ઉત્પત્તિ

બહાદુર થયા છે, તેમના વંશના પઠાણો છે;

પણ જહાંગીર બાદશાહના ઉમરાવ *ખાન-

જહાન લોદીએ 'મખબરે અફઘાની' નામનું પુસ્તક રચ્યું, જેમાં પઠાણોના પેઢીનામા મુજબ પઠાણ કેમ સાલુલ્લે એટલે તાલુતના પૌત્ર આસફ અને અફગનાની બાદશાહની હોય એમ જણાય છે.

ઈસ્રાઈલ કેમના બાદશાહ આવલ ઉર્ફ તાલુતે પોતાના અંતકાળ વખતે

સાવલની વસીઅત.

હજરત હાઉદને એવી વસીયત કરી કે

મારી બન્ને સ્ત્રીઓ સગર્ભા છે, માટે તેમની

તમે પૂર્ણ સંભાળ રાખજો, કારણકે તેમને પેટે જે દિકરા અવતરશે તેમના

વંશને દુનિયામાં કીર્તિ મેળવશે. ફરમાન મુજબ હજરત હાઉદે અમલ કર્યો.

બન્ને વિધવા સ્ત્રીઓને દિકરા અવતર્યા; જેમનાં નામ 'અરખીયા' અને

'અરમીયા' રાખવામાં આવ્યાં. આ બન્ને યુવાન વયના થયા ત્યારે હજરત હાઉદે

અરખીયાને મુખ્ય પ્રધાન અને અરમીયાને સેનાધિપતિ બનાવ્યો. આ બન્ને

ભાઈઓને એકેકે દિકરા થયા. અરખીયાના પુત્રનું નામ આસફ અને

અરમીયાના દિકરાનું નામ અફગના પાડવામાં આવ્યું. હજરત સુલેમાને આ

બન્નેને તેમના હાદ્દાની જગ્યાએ કાયમ કરી બેતુલમુકદ્દશની ઈમારત બંધાવવાનું

કામ પણ તેમને સોંપ્યું. આ ઈમારત બનાવવામાં જેવો કામે લાગેલ જેમની

પાસેથી અફગના 'પુત્ર' લાપા શીખ્યો. અફગનાને ચાળીસ છોકરાં થયાં,

જેમના વંશને આસપાસના મુલકમાં વસ્યા.

* ખાનજહાન લોદીનું મૂળ નામ પીરખાન હતું. તેને પ્રથમ 'સલાબતખાન' અને પછી 'ખાનજહાન' નો ખિતાબ મળ્યો હતો.

ઈ ઈ સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષ ઉપર દબ્બલ સમુદ્ધિ નળીના ફરમાનથી ઈસ્રાયલ કેમના બાદશાહ સાવલ નળીને મુકરર કરવામાં આવ્યા હતા. તે જળુના પઠાણોમાં ફલસ્ત્યુનની લડાઈમાં માર્યા ગયા હતા. કહે છે કે સાવલ નળી, દબ્બલ યાફુનના દિકરા બનીયામીન વંશજ છે. એક વખત સાવલ નળીને તેમના પિતાએ શ્રુમ થયેલ ખચ્ચત્તી સોંપમાં મોકલ્યા હતા, તે વખતે દબ્બલ સમુદ્ધિ નળીએ તેમના માથામાં તેલ નાંખી ઈસ્રાઈલ કેમના બાદશાહ તરિકે સત્ત્યાગ્રિયે કર્યો હતો. (જુઓ તોરેત સમુદ્ધિ બાબ ૧૦ મે.)

*બખ્તેનસરે બની ઇસાઈલને શામના મુલકમાંથી દેશનિકાલ કર્યાથી તેમના અધ્યાનીસ્તાન અને અરબસ્તાનમાં બની ઇસાઈલનાં વંશ વંશજોમાંના કેટલાક અરબસ્તાનમાં, કેટલાક ગોર પર્વતમાં અને કેટલાક ફિરોઝ પર્વતમાં જઈ વસ્યા. જેઓ પહાડી

મુલકમાં વસ્યા તેમણે તે મુલક ધીમે ધીમે કબજે કરી લીધો. આ પહાડી મુલકને હાલ અધ્યાનીસ્તાન કહે છે, અને તેની રાજધાનીનું શહેર કાબુલ છે. જેઓ અરબસ્તાનમાં જઈ વસ્યા, તેમનામાં કેટલાક વખત પછી વલીદનો બુદ્ધિશાળી અને હાલો દિકરો ખાલીદ પેદા થયો; તેને પેગંબર મહમદ સાહેબે સેફુલ્લાને ખિતાબ બક્ષીસ કર્યો હતો. પહાણો આ ખાલીદના બોલાદના છે, તે જગ પ્રસિદ્ધ વાત છે.

પેગંબર મહમદ સાહેબ મહીને પધાર્યા ત્યારે ખાલીદ પોતાના અધ્યાન લાધ્યો જેમનો સરહાર એસનો દિકરો હજરત કેસને મલેકનો ખિતાબ કેસ હતો, તેમને ગોર અને પુરાસાનના પહાડી મુલકમાંથી મહીને બોલાવ્યા. ત્યાં કેસ, જે બની ઇસાઈલના બાદશાહ સાબુલની છત્રીસમી પેઢીએ થયો છે, તેણે તથા તેના સાથીઓએ મુસલમાની ધર્મ અંગીકાર કર્યો. પેગંબર સાહેબે કેસનું નામ 'અબ્દુલ રશીદ' પાડ્યું, અને તેને ફરમાવ્યું કે તમે સાબુલ બાદશાહની બોલાદના છો, અને ફરાનમાં તમને 'મલેક' ના ખિતાબથી ઇશ્વરે બોળાવ્યા છે, માટે અમે પણ તમને 'મલેક' ખિતાબથી બોળીશું.

પેગંબર સાહેબે મક્કાની આસપાસનો મુલક છોડવા માંડ્યો. તેમાં લશ્કરના અધ્યાનો કેસની બોલાદના છે આગેવાન અબ્દુલ રશીદ (કેસે) બહુ બહાદુરી બતાવી, તેથી તેની ચઢતી માટે પેગંબર સાહેબે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી.

પેગંબર સાહેબની રજા લઈ કેસ અબ્દુલ રશીદ પોતાના મુલકમાં (ગોર અને પુરાસાનના પહાડી દેશમાં) ગયો; અને તેણે ત્યાં મુસલમાની ધર્મ પ્રવર્તાવ્યો. અધ્યાનો તેનીજ બોલાદના છે. કેસ અબ્દુલ રશીદનું લગ્ન ખાલીદની દિકરી સાથે થયું હતું. તે બાઈને પેટે ત્રણ દિકરા નામે ૧ સીકબન, ૨ ઘોરગસ્ત ૩ બીટન થયા હતા. આ ત્રણ જણ અધ્યાનોના મૂળ પુરૂષ ગણાય છે. તેઓ

• બખ્તેનસરેનું નામ 'તોરેત' પુસ્તકમાં 'બુકદીનસર' લખ્યું છે. તે બાબીવનો બાદશાહ હતો. આનું જનન ચંદ્રિ "તોરેત" અને "બેદહે" અગ્રીની તવારીખમાં લખ્યું છે.

અબદુલ રશીદના દિકરા અને ખાલીદના ભાણેજ હોવાથી અફઘાનો કૃળવાન હોવાનું સાબીત થાય છે. (જુઓ હયાતે અફઘાની.)

સીડખનને પુત્ર નહિ હોવાથી તેણે પોતાના ભાઈ બેટનના દિકરા ઇસ્તા-
ઇલને દત્તક કરી લીધો. ઇસ્તાઇલને 'નુહાન
નામે એક દિકરો હતો, જેના વંશજો
નોહાની અફઘાનો કહેવાતા હતા. અફઘાનોની બોલવાની પદ્ધતિ મુજબ નોહા-
નીને બદલે ' નલવાની અથવા લોહાની ' બોલાવું હતું. નુહાનની પ્રથમ સ્ત્રી
સીરીથી મરવતનો જન્મ થયો, જેના વંશજો મરવતના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.
કેટલાએક તેમને ' સીપન લોહાની ' કહે છે. બીજી સ્ત્રી તુરીથી પાંચ પુત્ર થયા,
જેમાંથી પઠાણોની મમાબેલ, મીયાબેલ અને તતુર વગેરે પ્રસિદ્ધ શાખાઓ
નીકળી છે. તેઓ તુરલોહાની પણ કહેવાય છે. મીયાબેલમાંથી સેનબેલ અને
તેમાંથી અબાબેલ શાખા નીકળી છે. લોહાની પઠાણોની શાખાઓ ' પવંદા '
વેપારીની માફક વેપાર કરતી ધનાઢય હતી. દરેક શાખાનો ઉપરી ' ખાન '
અથવા ' મલેક ' †અટકથી ઓળખાતો અથવા દરેક જાત આ મલેકને ઉપરી કબુલ

* પઠાણોની જે શાખાએ લોહગઢને કબજે કર્યો તેને લોહાની કહીને ઓળખાવે છે; પણ આ
ફક્ત અટકજની વાત છે એનો ઐતિહાસિક પુરાવા નથી.

† ' મખમ્મને અફઘાની ' મુજબ મલેકનો ખિતાબ હજારત મદમદ પેશવરે બહેસો છે, પણ
કેટલાકો એમ માને છે, કે ' મલેક ' ' માલીક ' તું સંક્ષિપ્ત રૂપ છે. અફઘાનોની કોમના સરદારના
નામની આગળ માનાર્થે ' મલેક ' રાખ્ત લખવામાં આવે છે. મલેકનો ખિતાબ સુલતાન મદમદ
શીરનવીના વખતમાં પ્રથમ રાજ થયો હતો. કેટલાક ઇતિહાસોમાંથી એમ પણ જણાય છે, કે શુન્-
રાતના બાદશાહોએ મલેકનો ખિતાબ અફઘાનોનેજ આપ્યો હતો એટલુંજ નહિ પણ તેમણે પોતાના
અમીરોને તથા મુસાદબોને બિનતા રાખ્યા વિના બક્ષીસ કર્યો હતો. બાદશાહો આ ખિતાબ આપતા
હોવાથી તે એવો માનનીય ઘર્ષ પડ્યો હતો, કે દરેક અમીરે પોતાની નામની સાથે આ ખિતાબ જોડી
દીધો હતો. હાલ પણ શુન્રાતમાં કેટલાક મલેકની અટકથી ઓળખાય છે. આ રાજ્યના રથાપનાર
મલેક ખુરમખાન અને મલેક યુસુફખાન પોતાની યોગી સરદારી ધરાવતા હોવાથી આ ખિતાબ
તેમને પ્રથમથીજ મળેલો હતો, જેને શુન્રાતના સુલતાનોએ કાયમ રાખ્યો હતો. હાલ પણ રામારુખ
મક્કે ગયાવાં ગાયનોમાં પાલણુપુર રાજ્યકર્તાઓની ઓળખાણ " ખાનમલેક " ના ખિતાબથી
આપવામાં આવે છે.

હિન્દી ચોપડામાંથી એમ મળી આવે છે, કે શુન્રાતના બાદશાહ અહમદશાહે મલેક દસન-
ખાનને જલોરની સનદ આપી, ત્યારે તેમને મલેકનો ખિતાબ બરોધો હતો. આ ખિતાબ મલેકખાન
સુધી રહ્યો હતો. ગજનીખાન બીજા અને ફિરોજખાન, બાદશાહ અકબરની હકુમત સ્વિકારી તેના
અમીરોમાં દાખલ થયા, ત્યારે તેમને ' ખાન ' અને દિવાન ' ના ખિતાબો મળ્યા હતા; જે હજુ સુધી
પાલણુપુર રાજ્યકર્તાઓમાં ચાલુ છે.

રાખી તેના કદા પ્રમાણે ચાલતી. નાતજાતના પરસ્પરના ઝગડાઓ પણ મલેક ચુકવતા હતા. લોહાની પકાણુના ગધા ફાંટાઓનો સંબંધ મીયા ખેલ અને મમાખેલ શાખાથી વિશેષ હતો.

ઉપરની હકીકતથી એમ અનુમાન કરી શકાય છે, કે મીયાખેલ લોહાની જાત, જે ળંગાળા બિહારમાં આવી વસી હતી, તેની શાખા અખાખેલમાં થયેલ સલીમખાનના દિકરા મલેક ગઝનીખાન અથવા કેટલાકના લખવા મુજબ મલેક અલીશેરખાન મારવાડમાં આવી વસ્યા હતા; અને તેમના વંશજોએ ગુજરાતના સુલતાનોની મદદથી જાલોર તથા તેની આબુગાબુના મુલકમાં કબજો મેળવ્યો હતો.

પાલણપુરના રાજ્યકર્તાઓ 'દિવાન' થી પ્રસિદ્ધ છે, એટલે તેમને દિવાનનો ખિતાબ શી રીતે, કેના વરદ્ધી, અને ક્યારે દિવાનને ખિતાબ મળ્યો, તે જાણવું અવશ્યનું છે. ભાટો

પાસેની હકીકતથી એમ જણાય છે, કે વિશાળદેવ ચહુવાણને મેવાડના રાણા લાખમસિ હે જાલોર અને ગોદવાડની હકુમત સોંપી રક્ષિત રાજા તરિકે નક્કી કર્યો, ત્યારે વિશાળદેવે 'દેવરી આણુ હે' એવા સોગન ખાઈ મેવાડનું આધિપત્ય કબુલ કર્યું. આથી વિશાળદેવનું ઉપનામ 'દેવ આણુ' પડ્યું. તેના રાજ્યમાં જે કોઈ 'દેવઆણુ' લઈ ખરાબર પાળે નહિ, તેને વિશાળદેવ સખત સજા કરતો. વિશાળદેવના મરણ પછી જાલોરમાં વિહારી પકાણુનો રાજ્ય અમલ શરૂ થયો. ત્યારથી તેમણે પણ લોહાની પ્રીતિ સંપાદન કરવાની ખાતર વિશાળદેવનું ઉપનામ 'દેવઆણુ' ધારણ કર્યું. ધીમે ધીમે 'દેવઆણુ' બદલાઈને વિહારી પકાણુ 'દિવાન' કહેવરાવવા લાગ્યા, અને ભાટ ચારણો પણ તેમને દિવાનના પદથી ઓળખાવવા લાગ્યા.

જેઠાણની હિન્દી ભાષામાં લખેલ નોંધમાંથી મળી આવે છે કે મલેક ઉસ્માનખાનને આસીરગઢનો કિલ્લો જીત્યાના બદલામાં જાલોર રાજ્યની જે સનદ ગુજરાતના સુલતાને આપી હતી, તેમાં ઉસ્માનખાનના નામ આગળ 'ગુજ્ઞ તુલ મુલક દિવાન' લખેલ હતું. ત્યારથી 'ગુજ્ઞ તુલ મુલક દિવાન' નું પદ આ રાજ્ય કર્તાઓમાં વંશપરંપરા ચાલ્યું આવે છે. અકબર બાદશાહે ગઝનીખાનને સરહદ ઉપરની લઢાઈમાં જળવેલ સેવાના બદલામાં 'દિવાન' ની પદવી, લાહોરની સુબેદારી તથા પાલણપુર અને ડીસાનાં પ્રગણાં બક્ષીસ કંપેલાં ત્યારથી આ રાજ્યકર્તાઓને દિવાનની પદવી સઘળા લખાણોમાં લખવામાં આવે છે.

કોઈ એમ પ્રશ્ન કરે કે દિવાનની પદવી ખાસ મુલ્કી ખાતાને લગતી છે; તેા ગઝનીખાન જેમને બહાદુરીના બદલામાં દિવાનની પદવી વિષે વિશેષ અર્થા. અકબર બાદશાહે લશ્કરી ઉમરાવોની પંક્તિમાં દાખલ કર્યા હતા, તેમને આ પદવી કેવી રીતે મળી હશે ? પણ ખરીવાત એ છે, કે આ પદવી અકબર બાદશાહે મુલ્કી અને લશ્કરી અમલદારોને કંઈપણ લિન્નતા રાખ્યા વિના આપી હતી. ખેજડાના જમીનદાર કાળિદાસનો દિકરો *ઈસાખાન જે સુસલમાની ધર્મ અંગીકાર કરી પૂર્વ ખંગાળને કબજો કરી બેઠો હતો અને જેણે પોતાની સાથે અકબર બાદશાહે મોકલેલ માનસિંહ કચ્છ વાહાની સાથે લડતાં બહુ બહાદુરી બતાવી હતી તેને પણ બહાદુરીના બદલામાં અકબર બાદશાહે દિવાનનો ખિતાબ બક્ષ્યો હતો.

ઉપરની સઘળી હકીકત વિચારમાં લેતાં હું એવા નિર્ણય પર આવું છું, કે વિશાળદેવ ચહુવાણ 'દેવઆણ' પદથી ઓળખાતો હતો. તેના પછી પુરમખાને લોકપ્રિયતા માટે 'દેવઆણ' પદ ધારણ કર્યું હશે. દિવાન ઉસ્માનખાનને જલોરની સનહ આપતી વખતે શુજરાતના બાદશાહે 'જુખ્દ-તુલ્-મુલ્ક દિવાન' ની પદવી ઉસ્માનખાનના નામ આગળ લખી હતી. અને તેજ પ્રમાણે અકબર બાદશાહે ગઝનીખાનને "દિવાન"ની પદવી પૂર દમામથી જાહેર રીતે કાયમ કરી આપી હતી.

● ઇસાખાનનું બળ તોડવાને તથા નારાયણજીને તેના સુલકનો ફરી કબજો સોંપાવવાને અકબર બાદશાહે ઇ. સ. ૧૭૮૫ માં એક મેટા લશ્કર સાથે માનસિંહ કચ્છવાહાને મોકલ્યો હતો. ઇસાખાન અને માનસિંહનો મુકાબલો બ્રહ્મપુત્રા નદિ આગળના ઈમાર સિંધુના કિલ્લા નજીક થયો. ઇસાખાને દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરવા માટે માનસિંહને કહેવરાવ્યું, જે માનસિંહે કણ્ઠ રાખ્યું. યુદ્ધ રાત્રે થતાં બન્ને વચ્ચે તરવાર ચાલવા માંડી. લડતાં લડતાં બંને સરદારો કોષમાં આવી ગયા અને એક બીજા ઉપર મરણીઆ યઈ ધસારો કરવા લાગ્યા. એટલામાં માનસિંહના હાથમાંથી તરવાર પડી ગઈ. મેટા મનના યુદ્ધ નીતિના જાણનાર ઇસાખાને રાત્રે હથિયાર વિનાનો દેખી તેને પોતાની તરવાર આપવા માંડી. માનસિંહે તે લેવા ના પાડી, અને એકદમ ઘોડા ઉપરથી ભોંય ઉપર કુદી પોતાની તરવાર લઈ લીધી. માનસિંહ તરવાર લેવા નિચે ઉતર્યો ત્યારે ઇસાખાને ધાર્યું હોત તે તેને મારી નાંખત. રાત્રિરહિત રાત્રે મારવા એ ખરા શુરવીરનું લક્ષણ નથી, એવા ઉચ્ચ વિચાર લાવી તેણે માનસિંહ ઉપર હાથ ઉપાડ્યો નહિ. માનસિંહ તરવાર લઈ ઘોડે સવાર થયો, ત્યારેજ તે યુદ્ધ ફરી રાત્રે થયું. બન્ને સરદારો યુદ્ધમાં કુશળ હોવાથી આખરે યાત્રી પોતપોતાના લશ્કરમાં ચાલ્યા ગયા, અને તેમની વચ્ચે સલાહ થઈ. માનસિંહ સાથે ઇસાખાન દિલ્હી આવી અકબરની કુલુરમાં હાજર થયો બળવો કરવા માટે અકબરે તેને કેદ કરાવ્યો પણ માનસિંહ સાથે થયેલ દ્વંદ્વ યુદ્ધમાં ઇસાખાનના ઉચ્ચ ગુણ જાણીથી બાદશાહે પ્રસન્ન થઈ તેને 'દિવાન' ની પદવી બક્ષીસ કરી હતી.

દિવાનનો ખિતાબ ગુજરાત અને દિલ્હી બાદશાહ તરફથી મળેલ હોવાથી

‘દિવાનને’ બદલે ‘નવાબ’ નો
ખિતાબ લેવાને ઈન્કાર

રાજ્ય કર્તાઓ તે ખિતાબને બહુ મહત્વનો
ગણે છે. ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવામાં દિવાન
જોરાવરખાને અંગ્રેજ સરકારની સેવા બળ-

૦ વેલ, તે માટે ઇ. સ. ૧૮૬૩ માં બ્રિટિશ સરકારે “દિવાન” ના બદલે “નવાબ”
નો ખિતાબ પાલણપુર રાજ્યને આપવા ઇચ્છા જણાવી. દિવાન જોરાવર-
ખાને તેમ કરવા ના પાડી, કારણ કે તે દિવાનના બુના ખિતાબને છોડવા ચાહતા
નહોતા. ઇ. સ. ૧૯૧૦ ના જાનેવારીની ૧લી તારીખે શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડે
હાલના રાજ્યકર્તા નવાબ શ્રી શેરમહમદખાન સાહેબ બહાદુર છ. સી. આઈ. ઇ.
ને દિવાનનો ખિતાબ કાયમ રાખી વંશપરંપરા નવાબનો ખિતાબ તથા ૧૩
તોપની જાતીકી સંભાળી ધનાયત કરી છે.

જલોરાં હાલ મારવાડ તામે છે. અને જોધપુરથી ૭૧ માઈલ દૂર નૈઋત્ય
કોણમાં ‘મુગરી નદીના દક્ષિણ કિનારે
જલોરાની પરિસીમાં
આવેલું’ છે જલોરાની પૂર્વે સિરોહીનો,
મુલક, પશ્ચિમે લુણી નદી, ઉત્તરે પાલી, વાલોતરા, મગણા અને દક્ષિણે સિરોહી,
સાચાર અને જીનમાળ મગણાં આવેલાં છે.

જલોરાના ‘કિલ્લાનું’ અસલ નામ સોનગર (સોનાનો પહાડ) છે. કેટલાક
તેને જલોધર કહે છે. આ કિલ્લો રાજપુતા-
નાના ઉપખ્યાત કિલ્લામાંનો એક છે. પ્રાચીન

† મારવાડના ઇતિહાસમાંથી જણાય છે, કે લગભગ વિક્રમની ૬૨મી સદીમાં બાત્રા નામના
પુવાર રાજપુતની જાને મારવાડના ચાંદ દલદર ગામને નવ બાગમાં વહેંચી લીધા હતા, જે ઉપરથી
હાન તેને નવોગી મારવાડ કહે છે જોરાનો પહાડી મુગર બાગ પુવારના નાનામાં બોજના
બાગમાં જવાથી તેણે ત્યાં એક શહેર પસારી કિલ્લો બનાવ્યો. આ કિલ્લો બોજની નવ પેઢી મુઘી
તેના વંશમાં રહ્યો વિક્રમની ૧૨મી સદીમાં નાદોલના ચઢવણી રાજપુત કીર્તીપાને જલોરા પુવારે
પાસેથી જીતી લીધું ઇ. સ. ૧૨૪૭ માં ચાચક દેવ ચઢવણે જીતીમાંથી કેટલોક સામ્રાજ્ય મંગાવી
આ કિલ્લો સમરાજ્યો.

• મુગરી નદી સિરોહી અને મારવાડની સરહદ ઉપર આવેલ પહાડમાંથી વીકળે છે અને જલોરા
પાસે યદને લુણી નદીમાં જળે છે તેની લંબાઈ આસરે ૧૩૦ માઈલ છે

‡ જલદાન ચારણની નોંધ મુજબ જલોરાનો કિલ્લો આસરે ૧૨૪૭ અને ૪૭૦ અને
પહોળો છે તેનો અક્ષાંશ બે હજાર ૬૬મનો છે આ કિલ્લાને ત્રણ દરવાજા અને બાવન મુગર છે દિવાન
ફતેખાન ૧ લખે કિશની મરામત કરાવી ત્યાં એક મહેલ બનાવેલો હતો.

§ રાજપુતાનાના પ્રખ્યાત કિલ્લાઓમાં સુલુષબોર આજન જલોરા, ચિતોડ, સલુમર રોરઠા
જલપુર આમેર, અને શાહઆબદ મુખ્ય છે

ઠાળમાં જ્યારે લડાઈમાં દારૂગોળાનો પ્રચાર નહોતો ત્યારે એવા કિલ્લાઓ જીતવાનું કામ બહુ ઠીન ગણાતું. કિલ્લાની બાંધણી તથા મોરકાની કામગીરી વિગેરેની દુશ્મનને માહિતી ન મળે એવા હેતુથી તે કિલ્લામાં પરવાના વિના કોઈને પેસવા દેતા નહિ.

જલોર અને સાચોરનાં આશરે ૫૧૦ ગામ છે. તેની જમીન પીળી, ચીકણી અને સફેદ એ ત્રણ પ્રકારની છે. પીળી જમીન વાવેતર માટે ખીજી જમીન ઠરતાં વધારે ચઢીઆતી ગણાય છે.

જલોર અને સીવાના નજીકના પહાડોના દેખાવ ઉપરથી ભુસ્તર વેત્તાઓ અનુમાન કરે છે, કે તે પ્રાચીન ઠાળમાં જવાળામુખી પર્વત. આ પહાડોમાંથી કોઈ કોઈ વાર બહુ સખત ધરતી કંપના આંચકા આવે છે. આ પહાડોમાં સીસું, લોહ, તાંબુ વગેરે ધાતુઓ હોવાનો ખોયલો સાહેબનો અભિપ્રાય છે.

જલોર ચહુવાણાનું જીવું રહેઠાણ હતું. ચહુવાણની એક શિખા સોનગરા ચહુવાણના નામથી ઓળખાય છે. એક પ્રાચીન હિન્દી લખાણમાંથી જણાઈ આવે છે, કે ઇ. સ. ૧૨૪૫ માં સામતસિંહ ચહુવાણના દિકરા કાનડદેવે લીનમાળથી ઇંટ, ચુનો, પથર વગેરે મંગાવીને જલોરનો કિલ્લો બાંધાવ્યો હતો.

અલાઉદ્દીન ખીલજીના સેનાપતિ અલ્લખાન અને મનસરતખાને જલોરના

* આ ધરતી કંપના આંચકા ઘણી વખત પાલણપુર સુધી પહોંચે છે. એવી અટકળ કરવામાં આવી છે, કે દર પાંત્રીસ વરસના અંતરે એક સખત આંચકા આ પહાડોમાંથી આવી પાલણપુર સુધી પહોંચે છે; અને કેટલાક માસ સુધી બે ત્રણ વખત ધીમા ધીમા આંચકા આવ્યા કરે છે. અહિં જે આંચકા આવે છે, તેમાંના ઘણાખરા જલોર અને સીવાના પહાડમાંથી આવતા જણાય છે. અહિં તે તરફથી ઇ. સ. ૧૮૦૮, ૧૮૪૦, તથા ૧૮૮૩ માં સખત આંચકા આવ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૮૮૩ માં આવેલ સખત આંચકાની વિશેષ હકીકત હાલના સભ્યકર્તાના પ્રકરણમાં લખવામાં આવશે.

† નાંદોલના ચહુવાણામાં કેતુરાવ, જલોરના કિલ્લાને પ્રથમ બાંધનાર હતો. તેને દેવરાજ નામનો પૌત્ર હતો, જેના વંશને દેવડા રજપુતના નામથી ઓળખાય છે. તેઓ આણવી આસપાસ સોનગરા ચહુવાણ રજપુત રાજના મુલકમાં વસ્યા હતા (જુઓ રાસમાળા ઇ. ગેઝેટીયર, ખ્યાત, વિગેરે)

‡ જલોરના કિલ્લાને ઘેર્યાના વર્ણનનાં જે કાવ્યો હાલ લાગ્યાં છે, તેમાં આ ઘેરો સાત વર્ષ ચાલ્યાનું લખ્યું છે. અહિં ૧૧ વર્ષ લખ્યાં છે, તેનું કારણ એ છે, કે ત્ર્ય કર્તાએ કાનડદેવના બાર-વટાનાં ચાર વર્ષ ભેમાં ગણ્યાં છે.

કિલ્લાને ઘેરો ઘાટ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૨૬૫. આ વિગ્રહ ૧૧ વર્ષ સુધી ચાલ્યો હતો, અને છેવટે તે કિલ્લો મુસલમાનોએ જીત્યો. ઇ. સ. ૧૨૦૬ માં તાજે કર્યો હતો. કેટલાક વર્ષો પછી અહુવાલોએ તે કિલ્લાને મુસલમાનો પાસેથી છુટીને ઠળજે લીધો હતો. ઇ. સ. ૧૩૬૪ માં વિશળદેવ અહુવાલોની કતલ થયાથી મલેક પુરમખાન લોહાનીએ ગુજરાતના મુલતાન ઝફરખાનની મદદથી જીલોરને ફરી મુસલમાની હકુમત નીચે આણ્યું હતું. લોહાની પદાલોની હકુમત ત્યાં ઇ. સ. ૧૬૬૭ સુધી રહી; અને ત્યાર પછી જીલોર રઠોડોના કબજામાં ગયું છે, હાલ પણ તે મારવાડ રાજ્યના તાબામાં છે.

મલેક પુરમખાને ઇ. સ. ૧૩૬૪ માં જીલોરમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું, ત્યારથી આજ સુધી હિંદમાં રાજ્યકીય મહાન્ દેશકાંડો થયા છે. આ ઉચ્છવાસના વખતે આ રાજ્યનો ટકાવ વખતમાં આ રાજ્ય સહિસલામતીથી પોતાની હકુમત જાળવી શક્યું છે, એટલું જ નહિ, પણ દરેક બાદશાહતમાં તેણે વધુ માન મરતબા મેળવ્યા છે. સર્વોપરિ સત્તાને માન આપી વફાદાર રહેવું એજ આ ખાનદાનની પરંપરા છે.

ઇ. સ. ૧૩૬૪ થી ઇ. સ. ૧૫૭૩ સુધી લગભગ પોણાબસો વર્ષ એટલે જીલોરના પ્રથમ રાજ્યકર્તા પુરમખાનના વખતથી મલેકખાનના અમલ સુધી આ રાજ્ય ગુજરાતના બાદશાહોના આધિપત્ય નીચે રહ્યું હતું. તે અસામાં મલેક પુરમખાન, ઉસ્માનખાન, તથા મલેકખાને ગુજરાત બાદશાહતની

* ખાતમ મુલેખાની પ્રમાણે જીલોરને કિલ્લો અલખખાને છલ્યો હતો; અને 'મુન્તખમુત' તવારિખ પ્રમાણે તે કિલ્લો અવાઝીન બાદશાહે મુસ્તથી પાછા ફરતાં હીન્દી ૭૦૨ માં કાનડેવને મારીને છલ્યો હતો. આ પ્રમાણે જીલોરમાં છે; જે ઉપરથી એમ અનુમાન થઈ શકે છે, કે અલખખાને પાટણ જતાં કિલ્લાને છુટી લીધો હતો, પણ કાનડેવે આધીનતા કબુલ નહિ કરી હોય, તેથી અવાઝીને મુસ્તથી પાછા ફરતાં આ દુરમને મારી ઝગડાને અત અણ્યો હતો. ૨ વાત છતી અવાઝીનનું લશ્કર કિલ્લા પાડું જતું હતું, ત્યારે જીલોર નજીક લશ્કરના સરદારોએ લડતો પાંચમો સ્તો લેવા સાડ લશ્કર ઉપર સખતથી વાપરી જેમણે મુસલમાની ધર્મ તરતજ અંગીકાર કર્યો હતો, તેમણે આ હકમને નહિ માનતાં બળવો કર્યો. અવાઝીનની કતલ કરી તેઓ અલખખાનના તણમાં પેડા. અલખખાન બીજો બારણેથી નારી ગયા, પણ અવાઝીનનો બાલુજ જે તે તણમાં મુલો હતો, અને જેને મલેકસી પાટલાના નામથી જીલોરમાં એળખે છે, તેને અલખખાન સમજ તે લોકોએ મારી નાખ્યો. મલેકસી પાટલાની કબર જીલોરમાં છે. નસરતખાને બળવાખોરોને મારી હાંકી મદયા. અવાઝીને પોતાના બાલુજનું ચેર લેવાને આ બળવાખોરોને ફર રીતે માર્યો.

સારી સેવા બળવી 'મલેકખાન' તથા 'ગુજ્જ તુલ્ મુલ્ક' ના કિમતી ખિતાબો અને સરપાવો મેળવ્યા હતા. મલેકખાનના સમયમાં ગુજરાતમાં ભારે ઉથલપાથલ થઈ, અને ઇ. સ. ૧૫૭૩ માં અકબર બાદશાહે ગુજરાત છૂટી લીધું. ગુજરાતની બાદશાહતના આ ભારે ફેરફારની વખતે ત્યાંના કેટલાંક ખીજાં રાજ્યો નાબુદ થયાં, ત્યારે મલેકખાનની હોંશીયારી અને રાજ્ય કુશળતાને લીધે આ રાજ્ય તોફાની હવામાંથી બચી ગયું.

ઇ. સ. ૧૫૭૩થી લગભગ ૧૭૩૮ સુધી આ રાજ્ય મોગલોને તાબે રહ્યું. તે અરસામાં મલેક ગઝનીખાને 'મહાખાન' અને 'દિવાન' ના ખિતાબો અકબર બાદશાહની સેવા બળવી મેળવ્યા હતા, અને અકબર બાદશાહની ધાવબેન સાથે વિવાહ કરી બાદશાહી ખાનદાન સાથે સંબંધ જોડ્યો હતો. દિવાન કરીમહાદખાનના અમલમાં મોગલ શહેનશાહતનો સૂર્ય અસ્ત થવા લાગ્યો, અને મરેકાઓ પ્રબળ થવા લાગ્યા, તે વખતે દિવાન બહાદુરખાન, શેરખાન અને ફિરોજખાન જેવા પ્રતાપી નરેશોએ રાજ્ય કુનેહ, બહાદુરી અને સમયસૂચકતા વાપરી આ રાજ્યને ટકાવી રાખ્યું હતું, એટલુંજ નહિ પણ ધાનેરા, ખીમત, રોહ, ડાલેલા, શરભાખરી, કીડોતર, સેંભર પાદર, મલાણી સાઠ વિગેરે આસપાસનો મુલક છૂટી રાજ્યમાં વધારે કર્યો હતો. દિવાન ફતેહખાન ખીજાના વખતમાં ઇ. સ. ૧૮૧૭ માં આ રાજ્યનો સંબંધ અંગ્રેજ સરકાર સાથે જોડાયો છે, ત્યારથી તે આજ સુધી આ રાજ્યે બ્રિટીશ શહેનશાહતની અનેક વફાદારીની નોકરીઓ કરી છે અને કરે જાય છે.

આ રાજ્યકર્તા કુટુંબ હિંદુસ્તાનમાં ખીજાં મુસલમાની રાજ્યકર્તા કુટુંબ કરતાં વધારે જુનું છે. ઈમ્પીરિયલ ગેઝેટીયર વગેરે પુસ્તકોથી માલમ પડે છે, કે એક બાપની આલાદમાં આટલું લાંબું. જુનું ખીજું કોઈ મુસલમાની ફર્ટ કલાસ રાજ્ય આદ્યુ આવતું નથી. મલેક ખુરમખાન ઇ. સ. ૧૩૯૪ માં ગાદીએ આવ્યા ત્યારથી હાલ સુધી તેમનીજ આલાદમાં રાજ્ય આદ્યુ આવે છે. મહાન શહેનશાહ અકબરના દરબારમાં જલોરના રાજ્ય કર્તા દિવાન ગઝનીખાન (ખીજા) અમીરોની પકિતમાં ગણાતા હતા, જે દિવાન ગઝનીખાન (ખીજા) ના રાજ્ય અમલમાં જતાવેલ છે. આ પ્રમાણે શહેનશાહ અકબરના અમીરોની પકિત લોગવતાં અને રાજ્ય ધરાવતાં હિંદનાં હાલનાં ફર્ટ કલાસ રાજ્યોમાં પાલણ્યુર રાજ્ય એકલુંજ હસ્તી ધરાવે છે એવી ખાત્રી વાચકને ઈમ્પીરિયલ ગેઝેટીયર જેવાં પ્રમાણુ ગણાતાં પુસ્તકો વાંચવાથી થશે.

અનુક્રમણિકા.

પ્રસ્તાવના	૫૫
ઉપોદ્ધાત
મલેક ખુરમખાન	૧
મલેક યુસુફખાન....	૭
મલેક હસનખાન...	૯
મલેક સાલારખાન	૧૦
જુન્હ-તુલ-મુલ્ક-મલેક ઉસ્માનખાન....	૧૧
મલેક ખુદનખાન	૧૮
મલેક મુઝાહિદખાન (પહેલા)	૨૦
મલેક અલીશરખાન	૨૪
મલેક શિકંહરખાન	૨૬
મલેક ગઝનીખાન (પહેલા)	૨૭
મલેક મલેકખાન	૩૧
દિવાન ગઝનીખાન (બીજા)	૪૩
દિવાન પહાડખાન (પહેલા)	૫૪
દિવાન ફિરોઝખાન (પહેલા)	૭૨
દિવાન મુઝાહિદખાન (બીજા)	૭૭
દિવાન કમાલખાન	૮૪
દિવાન ફતેહખાન (પહેલા)	૧૦૦
દિવાન ફિરોઝખાન (બીજા)	૧૨૫
દિવાન કરીમદાદખાન	૧૬૦
દિવાન પહાડખાન (બીજા)	૧૯૦
દિવાન બહાદુરખાન	૧૯૭
દિવાન સલીમખાન	૨૩૮
દિવાન શેરખાન	૨૪૫
દિવાન શમશેરખાન	૨૭૬
ભાટ ચારણોને આપેલાં ગામોની ટીપ	૨૯૭

જાલોર અને પાલણપુરની ગાદી ઉપર થયેલ રાજ્યકર્તાઓ.

રાજ્યકર્તાનું નામ	કયાંથી કયાંસુધી રાજ્ય કર્યું.	કેટલા વર્ષ.
ખુરમખાન	ઈ. સ. ૧૩૯૪ ૧૩૯૫	૧
યુઝુફખાન	" ૧૩૯૫ ૧૪૧૯	૨૪
હસનખાન	" ૧૪૧૯ ૧૪૩૯	૨૦
સાલારખાન	" ૧૪૩૯ ૧૪૬૧	૨૨
ઉરમાનખાન	" ૧૪૬૧ ૧૪૮૪	૨૩
ખુદનખાન	" ૧૪૮૪ ૧૫૦૬	૨૨
મુઝાહિદખાન ઉર્ફે મુઝામલેક	" ૧૫૦૬ ૧૫૧૦	૪
અલીશેરખાન	" ૧૫૧૩ ૧૫૨૫	૧૨
સિકંદરખાન	" ૧૫૨૬ ૧૫૩૧	૫
ગઝનીખાન (પહેલા)	" ૧૫૩૧ ૧૫૩૩	૨
સિકંદરખાન (બીજા વખત)	" ૧૫૩૩ ૧૫૩૫	૨
મલેકખાન	" ૧૫૫૩ ૧૫૭૬	૨૩
ગઝનીખાન (બીજા)	" ૧૫૭૬ ૧૬૧૬	૪૦
પહાડખાન (પહેલા)	" ૧૬૧૬ ૧૬૧૮	૨
ફિરોઝખાન (પહેલા) ઉર્ફે કમાલખાન	" ૧૬૩૫ ૧૬૩૮	૩
મુઝાહિદખાન (બીજા)	" ૧૬૩૮ ૧૬૬૩	૨૫
કમાલખાન ઉર્ફે કર્ણ કમાલ	" ૧૬૬૩ ૧૭૦૬	૪૩

૧ ઈ. સ. ૧૫૧૦ માં મુઝામલેક અપુત્ર મરણ પામવાથી જાલોર શુભશતના બાદશાહે મોત-લેલ અમીર છવાખાન બહુખાનની દેખરેખ નીચે ઈ. સ. ૧૫૧૩ સુધી રહ્યું હતું.

૨ ઈ. સ. ૧૫૩૫-૧૫૫૩ લગભગ ૧૮ વર્ષ સુધી જાલોર હેતાણી રાજકર્તાઓ પાસેથી ફરી નવું અમુક વખત બલોચ અને અમુક વખત રાઈડોને કબજે રહ્યું હતું.

૩ ૧૬૧૮-૧૬૮૦ જાલોર દિલ્હી રાહેનશાહવાની સીધી હકુમત નીચે રહ્યું હતું. દિલ્હીના રાહેનશાહે તે પ્રસંગે જાલોર માટે મોકલેલ હાકેમોનાં નામ તથા તેમની હાકેમીનાં વરસ પૃષ્ઠ ૭૫ માં આપવામાં આવ્યાં છે.

૪ ફિરોઝખાન પહેલા પાલણપુરમાં ગાદીએ બેઠા હતા. ○

૫ કર્ણકમાલખાનના વખતમાં ઈ. સ. ૧૬૯૭ માં જાલોર સદાને માટે મારવાડ રાજ સાથે જોડાયેલું બન્યું.

કૃતેહખાન (પહેલા)	૧૧	૧૬૭૨	૧૬૮૮	૧૬
દ્વિતીયખાન (બીજા)	૧૧	૧૭૦૭	૧૭૧૮	૧૨
ઉર્દૂ ગઝલોખાન }				
કરીમશાહખાન	૧૧	૧૭૧૮	૧૭૩૫	૧૬
પહાડખાન (બીજા)	૧૧	૧૭૩૫	૧૭૪૪	૯
બહાદુરખાન	૧૧	૧૭૪૪	૧૭૮૨	૩૮
સલીમખાન	૧૧	૧૭૮૨	૧૭૮૫	૪
શેરખાન	૧૧	૧૭૮૫	૧૭૮૨૦	૭
શમશેરખાન	૧૧	૧૭૮૫	૧૭૮૬	૧

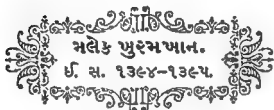
૦ ૬ દિલ્હીના રાહેનશાહે ઈ. સ. ૧૧૧૮ થી ૧૧૮૦ સુધી બપોર ઉપર હાકેમો મોકલ્યા હતા, જે આપણે આગળ કહી ચયા છીએ. ઇ. સ. ૧૧૮૦ માં ઔરંગઝેબ બાદશાહે દિવાન કૃતેહખાનને પોતાની મોકરીના બહલામાં બપોર પાછું રોકેલું હતું, તે ૧૧૮૭ માં સદાને માટે છડી ગયું તે આગળ જણાવ્યું છે. દિવાન કમાલખાન અને દિવાન કૃતેહખાન બન્ને સવા બાઈ બપોર અને પાલખુ-પુરના ગાદી ઉપર એકજ સમયે થઈ ગયા છે.

૭ દિવાન શેરખાન ઇ. સ. ૧૭૬૨ ની આજરે અપુત્ર મરણ પામ્યા હતા, તેમના પછી દિવાન શમશેરખાન ૧૭૬૫ ની રાત્રીઆતમાં ગાદીએ આવ્યા હતા. લગભગ બે વર્ષ બેઠેલાં અરસે આ ધાતુધીમાં ચાલ્યો હતો કેટલાક નીચ સ્વાર્થી લોકોની અટપટથી સોનાચુસુ તથા બાળી મુજારીજ ખાન ત્રાગી પચાવી પટવણું કરી રયા હતા પણ તેમની વિરુદ્ધ હેતુબાદી વારસને ગાદી ઉપર લાવવાને એક મળસુત પણ ઉભો થયે ન હોવાથી ઉપર કહેવ સમય ખમ્પટ અને અધાતુધીમાં પસાર થયો હતો.

પાલણપુર રાજ્યનો ઇતિહાસ.

ભાગ ૧.

જલોરના પ્રથમ રાજ્યકર્તા

ટલાંકે હિંદી તથા ફારસી લખાણોથી જણાય છે કે જલોરના રાજા વિરાજદેવ* ચહુ-મલેક ખુરમખાનનું જલોરના આણુ અથવા કેટલાકેના કહેવા મુજબ શામજદેવ ચહુ-

આણુના કતલ થયા પછી મલેક ખુરમખાને અથવા તેમના દીકરા મલેક યુસુફખાને જલોરમાં રાજ્યગાદી સ્થાપી. મલેક ખુરમખાનના જલોરની ગાદીએ આવવા સંબંધમાં જુદી જુદી માન્યતા પ્રચલિત છે.

દિલ્હીમાં તઘલખ વંશના બાદશાહોનું રાજ્ય ચાલતું હતું. તે સમયે જિહારમાં આવી વસેલ લોહાની પઠાણ-માના મલેક સલીમખાનના દીકરા મલેક ગઝનીખાન અથવા મલેક અલીશોરખાન આ જિહારના સુબેદારના વંશમાંના હતા) પોતાના કુટુંબ અને સગારનેહી

* આ વિરાજદેવ ચહુઆણુ ઘણું કરીને જલોરના રાજ્યકર્તા માલદેવ ચહુઆણુના વંશનો માલદેવ ચહુઆણુને અલાઉદ્દીન ખીલજી મેવાડનો ઇલાકો સોંપી દિલ્હી ગયો હતો. તેણે અલાઉદ્દીનના મરણની ખબર સાંભળી તે ઇલાકો રાણા હમીરને સોંપી દીધો, અને પોતે પોતાના વતન આવી રહ્યો. રાસમખાના કર્તા ફૌજી સાહેબ લખે કે વિરાજદેવ ચહુઆણુના કતલ થયા તેનો વંશ જોરામીરપુર ગામના જાલોની જાતમાં કન્યા લેવડદેવડ કરી ગયો છે.

પઠાણો માથે નોકરીની શોધમાં અથવા કેટલાકેના કહેવા મુજબ મધ્યે જવાના. ધરાદાથી જિહાર છેડી મારવાડમાં આવ્યા. માનુકુળ મયોગે જણાયાથી તેઓએ પોતાનું રહેઠાણ ત્યાં કાયમ કીધું. કેટલોક ગમચ વીત્યા બાદ આ પઠાણોમાંના મલેક ખુરમખાન બલોર આવી રહ્યા. બલોરમાં તેવળને વિશળદેવ ચટુઆણની વિધવા રાણી પેપાખાઈ જેન લાખ હમેશાં મોનાનાં દુકા અને તોડાથી ભૂષિત થયેલા ૭૦૦ રજપૂત મરદારો જમતા હતા તે રાજ્ય ચલાવતી હતી. તાણીના વખતમાં અવ્યવસ્થા અને અન્યાયના લીધે રાજ્યક બ્લારમાં બહુ સડો પેડો હતો. ખુરમખાન તેનો લાભ લઈ તરવારના બળથી રજપૂતોના હાથમાંથી બલોર છીનવી લીધું.

એક પ્રાચીન ક્ષરસી લખાણમાં લખેલ છે કે મલેક ખુરમખાન, વિશળદેવ ચટુઆણના કારભારી તરીકે કામ કરતા બીજા માન્યતા હતા. વિશળદેવના કતલ થયા પછી ખુરમખાનના દીકરા સુસુકખાન ને દિવાની ફાજદારી વગેરે રાજ્યનાં તમામ ખાતાં ઉપર કાબૂ ધરાવતા હતા તેમણે ઇ. સ. ૧૮૯૨ માં વલ્લુન્ડુલ-મુલ્કના દીકરા અક્રમખાનની શુજરાતની મુબેદારીમાં અને દિલ્હીના મહમદશાહ તથાલખ બાદશાહના જમાનામાં રજપૂતોને કાઢી બલોર ઉપર પોતાનો કબજો કરી લીધો.

મોટેટાન ગામના ચારણ હેંડુલએ બલોરના સોગઠ લોકોની પાસેથી એક જીનું લખાણ મેળવેલ, જેમાં લખેલ છે કે લોહાની પઠાણોમાંના મલેકોમાંથી શેરમલેક ઉર્ફ અલીશેરખાન જિહારના મુબેદાર હતા. તેમની પાસે દિલ્હીના બાદશાહ તરફથી એક નાજર અને ફતી ધિક્કારવા યોગ્ય સંદેશો લઈ આવ્યાં નાજર સાથેની વાતચીતે મોટું રૂપ પકડ્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે નાજર નાઈ-લાજ થઈ બાદશાહ પાસે પાછો ગયો, જેણે તેની મદદ માટે એક ફાજ રવાના કરી.

* પેપાખાઈના રાજ્યના અધિવસી કેટલીક વાતો ચાહે છે એક વાત એ છે કે પેપાખાઈની ઘાડારમાંથી અશ્વખાને કિમતી ઘોડા રચી તેમની જગ્યાએ દલગી હાંમલના ઘોડા ભરી રેતા. આથી મણતરીની સંજ્યામાં વધધક જણાતી નહિ ઘોડાઓ ઉપર ઝાટી સવારી કાઢ કરતુ નહિ; તેથી આ ચોરી ચાલ્યા કરતી

બીજી વાત એ છે કે મારવાડ દિશામાં વસતા મુગીઆ વામીમાનો એક જણ એ દિવસ પોડીઓ ભરી બળતણ વેચવા લાવેલ સહેરમ આવતા ને ને સીપાઈ તેને માર્ગમાં મળ્યા તેમણે દરેકે ઘર ખરચ માટે એકે લાકડું પોડીઆ ઉપરથી ખેંચી લીધું, તેથી પોડીઓ ખાલી થઈ ગયો. ન્યારે તે પોડીઓ દાણ મંડી આવળ આવ્યા ત્યારે દાણાઓ દાણ પંટે પોડીઓ ખાલી લીધા !!

+ મોટેટા ગામ પાલણપુર સ્વરક્ષાના છે.

આ ખખર સાંભળી અલીશેરખાને પોતાના નજીકના સગા જેશખાન અને વલ્લીખાન તથા ણીન કેટલાક પકાણે સાથે મસ્લહત કરી નક્કી કર્યું કે વિહારી* પકાણેની ટુકડો લઈ અલીશેરખાને બિહારમાંથી નિકળી જવું, અને જેઓની મરજી બાદશાહના લશ્કર સાથે લડી મરવાની હોય તેઓએ બિહારમાં કિલ્લો બાંધી રહેવું. અલીશેરખાને વિહારી પકાણેના ટોળા સાથે બિહાર છોડ્યું, અને મારવાડના ખેરાણા નામના ગામમાં સાંખળા જાતના રજપૂત ચતરસિંગ સોમને ત્યાં કેટલાંક વર્ષો રહ્યા. ઇ. સ. ૧૩૦૫ થી આશરે ૨૦ વર્ષ સુધી મારવાડમાં જુદી જુદી જગોએ વિહારી પકાણેએ પડાવ કર્યો, અને છેવટે તેઓ જલોરમાં આબાદ થયા. ઇ. સ. ૧૩૮૬ માં તેમણે વિશળદેવ બાલીશ પાસેથી જલોર છીનવી લીધું.

જલોર ઇલાકાના દફતરમાંના એક હિંદી લખાણની નકલ અહીંના ચારણ જેઠાણએ કરી છે, જે ઉપરથી જણાય છે કે ચોથી માન્યતા.

ઉમરખાનના દિકરા ખુરમખાન પોતાના કુટુંબકબીલા તથા સગાવહાલા અને નોકરચાકર સાથે મુલતાનથી નિકળી મારવાડ ઇલાકાના સિંધલાવતી પરગણાના પાંચોટા ગામમાં આવી વસ્યા. ત્યાં કેટલીક મુદત રહ્યા પછી તુવર, વેંસ, ચાવડા, સિંધી, ચહુઆણ, ઘોરી વગેરે લડવૈયા સિપાઈઓને તથા વેદ, વડેરા, લુણીયા અને ગાંધી વગેરે મહાજન કોમોને સાથે લઈ તે જલોર રહેવા આવ્યા. તે વખતે જલોરમાં બાલીશ ચહુઆણ રજપૂત વિશળદેવ રાજ્ય કરતો હતો. આ બધા સગા સાથે તેમણે વિશળદેવની નોકરીમાં રહીને ઉંચો દરજ્જો મેળવ્યો. વિશળદેવના મરાયાબાદ જલોરનો કબજો તેમણે લઈ લીધો. આ બનાવ ઇ. સ. ૧૩૬૪ માં બન્યો. ઉપરની બીજી વાર્તાઓ કરતાં આ વાર્તા વધારે પાયા વાળી છે.

મારવાડનું રાજ્ય જેની રાજ્યધાની તે વખતે મંડોરમાં હતી તે દીન પ્રતિદીન બળવાન ચતુ* હતું; અને વિશળદેવની કતક.

વિશળદેવના બલોર રાજ્યને દબાવવાની કોશિશ કરતું હતું. તે રાજ્ય દબાવવાના હેતુથી મારવાડના રાવ ચુંડા રાઠોડના દિકરા રણમલે વિશળદેવને મારી નાંખવાનું ઠાવતક* રચ્યું. તેણે પ્રપંચ અને

* વિહારી=બિહારી. બંસાળા બહારમાંથી તે પકાણે આવેલા એટલે તેમને " બિહારી " પકાણે કહેવા. હાલ " બિહારી " શબ્દનો અપભ્રંશ થઈ વિહારી બોલાય છે.

દગાથી પોતાની બેઠેનલું* વેવિશાળ વિશળદેવ સાથે કર્યું. અને સગપણનું નાજિયેર તેને મોકલી મોટી જ્ઞાન સાથે મંડોરમાં† પરણવા સાડૂ બોલાવ્યો. આ પ્રપંચી લેદ ન સમજવાથી વિશળદેવે મંડોરમાં પરણવા જવાની મોટી તૈયારીઓ કરી. જલોરનો ખબનો કિલ્લો વગેરે તમામ વિહારી ટોળાના ઉપરી ખુરમખાનને સોંપી ધણી રજપૂત અને હિંદુ નોકરોને સાથે લઈ પોતે મંડોર જવા રવાના થયો. તેને કતલ કરવાની તજવીજ રાઠોડોએ પ્રથમથીજ કરી રાખેલ હોવાથી તેઓએ જનને કિલ્લાવાળા બગીચામાં ઉતારે આપ્યો. જાનના દરેક આદમીને મારી નાખવાનો સંકેત હતો. વિશળદેવને બાથમાં લઈ પછાડી મારી નાખવાનું કામ ચુંડાના પાંચમા દિકરા પુંજએ માથે લીધું હતું. પુંજએ રજપૂત રિવાજ પ્રમાણે બાથ લીડી લેટવાને બહાને વિશળદેવને જમીન ઉપર પછાડી મારી નાખ્યો; અને બીજાઓએ સંકેત પ્રમાણે જાનનાં માણસોને ઠાર કર્યા. તમામ અહુઆણુ રજપૂતો અને વિશળદેવના નજીકના સગાઓ આ રીતે આ વખતે માર્યા ગયા.

વિશળદેવના મરણની ખબર જલોરમાં પહોંચતાંજ, મલેક ખુરમખાને તેની વિધવા રાણી પોપાંબાઇને ગાદીએ બેસાડી; અને તે (રાણી) વિહારીઓની સહાયતાથી રાજ્ય ઠારોબાર ચલાવવા લાગી. ખુરમખાને તેમજ અન્ય વિહારી પઠાણ નોકરોએ વફાદાર રહી મુલકનો એવો સારો ખટોખસ્ટ કર્યો કે રાવ ચુંડાએ મુલક વધારવાના લોભથી જે નીચ પગલું બંધું હતું તેમાં તે ફળીભૂત થયો નહિ.

વિહારી પઠાણો નેક નિષ્ઠાથી પોપાંબાઇની નોકરી બજાવ્યા જતા હતા. તેમણે જલોર રાજ્યને શત્રુઓથી બચાવી લીધું હતું. પરંતુ આ તેમની ચઢતીથી ઉપકાર ને ખદલે અપકાર.

- ૦ કેટલાક વસીલદાર રજપૂતોને ઈર્ષા થઈ. તેઓએ પોપાંબાઇના કાનમાં વિહારીઓ વિરૂદ્ધ ઝેર રેણું. પરિણામ એ આવ્યું કે ટુંક બુદ્ધિની સ્ત્રી પોપાંબાઇએ તમામ વિહારી પઠાણ નોકરોને મારી નાખવા કારતરૂં રચ્યું; પણ વિહારીયોના સારા ભાગ્યે પોપાંબાઇની લુંડી† દ્વારા ખુરમખાનને તેની ખબર મળી ગઈ.

* કનેવ ઈસ લખે છે કે ઇ. સ. ૧૪૫૮માં મારવાડના ભેધા રાજાએ ભેધપુર વસાવી મંડોર બદલાવી ત્યાં રાજ્યધાની કરી. બીકા રાજાએ બીકાનેર વસાવ્યું તે આ ભેધા રાજાનો પુત્ર હતો.

† પોપાંબાઇની એક લુંડી એક વિહારી પઠાણની રખાચત હતી તેણીએ પ્રીતીના આવેશમાં

આ ઉપરંથી મલેક પુરમખાને પોતાનાં સગાં વહાલાંને બોલાવી મસ્લ-હત કરી તેમની મદદથી એકદમ પોપાંખાઈના મહેલને ઘેરા ઘાલ્યો. તેણીએ કેટલીક અપાઝખી કીધી, પણ નહિ ફાવવાથી પુરમખાન પાસે “ધર્મ દ્વાર” માગ્યું. પુરમખાનનો હેતુ ફક્ત પોપાંખાઈને ધમકી આપવાનો હતો, તેથી તે બધું ભૂલી જઈ સુલેહ કરી પ્રથમ માફક તેની સાથે વર્તવા લાગ્યા; પરંતુ પોપાંખાઈ ઠરી કે આ મારા હલકા કામનો પુરમખાન કેાઈ દિવસ બદલો વાળશે; તેથી તે પહેલીજ તકે રાજ્ય છોડી શિરોહીના પહાડોમાં પોતાના છેકરાઓ વિગેરેને લઈ નાશી ગઈ. કેટલાક દિવસ સુધી પહાડ અને જંગલમાં ભટક્યા પછી તેણીએ ઇડર ઇલાકામાં પોતાનો વાસ કર્યો. ઇડરના રાજા રાવ રણુમલ* રાઠોડે તેના નિલાવાર્યે જોરા મીરપુર ગામ જાગીરમાં આપ્યું.

રાસમાળામાં લખ્યું છે કે ઇડરના રાવ રણુમલ જલોરના ચહુઆણુ પોપાંખાઈના દિકરાઓ* રાજાના સગા હતા; તેથી જ્યારે પોપાંખાઈ જ્ઞાતિમાંથી ભટ થયું પોતાના દિકરા સાથે ઇડર પરગણામાં આવી રહી, ત્યારે રાવ રણુમલે તેને સારો આશ્રય આપ્યો.

પોપાંખાઈના દિકરા પોતાની માની-માફક ટુંક શુદ્ધિના અને લવિચ્છનો ઓછો ખ્યાલ કરનારા હતા; તેથી તેમણે જંગલમાં ભટકવાના સમયમાં ભીલ કન્યાઓ સાથે પોતાનાં લગ્ન કરી દીધાં. આ કારણથી ખરા રજપૂતોમાં તેમને કન્યા લેવડ દેવડનો સંબંધ બંધ થઈ ગયો.

પોપાંખાઈના નાશી ગયા પછી ચહુઆણુ વંશમાં કેાઈ એવો બળવાન શુજરાતના સુબેદારની હજુરમાં હકદાર નથી કે જે તરવારના જોરથી જલોરની ખાલી પડેલ ગાદી લઈલે, એવી પુરમખાનને ખાતરી થવાથી તેમણે દીર્ઘદૃષ્ટિ વાપરી શુજરાતના સુબેદારની હજુરમાં એક પત્ર મોકલ્યો. તેમાં લખ્યું કે દિલ્હીના બાદશાહ અહમદશાહ ખીલજીએ જલોરનો સોનગરો કિલ્લો છતી

આ કાવતરાની તમામ હકીકત પોતાના ચારને કહી દીધી. જેણે તે તમામ હકીકત પુરમખાનને પહોંચાડી.

* મારવાડના રાજ્યના સ્થાપક શીવજી રાઠોડના બીજા પુત્ર સોનીજીના વંશમાં રાવ રણુમલ થયો છે. આ રાજા ધણો યુરો અને બદાદૂર હતો. તેણે ઇ. સ. ૧૩૯૮માં ઝફરખાન અને ઇ. સ. ૧૪૧૧માં અમદાવાદ વસાવનાર સુલતાન અહમદશાહ સાથે બારે લડાઈઓ કરી હતી.

લઈ જાલોર પરગણાને ઇસ્લામી હકુમત સાથે જોડી દીધું હતું. પરંતુ થોડા વખત પછી રજપૂતોએ તેનો કબજો ફરી લીધો હતો. પણ બાદશાહના ઇકબાલથી અને ઇશ્વરી કૃપાથી હાલ જાલોર ઉપર રાજ્ય કરનારું ચહુઆણ કુટુંબ નાબુદ થયું છે, અને મેં જાલોરનો કબજો કરી મોનગરા કિલ્લા ઉપર ઇસ્લામી ધ્વજ ઉડાડી છે. બાદશાહની કૃપા હશે અને વખતો વખત મને મદદ મળતી રહેશે તો હું તે જગ્યા તે કિલ્લા ઉપર મજબૂત રીતે કાયમ રાખી શકીશ.

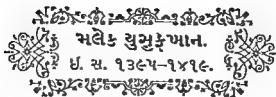
મલેક ખુરમખાનનો આવો પત્ર વાંચીને અને મુસલમાની રાજ્યને જાલોરમાં ફરી સ્થાપન થએલું જોઈને શુન-
જાલોરની હકુમત માટે બાદશાહ તરફની સન્દ.

જાલોરની હકુમતની બાદશાહી સન્દ સારા પોશાક સાથે બહીષ્ કીધી, અને તેજ વખતે મોનગરા કિલ્લા ઉપર બાદશાહી ચાલું સ્થાપ્યું. આ પ્રમાણે મલેક ખુરમખાન ઇ. સ. ૧૩૬૪ માં બાદશાહ તરફની સન્દની રૂએ જાલોર તથા તેના આસપાસના પરગણાઓની હકુમત સાથે જાલોર રાજ્ય ઉપર કાયમ થયા.

બાદશાહ તરફથી મલેક ખુરમખાનને જે જવાબ લખવામાં આવ્યો હતો, તેમાં તેમના નામની આજુબાજુ “ખાને મલેક” નો તેમના વડીલોનો ખિતાબ પણ લખેલો હતો.

રજપૂતાનામાં જુના વખતથી એવો રિવાજ આવ્યો આવતો હતો કે નવો રાજા ગાદીએ બેસે ત્યારે દુશ્મનો ખુરમખાનનું માર્યા જવું.

ઉપર દાર્યાની ધાક બેસાડવાને તે આમપાસના કોઈ માથા ફરેલ જુદમી રાજા ઉપર ચડાઈ લઈ જતો. આ રિવાજને તેઓ “દીલા ધાડ” ના નામથી ઓળખતા. ગાદીએ બેસતો રાજા આ રીવાજ પાળવાનું કામ અતિ અગત્યનું ગણતો. મલેક ખુરમખાને આ રિવાજને અનુસરી ઇ. સ. ૧૩૬૫ માં સિરૌહી ઇલાકાના લાસના જમીનદાર સોલંકી રજપૂત ત્રીલણા ઉપર ચડાઈ કરી ત્રીલણા જાગીરદાર માથા ફરેલ હતો. તે મલેક ખુરમખાનની સામે થયો અને શોચનિય એ છે કે આ નજવી લડાઈમાં મલેક ખુરમખાન માર્યા ગયા.

તાના પિતા ખુરમખાનને મારનાર સોલંકી ત્રીલણા ઉપર
વેર ન લેવાય ત્યાંસુધી ગાદીએ
પિતાના ખુનનો બદલો. બેસવું નહિ, એવો દ્રઢ નિશ્ચય

ઠરી યુમુકખાને ત્રીલણાના લાસ ગામ ઉપર ચઢાઈ લઈ જવાની સામ્રાજીએ
ઠરવા માંડી. ત્રીલણાનો વિવાહ ડોડીયાળી ગામના જમીનદાર ચંદરાય બાહુતની
બેન સાથે થયો હતો; તેથી તે બન્ને વચ્ચે સગપણ હતું; પરંતુ ચંદરાય
બાહુતના અદેખા સ્વભાવને લીધે તેમને એક ખીલ સાથે બનતું નહોતું. મલેક
યુમુકખાને શુકિત વાપરી ચંદરાય બાહુતને પોતાની બાબતે ઠરી લીધા.

ચંદરાયને પોતાના પક્ષમાં લઈ મલેક યુમુકખાને તેને છુપી બાતમી મેળ-
વી બાબતું કામ સોંપ્યું. લાસ ગામ ઉપર
ચઢાઈ લઈ જતાં લશ્કરના પહેલાજ પડાવની

જગોએ મલેક યુમુકખાનને ચંદરાય દ્વારા ખબર મળી કે ત્રીલણાએ ગોઠવેલ
ભોરચાઓની સંભાળ રાખનારા પહેરેગીર સિપાઈઓ બપોરે ભોરચાઓ છોડી
ગામમાં ખાવા ચાટ્યા બધ છે, અને તેથી ઠરીને તે ટાણે ભોરચાઓ ખાલી પડેલા
હોય છે. આ ખબરથી ધારેલી મતલબ સહેલાઈથી પાર પડ્યો એમ વિચારી
યુમુકખાને લશ્કરને એકઠમ દુમલો ઠરવા દુકમ આપ્યો. ભોરચાઓ ઉપર
ગોઠવેલ આદમીઓ હાજર નહિ હોવાથી ત્રીલણાને લાસ ગામના બચાવની
આશા ઓછી જણાઈ; તેથી તે ગામ છોડી નાસી ગયો. યુમુકખાનનું લશ્કર
તેની પાછળ પડ્યું; અને બન્ને લશ્કરો મેડાના મેદાનમાં સામસામાં મળ્યાં.
યુદ્ધ થયો વળત ચાલ્યું; અને બન્ને બાજુનાં ઘણાં માણસો માર્યા ગયાં.
ત્રીલણા પોતે યુમુકખાનના બાવાનો ભોગ થઈ પડ્યો. ત્રીલણાની લાસને
જલોરમાં લાવી ખીજડના લોહા કાંટામાં બળાવી નખાવી.

• ખીજડના કાંટાવાળું શસ્ત્ર છે. તેના ઘાત દુઃખ અને તેજ દોષ છે. કાંટા કાંટા આંખ
ને કાંટા કાંટા વધે છે. ખીજડના કાંટામાં મકાને બાજુ દિંદુઓના અદુત સ્વાદ છે.

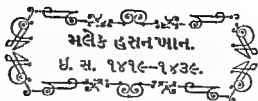
મલેક યુસુફખાનની આ ક્ષતેહથી આસપાસનાં રાજ્યો ઉપર તેમના
 મલેક યુસુફખાનનું ગાદીએ બેસવું. શૂરવીરપણાની અને મુકુમપણાની ઉંડી
 છાપ બેઠી. ત્રીભણાને માર્યા પછી તે ઇ. સ.
 ૧૩૬૫ માં ગાદીએ બેઠા.

ચોવીસ વર્ષ રાજ્ય હોગવી યુસુફખાન પોતાના બેટા હસનખાનને વારસ
 સુકી ઇ. સ. ૧૪૧૬ માં મરણ પામ્યા. કેટ-

મરણ

લાઠ તેમને લોહાની વંશના પ્રથમ રાજ્ય

ઠર્તા ગણે છે. તેમણે ચોવીસ વર્ષ રાજ્ય કર્યું; પરંતુ તેમના વખતમાં કોઈ
 મહત્વનો યનાવ બન્યાનું જણાતું નથી તેમના વખતમાં શુજરાતમાં
 મુઝફ્ફરશાહ પહેલા બાદશાહ હતા.

દીએ આવતાંજ મલેક હસનખાને આસપાસનો મુલક
ગાદીએ આવવું અને જીતી જીતેલ રાજ્યને વધારવા
રાજ્યને વધારવું. માંડયું. નાટોડી, સીવમાણા,
ખાડમેર અને સુરાચંદ વિગેરે

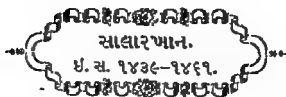
આસપાસના ગામોના ભોમીયા જમીનદારોને તેમણે જીતી તાબે કર્યા,
અને જીતેલની હકુમત કબૂલ કરાવી તેમની પાસેથી નાજબધીના*
કર વસૂલ કરીધો. આ વખતે ચિતોડમાં રાણા મોક્ષસિંહ રાજ્ય કરતો
હતો. તેના વખતમાં રાજ્ય કાશિખારમાં અંધેર ચાલતું હતું; અને તેના
દિકરાઓ દિલ્હીના ખાદશાહ સામે બહારવટું કરતા હતા. આ સમયનો લાલ
લઈ મલેક હસનખાને મેવાડ ઇલાકામાં ગોઠવાડની સરહદ ઉપર આવેલ કેટલાંક
ગામો જીતેલ સાથે જોડી દીધાં. આ ઉપરાંત તેમણે સીરોહીના મઠાડ પ્રગણા
સુધી મુલક જીતી રાજ્ય વધાર્યું.

આ પ્રમાણે જીતેલ રાજ્ય વધારી મલેક હસનખાન ઇ. સ. ૧૪૩૬
માં મરણ પામ્યા. તેમને સ્થાપારખાન,
મરણ. ઉરમાનખાન અને હેતમખાનનાં નામે ત્રણ
દિકરા હતા.

* નાજબધી એક જાતનો કર હતો. એક રાજ્ય બીજા રાજ્યને જીતે ત્યારે જીતનાર રાજ્ય
ચોતાના ઘોડાઓની સંખ્યાના પ્રમાણમાં જીતેલા રાજ્ય પાસે “ નાજબધી ” કરના નામથી હંડ
લેવું હતું.

† પાલણપુરના રાજ્ય કર્તાઓ હેતમખાનનાં ઓલાદના છે. તેથી તેઓ હેતાણી વંશના કહેવાય
છે. મલેક હસનખાન (જીતેલના ત્રીજા રાજ્ય કર્તા) ને ત્રણ દિકરા હતા. ૧ સાવારખાન, ૨ ઉરમાનખાન
અને ૩ હેતમખાન મલેક હસનખાન પછી સાવારખાન ગાદીએ આવ્યા. ત્યારબાદ તેમના બાઈ
ઉરમાનખાન આવ્યા. ત્યારબાદ ઉરમાનખાનને પુત્ર ન હોવાથી સાવારખાનનો બેટો ગાદીએ
આવ્યો ત્યારબાદ હેતમખાનના દિકરા ગાદીએ આવ્યા.

પાલણપુરની ગાદી હાલ પણ હેતમખાનની ઓલાદમાંજ છે. હેતમખાનનું ‘ખર’ નામ હાતીમ-
ખાન અથવા હયાતખાન હતું. પણ મારવાડી ભાષામાં તેનો અર્થ ‘શ યદ્ય’ હેતાનખાન અને પછી
હેતમખાન થયું હતું.

લેક હુસનખાનના મોટા દિકરા મલેક સાલારખાન ઇ. સ.
ગાદી ઉપર આવ્યા પછી ૧૪૩૯ માં ગાદીએ બેઠા. તેમણે
નારીજનું ચોતાના બંને ભાઈ ઉસ્માનખાન

અને હૈતમખાનને બલોર ઇલાકામાંથી બારબાર ગામ જાગીર તરીકે આપ્યાં. ગાદીએ
આવ્યા પછી દરેક વર્ષ સુધી તેમને નાનાભાઈ ઉસ્માનખાન સાથે સંપ રહ્યો; પરંતુ
તે પછીથી ટક્યો નહિ અને આખરે બંને વચ્ચે બહુજ કડવાશ થઈ ગઈ. સાલાર-
ખાને ઉસ્માનખાનની જાગીર જપ્ત કરી; જે ઉપરથી ભાઈના અન્યાય અને
જુલમની ફરીયાદ કરવા ઉસ્માનખાન ગુજરાતના બાદશાહ પાસે ગયા. ત્યાંથી
ઇ. સ. ૧૪૬૧ માં મદદ લાવી તે સાલારખાનની સામે થયા. સાલારખાનની હિંમત
ન ચાલવાથી તે બલોર છોડી નાશી ગયા, અને સીરેહીના રાવનો આશ્રય લઈ
અરવલ્લીના પહાડોમાં સંતાયા. ત્યાર પછી તેમનું શું થયું તે તવારીખો
ઉપરથી જણાતું નથી.

ગુજ-તુલ-મુલક દિવાન ઉસ્માનખાન.
ઈ. સ. ૧૪૬૧-૧૪૮૪.

લોક સાલારખાનને આઠ દિકરા હતા. તેઓ ખટપટીઆ લોકોની સલાહથી દોરવાઈ તેમના કાકા ઉસ્માનખાનની જાગીરમાં લૂંટફાટ કરવા લાગ્યા. તેમના ભાઈ મલેક સાલારખાને પણ પોતાના દિકરાઓથી મળી જઈ ઉસ્માનખાનની જાગીર જપ્ત કરી.

જાગીરનું જપ્ત થયું અને મુસાફરી.

આવા સંયોગોમાં લાચાર થઈ ઉસ્માનખાન પોતાનું નસીબ અજમાવવા અને ભાઈએ કરેલા અન્યાયની ફરીઆદ કરવા ગુજરાતના સુલતાન મહમુદ મેગડા પાસે ગયા.

ઉસ્માનખાન શૂરવીર, હોશિઆર અને બાહોશ હતા, છતાં પણ તે કેટલોક સમય સુલતાનની હજુરમાં પોતાની દાદ પહોંચાડવા શક્તિમાન થયા નહિ.

મુસીબતનો વખત.

કેટલીકવાર તે નાઉમેદ થયા; પણ પોતાના દૃઢ નિશ્ચયમાં અચળ રહ્યા. તે તાંબા હાલતમાં એટલા બધા આવી ગયા કે તેમના વફાદાર નોકરની કમાઈ ઉપર તેમને ગુજરાન કરવાની ફરજ પડી. તે નિમકહલાલ નોકર ગાડીનું ભાડું કરી પોતાના માલિકનું ગુજરાન ચલાવતો. એક દિવસ એવું બન્યું કે તેને ગાડીનું ભાડું મળ્યું નહિ; તેથી તે સાંજે નિરાશ થઈ ઘર તરફ પાછા ફરતાં રસ્તામાં તેના મિત્રની દુકાન પાસે આવી પહોંચ્યો. મિત્રે તેને દિલગીરિનું કારણ પુછ્યું; અને કહ્યું કે તારી ગાડીમાં થોડાં લાકડાં ભરી લાવે તો હું તને તેના પેસા આપીશ. ગાડીવાન આ સાંભળી દુઃખનો વિચાર કરતો લાકડાં લેવા શહેરની બહાર આવ્યો. તેણે એક ઝાડનું થડ જમીનમાં ઉભેલું દીકું. અને તે ખોદવા માંડ્યું. કોદાળો થડમાં કોઈ ખીજ ચીજ ઉપર લાગતાં અવાજ થયો; તેથી તેણે અનુમાન કર્યું કે અંદર ધાતુનું વાસણ દટાયેલું હોયું જોઈએ; અને તેની અંદર માલ હશે. રાત પડ્યો ત્યારે હું બહાર કાઢીશ, એવો વિચાર કરતો તે

ગળી મદદ.

ત્યાં ઉભો રહ્યો. સૂર્યાસ્ત થયો, એટલામાં ઉસ્માનખાન તેને શોધતા શોધતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. નોકરે સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. રાત પડતાં તેમણે ખોદ્યું તો મોહોરોનો ત્રણ હાથ લાગ્યો.

આ પૈસો હાથ લાગવાથી ઉસ્માનખાનનો ભાગ્યેહય થયો. કુદરત અકળ શક્તિ ધરાવે છે. સુખ અપાવવાને અને ચઢતી કરવાને માટે કેટલીક વખત માણસ જાત ઉપર સંકટનાં વાદળ તે લાવી નાખે છે. ઉસ્માનખાનને આવી આક્રમી નહીં તે કંઈ તેમના સદ્ગુણોને પ્રકાશમાં લાવવાને, તેમના ભાગ્યને ખીલવવાને અને તેમના શૌર્યની પરીક્ષા કરવાને ઇશ્વરે નિર્માણ કરી હતી. પૈસો હાથ લાગવાથી અને એક અગીરની વગથી ઉસ્માનખાન ગુર્જરાતના સુલતાન પાસે પહોંચવા શક્તિમાન થયા.

ઉસ્માનખાન* ફરીરો અને હરવેશો સાથે પરિચય રાખતા હતા. એવું ફરીરો ઉપર આરંધા.

કહેવામાં આવે છે કે એક દિવસ છેક તાંગ

હાલતમાં આવી પડવાથી તેમણે એક ભકત

પુરૂષની સહાયતા માગી. ઉસ્માનખાનની સાચી આત્મા ઉપર પ્રસન્ન થઈ તે ભકત પુરૂષે કેટલાક મંત્રો વિધીપૂર્વક જપવાને ખતાવ્યું. આ મંત્રો જપતા હતા તેવામાં તેમને એક દિવસ સ્વપ્નામાં એક વલીનાં (મહાત્માનાં) દર્શન થયાં; જેણે એવો અવાજ દીધો કે તમને ખબરનો મળશે, તેની સાથે રાજ્ય પણ મળશે, જે વંશ પરંપરા તમારા ખાનદાનમાં કાયમ રહેશે. જ્યારે ઉપર કહેલ ખબરો તેમને હાથ લાગ્યો ત્યારે સ્વપ્નામાં આવેલ મહાત્માના શબ્દો તેમને યાદ આવ્યા અને રાજ્ય પણ મળશે એવી આશા બંધાઈ.

ઉસ્માનખાન શૂરવીર અને ચતુર છે એવી સુલતાનને ખાત્રી થવાથી તેણે તેમને લડાઈમાં જતા આદશાહી લશ્કરની મદદાર્થે એક ટુકડીના અમલદાર નીમી સાથે મોકલ્યા. આ લશ્કરે હુશમનોના લશ્કરને હરાવી તેમના મજબૂત કિલ્લાને ઘેરા દાદ્યો. આ વખતે સુલતાનના તોપખાનાનો ઉપરી એક પોર્ટુગીઝ અમલદાર હતો, જેને “દાના-એ-ફીરંગ” કહેતા. તેણે કિલ્લાની ક્તેહ માટે એક ઇલાજ શોધી કાઢ્યો; અને ચાર પાંચ માણસો બેગી શકે એવો એક કમાનદાર હાંડોળો ખનાવ્યો. ઉસ્માનખાનને પોતાનું નશીબ અજમાવવાની આ સારી તક હાથ લાગી. જો આ કિલ્લો ક્તેહ કરવામાં હું

ઉસ્માનખાનની બહાદુરી

આગળ પડી બહાદુરી બતાવીશ, તો શુજ-

રાતને બાદશાહ ખુશી થઈ મને બલોરની ગાદી સોંપશે; એવી ખાત્રી થવાથી

* કાલ કોદમદમદ બલોરની ત્યાંથી એક બુનો લેખ મળી આવેલ છે, તે ઉપરથી આ બિના બની છે

આ સાહસ કામ કરવા તેમણે માથે લીધું, અને ચાર પાંચ વિદ્યાસુ માણસો સાથે હિંદોળામાં બેસી કિલ્લામાં ફેરી પડી દરવાજા ઉઘાડી દીધો. બાદશાહી લશ્કરે કિલ્લામાં દાખલ થઈ કિલ્લાને છતી લીધો. ઉસ્માનખાનની બહાદુરી અને રાજ્યલક્ષિતની ખબર મળતાં બાદશાહ બહુજ ખુશી થયો. તેણે તેમને બલોર રાજ્યની સનદ આપી અને તે ઉપરાંત તેમના વડીલોના ખીતાબ "મલેક" ના શબ્દ આગળ "ગુપ્ત" શબ્દ વાપરી "ગુપ્ત-તુલ-મુલ્ક" નો ખીતાબ બક્ષીશ કરીધો તથા નિમકલલાલ નોકરી માટે ભીનમાળ અને સાચોરનાં પરગણાં આપ્યાં. બલોર જતી વખતે બાદશાહે મદદ માટે હસનખાન લોહીને લશ્કર સાથે મોકલ્યો. ઇ. સ. ૧૪૬૧ માં ઉસ્માનખાન બલોરની ગાદી ઉપર બેઠો. તેમના

બલોરની ગાદી ઉપર બેસવું. વડીલખંધુ સાલારખાન અરવલ્લીના પહા-

ડમાં નાશી ગયા. મલેક ઉસ્માનખાને

હસનખાન લોહીના પુત્ર અલેકાદખાનને પોતાનો વજીર બનાવ્યો.

ઉસ્માનખાન સમયસૂચકતાવાળા રાજા હતા. એક વખતે દિલ્હીના લોહી

ઉસ્માનખાન અને દિલ્હીના બાદ-
શાહ બહલોલ લોહી.

બાદશાહના જે અમીરો ફક્ષિયુ તરફ જતા

હતા. બલોર મુકામે તેઓ ઉસ્માનખાનના

પરોણા થયા. તેમની મહેમાનગીરી તથા

આદરસત્કાર એવા સારા થયા કે તેઓ ઉસ્માનખાનથી બહુ ખુશી થયા, અને તેમણે લોહી બાદશાહ આગળ તેમનાં વખાણ કર્યાં. દિલ્હીના બાદશાહે ખાસ ચુનંદા માણસો સાથે ખરીતો મોકલી તેમને બોલાવ્યા, અને બહુ કીમતિ શિર-પાવો આપ્યા. ઉસ્માનખાને બલોર પાછા આવ્યા પછી દિલ્હીના બાદશાહે આપેલ કીમતિ પોશાકો ખાસ મુસાદ્દિખ સાથે અમદાવાદના બાદશાહ પાસે મોકલાવી દીધા. આ પ્રમાણે કરવું તેજ તેમને ઘટતું હતું કારણ કે બલોરની રાજગાદી માટે તે તેમનાજ આભારી હતા.

ગુપ્ત-તુલ-મુલ્ક ઉસ્માનખાનને પુત્ર ન હોવાથી તેમણે પોતાના મોટા ભાઈ સાલારખાનના દિકરા યુદનખાનને પોતાની દિકરી પરણાવી દત્તક લીધા.

* મારવાડી બોલીમાં "ગુપ્ત-તુલ-મુલ્ક" નો અપભ્રંશ થઈ "જખલ" બોલાયો હતો. આ ખીતાબ એવો લોકપ્રિય થઈ પડ્યો કે કે ચારણ, ભાટ, મીરાસી વિગેરે કાવ્ય બનાવનારા લોકો હેતાણી ખાનદાનના રાજ્યકર્તાઓની તારીફ કરતાં "જખલ" ની ઉપમા આપે છે. જોકાજ ચારણ-વાળા લેખમાં એમ લખેલું છે કે બાદશાહી સનદમાં "ગુપ્ત-તુલ-મુલ્ક દિવાન ઉસ્માનખાન" લખેલ હતું. આ ખીતાબ પ્રથમ "ગુપ્ત-તુલ મલીક" હતો પણ તે "ગુપ્ત-તુલ-મુલ્ક" તરીકે પ્રખ્યાત થયો છે.

બુઢનખાને તથા તેના બીજા લાઇઓએ ઉસ્માનખાનને દુઃખ દેવામાં કંઈ બાકી રાખ્યું નહોતું, તોપણ તેમણે પોતાના સારા દિવસોમાં મોટા મનથી તે બધું દરજી કરી દીધું, અને મોટા લાઇના દિકરા બુઢનખાનનેજ ખરા વારસ કરી પોતાની પાછળ બંધોર ઉપર રાજ્ય કરવા નક્કી કર્યા. ઉસ્માનખાને પોતાની દિકરીના વિવાહની ખુશાલીમાં ગોપાલનામના ચારણને લખપસાર આપી, “કલોટીનો *સાંસણ” આપ્યો અને “પોળખારોટ” નો ખીતાબ આપ્યો.

ગાદી વારસ બુઢનખાન પણ શૂરવીર હતા. એક દિવસ ગામ બહાર તે શિકારે ગયેલ ત્યાં તેમણે જોઈયા જતના સિંધી લૂટારૂઓનું એક ટોળું ગુજરાતમાંથી ભારે લૂટ કરી આવતું જોયું. બુઢનખાને તેમની પાછળ પડી લૂંટનેા માલ તેમની પાસેથી છિનવી લીધો, અને પોતાના પિતા ઉસ્માનખાન આગળ રજુ કરીધો. ઉસ્માનખાને તે માલ ગુજરાતના બાદશાહ પાસે રજુ કર્યો; અને અરજ કરીકે મારી અવસ્થા વૃદ્ધ થઇ છે માટે મારા દિકરા બુઢનખાનને પાટવી તરીકે સનદ આપ ઇનાયત કરશે તો હું આપનો બહુ આભાર માનીશ. મોકલેલ લેટોથી રાજ થઇ બાદશાહે ઉસ્માનખાનની ઇચ્છા અનુસાર સનદ આપી અને અમીરો સાથે બુઢનખાન સારૂ કીમતિ પોષાક મોકલ્યો. ઉસ્માનખાને પોતાની હયાતીમાં બુઢનખાનને પોતાને હાથે ગાદીએ બેસાડી રાજ્યકારોબાર સોંપ્યો; અને ઇશ્વર બક્ષિતમાં પોતાની બાકીની જીંદગી ગુબરી. તે ઇ. સ. ૧૪૮૪ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તેમના મરણથી દેશને ઘણો રંજ થયો; કારણ કે તેમની લોકપ્રિય વર્તણૂકથી રેયતને તેમના રાજ્યમાં બહુ સંતોષ અને સુખ પ્રાપ્ત થયા હતા.

ઉસ્માનખાન શૂરવીર, દૂરદેશી, ઉદાર અને સમયસૂચક રાજ્ય કર્તા હતા. જે કે લોહાની વંશના બંધોરના પહેલા રાજ્યકર્તા ખુરમખાન તવારીખ મુજબ ગણાય છે; પરંતુ તે વંશને જયાતીમાં લાવનાર અને બીજા સ્તુતિપાત્ર ગુણોને લીધે તે વંશને મગરૂરી આપનાર પહેલા રાજ્યકર્તા ઉસ્માનખાનનેજ ગણવામાં આવે છે. તે બહુ લોકપ્રિય હતા દરેક માણસ તેમને “જખલ” ના નામથી ઓળખે છે. અને લોહાની કુટુંબમાં જે જે મહાન રાજકર્તા નીવડયા

† લખપસારા અસુક ગામે હાથી વગેરે બક્ષીસ આપાય છે

* હાવમુધી કલોટ ચારણો પાલણપુરના રાજ્યકર્તાઓએ આપેલ ગામો ભાગવે છે ન્યારે તેઓએ બંધોર છેડી પાલણપુર રાજ્યમાંથી જ માવી ત્યારે તેઓની સાથે ચારણો પણ પાલણપુરમાં આવી વસ્યા આઠ વધુ ગામ તેઓને પ્રસંગપાત બક્ષીસ ગઈયાં. જેમાં નામ—૧ સાગરકુ, ૨ પેડાગર, ૩ મેટ્ટકુ, ૪ માણક, ૫ વીરપુર, ૬ નેસ્તી ૭ (બાગીસણ) નોતકુ, અને ૮ જલોદરા છે

છે તેમને ખીજ “ગુજ્જ” કહી ઓળખાવે છે. કવીઓએ તેમના ગુણો, ખડા-હરી, અને સમયસૂચકતાનું કાવ્યોમાં બહુ વર્ણન કર્યું છે.

ઉસ્માનખાન, ઉદાર દીલના, રૈયતને પાળનાર, ન્યાયી અને ધૈર્યવાન રાજ્ય કર્તા હતા. પોતાની જીંદગીમાં ઘણી ઘણી મુશીબતો વેડી; પણ તેમણે વિપત્તીના વખતમાં ધૈર્ય તજ્યું નહિ. આવા મહાન ગુણોને લીધે મુશીબતોમાં શરૂ કરેલ

જીંદગીને પોતે પૂર્ણ આબાદીએ પહોંચાડી
મહેદવી પંથ સ્વીકાર્યો. શક્યા હતા. ધર્મઉપર તેમની પૂર્ણ શ્રદ્ધા

હતી, પણ ધર્મ ઝનુની નહોતા. ધર્મને જાહાને રાજ સત્તા વાપરી રૈયતને દુઃખ દેવું પસંદ કરતા નહોતા. ઉસ્માનખાને આવા અણીના મામલામાં રાજ પાટ પોતાની હયાતીમાં છુદનખાનને સોંપી દુનિયાના પ્રપંચી મામલાઓથી દૂર થઈ છેવટની જીંદગી એકાંત વાસમાં ઈશ્વર ભક્તિમાં ગુજરી; એ તેમનું શુદ્ધ અંતઃકરણ અને પ્રભુ પરાયણતા દેખાડી આપે છે. ઉસ્માનખાને મુસલમાની ધર્મનો મહેદવી પંથ અખત્યાર કીધો હતો; જે હાલ પણ પાલણપુરના રાજ કર્તાઓને મજબૂત છે.

કવિત.

ગજંદ્ર કાલેટી ગાંમ-સતન સેલાર સમપ્પે,
લાલ પસા કવ ગ્રેહ-અમ હસપ હર અપ્પે.
પરણે પહેલો પુત્ર-વંશ સહ કોડ વેહારી,
વીર મુંઠ વર વલ્લ-સાથ ફદીયા મજ સારી.
તણ દીહ મુપ જવદલ તકે-તોરણ ઘોઢો કરદીયો,
કર ગ્રેહ કરવ દે કલટને-થર કર વારટ થપીયો.

કવિત.

વેઢે કે વનવાસ-કેક વને શર ઝંગર,
લોપે ઘાટ દઘાટ-કવ લોપે ગીર કંદર.
નઝ છાંડે નેસરે-વેગ હલ જાય વહલોરો,
ગણ જંપે ઘેહલો-અમાં દસ ના વીસ ઓરો.
મંદરાં માંહે મમ મા રહે-રહસી તું કઢસી જઢા,
અસમાંન મલક તુઠ્યો અમાં-જા જા દાલીદ્ર વપદા.

क व त.

उंचो जेहडो आम-पृथी प्रमाणे पोहोलो,
जग चारे जीवणो-ससध सह दीह सबलो,
सभागीयो सरूप-सही चकवेस चराचर,
गण गहीर गेलणो-कुंवर जेहडो कासेसर.
दातार बडो जाणणदनी-कळ दीपक कहागरो,
हेंदुए नकुं तरके हुए-जबदलरे जस दीकरो.

क व त.

कहो करन केम मरे-जेणे सोव्रण समप्यो,
कहो सवर केम मरे-जेणे पळ खंडर अप्यो.
बलराजा नहमरे-हाथ वामण होडायो,
वीक्रमाजीत नहमरे-प्रथी दख हुंत छोडायो.
उत्तराद दखण पुर्व पछम-क्रीत वीहारी जग करे,
अ दतार कोड मरमर गया-मलेक जबदल नहमरे.

गीत.

कहो गढ कनक सणे एहडी कथ,
सणेया भड जबदल सेलार.
भाजे मती कहे एम भाखर,
वतां उगरसी राव बेहार.
ढर मत राख कहे भड डारण.
लखां भडां तणी मोय लाज.
अबुवलरा दाखे अतळी बळ.
अनड भळे केम उभां आज.
जांरे सीस धणी भड जबदल.
घन त्यागे चत घीर धरे.
मां उभेतांने कुंण मेटे.
कणीया गर ढर मती करे.

वाहां त्रजड सत्रारण वादां.
 अंग भाजां साजां अवशांण.
 फावे वरद दरंग तो फवते.
 जवदल धणी अमां सर जाण.
 घर दाळा हुरां रथ वेठा.
 अल्ला समरण कीथ अछे.
 पेहेला सुर वडे रण पड्या.
 पालव्यो गढ हमां पछे.

दुहो.

जवदलरे जस दीकरो-मरे न बुढो थाय,
 सुंमाने सो दीकरा-अवतर मरमर जाय.

दुहो.

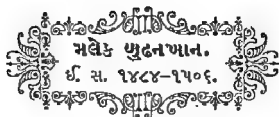
जवदल जहतणीयुं-घाडुं जका घडावीयुं,
 झांपे झणकतीयुं-दीसे दातारां घरे.

दुहो.

जवदल जाते दहाडे-गढ पथरा खसंत,
 कीरत हंदा कोटडा-पाड्यानो पडंत.

दुहो.

आसी जासी ओर-रुंख पतां ज्युं राजवी,
 जवदलने जालोर-जुना हुवे न चार जग.

કે યુદનખાનને તેમના પિતા ઉસ્માનખાને પોતાની હયા-
ગાદી ઉપર આવડુ' અને તિમાં ગુજરાતના ખાદશાહની
શિરોહી ઉપર કત્તેહ મેળવવી. સનદ મંગાવી વારસ નક્કી
કરી ગાદી સોંપી હતી, તોપણ ખરેખર રાજ્યકર્તા તરીકે
યુદનખાન પોતાના પિતાના સ્વર્ગવાસ પછી ઈ. સ. ૧૪૮૪ માં જલોરની
ગાદીએ બેઠા.

ઉસ્માનખાન જેવા બહોશ અને પ્રતાપી રાજ્યકર્તાના હાથ તળે ઉછરેલા
અને જાતે પણ અક્ષલમંદ અને કૌવતવાન હોવાથી, યુદનખાન પ્રસિદ્ધિમાં
જલદી આવ્યા.

ફારસી લેખોમાં લખેલ છે કે, યુદનખાને ગુજરાતના ખાદશાહની મદદથી
શિરોહી છુટું હતું, અને દેવડા વંશનો રજપૂત રાજા રાવ જગમોહ જો તે
વખતે શિરોહીમાં રાજ્ય કરતો હતો, તેને તાબે કરી શિરોહીને ખંડીયું રાજ્ય
ખનાવ્યું હતું.

કહેવાય છે કે, યુદનખાનના હુકમોના અમલ થવા હરેક વખતે એક હજાર
સવારો તૈયાર રહેતા હતા. તેમની તાકાદ
શારીરિક બળ.

વિષે એટલે મુઠ્ઠી કહેવાય છે કે, પોતે સવા
મણ (ગુજરાતી મણ) નો ભાલો ગાંધતા હતા. વળી ઉંટોથી કાઢવામાં આવતા
પાણીથી ભરેલા કોસને એક હાથથી રોકી રાખી બીજે હાથે બીલી કાઢી ઉંટોને
છેડી દેતા હતા.

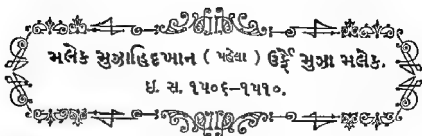
યુદનખાને પણ કવિઓને કેટલાંક ગાથો તેમના અમલમાં આપ્યાં હતાં.
બાવીસ વર્ષ રાજ્ય કરી તેઓ ઈ. સ. ૧૫૦૬ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તેમને મુઝા-
હિદખાન ઉર્દૂ મુઝા મલેક (પાટવી) અને અલીશિરખાન નામે બે પુત્ર હતા.

क व त-छप्पे.

खरमखान दीलाख-लाख ईसप्पे अप्पे,
सात लाख अलीसेर-दोय सेलार समप्पे.
अभे लाख असमाल-हुओ कळवट वेहारी,
बुढण समर बंवाल-तेणे लखो लखदे आरी.
मारीयो दळद्र राव मारुए-हुओ सभागी आज हुं,
अचरज कसुं होवे अवे-तेण पाट जवदलतुं.

गीत.

हुंगर हुंगरे चढीया दळ देखे-बोहोत गरथरा बाबु,
खंड दसमो पालव्यो खाने-आवे लेवा आवु.
अनड प्रमार तणां एम आखे-जोय बजाधर जातो.
बढवा आवे राव वीहारी-बाघ जेवुं वेडातो.
हुं तल माल धनो हेतांणी-कांकल कथा कहांणी.
काळे धुंए सांमळी कीधी-रावजीरी पटरांणी.

લેક યુઠનખાન પછી તેમના પાટવી કુંવર મુઝાહિદખાન
 ગાદી ઉપર આવ્યું. ઉર્દૂ મુઝા મલેક ઈ. સ. ૧૫૦૬ માં
 બલોરની ગાદીએ બેઠા.

મુઝા મલેક બહાદુર હતા, પણ મોજલા દોસ્તો સાથે મોજમજમાં વખત
 ગાળતા હતા. એક દિવસ પોતાના મિત્રો
 સાથે ગોઠગમત કરવા શિરોહીની હુકમાં

ગયા અને મોજમજમાં તસ્લીમ થયા, તેવામાં શિરોહીના રાવ અખેરાજ
 જેમના બાપ જગમલને યુઠનખાને છત્વી ખંડીયા રાજા બનાવ્યા હતા, અને
 જે પોતાના પિતાનું વેર વાળવાનો અવસર શોધતા હતા, તેમણે પહેલાંથી આસ-
 પાસ ગોઠવેલા માણસોની મદદથી મોજમજમાં બેઠકાર બેઠેલા મુઝા મલેકને તેના
 મોજલા દોસ્તો સાથે પકડી લીધા. મુઝા મલેકને રાજ્ય કેહી તરીકે તેમના દરજ્જા
 મુજબ સારા મકાનમાં રાખ્યા અને એશઆશમની દરેક વસ્તુનો બંદોબસ્ત
 કરાવી આપ્યો.

આ બનાવની ખબર બલોર પહોંચતાં મુઝા મલેકના બે ડાદા અને લડવૈયા
 હાકરી સરદારો નામે મલેક મેના તથા મલેક ખ્યારા જેઓ દેવચોગે તે ગોઠ-
 ગમતમાં હાજર નહોતા, તેઓ મુઝા મલેકના પિત્રાઈ દાદા ઉસ્માનખાનના
 નાના ભાઈ હેતમખાનને બલોરના કિલ્લાની ભલામણ કરી અને ત્યાંનો કારભાર
 સોંપી શિરોહી ગયા. રાસંજી નામના ચારણ મારફત તખવીજ કરાવી, ભારે
 ભોજમ ખેડી, મુઝા મલેકની જગ્યાનો પત્તો મેળવી, તેઓ ત્યાં જઈ પહોંચ્યા.
 મુઝાહિદખાન તે વખતે મોજચોખમાં એવા ગરક થઈ ગયા હતા કે તેમને આ
 બહાદુર સરદારોના આગમનની ખબર પહોંચાડવી મુશ્કેલ થઈ પડી. તેઓને
 ખબર પહોંચાડવાનો બીજો રસ્તો નહિં મુજવાથી રાસંજી ચારણે મુઝાહિદખાન
 સાંભળે એવા મોટા અવાજથી નીચેનો દુહો કહ્યો—

ગદપત ગમાગમા, સ્વાસ્થ્યમા આસ્થે સ્વલક;
સાહેવ રૂંદસમા, માંજો દે મુઝા મલેક.

ઉપરનો હુકો મુઝા મલેકે સાંભળ્યો, અને બહાર ડોકું કાઢી જોયું તો તેમણે આ બે અમીરો તથા રાસજી આરણને જોળખ્યા. મલેક મેના તથા મલેક ખ્યારાએ તેમને પુછ્યું કે આ શું બન્યું? અને આપઆવી સ્થિતિમાં કેમ આવી પડ્યા? મુઝા મલેકે જવાબ આપ્યો કે લાવી પ્રબળ છે, અને ઈશ્વરેવધાન પાર પડે છે. અમીરોએ અરજ કરી કે આપ નીચે ઉતરો અને અમારી સાથે પધારો, અને જુઓ કે અમે કેવી રીતે આપને સ્વદેશમાં લઈ જઈએ છીએ. મુઝા મલેકે તેમની વફાદારી અને બહાદુરીનાં વખાણ કરી, આ સાહસ કામની બહુ પ્રશંસા કરીને કહ્યું કે છુપી રીતે નીકળી જવું એ મરદનું કામ નથી. ઈશ્વરે જે ધાર્યું હતું તે થયું. તમે સાવચેતીથી અનેથી નીકળી જાઓ; કેમકે જો ખબર પડી તો તમને પણ રાવ પકડશે, અને જલોરને બહુ તુકથાનમાં ઉતરવું પડશે. આ બંને વફાદાર અમીરો સહીસલામત નીકળી જઈ જલોર આવ્યા, અને આનો બદલો શિરોહીના રાવ લાખાજીથી લેવા અહોનિશ કોશિશમાં રહ્યા. ચોતરફ

શિરોહીના પાટળી કુંવર માંડણુ*
પકડાઈ જાય.

રાખેલ જાસુસોએ એવી ખબર આપી કે
રાવ લાખાજીના કુંવર માંડણુસિંગની જાન
જલોરની હદમાં થઈને જાય છે, તેથી બંને

અમીરો લશ્કર સાથે તેમના ઉપર તૂટી પડ્યા અને કુંવર માંડણુ* અને તેની સાથેના માણસોને પકડી જલોર લાવ્યા. જલોર આવી રાવ લાખાજીને તેમણે કહેવરાવ્યું કે મુઝા મલેકને કેટલાંક ગામો દંડ પેટે આપી નહિ છોડો તો અમે અહીં તમારા કુંવર અને તેમની સાથેના તમામ માણસોને મુસલમાન કરીશું.

રાવ લાખાજીએ આ સંદેશા ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ, તેથી મલેક મેનાએ રજપૂતોને મુસલમાન કર્યા. થોડે થોડે રજપૂતોને મુસલમાન કરવા માંડ્યા. દરરોજ અમુક સંખ્યાને મુસલમાન કરતા, અને આ રીતે તેમણે ૭૦૦ થી ૮૦૦ રજપૂતોને મુસલમાન કર્યા. રાવ લાખાજી આ સાંભળી ગભરાયા, અને ડર્યા કે કુંવરને પણ મુસલમાન કરી

* કેટલાક એમ કહે છે કે, કુંવર માંડણુસિંગ જલોરની હદમાં થઈ પરત્વે જતા નહોતા, પણ તે હદમાં શિકાર માટે આવેલ હતા. વધુ માનવાધારક હકીકત જન પકડવાની ગણવાગ્રે આવે છે, કારણ કે કુંવર માંડણુ સાથે પકડાએલ માણસોની સંખ્યા પછી હતી.

દેશે, તેથી મુઝાહિદખાનને વડગામ નામે ગામ નગર કરી જલોર મોકલી દીધા. જલોરી સરદારોએ પણ કુંવર માંડણને વગર વિલંબે શિરોહી પહોંચાડી દીધા.

મુસલમાન થએલ રજપૂતો શિરોહીમાં પાછા આવ્યા, ત્યારે તેમના

મુસલમાન થએલ રજપૂતો અને કુટુંબીઓએ ખાવાપીવા વિગેરેના કાંઈ પણ વ્યવહાર તેમની સાથે ન રાખવાથી તેઓ જલોર જતા રહ્યા. ત્યાં તેમને ખડુ સારી

રીતે રાખવામાં આવ્યા. ખાને મુલ મુરશેદ સૈયદ મેહમૂદ સાહેબ જેમણે તેઓને મુસલમાની ધર્મમાં લીધા હતા, તેમની પાસે જઈ તેઓ કહેવા લાગ્યા કે શિરોહીમાં અમારા કુટુંબીઓ તેમજ જલોરના મુસલમાનો પણ અમારી સાથે સંબંધ રાખતા નથી. સૈયદ મેહમૂદ સાહેબે તેમને જલોરમાં વસવા કહ્યું અને બાહુલ સીંધી જે જલોરમાં એક વગદાર આસામી હતો, અને મુસલમાનોમાં ખડુ વગ ધરાવતો હતો, તેને બોલાવી જલોરના મુસલમાનો સાથે કન્યા લેવડદેવડ વિગેરે વ્યવહારનો બંદોબસ્ત કરાવી આપ્યો, અને આશિષ આપી કે તમારા વંશને બહાદુર નીવડશે અને બુએ મરશે નહિ.

મુસલમાન થએલ રજપૂતો, સીંધી, આવડા, ઘસૂરા, મઠોરી, દાયમા, દેપાળ, પરમાર, શઠોડ, પડીઆર, ચહુવાણ વિગેરે જાતના હતા. તેઓ બધા જલોરી* ગણાવવા લાગ્યા અને હાલ પણ તેજ નામથી ઓળખાય છે.

મલેક મેના અને મલેક ખ્યારા જેઓના દૃષ્ટાંતો વફાદાર નોકર તરીકે અપાય છે, તેઓ છેવટ સુધી મુઝા મલેકના વફાદાર નોકરો રહ્યા અને વફાદાર નોકર કેવા હોવા જોઈએ તેનો ખરો ખ્યાલ તેમની નોકરી આપે છે.

મુઝાહિદખાન જલોર આવી થોડા વખતમાં ગુજરાતના બાદશાહ મેહમૂદ બેગડા પાસે અમદાવાદ ગયા. એક વખત બાદશાહની હજુરમાં તેઓ સલામ કરવા ગયા, ત્યારે ઓમાસાની ઝલુ હોવાથી બાદશાહ સાબરમતી નદી ઉપર

* અહિં તેઓ “સીંધવા સાય”ના નામથી ઓળખાય છે જુની જુની જાતના રજપૂતો હોવાથી મારવાડમાં તેમને “સમગે સાય” કહેવા હતા સરળા સાયનો અપભ્રંશ થયેને “સીંધવા સાય” નામ પડ્યું છે. લોહાની રાજ્યકર્તાઓએ જલોર છોડી પાલણપુરમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું, ત્યારે આ “સીંધવા સાય” પણ પાલણપુર સાથે સાથે આવ્યો છે તેઓ ઘણા બાને બહાદુર નીવડ્યા છે. તેઓએ આ રાજ્ય કુટુંબની ખડુ કિમતી સેવા બજાવી છે, અને મુલક વધારવામાં ઘણો અત્યંતનો ભાગ લીધો છે હાલ તેઓ આ રાજ્યમાં કેટલીક જગ્યાએ જોાય છે, અને હંજામી પ્રસંગે કામ આવે છે

બંધાવેલ મહેલના ઝરૂખામાં નદીમાં આવેલ પૂર જોવા બેઠા હતા. કાંઈક જોવા
સાડૂ ઝરૂખાથી નીચે ઝુકતાં તેમની કમરમાંથી એક કિમતી રત્નજડિત છરો
નીકળી પડ્યો. તે પડતો જોઈ, બાદશાહે અવાજ કીધો કે આ છરો જે લાવે
તેને ઇનામ અને ખિતાબ મળશે. આ સાંભળતાંજ મુઝા મલેક જેમની બહાદુરી ૭
શિરોહી સાથેના બનેલા બનાવને લીધે કંઈક કલંકિત થઈ હતી, તેઓ એકદમ
નદીમાં કુદી પડ્યા, અને સારા તાડ હોવાથી, છરો નીચેથી લઈ પાણી ઉપર
તરવા લાગ્યા. બાદશાહે આ દેખાવથી ખુશી થઈ કમનહોરી* નદીમાં નંખાવી,
મુઝા મલેકને ખેંચી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ કમનશીબે તે દોરી તૂટી

ગઈ, અને મુઝા મલેક નદીના પ્રવાહમાં
તણાયા અને જોતાં જોતાં ઘસડાઈ જઈ
ગુમ થયા. ઈ. સ. ૧૫૧૦ માં મુઝા

મલેકની છાંદગીને આ રીતે અંત આવ્યો. મુઝાહિદખાનને પુત્ર નહિ હોવાથી,
બલોર ગુજરાતના બાદશાહે મોકલેલ અમીર છવાખાન બહુખાનની દેખરેખ
નીચે ત્રણ વરસ રહ્યું, અને ઈ. સ. ૧૫૧૩ માં બાદશાહ મુઝફરશાહે મુઝા
મલેકની બહાદુરી દિલમાં લાવી તેમના લાઈ અલીશેરખાનને બલોરની ગાદી
ઉપર બેસાડી, કિમતી શિરપાવ સાથે બલોર અને સાચોરના પરગણાની સનહ
આપી.

ક વ ત.

કુટલ તૈરા વાપ-જેને સીરોહી કુટી.
કુટલ તૈરા વાપ-જેને પાટળ હી લુટી.
કુટલ તૈરા વાપ-જેને ધુંવડા ધપોયા.
કુટલ તૈરા વાપ-જેને વાહડ ઘડ વોયા.
કુટીયા તીઆં કોટાં ઘડાં-સ્વમં હથ વાહે સ્વરા.
મો કુટલ મકહ મુંજા મલેક-કુટલ તું કળીયાગરા.

મલેક અલીશેરખાન.
ઈ. સ. ૧૫૧૩-૧૫૨૫.

લેક મુઆહિદખાનના મરણ પછી ત્રીજે વર્ષે એટલે રાજ્યાભિષેક અને જલોર ઈ. સ. ૧૫૧૩ માં મલેક ઉપર મારવાડ રાજ્યની ચડાઈ અલીશેરખાને ગાદીએ બેસી, અલીદાદખાન લોદીના દિકરા તુગાખાનને બહુ માન સાથે પોતાનો વજીર બનાવ્યો. અલીશેરખાનના ગાદીએ આવ્યા પછી આશરે ત્રણ ચાર વર્ષ વિત્યા બાદ મારવાડના રોકોડ લશ્કરે જલોર ઉપર ચડાઈ કરી. મારવાડી લશ્કર જલોરના કિલ્લાને ઘેરી બહાદુરીથી લડ્યું; પરંતુ શૂરવીર અલીશેરખાન અને વજીર તુગાખાને તેને હાર અવસવી પાછું વાળ્યું. આ હારથી લશ્કર પાછું વળી ગયું.

અલીશેરખાનને આ ક્ષેત્રથી બહુ સંતોષ થયો; તેમણે વિહારી પકાણો અને વિહારી અને જલોરી બન્ને જલોરીઓ જેઓ તેમના લશ્કરમાં બહુ અણખનાય. સારી પેઠે લડયા હતા તેમને ઇનામો વહેંચ્યાં.

૭ આ ઇનામો આપ્યાં વત્તાં લાગ્યાથી જલોરી મંડોરી ટોળી અને વિહારી પકાણોમાં મોટી ખટખટ હિંમત થઈ, અને અરસપરસ ઈર્ષા અને વેરભાવ વધ્યાં. આ કુસંપથી અલીશેરખાન અને તુગાખાનને રાજ્ય ચલાવવામાં બહુ અડચણો આવી, અને 'પરિણામ એ આવ્યું' કે રાજ્યને ભારે નુકશાનીમાં ઉતર્યું પડ્યું, જે પાછાની હકીકતથી જણાયો.

અલીશેરખાન ઉદાર દિલના હતા, તેમજ કવિતાના બહુ શોખીન હતા; ચારણો અને ભાટો અતિ તેથી તેમણે પોતાના વખતમાં ભાટચારણોને મોટી મોટી સખાવતા બહુ દાન આપ્યાં હતાં. દોઈ દોઈ સમયે એક દિવસમાં "નવ લાખ પસા" આપેલ હતા. આ સખાવતને લીધે કવિઓએ તેમનું નામ "નવ લખો" રાખેલ હતું. તેમનામાં કરકસરનો શુભ હતો, જેને લીધે કમ અર્થ રાખી પોતે જે પૈસા ખચાવતા તે સખાવતમાં વાપરતા હતા.

અલીશેરખાને લશ્કરમાં માણસોની ભરતી કરવાની જે રીત* દાખલ કરી

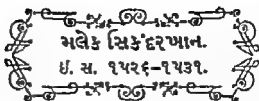
* લશ્કરમાં ભરતી કરવાની આ રીત આ કુટુંબના રાજ્યકર્તા દિવાન ફીરોજખાનના વખત

હતી, તે ઠરકસરવાળી, બહુ ઉપયોગી, અને સ્તુતિપાત્ર હતી. તે મુજબનો વહિવટ મશાલચી અને અશ્વપાલોની ભરતી. હજુ સુધી રાજ્યમાં ચાલ્યો આવે છે. તેમણે બહાદુર ભિલ્લ લોકો જેઓ પહાડી લડાઈમાં બહુ હોંશિઆર લડવેયા ગણાતા હતા, તેમને મશાલચીની જગ્યાએ આપી, અને અશ્વપાલોની જગ્યાએ મુસલમાન લડવેયાઓને આપી. જ્યારે લડાઈમાં મુખ્ય લડવેયા કામ આવતા ત્યારે આ લોકો ખોટ નહિ પડવા 'દેતાં' તેમની જગ્યાએ આવી લડાઈમાં કામ આપતા. વળી રાજ્યથી મુખ્ય લશ્કર બેઠિલ થઈ સામું થતું, ત્યારે આ લોકો રાજ્ય બળવવામાં ઉપયોગી થઈ પડતા.

અલીશેરખાનની રાજ્ય કરવાની પદ્ધતિ દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળી અને કુનેહ ભરેલી હતી. તેમનો સમય બારીક મામલા વાળો રાજ્યવ્યવસ્થા કરવાની શક્તિ. હતો. એક તરફ રાઠોડ અને ખીન્ન રજપૂત રાજાઓ બહોર ઉપર વખતો વખત ચડી આવતા, અને બીજી તરફ બહોરી સાથ અને વિહારી પહાણો વચ્ચેની માંહોમાંહેની ખટપટ અને ધર્ષા ચાલતીજ હતી. તેમ છતાં મુશ્કેલીઓ ઓળંગી પોતે સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું, એ તેમની હોંશિઆરી, ચાલાકી અને સમયને અનુસરતા શુણ્ણનું પ્રતિબિંબ પાડે છે. મલેક અલીશેરખાન પોતાની પાછળ સિકંદરખાન નામે એક પુત્રને સુકી ઈ. સ. ૧૫૨૫ માં સ્વર્ગવાસી થયા.

મલેક ઉસ્માનખાનના નાનાભાઈ મલેક હેતમખાનના ત્રીજા દિકરા ગજની-ખાને, અલીશેરખાનના મરણ પછી ગાદીએ બેસવાની ખટપટ કરી, અને મુખ્ય વજીર તુગાખાન પોતાનો સસરા હોવાથી આ કામ પાર પડશે એવું ધાર્યું. પરંતુ તુગાખાન નિમકહલાલ, ન્યાયી નોકર હતો, તેથી જમાઈ સાથે આ વિચારમાં એક મત થયો નહિ, અને તેણે ખરા હક્કદાર વારસ સિકંદરખાનને ગાદીએ લાવવા પસંદ કર્યું. ગજનીખાને આડકતરી રીતે તુગાખાનને બહુ ધમકી આપી પણ બહાદુર તુગાખાને આની પરવા કરી નહિ, અને અલીશેરખાનના ખરા વારસ સિકંદરખાનને ઈ. સ. ૧૫૨૬માં ગાદીએ બેસાડ્યા.

સુધી ભરી હતી અને તે લડાઈને પ્રસંગે બહુ ઉપયોગી થઈ પડતી અશ્વપાલો, મશાલચીઓ, ફરાસો વગેરે લોકોએ ધણી વખત બહાદુરી બતાવી છે, હાલ પણ તે લોકો એવીજ નોકરી આ રાજ્યમાં કરે છે, પણ સુબેદનો જમાનો હોવાથી રીવાજ નોકરી સિવાય બીજી નોકરી તેમને કરવાની હોતી નથી.

લેક સિકંદરખાન ગાદીએ આવ્યા ત્યારે ગજનીખાન સમજ્યા
સિકંદરખાનનું ગાદીએ આવવું કે, તુગાખાને મને કાંઈ
અને પહેલા ગજનીખાનનું બહાર પાણી મદદ કરી નહિ, તેથી
વડે નિકળવું. પોતે બહારવડે નિકળ્યા,

અને સુધા તથા ખીલ પહાડોમાં લૂટફાટ કરવા લાગ્યા. જોધપુરના રાજ્યકર્તા પા-
સેથી મદદ લઈ, જલોર ઉપર ગજનીખાને ચડાઈ કરી, અને શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો.
તુગાખાને લશ્કર એકઠું કરી જોધપુરના લશ્કર તથા ગજનીખાનને હરાવી, નમાડી
મુક્યા. આ હારથી સિકંદરખાન ગાદી ઉપર કાયમ થયા. ગજનીખાન નિરાશ
થયા પણ ખીલ વખત નસીબ અજમાવવા મેવાડ તરફ ગયા. મેવાડના રાણાની
તથા ખીલ અમીરોની સહાયતા લઈ જલોર ઉપર તે ફરી ચડી આવ્યા, પણ

તુગાખાનજી માર્યા જવું.

તુગાખાનની બહાદુરી આગળ ટકી શક્યા
નહિ. તેમણે જણ્યું કે તુગાખાન જીવે છે,

ત્યાં સુધી જલોરની ગાદી ઉપર આવવું મહા વિકટ છે, તેથી તુગાખાનને
મારી નાંખવાની તેમણે પેરવી થોણ અને અંદર અંદર ફાટફુટ કરાવી તેને*
મરાવી નાંખાવ્યો.

તુગાખાન જેવા બાહોશ વજીરના મરણથી સિકંદરખાન ઘણા નાહિંમત
થયા, અને તેમની બધી યોજનાઓ ભાંગી પડી. જલોરની અને વિહારી પહાણો
વચ્ચે ફેલાયેલ અસંતોષનો લાભ લઈ ગજનીખાને જલોર છૂટવા પુનઃ પ્રયત્ન
કર્યો. તે વખતે સિકંદરખાનના કેટલાક અમીરો ફૂટી સામા પક્ષમાં જવાથી
ગજનીખાનને વધુ હિંમત આવી અને અરવલ્લીના પહાડમાંથી નીકળી જલોર
ઉપર તેમણે ચડાઈ કરી અને સિકંદરખાનને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી ઈ. સ. ૧૫૩૧
માં પોતે જલોરની ગાદીએ બેઠા.

મલેક ગઝનીખાન (પહેલા).

મલેક ગઝનીખાન (પહેલા)

ઈ. સ. ૧૫૩૧-૧૫૩૩.

હી ઉપર આવતાંજ ગઝનીખાને પ્રથમના હુકમનો ઉપર વૈર
ગઝનીખાનનું ગાદી ઉપર આવવું લેવું શરૂ કર્યું; તેવીજ રીતે
તથા તુગાખાનના દિકરાઓને તુગાખાનના બન્ને દિકરા
પ્રમુખ.

ખાને વિચાર કર્યો કે કોઈ પણ રીતે પોતાના બાપના મોતનો બદલો લેવો.
તેઓએ તે માટે પેરવી રચી; પણ કમનસીબે આ પેરવી ગઝનીખાનના
બાલુવામાં આવી, જેથી શરૂ થઈ (ખાતિમે સુલેમાનીમાં લખ્યા મુજબ) તેમણે
સઘળા લોકોઓને તેમનાં ઘરબાર લૂટી લઈ બલોરમાંથી હાંકી કાઢવાનો, અને
તેમનાં ઉપર ઘણો જીવન ગુજારો દેશપાર કરવાનો હુકમ પોતાના નાનાભાઈ
મલેકખાનને (હોતમખાનના પાંચમા દિકરાને) આપ્યો.

તુગાખાનના કુટુંબની તેના મરણ પછી આવી સ્થિતિ થઈ. તેમનું ઘર લૂટતાં
કોઈ શત્રુએ પરસ્પરની અઠાવતને લીધે આગ લગાડી, જેથી જે કાંઈ બચ્યું હતું,
તે સઘળું નાશ પામ્યું. હુર્દશાંમાં આવી પડેલા તુગાખાનના બન્ને દિકરા મલેક
સિકંદરખાનને તથા બીજા લોકો પકાણેને લઈ ગુજરાતના સુલતાન બહાદુર-
શાહ પાસે ગયા, અને ત્યાં તેમણે પોતાના ઉપર ગુજરાત જીત્યા અને અન્યાયની
ફરીયાદ કરી. બાદશાહે તેમની અરજ બાજબી ગણી દયા લાવી તેરવાડાના
બગીચામાં ફતેહખાન બલોચને તેમની મદદે જવા હુકમ કર્યો, અને કહ્યું કે જો

ગુજરાતના બાદશાહની હજુરમાં
ફરીયાદ.

સિકંદરખાન બલોર જીતવામાં તારી મદદ
કરી ફતેહ પામશે, તો બલોરની પેદાશનો

ચોથો ભાગ હું તને આપીશ. ફતેહખાને
પોતાના ભત્રિજા શેરખાન અને અન્વરખાન સાથે મળી બલોર ઉપર ચડાઈ
કરવા લશ્કર તૈયાર કરી, બલોર તરફ રવાના કર્યું. ખાતિમે સુલેમાનીમાં લખેલ
છે કે બલોચોએ બલોર રવાને થયા પહેલાં ભવિષ્યની જીતના એક શુકન તરીકે
એક લીલાતરીનો કિલ્લો રાધનપુરમાં
બનાવ્યો, જેને બલોરનો “સોનગરો કિલ્લો”
નામ આપી જીતવાની જોડવણી કરી. દેવયોગે

એવું બન્યું કે બલોરના બે સિપાઈ વેશ અને તુંવર જેઓ ગાલાવાડથી બલોર

જતા હતા, તેઓએ સ્તામાં આ હકીકત સાંભળી, અને દૃઢ નિશ્ચય દીધોકે આવો બનાવટી લીલોતરીનો કિલ્લો જેનું નામ “સોનગરો કિલ્લો” આપ્યું છે, તેને પણ જીતવામાં બલોચોને આપણે હરકત કરવી. બલોચોએ તેમને ઘણા સમજાવ્યા, અને વિનાકારણ નહિ મરવા શિખામણ દીધી, પણ તેઓએ માનો નહિ. તેઓ માત્ર એ જાણ હોવાથી બહાદુરીથી લીલોતરીના કિલ્લાને બચાવતાં માર્યા ગયા; પરંતુ બલોચોને બલોર માટે દેવા બહાદુર સ્વદેશભિમાની પુરૂષો સાથે લડવાનું છે તેનો આભાસ તેઓએ આપ્યો.

સિકંદરખાનને બલોરની ગાદી ઉપર લાવવા, બલોચો તૈયારી કરી રહ્યા હતા; એ વાતની ખબર પડતાં ગઝનીખાને પોતાના ભાઈ ખુરમખાનને સાચોરની સલાખ માટે રાખી, કેટલાક નામીયા અમલદારોને મેવાડના રાણા પાસે મદદ માટે મોકલ્યા. રાણાએ નીચેની શરતોથી ગઝનીખાનને સહાયતા આપવા ઠપ્પૂલ કર્યું.

શરતો:—

૧ મેવાડ અને બલોરની સરહદને લગતાં બીજાં પ્રગણાના હકો, તેમજ મેવાડનાં કેટલાંક ગામો, જેને મલેક હુસનખાને રાણા મોકલ-સોંગના વખતમાં તેમજ મેવાડ રાજ્યના બહારવટાના સમયમાં છીનવી લીધાં હતાં અને જેને મલેક હુસનખાનના વંશજો અત્યાર સુધી લોગવે આવ્યા છે, તે હકો તથા ગામો પાછાં સોંપવાં.

૨ જરૂરીના પ્રસંગે ગઝનીખાને બલોર લશ્કર સાથે આવી મેવાડને મદદ આપવી.

૩ મેવાડનું લશ્કર બલોર મોકલવામાં આવે તેનું સઘળું આવક બલક ખોરાકી ખર્ચ ગઝનીખાને આપવું.

વખત એવો બારીક હતો કે, ગઝનીખાનને ઉપરની શરતો ઠપ્પૂલ કરવી પડી, જેથી મેવાડના રાણાએ મુજબ બાલીશાહ અને રતનસીંગ સોલંકીને દોઢ હજાર સ્વારો સાથે ગઝનીખાનની મદદ માટે મોકલ્યા.

ફતેહખાન બલોચનું બલોચી લશ્કર અને મેવાડી લશ્કર મેવાડની હદમાં લડ્યું, જેમાં મેવાડના લશ્કરની હાર થઈ. ગઝનીખાનનું કિલ્લામાં રહીને લડવું. ગઝનીખાને પોતાના ભાઈ ખુરમખાનને તથા મલેકખાનને સાચોરથી બોલાવી લઈ તેઓ બધા બલોરમાં લડતા; અને

આસપાસ માટી અને કાંટાનો કિલ્લો બનાવી અંદર રહી લડવા લાગ્યા. આ કિલ્લાને મારવાડના લોકો "લવનકોટ" કહેતા હતા. બલોચોએ બલોરને ઘેરે ઘાલ્યો. મલેકખાન અને ખુરમખાને કેટલાક છાપા માર્યા. પાંચ દિવસ લડાઈ ચાલી તેમાં ખુરમખાન બહાદુરીથી લડતાં માર્યા ગયા. બલોચોએ ખોરાક આવતો બંધ કરવાથી ગઝનીખાન પોતાના કુટુંબ સાથે બલોર છોડી અરવલ્લીના પહાડમાં ચાલ્યા ગયા, જ્યાં તેમણે પોતાનો આગળનો વખત પણ ગુજાર્યો હતો.

આવા સંઘટના સમયે ગઝનીખાનને લોદી કુટુંબ ઉપર પોતે ગુજારેલ જીલ્લમ યાદ આવ્યો, જેથી તે બહુ પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યા.

લોદી પઠાણોના પ્રયત્નને ધંધરે ફત્તેહ આપી, અને બલોચોની મદદથી સિકંદરખાન* મહાન સંઘટો વેડી ફરીથી બલોરની ગાદી ઉપર ઇ. સ. ૧૫૩૪ માં આવ્યા. એક વર્ષ એટલે ૧૫૩૫ સુધી

બલોચો સાથે સલાહ શાન્તિથી રાજ્ય ચાલ્યું. સિકંદરખાન બંને અક્કલમંદ અને હોંશિયાર નહોતા, તેથી લોદી પઠાણો જેમની બહાદુરી અને ડહાપણ ઉપર તેમના સંપૂર્ણ આધાર હતો, તેમની અને બલોચોની વચ્ચે ખટપટ ઉભી થઈ. બલોચો એ વિચાર્યું કે જો લોદી પઠાણો દૂર થાય, તો અમે સર્વ કામમાં ફાવી શકીશું, તેથી તેમને ઝેર દઈ નાશ કરવાનું કાવતરું તેમણે રચ્યું, જે લોદી અને લોહાની કુટુંબના સુભાગ્યે જલદીથી અજવાળામાં આવી ગયું. લોદી પઠાણો ચેતી ગયા, અને ઇ. સ. ૧૫૩૫ માં સિકંદરખાન સાથે બલોર છોડી પહાડમાં ચાલ્યા ગયા; જ્યાંથી તેઓએ બલોર ઉપર લૂટફાટ ચલાવવી શરૂ કરી. આવી મુરકેલીઓમાં કેટલોક વખત ગુજાર્યા બાદ તેઓએ મારવાડના રાજ્યકર્તા માલદેવ પાસે મદદ માટે અરજ મોકલી. માલદેવે તેમની સાથે ઉપરનો દેખાવ સારો રાખી નિલાવ માટે ધુનાડાનો પટ્ટો આપ્યો, અને મદદ આપવા કબૂલ કર્યું. પરંતુ બલોર સંબંધમાં લોદી પઠાણો સાથે મારવાડ રાજ્યને બહુ વેરલાવ હોવાથી માલદેવને અંતરમાં તેમના ઉપર ઘણો દ્રેષ હતો.

* કેટલાક એમ માને છે કે ઇ. સ. ૧૫૨૫-૨૬ થી ૧૫૪૮ સુધી સિકંદરખાનનું રાજ્ય રહ્યું. ફારસી લખાણોથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, પાંચ વર્ષ ગઝનીખાન પહેલાની પહેલાં અને એક વર્ષ તેમની પછી કુલ છ વર્ષ સિકંદરખાને રાજ્ય કર્યું છે. ગઝનીખાને આશરે બે વર્ષ રાજ્ય કર્યું; તે પછી ૧૫ વર્ષ બલોર બલોચોના કબજે રહ્યું. જેઓ સિકંદરખાને ૨૨-૨૩ વર્ષ રાજ્ય કર્યું એમ કહે છે તેઓ બલોચોના અમલનો વખત ભેગો ગણતા હોવા નોંધવો

માલદેવે આ તકનો લાભ લઈ વૈર વાળવા અને તેમનો નાશ કરવા કાવતરું રચ્યું. આની ખબર પડવાથી લોદી પકાણો આ રચેલ બાળમાંથી સટકી બંધ ગુજરાત તરફ પલાયન કરી ગયા. માલદેવને તેમના નિકળી જવાની ખબર પડતાંજ તેના માણસોએ તેમનો પીછો લીધો. સિકંદરખાન કમનસીબે ધુનારા નજીક પકડાઈ ગયા, પણ લોદી પકાણો સહીસલામત ગુજરાત તરફ નાશી ગયા. સિકંદરખાનને માલદેવે કેદી બનાવ્યા, અને તે કેદખાનામાં કેટલોક વખત દુઃખ લોગવી મરણ પામ્યા.

લોદી પકાણો સિકંદરખાનથી છુટા થઈ બહુ જગોએ નોકરી માટે ફર્યાદ.

આખરે તેઓ મેવાડ ગયા જ્યાં રાણાએ લોદી પકાણો નોકરીમાં રહેવું. તેમને નોકર રાખ્યા.

સિકંદરખાન અને લોદી પકાણો બલોરમાંથી નિકળી જવાથી બલોરો નિર્ભયપણે બલોર ઉપર અમલ ચલાવવા લાગ્યા. આસરે ૧૫ વર્ષ સુધી એટલે ઇ. સ. ૧૫૪૮ સુધી બલોર બલોરોને કબજે રહ્યું.

હવે આપણે ગઝનીખાન તરફ નજર ફેરવીએ. ગુજરાતના ખાદશાહે જુનાગઢના એક હાકેમ શાહાબુદ્દીન ગોરીને તેની સારી નોકરીની કદર કરી અણહિલપુર ઇલાકામાં આવેલ ઉંઝા ગામ બક્ષીસ કર્યું. આ જગીરના માલિક મલેકકુશ-શર્ક હતા. ખાદશાહના આ અન્યાયી પગલાથી ક્રોધાગ્રસ્ત થઈ તેણે ખાદશાહ સાથે લડાઈ કરવાનો ઇરાદો કર્યો, અને ગઝનીખાનને મદદ માટે બોલાવવા પોતાના બેટાને મોકલ્યો. ગઝનીખાન તે સમયે ખરા સંકટમાં સહકુટુંબ સાથે અરવલ્લીના પહાડમાં ગુજરાન કરતા હતા. મલેક કુશશર્કનો દિકરો ત્યાં પહોંચ્યો, અને ગઝનીખાનને બધી હકીકત કહી; જે ઉપરથી ગઝનીખાને કહ્યું કે તમારી ફતેહ થાય તો, ઉંઝાનું અર્ધ ગામ મને તમારે આપવું. આ શરત કબૂલ થયાથી

ગઝનીખાન પોતાના લાઈ મિરખાન, ગઝનીખાન તેમના ભાઈઓ સહ મિહારખાન અને મલેકખાનને સાથે લઈ માર્યા જવું. લડાઈમાં સામીલ થયા. લડાઈ બહુ જોરથી

ચાલી અને ગઝનીખાન, મિરખાન અને મિહારખાન માર્યા ગયા. મલેકખાન જખમી થયા; પણ મુલાગ્યે કેટલાક દિવસે તેમને આરામ થયો; તેથી પોતાનું કુટુંબ સાથે લઈ પોતે અમદાવાદમાં આવ્યા, જ્યાં તેમણે કેટલોક વખત સિંપાઈની નોકરી કરી ગુજરાન ચલાવ્યું.

મવેક મલેકખાન

મલેક મલેકખાન.
ઈ. સ. ૧૫૫૩-૧૫૭૬.

લેકખાનનું જીવનચરિત્ર મોગલ શહેનશાહ બાબર સાથે મળતું આવે છે. મલેકખાને પણ એક કરતાં વધુવાર રાજ્ય મેળવ્યું અને ખોયું. હેતાણી કુટુંબમાં મલેકખાન એકલા જ બચી ગયા હતા, અને તે અમદાવાદમાં સિપાઈની નોકરી કરી પોતાનું શુજરાન ચલાવતા હતા.

મલેકખાનનો વિવાહ બાડમેર માલાણીના બગીરદાર રહેડ અર્જુનસિંહ બીમાવતની દિકરી અમરાબાઈ સાથે થયો હતો. અમરાબાઈ પોતાના પતિ સાથે આ વખતે અમદાવાદમાં હતાં.

આ વખતે ઇડરમાં રાવ નારાયણદાસ રાજ્ય કરતો હતો. એને વિરમદેવ, રાયસિંગ અને કલ્યાણમલ નામે ત્રણ મલેકખાનને ઇડર બોલાવ્યું. દિકરા હતા. તેમાં વિરમદેવ પાટવી હતો.

પોતાના પિતા સાથે કંઈ કારણસર અણુબનાવ થવાથી તે જુદો થઈ ઇડર પ્રગણામાં લૂટફાટ કરવા લાગ્યો. રાવ નારાયણદાસે આ તોફાન અટકાવવા સારૂ મલેકખાનને અમદાવાદથી બોલાવ્યા, અને બદલામાં ઇડર પરગણામાંથી કેટલીક જગીર આપવાનું કબૂલ કર્યું. મલેકખાન અમરાબાઈને સાથે લઈને અમદાવાદથી ઇડર આવ્યા. ત્યાં તેઓ કેટલોક વખત મદદ આપતા રહ્યા, પણ વિરમદેવ દિનપ્રતિદિન પ્રબળ થતો હોવાથી તે મલેકખાન ઉપર વૈર રાખવા લાગ્યો. મલેકખાન બારીક સ્થિતિમાં આવી પડ્યા; તેથી સૈયદ શુદ્ધ મિરસાહેબ જેમની કબર ચાંપાનેરમાં છે તેમના ચેલા મલેક અલહેદાદ જે ઇડરના પહાડોમાં રહેતા હતા તેમની પાસે તે ગયા, અને તેમને તેમણે પોતાના ડુઃખની સર્વ હકીકત જણાવી. મલેક અલહેદાદ સાહેબે તે વખતે કંઈપણ જવાબ આપ્યો નહિ, પણ મધ્યરાત્રીએ નમાજ પઢી બે શ્રીકૃષ્ણ મલેકખાનને મોકલ્યાં, તેમજ આશિષ દીધી કે તમારે બે ભાગ્યશાળી પુત્રો થશે અને બલોરની ગાદી તમને પાછી પ્રાપ્ત થશે.

મલેક અલહેદાદ સાહેબની આશિષ ફળી, અને અમારાં બાઈને પેટે ઇડરમાં

મલેકખાનને ગઝનીખાન અને ફીરોઝખાન નામે બે પુત્રો થયા. આ પુત્ર થવાથી તેમણે લાંબી આશાએા ખાંધી. મલેકખાન ઇડરથી પાછા અમદાવાદ ગયા. ત્યાં તેમને માટે સંયોગો પાછા કેવી રીતે અગુકુળ થવા લાગ્યા અને તેમને જલોર કેવી રીતે પુનઃ પ્રાપ્ત થયું તેની હકીકત દર્શાવ્યા પહેલાં લોદી પઠાણોની મેવાડમાં શી સ્થિતિ થઈ અને હેતાણી ખાનદાનને જલોરની ગાદી ઉપર ફરી લાવવા માટે તેમણે શી કારવાદઓ કરી તેનું દુઃકામાં દિગ્દર્શન કરવું આવશ્યક છે.

લોદી પઠાણોએ મેવાડના રાણાની નોકરી એવી સારી રીતે બજાવી કે રાણાએ તેમને અમીરોની પ'કિતમાં લાવી લોદી પઠાણોની આજ્ઞાકી.

૦ હાથીના* શોખ થયો અને તેને ગમેતેટલા ખર્ચે અને મહેનતે મેળવવાનો રાણાએ દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. લોદી પઠાણોએ સોદાગીરીના ધંધા અર્થે હિંદુસ્તાનમાં બહુ પર્યાટન કરેલું તેથી તેઓ આ ચીજ મેળવવામાં ઉપયોગી નીવડશે એમ ધારી રાણાએ તેમને આ કામ માટે પસંદ કર્યો. એહમદખાન અને મહેમુદખાન લોદી જેઓને રાણાએ પસંદ કર્યા હતા, તેઓએ શ્વેત હાથી લાવવાને પ્જાને રાણા પાસેથી પુષ્કળ પૈસા કઢાવ્યા. રાણાની રજા લઈ તેઓ ગુજરાત તરફ આવી અને તે પૈસા વડે હથીઆરો વગેરે લઠાઈને સામાન ખરીદ કરી એક વધુ વખત હેતાણી કુટુંબને જલોર ઉપર સ્થાપવા તેઓએ નિશ્ચય કર્યો. આ પ્રમાણે હેતાણી કુટુંબ પ્રતિ જે લાગણીઓ લોદી પઠાણોના દિલમાં સદંતર રહેલી હતી, તે પુનઃ જાગૃત થઈ.

અમદાવાદમાં મલેકખાનને પણ લોદી પઠાણોની વફાદારી સાંભરી આવી અને તેમના ઉપર પોતે ગુજરેલ જીલમનો પશ્ચાતાપ કરી તે જાદલ માફી માગવાનો અને હવેથી તેમની સાથે શુદ્ધ અંતઃકરણથી વર્તવાનો પત્ર તેમણે લખ્યો.

પાછલા બનાવો માટે માફી માગવી.

આ પત્ર લઈ તેમનો ખીજમતદાર નુરજી કેટલીક ભેટો સાથે પઠાણોને મળવા નીકળ્યો.

સારા નસીબે લોદી પઠાણો ગુજરાતમાં

ફરતા હતા જ્યાં તેમને નુરજી મળ્યો. ખીજમતદારે લોદી પઠાણોને મલેકખાનનો પત્ર આપ્યો અને મોઢેથી કેટલીક હકીકત કહી, સાથે લાવેલ ઉપહાર પણ તેમને

* જુના વખતમાં શ્વેત હાથી અને શ્વેત હાથી ધોડો મેળવવા રાજાઓ પ્રયત્ન કરતા તે વખતે એકે, તાર વગેરે સાધનો નહિ હોવાથી રાજાઓ ફેરાદાન બાબેજ કરી રાજા કોઈ કહેવું કે અમુક રાજા પાસે અથવા અમુક સ્થળે શ્વેત હાથી છે, તો તેઓ માની લેતા. વળી તેની વાતને ધાર્મિક પુસ્તકોથી ટેકો મળે, એટલે જો તેમ કરી આવી ચીજ મેળવવાને તેઓ ઉત્સાહી બનતા.

અસલના લોદી પઠાણોના હયાત રહેલ વ શબ્દો

સોંપ્યા. પંઠાણોએ પત્ર વાંચ્યો અને મોઢાની બિના સાંભળી ત્યારે મલેકખાનની સ્થિતિએ તેમના હૃદયમાં ઉંડી અસર કરી. તેમણે મલેકખાનને પોતાના ખરા માલીક તરીકે સ્વીકાર્યા અને જે મીઠાઈ નુરજી લાવ્યો હતો તેને શુભ શુકન ગણી અવિશ્વાસ આણ્યા શિવાય ખાધી. તેમાંના એક પઠાણે અવિશ્વાસ આણી તે મીઠાઈ નહિ ખાવા સૂચના કરી પણ તેઓએ માન્યું નહિ અને જણાવ્યું કે મલેકખાન કોઈ દિવસ હંલકું પગલું ભરે નહિ. વળતો જવાબ તેઓએ નુરજી સાથે મોકલ્યો જેમાં જણાવ્યું કે અમે સર્વે લોહી પઠાણો પાટણ પાસે ખાંભેલ ગામમાં સૈયદ મહેમુદ સાહેબની જગ્યામાં ઉતર્યા છીએ અને તમારા પધારવાની રાહ જોઈએ છીએ, તેથી તમે આ પત્ર મળે કે તુરતજ નીકળી અમારી તરફ આવજો. તમારા આગ્રહથી આપણે બધા એક દિલથી વર્તવાના સોગન સૈયદ મહેમુદ સાહેબ રૂબરૂ લઈશું.

આ પત્ર પહોંચતાં મલેકખાન ખાંભેલ ગયા; જ્યાં તેમને અહેમદખાન મુલેહ અને દોલકરાર અને મહેમુદખાન મળ્યા. તેઓ બધાએ શુદ્ધ અંતઃકરણથી વર્તવા સૈયદ મહેમુદ સાહેબ રૂબરૂ સોગન લીધા, અને એક મનથી બહોર ઉપર ચઢાઈ કરવા તૈયારી શરૂ કરી.

બહોર ઉપર ચઢાઈ માટે રવાના થતી વખતે મલેકખાનને સૈયદ મહેમુદ સાહેબે તરવારો બંધાવી આશીર્વાદ સૈયદ મહેમુદ સાહેબે તરવાર બંધાવ્યાં આપ્યો કે ઈશ્વર તમારો જય કરશે અને આ તરવારથી બહોરનું રાજ્ય મેળવવામાં તમે વિજયી થશો અને લવિખ્યમાં તમારા કુટુંબના ગાદીવારસ મારા કુટુંબના માણસ પાસે તરવાર બંધાવશે તો ઈશ્વર કૃતેહ કરશે.

વળી રવાનગી વખતે વિહારી કુટુંબમાંના એકે પોતાની આંગળી કાપીને શુભ શુકન તરીકે મલેકખાનને લોહીનું તિલક કયું હતું જે રિવાજ* હાલ પણ બરી છે.

મલેકખાનને તરવાર બંધાવી કૃતેહના આશીર્વાદ સૈયદ મહેમુદ સાહેબે આપ્યા ત્યારે લોહી પઠાણોએ એવી કોઈ શુભ શુકનની બક્ષીસ માટે અરજ કરી.

લેહ ભરેલી બક્ષીસ.

† હજી પણ પાલણપુરના રાજ્યકર્તા ગાદીએ જેસતી વખતે પોતાના પીર પાસે તરવાર બંધાવે છે.

* પાલણપુરના રાજ્યકર્તાને ગાદી નસીન થતી વખતે હેબતપુર ગામના વિહારી બગીચાર આંગળી માંહેથી લોહી કાઢી તિલક કરે છે.

સૈયદ મહેમુદ સાહેબે એ ઉપરથી પોતાની એટલે આદરના બે કકડા કરી એક કકડો પઠાણ એહમદખાનને અને બીજો મહેમુદખાનને આશીય સાથે આપ્યો. આ આદરના કકડા આપવાનો લેદ એહમદખાન મમલુ ગયો, અને તેણે પુછ્યું કે બનનાર વસ્તુ આખર સાથ બનશે કે કેમ ? સૈયદ મહેમુદ સાહેબે હા પાડી. મહેમુદખાન પઠાણ આ લેદ મમલુ શક્યો નહિ, તેથી તેણે એહમદખાનને પુછ્યું; જેણે આ લેદનો અર્થ સમજાવ્યો કે આ આદરના કકડા આપાણને મળ્યા છે તે કફન સમજવાનું છે. આપણે બન્ને જણ આ લડાઈમાં કામ આવીશું; સને રહીદ* ધઈશું અને મલેકખાનની ફતેહ થશે.

બલોચોના જીલમથી કંટાળેલા બલોરીઓ જેઓ બલોરમાંથી જતા રહ્યા હતા તે બધાને મલેકખાને એકઠા કીધા. બલોર ઉપર હુમલાની તૈયારી અને રણજીત નગારૂં.

હતા તે બધાને મલેકખાને એકઠા કીધા. લશ્કરની કુચ વળતે નિશાન અને નગારૂં નહોતું; તેથી આ જૂરની ચીજો મલેકખાને

ગુજરાતના બાદશાહના અમીર અને સિદ્ધપુર પાટણના હાકેમ સુસાખાન પોલાદી પાસે ભાગી. સુસાખાને પોતાના નગારૂંની ઘોડાનગારૂં લઈને મલેકખાનના લશ્કર સાથે જવા હુકમ આપ્યો. નગારૂંની બૂલથી રણજીત નગારૂં સાથે લીધું જે નગારૂં વિષે કહેવામાં આવે છે કે તેને ધર્મ શાસ્ત્રની અનેક વિધીઓ મુજબ બનાવેલ હોવાથી જે પક્ષમાં તે હોય તે પક્ષનો વિજય થતો. આ નગારૂં બૂલથી ગયાની બગર પોલાદીને પડતાં તેણે પાણું મેળવવા ઠેકાણીસ કરી, પરંતુ તે પાણું મેળવી શક્યો નહિ અને હાલ પણ આ નગારૂં પાલણપુર રાજ્યમાં છે.

મલેકખાનની ચઢાઈની બગર બલોર પહોંચી, ત્યારે ત્યાંના વેદઈ, વડેરા, બલોરના વતનીઓનો વફાદારી. લુણીઆ, ગાધી મહેતા જેઓનો હેતાણી કુટુંબ સાથે લાંબા વખતથી સંબંધ હતો,

* રહીદ થયું એટલે ધર્મની અથવા નીતિની લડાઈમાં અને વિનાયકાય માર્યાનું.

† પાલણપુર રાજ્યમાં રણજીત નગારૂં હાલ પણ છે તેને વગાડના માટે આવેલ નગારૂંઓને 'મુરસ'ની અડકથી આગળે છે. 'મુરસ' રાજ્યનો અર્થ 'મે' ને 'સ' થાય છે. રણજીત નગારૂં સાથે નગારૂં તરીકે જેઓને મોકલેલા તેઓને મુરસ ન કહે પણ હાલ તેઓના કુટુંબીઓ આ રાજ્યમાં નગારૂંની જ નોકરી કરે છે.

‡ હેતાણી રાજ્યકર્તાઓએ બલોર છોડી પાલણપુરમાં રાજ્ય ગાદી જમાવી ત્યારે વેદ, વડેરા, લુણીઆ, અને ગાધી મહેતાઓ પણ રાજ્યકર્તાઓ સાથે પાલણપુરમાં આવી વસ્યા તેઓના કુટુંબીઓ હાલ પણ પાલણપુર રાજ્યની નોકરી કરે છે તે વિષેની વધુ હકીકત આગળના ઇતિહાસથી અજાણમાં આવશે.

તંઓએ મલેકખાનને પૈસો મોકલ્યો અને કહેવરાવ્યું કે અમે આપની ફતેહની રાહ જોઈએ છીએ, અને વધુ પૈસો જોઈએ તો ખુશીથી મંગાવજો. આવા અણીના સમયે આ પૈસો દુધકાળમાં મેઘવૃષ્ટિ રૂપ થઈ પડ્યો.*

મલેકખાનને આથી ઘણી હિંમત આવી અને તેમણે સાચોરમાં મુકામ કર્યો, ત્યાં ઉપર જણાવેલ મહેતાઓ તરફથી એવી મતલબનો પત્ર મળ્યો, કે ખલોચોએ આપની સામે થવા પોતાનું લશ્કર અને ઘીબું મેળાઉં ધાડનું (દેશના પરચુરણ લડવૈયાનું) લશ્કર કુલ લગભગ બાર હજાર માણસોનું લેણું કર્યું છે, અને શુજરાતના બાદશાહ પાસે મદદ માટે અરજ કરી છે, માટે આ પત્ર વાંચતાંજ એકદમ જલોર ઉપર હુલો કરવા આપ રવાને નહિ થાઓ, અને લીલ કરશે તો જલોર જીતવું મુશ્કેલ થઈ પડશે.

પત્ર વાંચતાંજ મલેકખાને બધા લડવૈયા સરદારોને એકઠા કીધા અને તેમની સલાહ લીધી. સરદારોને મહેતાઓની સલાહ બહુ પ્રસન્ન પડી, તેથી જલોર ઉપર એકદમ હુમલો કર્યો એ સર્વાનુમતે પસાર થયું.

વળી આ મહેતાઓ મારફતે શિરોહીના રાવ ઉદયભાણે મલેકખાનને મદદાર્થે દેવડા રજપુત રતનસિંગને દોઢ હજાર પ્યાદલ અને સવારો સાથે મોકલ્યો. ખલોચોના જીલમથી કંટાળી ગયેલ જલોરના જગીરદારોને સાથે લઈને સરતાનસિંગ કાળા પણ તેમને સાચોરમાં લેગો થયો. વળી માર્ગમાં શુંદાવનો જગીરદાર ભાકરસિંગ અમટ બાર હજાર ફીરોજનું નજરાણું લઈ લડવૈયા સાથે આવી મળ્યો. મલેકખાન સાચોરથી જેમ જેમ જલોર તરફ વધતા ગયા તેમ તેમ રસ્તામાં કેટલાક ભોમીઆ જગીરદારો પણ જોડાયા.

ખલોચોને મલેકખાનના ઈરાદાની ખબર પડી ત્યારે તેઓ બાર હજાર લશ્કર સાથે તેમને મળવાને સાચોર નજીક આગ્યા. લાસડા નામના મેદાનમાં બન્ને લશ્કરનું યુદ્ધ થયું. ખલોચોએ એક ઉન્નત હાથીને લશ્કરને મોખરે એવા ઈરાદાથી રાખ્યો હતોકે શત્રુઓના હુમલા વખતે તેને તેમના ઉપર છોડવો.

* આ મહેતાઓના સમન્વયવાથી જલોર ઇલાકાના ભોમીઆ રાડોડ જમીનદારોમાંના સરતાન, કાળા અને કાકરસી ઉમટ વગેરેઓએ મલેકખાનને મદદાર્થે પૈસો મોકલ્યો હતો, જેને કેટલાક લોકો એમ માને છે, કે રાડોડોને મલેકખાને હરાવ્યા હતા તે સમયે આ પૈસો તેમને મળ્યો હતો. આ હકીકત આજગ વિરતારથી આવરી.

ખલોચોના સરદાર બલોરના માલીક શેરખાન અને અન્વરખાન પાલખીઓમાં અને બીજા કેટલાક સરદારો રથમાં બેસી યુદ્ધમાં આવ્યા હતા.

લાસણના મેદાનથી બલોરના રસ્તાની બન્ને બાજુએ જળરી વાડ હતી.

મલેકખાનનો વિજય.

તેમજ શુભડા અને પથરાઓની ટેકરીઓ હતી. ખલોચ લશ્કર આ સાંકડી નાળ

ખહાર નીકળી મેદાનમાં ઉભું હતું. મલેકખાને શત્રુનું લશ્કર આવી સ્થિતિમાં ઉભેલું જોઈ પોતાના સરદારોને કહ્યું કે જો તમે શત્રુના લશ્કર ઉપર હુમલો કરો, તો હું હાથી તરફ જઈ; અને જો તમે હાથી તરફ જાઓ, તો હું દુશ્મનના લશ્કર ઉપર ધસું. સરદારોએ શત્રુના લશ્કર ઉપર જવું કબૂલ કર્યું. પછી મલેકખાન પોતે મસ્ત હાથી તરફ ગયા. મલેકખાને હાથો સામે જઈ યુક્તિથી તેના મુખ ઉપર તરવારનો એવો સખત ઘા ફીધો કે તેથી તે વધારે ચીડાયો, અને મલેકખાનની પાછળ પડ્યો. મલેકખાને ઘોડાને મંડળ દઈ યુક્તિથી લોઢાની સાંગ હાથીના મસ્તકમાં એટલા ભેરથી મારી કે તે ગભરાઈ ચીસ પાડી પુઠ ફેરવી ખલોચ લશ્કર તરફ ધસ્યો, અને પાલખી, રથ, ઘોડા, મેદાનાં વગેરે જે જે તેના રસ્તામાં આવ્યું તે સઘળાનો તેણે કચ્ચરઘાણુ વાળ્યો. આ બનાવથી ખલોચી લશ્કરમાં ગભરાટ પેદા થયો અને લંગાણુ પડ્યું. બીજી તરફ મલેકખાનના સરદાર એહમદખાન અને મૈહમુદખાને એવા જોસ બંધ સખત હુમલા કર્યા કે ખલોચોના મેળાઉ ધાડ લશ્કરે નાસભાગ શરૂ કરી. મૈહમુદખાન અને એહમદખાન બહુ બહાદુરીથી લડતાં માર્યા ગયા. ખલોચ સરદાર શેરખાન અને અન્વરખાન પણ આ સાંકડી નાળમાં એવી ખરાબ રીતે ફેસાયા કે તેઓ પણ ત્યાંજ લડતાં મરાયા. ખલોચોનો કારભારી ગંગાદાસ, ડેરા, ડાંડા તથા કેટલાંક હુથીઆરો ત્યાંજ છોડી દઈ નાસીને બલોરના સોનગરા કિલ્લામાં ભરાયો.

મલેકખાન સાચોરની બધી ગોઠવણુ કરી એકદમ બલોર ગયા. ત્યાં તેમને

કામદાર ગંગાદાસની હેતરખીડી. માલૂમ પડ્યું કે ગંગાદાસે બલોરનો કિલ્લો પકડ્યો છે; તેમણે તેને કહ્યું કે કિલ્લો

ખાલી કરી અમને સોંપીદો. ગંગાદાસે ઘણો નમ્રતાથી રત્ન માંગી કે આઠ દિવસ મને રહેવા દો; તેટલી મુદતમાં હું મારો સામાન લઈ આવ્યો જઈશ. મલેકખાન રણજીત હતા, તેથી ગંગાદાસનો આ પ્રત્યક્ષ સમજ્યા નહિ; અને તેમણે તેને રહેવાની રત્ન આપી. સિંધળ કેમના રજપુતો જેઓ તે કિલ્લામાં રહેતા હતા તેઓને ગંગાદાસે આલદેવ રાઠોડ પાસે ગોઠવ્યા, અને કહ્યું કે જો તમે મને

પાટણ સુધી સહીસલામત પહોંચાડો તો હું તમને આ કિલ્લાની કુચીઓ સોંપી દઈશ, તથા તે ઉપરાંત એક લાખ ફીરોજ આપીશ.

માલદેવ રાઠોડ લાંબા વખતથી જલોરનો કિલ્લો મેળવવા ઉત્કંઠિત હતો. તેણે આ ખબર વધાવી લીધી, અને રાધા પનાવત, લુણા ગંગાવત અને તલુકસિંગ વગેરે કેટલાક સરદારોને ગંગાદાસના સંસ્કાર્યો જલોર મોકલ્યા. તેમણે તેને પાટણ સહીસલામત પહોંચાડ્યો, અને પોતે સિંધલ રજપુતોએ ખતાવેલ છુપે રસ્તે કિલ્લામાં દાખલ થયા.

મલેકખાને વિચાર્યું કે જો રાઠોડો ત્યાં મજબુત થઈ જશે, તો કિલ્લો લેવો મુશ્કેલ થઈ પડશે; તેથી આ ખબર મળતાંજ તે કિલ્લા ઉપર તુટી પડ્યા. રાઠોડો આ અચાનક હુમલાથી ગભરાઈ નાસીપાસ થયા. તેમાંના ઘણાખરા માર્યા ગયા, અને બાકીનાઓએ કિલ્લો ખાલી કરી દીધો. આ જીતથી હેતાણી કુટુંબના હાથમાં જલોર ઈ. સ. ૧૫૫૩ માં ફરીથી આવ્યું, અને મલેકખાન રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા.

આ ખનાવની ખબર પડતાંજ માલદેવ રાઠોડ બહુ ગુસ્સે થયો, અને દિલગીર થયો. કેટલાક મહિના પછી અનુકુળ તક મળ્યાથી તેણે જલોર ઉપર ચડાઈ કરવા એક મોટું લશ્કર રવાના કર્યું. મલેકખાને પણ સામે થવા સૈન્ય એકઠું કર્યું, પરંતુ કંઈ કારણસર તેમના લશ્કરી અમલદારોએ માલદેવના સૈન્ય સામે નહિ થવાનો મત આપ્યાથી તે લાચાર થયા, અને જલોર છોડી સાચોર ગયા. આ પ્રમાણે સહેલાઈથી વિના યુદ્ધે રાઠોડોએ જલોરનો કબજો લીધો, અને તે લગભગ બે વર્ષ રહ્યો.

જલોર છૂટી જવાથી મલેકખાન પોતાને સાસરે સામલી ગામે રહેવા ગયા. ત્યાં તેમણે જલોર ફરી લેવા માટે એક જલોરનો ફરી કબજો લેવો. લશ્કર એકઠું કર્યું. આસપાસના કેટલાક લોમીયા જાગીરદારો પણ તેમને આવી મળ્યા. ઈ. સ ૧૫૫૫ માં મલેકખાને અનુકુળ તકનો લાભ લઈ જલોર ઉપર એક મોટા લશ્કર સાથે ચડાઈ કરી. રાઠોડ લશ્કર જલોર નજીકના મલેક કુવા આગળ તેમની સામે થયું. આઠ દિવસ યુદ્ધ બહુ જોરથી ચાલ્યું, અને લવન કોટનો દરવાજો તોડી મલેકખાનના લશ્કરે શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. રાઠોડોએ હાર ખાધી પણ સોનગરા કિલ્લા ઉપર ચઢો તેઓ

અંદરથી લડવા લાગ્યા. મલેકખાને કિલ્લાની આસપાસ ચાર તરફ લશ્કર ગોઠવી અંદર આવતો જોરાક બંધ કર્યો. તેમજ તેમના સુલાગ્યે સોનગરા દરવાજાના ઉપરી સિપાઇઓ અને રાઠોડો વચ્ચે મતભેદ થવાથી ખટખટ ઉભી થઇ, જેનું પરિણામ એ આવ્યું કે વેંમ સિપાઇઓ ગઠોડોથી નારાજ થયા. તેમણે ચાપા અને માના રજપુતોથી દાવપેચ કરી મીરાશાહ અને ગોહરશાહ વેસ સાથે મલેકખાનને ઠહાવ્યું કે તમે સોનગરા કિલ્લા ઉપર એકદમ હુમલો કરો તો અમે તમને દિલ્લો કળતે કરવામાં મદદ કરીશું. મલેકખાને જોરાક આવતો બંધ કર્યાથી રાઠોડો ગભરાઇ કિલ્લો છોડી દેવાનું કરતા હતા, એટલામાં આ ફૂટ પડ્યાથી તેઓ બહુ ગભરાયા, અને કિલ્લો છોડી ચાલ્યા ગયા. આ પ્રમાણે બે વર્ષ પછી જલોરનો સ્વતંત્ર પછે મલેકખાને કળજે લીધો. ઇ. સ. ૧૫૫૫

મલેકખાન જલોરમાં રાજ્ય ચલાવતા હતા, તેવામાં એક ખીજી આફત તેમના ઉપર આવી, અને તે જલોર છોડી ફરીથી સામવી ગામે પોતાને સાસરે રહેવા આવ્યા.

તૈમુર વંશના મહામદ હુમેન મીરાજા તથા શરફુદ્દીન મીરાજાએ મલેકખાન પાસેથી જલોર કેવા ગાંથોગામાં છોડાવ્યું, અને તેનો કળજે પોતે લીધો તે હકીકત જોડાણના ચોપડામાંથી નીઃજો છે. તે બંને મીરાજા ભાઈઓ દિલ્હી બાદ શાહ સામે બહારવટે નીકળી જલોર તરફ સુલક દબાવવા લાગ્યા. મેડતા ગામે આવી, તેમણે મારવાડના સુલક ઉપર હુમલો કર્યો, પરંતુ માલદેવ રાઠોડના પુત્ર ચંદ્રસિંહ રાઠોડે તેમને યુક્તિથી જલોરના દિવાન મહત્વ બતાવી સવા લાખ ફીરોજ આપી જલોર તરફ ચલાવ્યા કર્યા.

મીરાજાઓને માથું છુપાવવાને સોનગરા જેવા મજબુત કિલ્લાની જરૂર

હતી, તેથી ચંદ્રસિંહની સલાહ તેઓને	
મીરાજાઓએ જલોરનો	પસંદ પડી, અને તેમણે જલોર ઉપર હુમલો
લીધેલો કળજે	કર્યો આ બાદશાહી કુટુંબના માણસો

સામે હથોળા દેખાવવા દુસ્ત નથી, એમ વિચારી મલેકખાન ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં જલોર છોડી સામલી ચાલ્યા ગયા ત્યાં તેમનો વજીર હુસેન (જે મહેમુદખાન લોદીનો દિકરો હતો) તેમના ખર્ચ માટે સાચોરની અર્ધી ઉપજ સામવીમાં મોકલતો હતો. મીરાજાઓએ આ પ્રમાણે જલોરનો કળજે લીધો, અને તેઓ દિલ્હીની સત્તાને નુકસાન પહોંચાડવાના હેતુથી દિલ્હીની આસપાસ લૂટફાટ કરી સુલક દબાવવા લાગ્યા. શરફુદ્દીન મીરાજા કુટુંબ સાથે જલોરમાં

અમલ કરવા લાગ્યો, અને તેના લાઇ મહંમદ હુસેન મીરજાં દિલ્હીની આસ-પાસ લૂટફાટ કરવામાં રોકાયો. આ મીરજાંઓને શિક્ષા કરવા સાડે અઠ્ઠાસ બાદશાહે નવાબ* સાદીક મહમદખાન બાડબુજને એક મોટું લશ્કર આપી મોકલ્યો.

મહમદહુસેન† મીરજાં બાદશાહી લશ્કરથી ડરી જઈ દક્ષિણ તરફ નાસતાં માળવાના કોઇ ગામે રહ્યો, અને મીરજાંઓએ જલોર છોડ્યું. ત્યાં તેના લાઇ શરફુદ્દીન મીરજાંને બોલાવી બંને લાઇઓ ગુજરાત તરફ ગયા, અને વડોદરા, ચાંપાનેર અને સુરતના સુબા અંગીજાખાન મારફતે તેઓ ગુજરાતના બાદશાહ નનુ મુજફ્ફરને શરણે આવ્યા.

મીરજાંઓએ જલોર છોડી લીધેલું જોઈ મલેકખાને ઇ. સ. ૧૫૬૭ માં તે ફરીથી લીધું; અને રોકોએ પાસેથી મીરજાંઓએ પડાવી લીધેલ નાગોર અને ખીજ* પરગણાં ઉપર પણ હકુમત જમાવી, અને તેમનાજ વખતમાં નાગોરનો કિલ્લો બનાવવામાં આવ્યો. વળી શિરોહીના રાવ સરતાનસિંગને ગાદી અપાવવામાં મલેકખાને મદદ કરી, જેના બદલામાં ડોડીઆળી, સવાણા, વડગામ અને લોહાણા, ચારે પરગણાં શિરોહી તરફથી તેમને મળ્યાં. આ પ્રમાણે જલોરનું રાજ્ય મલેકખાને વધાર્યું.

રાવ સરતાનસિંગને શિરોહીનું રાજ્ય અપાવવામાં મલેકખાને કેવા શિરોહીના રાજ્યકર્તા પ્રકારની મદદ કરી હતી તે તરફ આપણે સરતાનસિંગ. લક્ષ્ય ખેંચીએ.

શિરોહીના રાવ માનસિંગને તેના ચાકર કલાએ રાજ્ય ખટપટને લીધે કટાર વડે મારી નાંખ્યો. મરણ વખતે માનસિંગને તેના કારભારીએ પૂછ્યું કે

* નવાબ સાદીક મહમદખાન પાસે ચારે તોપખાનું હતું, તેથી બાડબુજે દાણાને છું જે તેમ તે દુરમનેને લડાઈના સમયે છું નાંખતો હતો. આ કારણથી લોકોમાં તેનું ઉપનામ "બાડબુજ" પ્રસિદ્ધ થયું.

† મહંમદ હુસેન મીરજાં એજ હતો કે જેણે જલોર છોડ્યા પછી ગુજરાતના ઇબ્તીઆર-ફલ-સુલ્કથી મળી જઈ ગુજરાતના સુબા મીરજાં અઝીઝને અમદાવાદમાં ઘેરી લીધો હતો, જેની મદદ મળે અઠ્ઠાસ બાદશાહ હીન્દી સન ૯૮૧ માં ઉંડી સવારો લઈ દરેજ કુચ કરતો બહુ ઝડપથી અમદાવાદમાં આવી પહોંચ્યો, અને તેણે ઘેરા છોડાવ્યો.

રાજ્ય કોને આપવું? તેણે પામેરા ગામના જાગીરદાર સરતાનસિંગ દેવડાને ગાદીએ લાવવા કહ્યું. માનસિંગના મરણ પછી કારભારી વળજી દેવડાએ સરતાનસિંગને ગાદીએ બેસાડ્યો, અને રાજ્યકારભાર પોતે ચલાવવા લાગ્યો. સરતાનસિંગ માત્ર નામનોજ રાજા હતો, અને વળજી દેવડા કુલ સત્તા ભોગવતો હતો. પરિણામ એ આવ્યું કે રાજા અને કારભારી વચ્ચે ખટપટ ઉભી થઈ, અને કારભારીએ સરતાનસિંગના અંગરક્ષક અમીર મુબને મરાવી નાંખી સરતાનસિંગને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂક્યો. ઉદેપુરના રાણાની મદદથી વળજી પડે ગાદીએ આવવા પ્રયત્ન કરતો હતો, તેટલામાં રાવ લાખાજીના વંશનો કલાજી નામનો ખીજો વારસ અકળેર બાદશાહની સનદ મેળવી શિરોહીની ગાદીએ બેઠો. રાજ્યમાંનો ખજાનો તથા મંદિર અને શિવાલયોમાંથી હાથ લાગેલ દ્રવ્ય લઈ વળજી ધંડે તરફ ચાલ્યો ગયો. કલાજીએ ગાદીએ બેસી ચીંખા જાતના રજપુતને કારભારી બનાવ્યો. ચીંખા અને ડુંગરાવત રજપુતો વચ્ચે ઘણા વખતથી અણબનાવ હતો, તેથી ડુંગરાવત રજપુતો કલાજીના આ પગલાથી નારાજ થયા, અને સરતાનસિંગને ગાદીએ લાવવા ફેરવી કરવા લાગ્યા. તેઓ હુંદાવત રજપુતોથી મળી જઈ વળજીને ધંડેથી બોલાવી બધા રામસણ મુકામે ભેગા થયા. સરતાનસિંગ પણ ત્યાં આવ્યો. ત્યાંથી તેઓએ મલેકખાનને મદદ માટે કહાવ્યું. મલેકખાને વડગામ, ડોડીઆલી, સવાણા અને લોહાણા લેવાની શરતે મદદ આપવા કબૂલ કર્યું, રાવ કલાજીને આ વાતની ખબર પડતાં તે કાલેંદરી ગામે આવ્યો, જ્યાં તેનું અને સરતાનસિંગનું લશ્કર સામસામું મળ્યું. લડાઈ પૂરે બેસથી ચાલી. ચીંખા રજપુતો ઘણા મરાયા, અને કલાજી હાર ખાઈ મેવાડ તરફ પલાયન કરી ગયો. આ પ્રમાણે ડુંગરાવત રજપુતોના પ્રયત્નથી, અને મલેકખાનની મદદથી સરતાનસિંગ શિરોહીની ગાદી ઉપર ફરીથી આવ્યો, અને કરાર મુજબ મલેકખાનને ઉપરનાં પરગણાં મળ્યાં.

ઇ. સ. ૧૩૬૪ થી ઇ. સ. ૧૫૭૬ સુધી લગભગ પોણાબસો વર્ષ એટલે

મલેકખાનની કારમીદી.

જલોરના પહેલા રાજ્યકર્તા મલેક પુરમ-

ખાનના વખતથી મલેકખાનના અમલ

સુધી જલોર ગુજરાતના બાદશાહના આધિપત્ય નીચે રહ્યું; પરંતુ મલેકખાનના સમયમાં ગુજરાતમાં ભારે ઉથલપાથલ થવાથી અને અકબર બાદશાહે ગુજરાત જીતી લીધાથી તે મોગલ શહેનશાહત નીચે આવ્યું. ગુજરાતની બાદશાહતના આ ભારે ફેરફાર અને ઉથલપાથલ વખતે ત્યાંનાં ખીજાં રાજ્યો અને જાગીરાને નુકસાન ખમવું પડ્યું, ત્યારે મલેકખાનની હોંશીઆરી અને રાજ્યકુનેહને લીધે

બલોર રાજ્ય આ તોફાની હવામાંથી બચી ગયું. દિલ્હીની શહેનશાહત દિનપ્રતિદિન બેરપર આવતી જોઈ મલેકખાને અકબરના અમીરો તથા સરદારો સાથે મૈત્રી કરી, તેમની પ્રીતિ અને વગ મેળવ્યાં. વળી બલોર, ગુજરાત અને દિલ્હીનો મધ્યમાં આવેલું હોવાથી, દિલ્હીના સરદારો ગુજરાત તરફ જતાં બલોર રાજ્યમાં સુકામ કરતા. મલેકખાન તેઓની બહુ આગતાસ્વાગતા કરતા, જેથી તેઓ ખુશી થઈ બાદશાહની હજુરમાં તેમની પ્રશંસા કરતા. ઈ. સ. ૧૫૭૩ માં મીરજાં-એ-નુ' બંડ બેસાડવા ફતેહપુર સિક્રીથી અકબર બાદશાહ અમદાવાદ જવા નીકળ્યા, ત્યારે રસ્તામાં બલોર નજીક તેમનો સુકામ થયો. મલેકખાને તેમની અને તેમના અમીરોની ઘણી સારી પરાણાગત કરી. મલેકખાનની આ વર્તણૂકથી તેમજ અમીર, સરદારોએ પ્રથમ કરેલ પ્રશંસાથી બાદશાહ બહુ ખુશી થયા, અને મલેકખાન ગુજરાતના માહિતગાર હોવાથી તેમને બાદશાહ પોતાના લશ્કરના મદદગાર નીમ્યા. અકબરે ગુજરાત છૂટ્યું, ત્યાં સુધી મલેકખાન બાદશાહી લશ્કરમાં રહ્યા. મિરાતે એહમદીમાં લખ્યું છે, કે મીરજાંહુસેન સાથે બાદશાહી લશ્કરને ચુદ્ધ થયું, ત્યારે હાપાણ ચારણે મોગલાઈ ખાનદાનના શૂરવીર વડવાઓની બહાદુરી સંભળાવી લશ્કરના ઉત્સાહમાં વધારો કર્યો. ચારણો કહે છે કે મલેકખાનનો સુલક રજપુતાનામાં હોવાથી તેમજ પોતે ચારણોના પોરસ ચડાવવાની કુનેહથી વાકેફ હોવાથી તેમણે બાદશાહી લશ્કરને શૌર્ય ચડાવવા હાપાણ ચારણને સૂચવ્યું હતું.

મલેકખાન વિલક્ષણ છ'દ્ગી લોગવી ઇ.સ. ૧૫૭૬ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તે

હેતુઆગ અને લક્ષણો.

બહાદુર, પરાક્રમી, સમયસૂચક અને સંકટમાં ધર્મવાન હતા. પોતાના ઉપર આવેલ

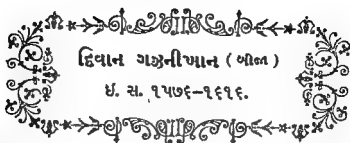
વિપત્તિઓ હિંમતથી સહન કરતા, અને દુઃખમાં પણ તેમનો આનંદી સ્વભાવ બદલાતો નહિ. સારી સ્થિતિમાં તેઓ સર્વથી હળીમળી વર્તતા. લોહી પકાણો જેઓના ઉપર તેમણે તથા ગઝનીખાને જીલમ ગુજાર્યો હતો તેમની સાથે ફરી મત્રી કરી, છેવટ સુધી શુદ્ધ અંતઃકરણથી તથા પૂર્ણ સ્નેહથી તે મૈત્રી નભાવી, એ તેમની ઉદાર વૃત્તિ દર્શાવી આપે છે. મલેકખાન ફકીરોને ચાહતા. તેમનાં વચનો ઉપર શ્રદ્ધા રાખતા. તે મહેદવી સૈયદો સાથે બહુ સંબંધ ધરાવતા અને પોતે તેમના અનુયાયી હતા.

ગીત.

અતલી વઝ અકલ અમનમા અસમા
 અપત મલો તુંદારો ભાગ,
 સેટેચેતો તાપ ન સ્વમયો
 સ્વમયો પુરો વલોચે સ્વાગ.
 સ્વાંનડનોસું, વેર સ્કોલતે
 સત્રે વઢા પરહાર સઘા,
 રેસ સ્વમે પોહોતા જોધપરા
 રાવ ધળીયાંરા સ્વત્રી રહ્યા.
 હમલ હલાવી સ્વાંન હેતાહત
 ટંટ દેવે તહાં પાલટીયા,
 એક ધરા છાંડી અળ વઢીણ
 એક સ્વડગ મુંહ આવટીયા.

दिवान गजनीयान (भीम)

દિવાન ગઝનીખાન (ખાન)

ઈ. સ. ૧૫૭૬-૧૬૧૬.

લેઠખાનના મરણ પછી ગઝનીખાન ગાદીએ આવ્યા, ત્યારે તેએા જીવન વયના હતા. ગાદીએ આવતાંજ તેમણે દાઉદખાન વલંદે અહેમદખાન લોદી જે પોતાના પિતાનો વિશ્વાસુ મદદગાર હતો તેને મુખ્ય કારભારી બનાવ્યો અને ઠલોટ માધાજીને લાખપસા તથા હરમુગામ ધનામમાં આપ્યાં.

મોગલ સત્તા આ તરફ પરિપૂર્ણ જામેલ નહિ હોવાથી ગઝનીખાન પણ ગઝનીખાન અને નવાબ ખાનખાના પોતાના પિતાની માફક વગર સનદે ગાદી ઉપર આવેલ હતા. તે સમયે ગુજરાતના કેટલાક અમીરોએ નનુમુજ્જર (મુજ્જર ત્રીબ) ને અમદાવાદની ગાદી ઉપર બેસાડવાને મોગલો વિરુદ્ધ તોફાન મચાવ્યું. આની ખબર અકબર બાદશાહને પહોંચી તેણે અહેમદખાનના દિકરા અબદુલ રહીમ ખાનખાનને ગુજરાતનું ખંડ સમાવવા, લશ્કર સાથે મોકલ્યો. ખાનખાનાએ દિલ્હીથી નીકળી જલોર ઇલાકાના બીનમાળમાં મુકામ કર્યો. ગઝનીખાન પોતે તેને મળવા બીનમાળ આવ્યા. તેણે બહુ ખ્યારથી તેમની મુલાકાત લીધી અને સારો શિરપાવ આપી કહ્યું, કે તમારા પિતાની માફક તમે પણ બાદશાહી લશ્કરને મદદ આપશો અને નોકરી બજાવશો તો હું બાદશાહ હજુર તમારી સિફારસ કરીશ, અને બાદશાહ તમારી કદર કરી જલોર જેવો બીજો મુલક તમને બક્ષિસ આપશે. ગઝનીખાને ઉતાવળા થઈ જવાબ ન આપતાં કહ્યું કે, મારા મુસાહબો તથા સલાહકારો સાથે મસલત કરી આપને કાલે જવાબ આપીશ. પછી ગઝનીખાન નવાબ ખાનખાનની રજા લઈ પોતાને ઉતારે ગયા. તેમણે સલાહકારોને અને મુસાહબોને એકઠા કરી મસલત કરી. મહમદખાન હેતાણી અને દાઉદખાન લોદીએ ખાનખાનને મદદ આપીને દિલ્હીની શહેનશાહતની હકુમત નીચે આવવું પસંદ કર્યું નહીં. ગઝનીખાને તેમને બહુ સમજાવી કહ્યું કે અકબર બાદશાહની સત્તા દિન પ્રતિદિન વધતી જાય છે અને એક પછી એક રાજ્યો તેને આધીન થતાં

બધ છે, તેથી ખાનખાનાના શુકનનો અનાદર કરી તેના લશ્કરને આપણે મદદ નહિ આપીએ તો બહોર ઉપર રાજ્ય કરવું સુરકેલ થઈ પડશે. પરંતુ ગઝનીખાનનું કહેવું પસંદ ન પડ્યાથી તેમણે પોતાનો અભિપ્રાય બદલ્યો નહિ અને આખરે ગઝનીખાનને તે અભિપ્રાય કબૂલ રાખવો પડ્યો. બીજે દિવસે તે ખાનખાનાની હજુરમાં આવ્યા અને વાત નીકળતાંજ તેમણે બહુ ચાલાકીથી જવાબ આપ્યો કે બીનમાળમાં હું આપને મળવાને માટેજ આવ્યો છું, તેથી મારી પાસે લશ્કર તથા સંશ્રામની સામગ્રી તૈયાર નથી. હું બહોર જઈ લશ્કર લઈ આપને અમદાવાદ પહોંચ્યા પહેલાં રસ્તામાં ભેગો થઈશ. ગઝનીખાનનું આ બહાનું છે એવું ખાનખાના સમજી ગયો તેથી તમો તમારા કામના મુખત્યાર છો, જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો, એવો તેણે સભ્યતાથી જવાબ આપ્યો. પોતાને ગુજરાતમાં તાકીદે પહોંચવાની જરૂર હોવાથી તેણે તરતજ બીનમાળથી કુચ કરી અને અમદાવાદનું બંડ સમાવી અકબર બાદશાહને મળવાને તે માળવાને રસ્તે થઈ લાહોર ગયો.

કેટલાંક વર્ષો પછી ઈ. સ. ૧૫૮૧ માં નવાબ ખાનખાનાને કાંઈક નોકરી

ખાનખાનાની બીજી સુસાદરી
અને ઉત્તરપાંડી.

ઉપર ગુજરાત જવાને ફરીથી હુકમ મળ્યો.
ગઝનીખાને પહેલાં બતાવેલ બે પરવાઈથી
તે શુરસે થયો હતો, તેથી અકબર બાદ-

શાહને તેણે ગઝનીખાન સાથે બનેલ બનાવની તમામ હકીકત કહી દીધી, અને તેમને કેદ કરવાની પરવાનગી લીધી. ત્યાર પછી ખાનખાનાએ ગઝનીખાનને છેતરી કેદ કરવાનો ફરેબ રચવા માંડ્યો. તેણે સુલતાન આવી બહુ સભ્યતાથી ગઝનીખાનને એક પત્ર લખ્યો, જેમાં તેમની બહાદુરીનાં વખાણ કરી તેના ઉપર આવી પડેલ કામમાં તેમને સામેલ થવાની તેણે ઇચ્છા બતાવી અને જણાવ્યું કે બાદશાહ તમારાથી બહુ ખુશી છે, એકદમ મેડતા મુકામે મારી પાસે આવો અને લવિષ્યમાં બાદશાહની વધુ મહેરબાનીના ઉમેદવાર થાઓ. આ પત્રની સાથે મહમદખાન હેતાંણી અને દાઉદખાન લોહી વગેરે ગઝનીખાનના અમીરોને માટે કિંમતી શિરપાવો તેણે મોકલ્યા. ખાનખાનાની આ પ્રપંચી સુક્તિ ગઝનીખાન સમજી શક્યા નહિ. તે આ શિરપાવોથી બહુ ખુશી થયા, અને કેટલાંક અમીરો અને સગાઓને મેડતા મુકામે ખાનખાનાની પરોણાગત કરવા માટે મોકલી દઈ પોતે અદેશા વગર ખાનખાનાને મળવા મેડતા નજીક આવેલા ધુનાડા ગામે મુકામ કરી રહ્યા ખાનખાના બહોરરીતે ગઝનીખાન ઉપર અત્યંત મહોબત બતાવતો હતો. તેણે કેટ-

લાક વધુ શિરપાવો મોકલ્યા, અને ગઝનીખાન મારફત મારવાડ તથા ગુજરાતના કેટલાક જમીનદારોની મુલાકાત લીધી. શિરોહીના રાવ સરતાન કાળાને પણ તેમનીજ મારફત ખાનખાનાની મુલાકાત થઈ, અને તેમની સિક્કારસંધી તેમને શિરપાવ તથા ઘોડો ધનાયત કરવામાં આવ્યો.

ગઝનીખાન અને તેના મુસાહબો સમજ્યા કે આ મર્યાદા ઉપરાંતનો વિવેક ભેદ ભરેલો છે, અને આપણને ફસાવવાની દગલખાજ છે, તેથી તેઓ બધા એકઠા થયા અને શું કરવું તે સંબંધી તેમણે મસલત કરી. ગઝનીખાને કહ્યું કે આપણે જલોર ચાલ્યા જવું અને ગુજરાત તરફ આવતી બાદશાહી ફેાજને રોકી ખાનખાનાને આપણી સાથે સલાહ કરવાની ફરજ પાડવી; અથવા જો તમારા ધ્યાનમાં આવે તો ખાનખાનાની મુલાકાત વખતે હું તેને મારો નાખી મોગલોની હિંમત તોડી પાડું. તાજખાન હેતાણી, મહમદખાન હેતાણી અને દાઉદખાન લોદીને આ વિચાર નાપસંદ પડ્યો. તેમણે મોગલ સહેનશાહતની સામે થવાની ગઝનીખાનની વાતને વખોડી કાઢી અને આવા સાહસિક ઉદ્ગારો નહિ કાઢવા સલાહ આપી.

નવાબ ખાનખાનાના જાસુસો છુપી જાતમી મેળવવાને ગઝનીખાનના

ખાનખાનાના જાસુસો.

ઉતારા આસપાસ કામે લાગ્યા હતા. તેઓએ

ગઝનીખાનનો આ ઇશારો ખાનખાનાને

જાહેર કર્યો. ખાનખાનાના શુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ અને પહેલીજતકે ગઝનીખાનને પકડવાની તે રાહ જોવા લાગ્યો. વાત ફૂટ્યાની ખબર પડતાંજ ગઝનીખાન પણ અમીરો અને લશ્કર સહિત જલોર ચાલ્યા આવ્યા.

ખાનખાનાએ ગુજરાતમાં ચડાઈ લઈ જવી શકે કરી અને ગઝનીખાનને

ગઝનીખાનનું પકડાઈ જવું.

પકડવાના ઇશારાથી શિરોહીના રાયપુર*

ગામે મુકામ કર્યો. પહેલાંની પેઠે ગઝની-

ખાન જલોરથી તેને મળવા આવ્યા અને પોતાના કેટલાક નોકરોને દેવડીએ બેસાડી પોતે મહમદખાન હેતાણી સાથે તેના તંબુમાં દાખલ થયા. ખાનખાના વિવેક બતાવી ઉભો થઈ ગઝનીખાનને મળ્યો, અને તેણે જમણી ખાતુએ તેમને બેસાડ્યા. પછી જે દરબારી તંબુમાં તેઓ બેસી વાતચીત કરતા હતા તેમાં ગઝ-

* રાયપુરના બદલે વડગામ ગામમાં ગઝનીખાનના પકડાણનું ઇન્તે ખાતુલ તવારીખમાં લખ્યું છે. આ વડગામ ગામ હાલ નોંધપુર તાલુકા છે. પહેલાં તે શિરોહી પ્રતાપમાં હોય ગઝનીખાનના તાબામાં હતું.

નીખાનને એકલા છોડી પોતે કાંઈક બહાના સર પોતાના ખાનગી તંબુમાં ગયો. જેવો તે ખાનગી તંબુમાં ગયો તેવાજ પહેલાં ગોઠવી રાખેલ યુક્તિ પ્રમાણે તેના માણસો ગઝનીખાનને પકડવા તેમની ચારે તરફ ફરી વળ્યા. ગઝનીખાન અને મહમદખાન હેતાણી હથીઆર બધ હતા તેથી અંદર અંદર તરવાર ચાલી અને ગઝનીખાનના હાથથી નવાબ ખાનખાનાનો સગો મુગલ માર્યો ગયો. આ ગરબડ દેવડીએ સંભળાઈ ત્યારે ગઝનીખાનના આદમીઓમાંથી ઉમરશાહ, ચાંદશાહ અને ગોપાળદાસ વેંસ અંદર આવી ધસ્યા અને હાડતાં ત્યાંજ મરણ પામ્યા. ગઝનીખાન કેદ પકડાયા, અને તેમની સાથેના ઘણા આદમી જલોર તરફ નાસી ગયા. ગઝનીખાનને રૂપાની બેડી પહેરાવી કેદી બનાવ્યા અને એક મુગલ સરદાર જોબા બરદીખાનને જલોરની હકુમત સોંપી, ખાનખાના શુજરાત તરફ રવાના થયો. સુન્તખેળુ તવારીખ બદાઉનીમાં ગઝનીખાનના કેદ થયાની ખાબતમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

“ખાનખાનાએ શિરોહીથી દસ ગાઉ ઉપર પહોંચીને શિરોહી અને જલોરનો કબજો લેવાનો વિચાર કર્યો. નીઝામુદ્દીન અહેમદ અને સૈયદ કાસમ બારાહ ખાનખાનાનો સત્કાર કરવા લશ્કર સાથે હાજર થયા. શિરોહીનો રાજા પણુ મોદું નજરાણું આપી તાબે થયો. ગઝનીખાન જલોરની જો કે આ વખતે હાજર થયા હતા તો પણુ ખાનખાનાને તેમની વૈર વાળી વર્તણૂક નજરે આવેલી હતી, તેથી તે તેમને કેદ કરી અમદાવાદ લઈ ગયો. ખાનખાનાએ તેમની પાસેથી જલોર છીનવી લઈ ત્યાં પોતાની ફ્રેજ રાખી થોડા વખત પછી સૈયદ મહેમુદ બારાહના પુત્ર સૈયદ જમાલુદ્દીન જે કેટલાંક વર્ષોથી હમી નામની શુલ્કાથી રંડી-ખાણમાં લપટાયો હતો અને શહેનશાહ વિરૂદ્ધ કેટલીક ફ્રેજ એકઠી કરી પહાડોમાં આશરો લઈ આસપાસના પરગણાઓમાં લૂટફાટ કરતો અને ધાડ પાડતો છેવટે પોતાના કાકા સૈયદ કાસમના આશ્રય નીચે પાટણમાં આવી રહેલો હતો, તેને પણુ બાદશાહી હુકમથી બોલાવી કેદ કરી ખાનખાનાએ ગઝનીખાનના ભેગો લાહોર મોકલી દીધો.

ગઝનીખાનના લાઇ ફ્રેજખાનને જલોરમાં તેમના કેદ પકડાયાની ખબર

મળતાંજ તે માલાણી પરગણાના રાઠધરા
કેદમાંથી છોડાવવાની કોશીસ. ગામમાં ચાલ્યા ગયા. કેટલોક વખત

વિત્યા પછી ગઝનીખાનના વફાદાર નોકર તુવર દર્ગજ અબુલખે દિલ્હીમાં તેમની ખબર કાઢવાનો વિચાર કર્યો, અને ત્યા જરા માટે તેમની માતા અમરાંગાઈ પાસે તે રજા લેવા આવ્યો. દિલ્હી જેવા મોટા શહેરમાં ગઝની-

ખાનની લાળ મેળવવી, તેમજ બાદશાહી દરબારમાં તેમના નોકર દરંગજીનો પત્નો લાગવો મુશ્કેલ સમજી અમરાંબાઈએ પડેલ વિપત્તીઓ દર્શાવી એક પત્ર અકબર બાદશાહના માનીતા મુસાહબ બીકાનેરના રાજા રાયસીંગ રાઠોડ ઉપર લખી દરંગજીને આપ્યો. પત્ર તથા કેટલીક લેટો લઈ તુલર દરંગજી દિલ્હી આવ્યો. ત્યાં તેણે રાજા રાયસીંગની* હજુરમાં અમરાંબાઈનો પત્ર તથા લેટો હાજર કરી મોટેથી તમામ હકીકત નિવેદન કરી અને ગઝનીખાનના છુટકારા માટે અરજી શુભરી.

રાયસીંગ રાઠોડ હોશિઆર, ડાહ્યો અને પરોપકારી નર રત્ન હતો. દીર્ઘ દૃષ્ટિથી વિચાર કરી તેણે ગઝનીખાનના છુટકારા માટે બાદશાહની માનીતી બેગમ જ્ઞેધબાઈને લલામણુ કરી, અમરાંબાઈ અને બેગમ જ્ઞેધબાઈ બન્ને રાઠોડ પુત્રી હોવાથી પ્યારની લાગણીઓથી દોરવાઈ જ્ઞેધબાઈએ પોતાના સ્વામીને ગઝનીખાનને કેદમાંથી મુક્ત કરવા માટે બહુ આગ્રહ પૂર્વક અરજી કરી. ગઝનીખાનના સુભાગ્યે જ્ઞેધબાઈની આગ્રહવાળી અરજી બાદશાહે ધ્યાનમાં લઈ તેમને કેદમાંથી મુક્ત કર્યાં. આ પ્રમાણે પાંચ વર્ષ કેદ ભોગવી ગઝનીખાન મુક્ત થયા.

ચારણો પાસેથી એવી હકીકત નીકળે છે કે જ્યારે બેગમ જ્ઞેધબાઈએ પોતાના ખાવિંદ અકબર બાદશાહને ગઝનીખાનને છોડવા માટે અરજી કરી ત્યારે બાદશાહે પૂછ્યું કે ગઝનીખાન પઠાણ મુસલમાન હોઈ તમારો તથા રાજા રાયસીંગનો શું સંબંધ છે કે તમે આટલા બધા આગ્રહથી તેમના માટે અરજી કરો છો. જ્ઞેધબાઈએ કહ્યું કે ગઝનીખાન મારો ભાણેજ છે, કારણ કે તેમની માતા અમરાંબાઈ બારમેરના રાવ રાઠોડ ભીમદેવની પુત્રી છે, તેમજ મારો ભાઈ પૃથુરાજી રાઠોડ જલોર સાથે સંબંધ ધરાવતો હોવાથી તેની અને અમરાંબાઈ વચ્ચે ભાઈ બેનનો સંબંધ છે. અકબર બાદશાહ રજપુતોને ચાહતો હતો. ગઝનીખાનનું મોસાળ રાઠોડોમાં હોવાનું જાણી તેણે બેગમ જ્ઞેધબાઈની અરજી ઉપર ધ્યાન આપ્યું અને ગઝનીખાનને એકદમ કેદમાંથી મુક્ત કર્યાં.

* રાજા રાયસીંગ રાજા કલ્યાણસીંગનો દિકરો હતો, તેનો અને અકબર બાદશાહનો વિવાહ જ્ઞેસલમેરમાં બન્ને બહેનો સાથે થયેલ હોવાથી તેઓ સગપણમાં સાંડુ થતા હતા. રાયસીંગ અકબર બાદશાહનો બહુ માનીતા સરદાર હતો. 'સુન્દરગેજુત' તવારીખમાં તેને 'રાયસીંગ દરબારી'ના નામથી ઓળખાવેલ છે.

† પૃથુરાજ રાઠોડ મારવાડના રાજા માલદેવ રાઠોડના બાર પુત્રોમાંનો એક હતો. તે જલોરના જાગીરદારનો ભાણેજ હતો (જુઓ ટોડ રાજ્યસ્થાન.)

આ પ્રસંગે ગઝનીખાનના મોટા મનુષ્ય એક દ્રષ્ટાંત અમે ટાંકીએ છીએ.

ગઝનીખાનનું મોટું મન અને તે ઉપર બાદશાહનું પ્રસન્ન થવું.

નવાળ ખાનખાનાએ ગઝનીખાનની સાથે પોટણથી સૈયદ જમાલુદ્દીનને કેદી બનાવી મોકલ્યો હતો. તેઓ બન્ને એકજ કેદ-

ખાનામાં હતા, અને એક બીજા ઉપર પ્રીતિ રાખતા. જ્યારે ગઝનીખાનને છોડવાનો દારોગા ઉપર હુકમ આવ્યો ત્યારે ગઝનીખાને કહ્યું કે હું તથા પોટણનો સૈયદ જમાલુદ્દીન* એકજ કેદખાનામાં લાંબા વખતથી કેદી તરીકે ભોગા રહ્યા છીએ, માટે બાદશાહ જે કૃપાવંત થઈ તેને પણ મારી સાથે કેદમાંથી છોડે તોજ હું સુકત થવા રાજી છું; નહિતો અમે બન્ને કેદખાનામાં રહી અધૂરી જીંદગી પુરી કરીશું. દારોગાએ આ ખબર બાદશાહને પહોંચાડી. બાદશાહે ગઝનીખાનના મોટા મન ઉપર પ્રસન્ન થઈ તેની સાથે સૈયદ જમાલુદ્દીનને પણ છુટા કર્યો.

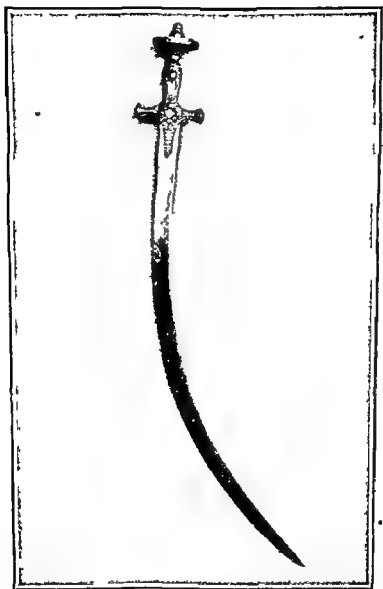
પોતાની મહેરબાનીના એક વધુ ચિન્હ તરીકે અકબર બાદશાહે ગઝની-

અકબરનો સાથેની લડાઈ. ગઝનીખાને બળવેલ સેના અને તેની કદર

ખાનને બાદશાહી દરબારમાં આવવાની પરવાનગી આપ્યાથી ગઝનીખાન દરરોજ રાજ રાયસીંગ સાથે બાદશાહી હજુરમાં હાજર થતા. ઈ. સ. ૧૫૮૫ માં સરહદ

ઉપરની અકબરનો સાથેની લડાઈમાં રાજ બીરબલ માર્યો ગયો, ત્યારે બાદશાહે ટોડરમલ તથા રાજ મ્હાનસીંગ કચ્છવાહાની સરદારી નીચે એક મોટું લશ્કર અકબરનો સજા કરવા મોકલ્યું. તેમાં ગઝનીખાનને પણ એક સરદારની જગ્યા મળી. તેમના સવિધના ઉદયનો આધાર આ નોકરી ઉપરજ હતો. જે આમાં જોખમ ખેડી ગુણ્દ-ગુલ-મુલક મલેક હિસ્માનખાનની માફક બાદશાહી નોકરી હું બહુ બહાદુરીથી અને નિમકહલાલીથી બજાવીશ, તો બાદશાહ ખુશી થઈ મને બલોરનો મુલક પાછો સોંપશે, નહિ તો મારી જીંદગી દુઃખમાં જાળવી પડશે, એમ સમજી ગઝનીખાને આ લડાઈમાં બાદશાહની બહુ સારી સેવા બજાવી. રાજ રાયસીંગ પણ મોટા લશ્કરના સરદાર તરીકે સાથેજ હતો. તેણે ગઝનીખાનના શૌર્યની અને હિંમતની પ્રશંસા રાજ ટોડરમલ તથા મ્હાનસીંગ પાસે કરી, જેમણે તેની સારી સેવા બાદશાહને બહોર કરી. આ ઉપરથી બાદશાહે ખુશી થઈ લડાઈમાંથી છુટા પડતાંજ તેમને કેટલાક કિમતી શિરપાવો

* મુન્તખેલત નામની વગાડીમાં લખ્યું છે કે સૈયદ જમાલુદ્દીનને કેદમાંથી મુક્ત કર્યા બાદ પણ તેણે દુષ્ટ કૃત્યો કર્યા જેથી અકબર બાદશાહ બહુ ગુસ્સે થયો અને તેને યજ્ઞોએ ચડાવ્યો.

ખાદશાહ અકબર તરફથી ઇનાયત થએલ તરવાર

બક્ષિ, પોતાના દરબારમાં ઉંચા પ્રકારની બેઠક આપી, "ચાર સદી" ના અમીરોની પંક્તીમાં દાખલ કર્યા. (જુઓ આધને અકબરી.)

અકબર બાદશાહને ગઝનીખાનની ચાલ ચલગત ઊમદી જણાયાથી તેણે તેમની સાથે પોતાની ધાવ ખેંચેલ બાનુ બેગમનું લગ્ન કરીધું. મુન્તાઝેશુત તવારિખ-માં આ લગ્નની બાબતમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

“ છેવટે ગઝનીખાનનો વિવાહ ખબનથી મીયાં મહમદ વક્ષની દિકરી સાથે કરવામાં આવ્યો ” વળી બાદશાહે પોતાની સેવાના બદલામાં ગઝનીખાનને તેમના વડવાઓની બલોર રાજ્યની સનદ નવી કરી આપી, અને લીનમાળ, સાથે વગેરે જમ કરેલાં પરગણાં ઉપરથી જમી ઉઠાવી દઈ પાલણપુર, ડીસા, તથા દાંતીવાડા વગેરે ચાર પરગણાં બાનું બેગમની પહેરામણીમાં તેમજ બક્ષિસ તરીકે આપ્યાં. આ ઉપરાંત ગઝનીખાનને અકબરે શુજરાતના બાદશાહ તરફથી મળેલ “ મલેક ” ના ખીતાબ સાથે તેમના વડવાઓના “ ખાન ” અને “ દિવાન ” ના હોદાઓ લખી લાહોરની સુબાગીરી આપી. (જુઓ ઈમ્પીરીયલ ગેઝેટીયર વોલ્યુમ ૧૯ પૃષ્ઠ ૩૫૩).

કેટલાક વખત પછી ઈ. સ. ૧૫૮૯ માં પોતાની માનવંતી બેગમને સાથે લઈ ગઝનીખાને બલોર જવા રજા લીધી, બાદશાહની વિશેષ નવાજેશો. ત્યારે નીકળતી વખતે અકબર બાદશાહે એક ભારે પોષાક, જગાએ મોરસસા, આરસ પહાણની જડતરની સુઠવાળી કિમતી તરવાર* ખીજા કિમતી હથિયારો, સોનેરી છત્ર લગામ સહીત એરાકી ઘોડો વગેરે શિરપાવમાં આપ્યાં.

નસીબના અજબ ફેરફાર અને ફતેહ સાથે મુગલાઈ સલ્તનતમાં ઉંચો દરજ્જો અને પાલણપુર ડીસા, વગેરે મુલક મેળવી, બાનુ બેગમને સાથે લઈ ઈ. સ. ૧૫૮૯ માં ગઝનીખાન બલોર આવ્યા. વૃદ્ધ માતા અમરાંબાઈ જેમણે

* આ તરવાર પાલણપુર રાજ્યના તોષાખાનામાં હાલ ધર્યું છે. દિવાન બદાશુરખાનના મરણ પછી પાલણપુર રાજ્યનો ખબનો લૂચો ત્યારે આ તરવાર દિવાન સમરોરખાનને હાથ ગઈ તેમના મરણ પછી દિવાન નેરાવરખાનના બાઈ એદમદખાનના તોષાખાનામાં એ તરવાર ગઈ. એદમદખાન પાસેથી હાલના નવાબ શ્રી શેરમદખાનને વેચાળી લીધી, અને પોતાના તોષાખાનામાં રખાવી જેની તસવીર અહીં મુકવામાં આવી છે.

ગઝનીખાનના ઠેઠખાનાના દુઃખી દિવસો બહુજ રંજ અને દિલગીરીમાં પસાર કર્યા હતા, તેમને પોતાના દિકરાને ઉંચા દરજ્જા અને બાદશાહી મહેરબાની સાથે જાલોર આવતો જોઈ અત્યંત આનંદ થયો; અને ખાનુ બેગમને લીધેજ આટલા લાભો પ્રાપ્ત થએલા જોઈ તેમણે ‘રાજરાણી’* નો ઇલકાબ ખાનુ બેગમને ધારણ કરાવ્યો. ખાનુબેગમ હવે રાજરાણીના નામથી ઓળખાવા લાગ્યાં.

ગઝનીખાન જાલોર આવ્યા પછી પોતાનો વખત રાજ્યમાં સુધારો કરવામાં અને સુખ શાન્તિ તથા પરોપકારી કાર્યોમાં પસાર કરવા લાગ્યા.

ઈ. સ. ૧૬૦૫ માં મોગલ શહેનશાહતની જહાંગીરાલીને પૂર્ણ ઠળાએ

ગઝનીખાનનું શાહજહા પુરમની ફોજમાં સલાહકાર તરીકે નીમણું.

પહોચાડનાર અને ધર્મનો લિન્નભાવ નહિ રાખતાં સર્વ રૂચતને સમ દૃષ્ટિથી જોનાર મહાન્ અકબર હિંદની પ્રજાને એક અને

રંજમાં મૂકી આ ફાતી દુનિયા છોડી સ્વર્ગવાસી થયા. તેની પછી શાહજહા સુલીમ જહાંગીર નામ ધારણ કરી દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો. ઈ. સ. ૧૬૧૩ માં જહાંગીર બાદશાહે ખાન આજમને બદલે શાહજહા પુરમને (જે જહાંગીર પછી શાહજહા નામ ધારણ કરી દિલ્હીનો બાદશાહ થયો તેને) સીપેહ સાલારની પદવી આપીને મેવાડના રાણા અમરસીંગના સાથે મોકલ્યો. ગઝનીખાન જેને આ વખતે બાદશાહે વિજયપુરના ‘મુતજી મે આલા’ નીમ્યા હતા, તેમને તથા ઉમેદુલ્લાખાન સુબેદારને આ લડાઈમાં શાહજહા પુરમના લશ્કરી સલાહકારો બનાવ્યા હતા. રાણા અમરસીંગ સાથેની લડાઈ વખતે તેઓ બન્ને શાહજહા સાથે હતા. તેઓ બહાદુર અને અનુભવી લડવૈયા હોવાથી શાહજહા દરેક સમયે તેમની સંમતિ પ્રમાણે ચાલતો. લડાઈમાં અમરસીંગને હરાવી તેના પુત્ર કેરણસીંગને પકડી શાહજહા પુરમ પોતાના પિતા પાસે અજમેર આવ્યો. ગઝનીખાન અને ઉમેદુલ્લાખાનની સલાહ પ્રમાણે જહાંગીર બાદશાહે મેવાડમાં ફરી બંડ ન થાય એ હેતુથી ઠેકાણે ઠેકાણે લશ્કરી થાણાં મોકલ્યાં.

આ લડાઈ પછી ગઝનીખાન વિજયપુરમાં આવ્યા; ત્યાં તેઓ અચાનક બીમાર થઈ ગયા અને ઈ. સ. ૧૬૧૬ માં વિજયપુરમાં દેહ ત્યાગ.

પોતાની ફરજો બજાવતાં સ્વર્ગવાસી થયા.

* આ રાજરાણી નામ એટલું સુખ મણલું કે હાલ પણ હેતાળી વચમાં કેટલીક પુત્રીઓના નામ ‘રાજરાણી’ ધરાવવામાં આવે છે.

તેમના શબ્દને ઘણા કાઠ અને માનથી જલોર લાવવામાં આવ્યું, અને મલેક ઊસ્માનખાનના રોજમાં તેને દફન કરવામાં આવ્યું.

ગઝનીખાન બહુજુગત ચહેરાના અને ડોળવાળા બાંધાના બહાદુર રાજા હતા. તેઓ કુટુંબ પાલન કરવાનો તેમના પ્રશસનીય ગુણો ઉચ્ચ સદ્ગુણ ધરાવતા હતા. તેમણે પોતાના

બાઈ ફીરોઝખાન તથા ભત્રિજ તાજખાનને રાજ્યમાં મોટી પદવી અને હોદ્દાઓ આપ્યા હતા, તેમજ ખીન્ન સગાંવહાલાને સારે દરજ્જે પહોંચાડ્યાં હતાં.

જલોરની ગાદી ઉપર ઝુબ્-તુલ્-મુદ્દ મલેક ઊસ્માનખાન પછી પ્રતાપી નરેશ ગઝનીખાનજ ખીન્ન થયા. તેમના વખતથીજ જલોર રાજ્ય મોગલ શહેનશાહતના આધિપત્ય નીચે બરોબર આવ્યું. મોગલ શહેનશાહતની સર્વોપરિ સત્તા કબૂલ કરવામાં તેમજ અકબર બાદશાહની તનમનથી સેવા કરવામાં પોતે પછાત રહ્યા નહિ, તેથી જલોર રાજ્યને નુકશાન પહોંચ્યું નહિ, એટલુંજ નહિ પરંતુ અકબર બાદશાહે તેમની કદર કરી “મહાખાન” અને “દિવાન” ના માનવંતા ખીતાબો વંશપરંપરા બક્ષિસ કરીને તેમજ તેમના માન મરતબામાં વૃદ્ધિ કરીને પાલણપુર, હીસા, દાંતીવાડાનો મુલક આપ્યો. પોતાની કાહી, દીર્ઘદૃષ્ટિવાળી અને સમયસૂચક રીતભાતથી પોતે મોગલ શહેનશાહતના અમીરોની પંક્તિમાં આવવા લાગ્યાં હતાં. તેમણે હેતાણી ખાનદાનને ઉચ્ચતર સ્થિતિએ પહોંચાડ્યું.

અકબરબાદ અને દિલ્હી જેવાં નામીયાં શહેરોમાં બાદશાહી હજુરમાં ગઝનીખાને કેટલોક સમય ગાળેલ હોવાથી તેમજ તેવા શહેરોનો અનુભવ હોવાથી તેમણે જલોર રાજ્યમાં ઘણાં મુદ્દારો કર્યો અને લોકોપયોગી બાંધકામો ઘણાં કર્યાં. તેમણે જલોરમાં પાણીની તંગી મટાડવા સારું કેટલાક કુવા અને તળાવો બંધાવ્યાં, અને મુસાફરો માટે રહેવાની તેમજ ખાવાપીવાનું મળી શકે તેવી ધર્મશાળાઓ બંધાવી. આ ધર્મશાળાઓમાં ખાવાપીવાની સગવડ રહેતી અને તે ‘ખાનકા’ ધર્મશાળાના નામથી ઓળખાતી. આ ઉપરાંત કેટલીક ધર્મારતો તથા બગીચાઓ તેમણે બંધાવ્યા હતા. ભાટ ચારણોના ચોપડાઓમાંથી નીચે દર્શાવેલ બાંધકામો બંધાવ્યાનાં લખાણ મળી આવે છે.

(૧) સોનગરા કિલ્લા ઉપર એક જનાનખાના માટે તથા એક પુરૂષો માટે

એવા બે મહેલો તેમણે બંધાવ્યા હતા. મહેલોની આસપાસ એક સુશોભિત બાગ કુવારા વજેરેની ગાંઠવણવાળો કરાવ્યો હતો. તેમાં એક મોટો કુવો “ગઝની કુવો” ગઝનીબાને પોતાના નામથી બંધાવ્યો હતો. આ બગીચામાં અગ્રીર માણસો હતા ખાવા આવતા હતા. આ બાગ પાસે એક તળાવ બંધાવ્યું હતું, અને તેમાં પહાડી ઝરણું સ્વચ્છ પાણી વાળ્યું હતું. આ તળાવને સ્વચ્છ રાખવા સાડા ખાસ સંભાળ લેવામાં આવતી હતી.

(૨) આ ઉપરાંત એક બીજો લોકોપયોગી બાગ જલોર શહેર બહાર બનાવ્યો હતો. વળી એક બીજો બાગ પોતાની પુત્ર્ય માતૃશ્રીના નામથી બંધાવ્યો હતો. તેમાં ઢાંચેને પાણી પાવા સાડા એક મોટો હવાડો રાખ્યો હતો. તેના એક ખુણામાં સુસાફરો માટે ધર્મશાળા બાંધી હતી.

(૩) ગઝનીબાને પોતાના ભાણેજ કાસમખાન અને જમાઇ નીજમખાનની કબરોને દુસ્ત કરાવી તે ઉપર એક મોટો રોજી બાંધ્યો હતો, જેની અંદર ‘પથરનું’ કોતરકામ થયું સાડા કરાવ્યું હતું.

ગીત.

મદ નવઢાંત્રવધ ધઢાકે મંજીયા-આયા સાંખા કરે અળી,
 હાકે ગજનીલાંન ચઢે હટ-ધરપત કોટાં ગઢાં ઘળી.
 રવાના તળો ચઢ્યો સ્વલ્લ સ્વેધે-આજાલ્લ રણ સજે આગાહ,
 ખાલાં તળી મંઢાઢે ખાસ્વલ્લ-રાવ રાંણા હાકે રમ રાહ.
 હેતા હરે હાકીયા હેંદુ-લાગુ લઢે કીયા સહ લોટ,
 થટ લયલ સોજે સહ ઠાંસે-કલવ ચઢે સોજે ગઢ કોટ.
 પોંહકે વલ્લે પરધતે પેઠા-કે કુદે મૃતમાંય કુઆ,
 મારુ રાવ સકાર ચઢે મહિ-હાલે દોસ્તી હરણ હુઆ.

ગીત.

સોલેસે સવંત વરસ ચાલીસો-વાર રવી તથ વીજ વસેક,
 અકવરશાહ કહ્યો ઝમરાવાં-ધારો કોય અટક પર ઘેલ.

गजण बढे कहीयो गाढांगर-तद मुज हुकम दीयो सुलताण,
 लश्कर चार लाख द्यो लारां-अटक परे जई फेरु आण.
 हथसे पांन दीयो पत साहे-सीतरखांन उमराव सुणो,
 अकवरशाह वगसीयो अणदन-पदवी देश दीवाणपणो.
 बुढण हरो पठाण महाबळ-तद चढीयो बांधे तरवार,
 लश्कर चार अमे लेई लारां-बढो गजण अकवररी वार.
 पणीए मास थयो अटकां पर-हाथी पग दावी धर हेठ,
 वार वरस लढीयो धज बांधी-मण घर भोम कीयो डरभेट.
 आयो जीत दलेसर आगे-पणीए अटकां हुंत पठाण,
 सांदु माल कयो नृप सारो-दलसुं साह कयो दीवाण.

दोहरा.

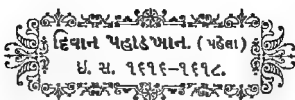
गेघढ देखी गजनी-युं वधया भज दंड
 आजुको उपाडसी-वेहारी वृहमंड.

दोहरो.

गजन अकवर युं कछो-ले वीढोश्री हृथ्य
 तो सारीखे जीतणो-वेरीयां में भारथ.

दोहरो.

नार कहे हदमां रहो-पीयु चोवटे मखेल
 सुणसे गजण महावली-तुं तुंवा हुं वेल.

અનીખાનનો ઘણો વખત માદશાહી નોકરીમાં તેમજ હાકેમ તરીકે વિજપુરમાં ગયેલ હોવાથી તેમની ફિરોઝખાન અને રાજરાણી ગેરહાજરીમાં જલોરનો રાજ્યકાર-વચ્ચે ઝગડો.

ચલાવ્યો હતો. તેમના મરણ પછી ફિરોઝખાન અને ખાતુ બેગમ વચ્ચે રાજ્ય પ્રકરણીય ઝગડો ઉભો થયો. ફિરોઝખાને જલોરની સર્વ સત્તા હાથમાં લેવા, અને ગઝનીખાનના પુત્ર પહાડખાન જે ખરા હકદાર વારસ હતા તેમનો હક ડુબાવવાને માટે ભારે કોશીસ કરી. આ ખટપટની ખબર ખાતુ બેગમને પડતાંજ તે પહાડખાનને લઇને બાદશાહ જહાંગીરની હજુરમાં તેમનો હક સાબીત કરવા ગયાં. તેમણે જહાંગીર બાદશાહને અરજ કરાવી કે જલોરની ગાદીનો ખરા હકદાર વારસ મારો પુત્ર પહાડખાન છે. બાદશાહે ખાતુ બેગમનું સગપણ ધ્યાનમાં લઇ પહાડખાનને ખરા હકદાર ઠરાવી જલોરની સનહ આપી, અને ફિરોઝખાનને તેમના નિભાવ માટે બીનભાણ અને સાથોરની જાગીર ધનાયત કરી. વળી પહાડખાનની પાસે જલોરમાં સવારી માટે કોઈ સારો હાથી નહિ હોવાથી બાદશાહે એક ખુબસુરત હાથી અંખાદી સહિત તેમને બક્ષિસ કર્યો અને જલોર જવા રજા આપી. આ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૬૧૬ માં બાદશાહી સનહ મેળવી દિવાન પહાડખાન જલોરની ગાદી ઉપર આવ્યા.

ગાદીએ આવ્યા પછી તરતજ દિવાન પહાડખાન તથા તેમના ઠાકા ફિરોઝખાનને ખાનજહાન લોદીનો સાથે દક્ષિણ ઉપરની ચડાઈમાં જવા જહાંગીર બાદશાહે

મોકલ્યા. ત્યાં ફતેહ ચવાથી તેઓની સારી સેવાની કદર કરી બાદશાહે દિવાન પહાડખાનને મધ્ય હિન્દુસ્તાનમાં આવેલ શુરહાનપુરની અને ફિરોઝખાનને બાલાપુરની હાકેમી આપી. ફિરોઝખાનની જાગીર દિવાન પહાડખાનના કરતાં ખુબજ નાની હતી; પરંતુ પોતે તેમના કરતાં વધારે હોંશિયાર અને કાર્ય દક્ષ હોવાથી તે તેમના જેટલાજ મોલાથી રહી શકતા હતા.

દિવાન પહાડખાન (પહેલા).

ગાદીએ આવ્યા ત્યારે દિવાન પહાડખાન સુવાન વયના હતા. આ ઉમરે

એશ આરામ તરફ વલણ અને ધન અને રાજ્ય પ્રાપ્ત થવાથી પોતે એશ આરામમાં પડી ગયા વળી પોતાના હોશિયાર અને કાર્યદક્ષ કાકા ફિરોઝખાન સાથે

અણખનાવ હોવાથી તેમને રાજ્ય કાર્યમાં વાકેફ કરનાર અને નીતિનો માર્ગ બતાવનાર કોઈ નહોતું. અક્કલમંદ અને ડાહ્યા મુત્સદ્દીઓને બદલે તેમની આસપાસ સ્વાર્થી, નીચ, અને ખુશામતખોર હજુરીઆનું ટાળું એકઠું થયેલું હતું. આત્મા પ્રતિકુળ સંયોગોમાં પહાડખાન નીચ લોકોની જાળમાં દિન પ્રતિદિન વધારે ફસાવા લાગ્યા. તેનું વિપરિત પરિણામ એ આવ્યું, કે તેઓ ઢાઝ પીતાં શીખ્યા, અને વ્યભિચારી બન્યા. કચેરીમાં અહોનિશ કેફી વસ્તુઓનો છૂટથી ઉપયોગ થવા લાગ્યો અને ગણિકાઓ આઠે પહોર પોતાના નાચ ગાયનથી રીઝવવાને હાજર રહેવા લાગી. હવાખાવાની જગ્યા ઉપર દરરોજ દિવાન પહાડખાન આ નીચ ટોળાને લઈને ગોઠો રાવણું કરવા જતા; જ્યાં તેઓ કેફમાં ચકચુર બની એક ખીજની આળડુ પર આવતા. એક તરફ નીચ ખટપટીઆ લોકો પહાડખાનના આ દુર્ગુણોનો લાલ લેવા લાગ્યા, ત્યારે ખીજ તરફ લોકપ્રિય રાજ્યકર્તા ગઝનીખાનના સમયના વફાદાર મુત્સદ્દીઓ તથા શુભેચ્છકોને બહુજ અફસોસ અને રંજ થવા લાગ્યો. પહાડખાનના દુરાચરણની અને એશઆરામની ખબર તેમનાં પુજ્ય માતૃશ્રી બાનુ બેગમને પડતાંજ તેઓ પોતાના પુત્રને આ દુષ્ટ મંડળીની સોબતમાંથી મુક્ત કરી તેમની ચાલ-ચલગત સુધારવાને એકદમ ખુરહાનપુર ગયાં. ત્યાં તેમણે પહાડખાનને દુષ્ટ વ્યસનો ત્યાગ કરવા ઘણી શિખામણ આપી; પરંતુ દુર્ગુણના ખાડામાં પતિત થયેલા પુત્રને આની કંઈપણ અસર થઈ નહિ. પહાડખાનને સુધારવાના સર્વ ઇલાજો પત્યર ઉપર પાણીનો માફક વ્યર્થ ગયા, ત્યારે બાનુ બેગમે દુષ્ટ હજુરીઆ મંડળને ધમકી આપી પોતાના પુત્ર પાસેથી ખસેડવા કોશીશ કરી. આ ચત્રન પણ નિષ્ફળ થયો.

કુદરતને પહાડખાનના હાથથી રાજ્યનો અજબ ફેરફાર અને મહાન ઘોર કર્મ કરાવવાનું હોવાથી બાનુ બેગમની એકપણ કોશીશ સફળ થઈ નહિ. પહાડખાન બહુ દુર્ગુણી બન્યા, અને તેમના નીચ ખુશામતીઆઓએ બાનુ બેગમની ધમકીની પરવા ન કરતાં તેમનુંજ કાસણ કાઢવા ઈરાદો કર્યો. તેઓએ બણ્યું, કે જો પહાડખાનને આપણી જાળમાંથી છોડાવવા બાનુ બેગમ ફતેહમંદ થશે, તો આપણું લવિષ્ય માફું નીવડશે, આપણી માટી ચુથાશે, અને ફરિશા થશે; તેથી તેમની વિરુદ્ધ તેઓએ પહાડખાનના કાનમાં ઝેર ફેડવા

૦ માંડયું, અને મા દિસરા વચ્ચે ખટપટનું બી રોખ્યું. પહાડખાન મૂર્ખ અને અધ્ધલહીન હોવાથી આ નીચ લોકોના ભરમાવ્યાથી તેમની " વિનાશ કાળે વિપરિત બુદ્ધિ થઇ. " તેમણે પોતાની માતૃશ્રીનું ખુન કરવાનું, કુળને કલંકિત કરનારું, નીચ, હીચકારું, ઘોર કૃત્ય કરવાનો ઇરાદો કર્યો, અને તે માટે દુષ્ટ રાયસીંગ દેવળ, ખુમળ દાયમા, કંગળ દેપાળ, અને મહુખાખાન નામના ચાર નામકહરામ અસુરોને હુકમ આપ્યો. તેઓએ પહાડખાનની માતૃશ્રી ખાનુ બેગમ જેણે અત્યંત કષ્ટો સહન કરી ફિરોઝખાન જેવા સુઝ રાજ્યદારી સગાથી દુશ્મનાવટ બાંધી પોતાના પુત્રનો ગાદી ઉપરનો હક હીંમતથી જહાંગીર બાદશાહ પાસે જઈ લાગવગ લગાડી કાયમ કરાવ્યો હતો, જે પહાડખાનને દુર્ગુણના અગાધ ખાડામાં સડતા જોઈ દિલગીરી અને અફસોસીમાં તેમને સુધારવાની કંઈક આશાએ આત્મસુખનો લોગ આપી બલોરથી ધણે દૂર આવેલા ખુરહાન-પુરમાં એકઠમ આવ્યાં હતા, અને જેણે તેમની નીચ મંડળીને ધમકી આપી પુત્ર વાત્સલ્યના લીધે પોતાના ઉપર આકૃતનું જોખમ બોરી લીધું હતું, તેમને ઘોર રાત્રિએ તરવારથી કતલ કર્યો, અને લાસને ખાડો ખોદાવી ત્યાં જ દટાવી દીધી. આ નીચ ખુનનો શક કોઈને પડે નહિ એ હેતુથી પહાડખાને ત્યાં તંખુ ઉલો કર્યો, અને આસપાસ પહેરો બેસાડ્યો. પણ કુદરતનો ભેદ વિચિત્ર છે. ગમે તેવા હોંશિઆર અને સાવધ નીચ કર્મ કરનારને તે ભૂલથાપ લઈ તેનું ઘોરકર્મ બહાર પાડી દે છે. આ બનાવ રાત્રીએ તો છુપો રહ્યો, પરંતુ દિવસ ઉગતાંજ જેમ સૂર્ય અંધકારનો નાશ કરી પ્રકાશને ફેલાવે છે, તેમ તે અજવાળામાં આવવા લાગ્યો. થોડીવારમાં ખાનજહાન લોદીને આની ખબર પડી. તેણે આ ધયેલ ખૂનની અને પહાડખાનના દુર્ગુણની હકિકત બાદશાહની હજુરમાં મોકલી. આ સાંભળી જહાંગીર બાદશાહ અત્યંત દિલગીર અને ગુસ્સે થયો. પહાડખાનને એકઠમ કેદી બનાવી પગમાં બેડી નાખી પોતાની હજુરમાં મોકલી દેવા બાદશાહે ખાનજહાન લોદીને હુકમ લખ્યો. આ હુકમ લઈને તે પહાડખાન પાસે આવ્યો અને ત્યાંથી તેમને ચતુરાધી પોતાના સુકામે લઈ ગયો. પછી તેણે પોતાના વિશ્વાસુ માણસ સાથે તેમને કેદી બનાવીને જહાંગીર બાદશાહ પાસે મોકલી દીધા.

પહાડખાન કેદી થઈ જ'તી પહેરી બાદશાહ હજુરમાં હાજર થયા, ત્યારે પહાડખાનનું કેદી બનવું અને બાદશાહે તેમના ઉપર રહેમ લાવી ફરમાવ્યું કે તમારા જે દુષ્ટ લોકોએ ખાનુ બેગમનું ખૂન કર્યું છે, તેમનાં મને

નામ આપો. હું તેમને પકડી મંગાવી દેહાંત શિક્ષા કરી તમને મુક્ત કરીશ. ૭
પણ પહાડખાનના શિર ઉપર મૃત્યુ ભમી રહ્યું હતું, તેથી તે શી રીતે બચી
શકે? તેમણે કહ્યું કે મારી માતૃશ્રીનું ખૂન કરનાર હું પોતેજ છું, તેમાં બીજું
કેઈ સામીલ નથી. પહાડખાનના આવા હકીલા અને આડા જવાબથી બાદશાહ
અત્યંત ગુસ્સે થયો અને તેમને દેહાંત દંડની સજા કરી.

બેગમ નુરજહાનને આ હકિકતની ખબર પડી ત્યારે તેણે બાદશાહ આગળ

હાથીના પગે બાંધી મારી
નાખવાની સજા.

પહાડખાનની સીફારસ કરી અરજ કરી કે

ગુન્હેગાર પહાડખાન નિશાબેર અને
વ્યલિચારી છે. તે હંમેશાં દાડૂ પીને નિશામાં

પોતાનું ભાન અને સાન ભૂલી જાય છે, તેથી નિશાની હાલતમાં તેની
માતૃશ્રીનું ખૂન તેણે કરાવ્યું હોય તો નવાઈ નથી. વળી તેણે આપ નામદારની
હજુરમાં ગુન્હેા કબૂલ કર્યો, તે ઉપરથી તેનું ભાન વગરનું મગજ જણાઈ આવે
છે. વળી તેણીએ વધારામાં કહ્યું કે મુસલમાની ધર્મના કાયદા મુજબ આવી
સ્થિતિમાં ખૂની ભારે સજાને પાત્ર થતો નથી. આવી રીતે પહાડખાનનો જીવ
બચાવવાને બેગમ નુરજહાને સંપૂર્ણ કોશીશ કરી; પરંતુ નુરજહાનની અરજ
ને હરવખત અત્યંત પ્રેમને લીધે બાદશાહ જહાંગીર કબૂલ રાખતો, તે
પહાડખાનના ઠમનસીબે આ પ્રસંગે કબૂલ થઈ નહિ, અને બાદશાહ ઉલટો
વધારે કોપાયમાન થઈ બોલ્યો, કે આવા મનુષ્યનું દુનિયામાં જીવવું એ વ્યર્થ
અને બીજાઓને તુકસાન કરતો છે. પહાડખાનને હાથીના પગે બાંધી બજારમાં
ફેરવી રીખાવી રીખાવી મારી નાખવાનો હુકમ બાદશાહે કર્યો. ઇ. સ. ૧૬૧૮.

કહેવામાં આવે છે, કે હાથીઓનો દરોગો પહાડખાનના પિતા દિવાન
ગઝનીખાનનો જીનો દોસ્ત હતો. જ્યારે તેને આ હુકમના ખબર મળ્યા, ત્યારે
તેણે હાથીવાનોને ગુપ્ત હુકમ કીધો કે પહાડખાનની નીચે દોરડાં એવી રીતે
ગોઠવી બાંધી કે પહાડખાનના શરીરને જરા પણ ધંજા આવે નહિ, અને ધમકી
આપી કે જો પહાડખાનના શરીરને જરાપણ ધંજા થવા દીધી તો હું તમને શી
શિક્ષા કરીશ તે કહી શકતો નથી. દરોગાના હુકમ અનુસાર આ લોકોએ તેમના
શરીરને ધંજા થવા દીધી નહિ. તેઓ હાથીના પગે તેમને બાંધી બજારમાં ફેરવી
પાછા લાવ્યા. દરોગાએ હાથીના પગે બાંધેલ પહાડખાનને બાદશાહની સામે લેલા
રાખી અરજ ગુનરી કે પહાડખાનને હુકમ મુજબ બાંધી બજારમાં ફેરવ્યા છે
અને હાલ તે જીવે છે. બાદશાહ આ સાંભળી અત્યંત ગુસ્સે થયો, અને સખ્ત
હુકમ કર્યો કે તેમના શિર ઉપર હાથીનો પગ દેવરાવી મારી નાખો.

પહાડખાનને કેદ કરી બાદશાહની હજુરમાં મગાવ્યાનો ખબર જલોરમાં

વફાદાર નોકરો

પહોંચી, ત્યારે તેમના કેટલાક વફાદાર હિતોન્ધુ નોકરો જેઓ સમય ઓળખી

પહાડખાનના દુરાચરણથી નારાજ થઈ પોતાનાં ઘર પકડી બેઠા હતા, તેઓ પોતાના ધણીને બચાવવાની કોશીશ કરવા માટે બાદશાહની હજુરમાં ગયા; પરંતુ તેમના પહોંચ્યા પહેલાં સબ અમલમાં મૂકાઈ ગઈ હતી.

બાનુ બેગમ સાથેના સગપણનો ખ્યાલ કરી જહાંગીર બાદશાહે પહાડ-

પહાડખાનના પુત્ર નિઝામખાન.

ખાનના સગીર વયના પુત્ર નિઝામખાન ઉપર દયા લાવી તેમને તુરજહાન બેગમના

આશ્રય તળે ઉછેરવા અને કેળવણી આપવા હુકમ કર્યો. કમનસીબે નિઝામખાન જલોરની ગાદી ઉપર આવવા પામ્યા નહિ. શાહજહાન બાદશાહે નિલાવ માટે ખેરાળુનું પરગણું તેમને બક્ષિસ કર્યું, જે ઉપર તે પોતાનું શુજરાન સંબુરીથી ચલાવવા લાગ્યા. તેમણે પણ મહેલની પંથ સ્વિકાર્યો. સૈયદ રાગુને સાથે લઈ તે ખેરાળુ ગયા. ત્યાં તેમણે કાઠાફું બંધાવ્યું. પછી નિઝામખાનનું શું થયું તે જણાયું નથી. અફસોસ કારક છે, કે દિવાન ગઝનીખાન જેવા પરાક્રમી રાજ્યકર્તાની ઓલાહનો તેમની પછી ટુંક મુદતમાં આ પ્રમાણે અંત આવ્યો.

પહાડખાનના સ્વર્ગવાસે પછી જલોરને જહાંગીર બાદશાહે શાહજહાન

શાહજહાન પુરમની જાગીર સાથે જલોરનું બેઠાક જણુ.

પુરમની જાગીરમાં બેઠી દેવાનો હુકમ કર્યો, અને તેની સનદ શાહજહાનને ફતેહિલાબેગ મોગલને આપી. તે મોગલ આ

સનદ સાથે જલોર આવ્યો, અને પહાડખાનની ગેરહાજરીમાં જે વફાદાર જલોરીઓ રાજ્યકારભાર ચલાવતા હતા તેમને તેણે જલોર સોંપી દેવા કહ્યું. લોહાની ખાનદાન સિવાય અન્ય હસ્તમાં જલોરનો ગાદી જતી દેખી આ જલોરીઓ અત્યંત દિલગીર અને ગુસ્સે થયા. તે ખાનદાન તરફનો તેમનો પૂજ્યભાવ પુનઃ બહત થયો, અને હિંદોરાઈ જઈ તેઓ બોલવા લાગ્યા કે અમે લોહાનો ખાનદાનને વફાદાર છીએ અને રહીશું; જ્યાં સુધી અમારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી અમે તે ખાનદાન માટે લડીશું, અને અમારી હયાતીમાં જલોરની ગાદી ખીજને હાથ જવા દઈશું નહિ. લોહાનો ખાનદાન અમને અમારા પ્રાણથી અધિક પ્રિય છે, અને તેમના કબજામાંથી જલોર છુટી ખીજના હાથમાં જવું જોઈએ, અને કલંકિત પરવત્ર છાંછી ભોગવવી તેના કરતાં લડીને પ્રાણ ગયા

કરવો એ અમે વધારે ઉત્તમ સમજીએ છીએ. પહાડખાનના કૃત્યો માટે જલોરની ગાદી ઉપરથી લોહાની ખાનદાનનો હક દિલ્લી બાદશાહ ઉઠાવી દે અને તે ખીજને સોંપે તે અમો વફાદાર જલોરીઓ શી રીતે સહન કરી શકીએ ? આવા સ્વદેશાભિમાની અને નિમકહલાલ જલોરીઓના આવેશનું પરિણામ એ આવ્યું, કે સર્વ જલોરીઓએ બાદશાહની ફ્રાજ સાથે લડવાનો અને વગર લડાઈએ કૃતે-ઉલ્લા-બેગને જલોર નહિ સોંપવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. તેઓ ખીરની વાવ પાસે એકઠા થયા.. કૃતે-ઉલ્લા-બેગે બાદશાહી સનદ સામે ન થવા તેમને બહુ સમ-જાવ્યા, અને કહેવરાવ્યું કે મારા કહેણ ઉપર જો વિશ્વાસ ન હોય તો તમારા માંના એકને મારી સાથે બાદશાહની હજુરમાં મોકલો, જ્યાં દરેક બાળતને ખુલાસો થઈ જશે.

કૃતે-ઉલ્લા-બેગના આ સંદેશાથી જલોરીઓ બહુજ ખીજવાયા અને બાદશા-હની ફ્રાજને સામે થવાથી પરિણામ શું આવશે, તેનો વિચાર કર્યા વિના એકદમ દુશ્મનો

ઉપર તુટી પડ્યા. બેગે પણ પોતાના લશ્કરને લડવા હુકમ આપ્યો. પુર જોસથી કતલ આવી. ભાલા અને તરવારો ઉડવા લાગ્યાં, અને લડાઈમાં ભારે ખૂનરેણ થઈ. હેતમખાન મંડોરી, વિહારખાન ખુરમાણી, અમીરખાન નાગોરી વગેરે કેટલાક જલોરીઓ બહાદુરીથી લડતાં કામ આવ્યા. છેવટે તેમની કૃતેહ થઈ, બેગ પોતાના બચેલ લશ્કર સાથે નાઠો અને જહાંગીર બાદશાહની હજુરમાં જઈ તેણે સર્વ ખીના રોશન કરી.

જહાંગીર બાદશાહે વિચાર્યું કે જલોરીઓએ બેગને હાર ખવરાવી છે, એટલે તેને ફરી સનદ આપી જલોર મોક-લીશ તો તે ટકી શકશે નહિ; તેથી બાદશાહે તેને બદલે મારવાડના રાઠોડ શૂરસિંહને

મહારાજ શૂરસિંહને જલોરની સનદ મળવી

સનદ આપી. શૂરસિંહ બાદશાહી નોકરીમાં રોકાએલ હોવાથી તેણે પોતાના પુત્ર ગજસિંહને જલોર ઉપર ચડાઈ કરી તેનો કબજો લેવા સાડે બેધપુર લખી મોકલ્યું. કુંવર ગજસિંહે ભંડારી લુણાની આગેવાની નીચે એક ભારે લશ્કર લઈ, જલોરના કિલ્લા ઉપર ચડાઈ કરી.

આ સમયે પહાડખાનના કુંવર નિબમખાન બાદશાહની હજુરમાં ઉછરતા હતા, તેમજ તેમના કાકા ફિરોજખાન બાલાપુરની હાકમી ઉપર હતા, અને

તેમના દિકરા મુળહીદખાન અને મલેમખાન પોતાના પિતાની જાગીરમાં વખત પસાર કરતા હતા આ પ્રમાણે જાનોરો લશ્કર સરદાર વિના માથા વિનાની પાધડી જેવું થઈ ગયું હતું, તેથી વફાદાર મુત્તમદીઓ અને જલોરીઓ જેમણે ફતે-ઉલ્લા-બેગને હરાવી નમાડી મુઠ્યો હતો, તેઓ બધા વિખરાઈ જવા માગ્યા, અને આસપાસ લૂંટ કરવા લાગ્યા જાનોરમાં અઘાધુધિ ફેલાઈ, જેનું પરિણામ એ આગળ કે રચત તથા તેમના વચ્ચે અણબનાવ થયો આવી પ્રથિતિમાં જલોર નો કિલ્લો લેવો એ ગજસિ હને મુશ્કેલ નહોતું વળી તે કિલ્લાની કુચીઓ નારણહાસ કાબા રજપુતના હાથમાં હતી તેણે ગજસિ હથી મળી જઈ તેના લશ્કરને ખોડા પુરજ તરફથી કિલ્લામાં દાખલ કરી દીધું જલોરીઓ બહુજ બહાદુરીથી લડ્યા, પરંતુ સમય તેમને પ્રતિકૂળ હોવાથી તેમજ પરસ્પર અણબનાવ અને ફાટફૂટ થવાથી જલોરીઓની બહાદુરી જતા ગજસિ હના હાથમાં તે કિલ્લો જ્યો જઈએ તેના કરતા બહુ સહેલાઈથી ગયો.

ખીજે દિવસે ગજસિ હે જલોરીઓને કહેવરાવ્યું કે તમારે જલોર સોપી લાવે થયું, જેના જવાબમાં જલોરીઓએ નીચેના ફુલો કહેવરાવ્યો.

જાનોરીઓણ કેમરીયા કરડ,
અને મહાન મુઠ

કુહો:—

“ આમ ફટે ધર ઉલટે, કટે વકતરા કોર,
માળપલટે પીંઢ પહે, જદ છૂટે જાલોર ”

રાઠોડ લશ્કર હરવાળા અદર દાખલ થવા માડયું, ત્યારે જલોરીઓ રજપુત રિવાજ મુજબ પોતાની પ્રિય માતૃભૂમિને ખીજના હાથમાં જતી બચાવવાને કેસ રીયા કરી દુરમને સામે હરવાળા બહાર આગ્યા જોકે રાઠોડ લશ્કર કરતા પ્રમાણમાં તેઓ બહુ થોડા હતા, તોપણ તેઓ બહાદુરીથી લડી ત્યાજ કામ આગ્યા આ લડાઈમાં ઘણા બહાદુર અને આગળ પડતા જલોરીઓ પોતાની ફરજ બજાવતા માર્યા ગયા તેઓમાના કેટલાકના નામ એક હિન્દી લખાણમાંથી મળી આગ્યા છે તે નીચે પ્રમાણે છે ખુરમાણી અબદલખાન અને સોલારખાન, અબુવાણી તાજખાન અને ફેસરખાન, મુગલાણી મહમદખાન અને જમાલખાન, તાબુજ ચહુવાણ અને અબુજ તુવર, હેતુજ સીધી, કાઝખાન મહારી ખુમાજ બાલાવત, રાયસીંગ સીધલ, અને સકરજ કલોટ વગેરે.

જોધપુરના ખારોટ બહુદાન બલોર ઉપરની રાઠોડોનીં ચડાઇનું વર્ણન કરતાં પોતાના ચોપડામાં લખે છે, કે બલો-
આપસની કૂટનું પરિણામ અને રીઓ કિલ્લા ઉપરથી રાઠોડોના લશ્કર રાઠોડોની હત.

હતા કે દુશ્મનોના પગ ઉખડવાની તૈયારીમાં હતા, પણ તેમના સુભાગ્યે બલોરી લશ્કરમાં કૂટ પડી ગઈ. ડોડીઆળીના ઠાકોર પુંબજી અને કીરતસીંગ દેવડા વગેરે કેટલાક રજપુત બગીરદારો બહારથી બલોરીઓ સાથે મળતા રહી અંદરથી કુંવર ગજસિંહને મળી ગયા હતા. આ કૂટનો લાભ ગજસિંહને મળ્યો, અને તે કૂટેલ રજપુતોએ તોપોના મારાથી ગજસિંહની તોપોને બચાવી લઈ બલોરીઓને હાર ખવરાવી, અને બલોરને રાઠોડોને કબજે જવા દીધું. કુસંપ અને કૂટનાં માઠાં પરિણામોનું વર્ણન કરતાં કવિ ગંગે નીચે પ્રમાણે કવિત લખ્યું છે.

કવિત.

“ હુટે હીતે હીરાકી વીકાની કની હાટ હાટ,
કાહુ ઘાટ મોલ કાહુ વાટ મોલ કું લીયો;
છૂટ ગઈ લંકા ફૂટ મિલે તે વિભીષણ કે,
રાવણ સમાન વંશ આસમાનકો ગયો.
કહે કવિ ગંગ દુરિયોધનસેં છત્ર ધારી,
તનયકેં ફૂટતેં ગુમાન વાકો લે ગયો;
ફૂટતેં નરદ ડઠ જાય વાજી ચોસરકી,
આપસકે ફૂટે કહો કીનકો મલો મયો. ”

ગજસિંહની બલોર ઉપરની ચડાઇના બનાવને એક કવિએ વર્ણવેલ છે, જેનું વર્ણન ટોડ રાજ્યસ્થાનમાં નીચે મુજબ આપ્યું છે. “ ગજ (ગજ=હાથી) ને વિહારી પહાણો સાથે લડવાને હુકમ થયો ત્યારે લડાઇમાં રણસીંગાં વાગ્યાં, અણુદિ સાંભળ્યું અને ધુન્યો. ” અલાઉદ્દીનને જે કાર્ય કરવામાં પરસો લાગ્યાં હતાં તે ગજસિંહિ ત્રણ માસમાં સંપાદન કર્યું. તે બલંદરા (બલોર) ના કિલ્લા ઉપર હાથમાં તરવાર લઈ સીડી માંડી ચડી ગયો. ઘણા પ્રસિદ્ધ રાઠોડ માર્યા ગયા. પણ

સાતહજાર પકાણોના* જીવને તેણે તરવાર આધીન કર્યાં, અને તેમની પાસેથી મળેલ લૂંટ ખાદશાહની હજુરમાં મોકલાવી દીધી.

વિહારી પકાણોના હાથમાંથી જલોર છટી ગયું, પણ ભિનમાળ તેમના

ભિનમાળમાં ફરી યુદ્ધ

કામદાર મોકલસિરે ટકારી રાખ્યું, અને

કેટલોક વખત તેને જવા દીધું નહિ દિવાન

પહાડખાનનો લડસાપાત્ર વજીર મેતા રાજસિંહ ઈ બચેલ ત્રિહાંગીઓ અને જલોરીઓ વગેરેને લઈ જલોરથી ભિનમાળ આવ્યો. રાઠોડ લશ્કર તેમની પાછળ પડ્યું, અને તેઓ ઘેરાઈ ગયા વિહારી પકાણો, મુત્સદ્દીઓ વગેરે જેઓ બહુજ ખીજવાયેલા હતા, અને રાઠોડો ઉપર વેર લેવાને તલપી રહ્યા હતા, તેઓ ક્રોધાયમાન થઈ ઘાયલ થયેલ સિંહની માફક રાઠોડ લશ્કરમાં તરવાર ચલાવતા આરપાર નીકળવા લાગ્યા, અને જોસળ ધ લડતા ધરતીને રક્ત વર્ષુ કરતા દુરમ નોની ફાજની મધ્યમાં જઈ પહોંચ્યા ઘણાખરા બહાદુરીથી લડતા ત્યાજ કામ આવ્યા મેતા રાજસિંહ, મેતા મોડવસિંહ, જાગીરદારો તથા વિહારી પકાણો જે જલોરના યુદ્ધમાંથી બચવા પામ્યા હતા તેઓ અત્રે માર્યા ગયા જુજ જાજ બચી ગયેલા પકાણો ત્યાંથી નાકા અને ઈ સ ૧૬૧૮ માં પાલણપુરના કરજા ગામમાં આવી રહ્યા અહીં તેઓએ પહાડ સુધા તથા ખીજા અરવલ્લીના ઘાટોને પોતાનું રહેઠાણ બનાવ્યું અને જલોર પરગણામાં એટલા જોરથી લૂંટ ચલાવવા માડી કે તે લાગ કેટલોક સમય ઉજડ પડી રહ્યો.

દિવાન પહાડખાનના કાકા ફિરોઝખાન જે લાખા વખતથી ખાલાપુરમાં હાટેમ હતા, તે આ લડાઈ પછી શુજરાત તરફ ચાલ્યા આવ્યા જલોરીઓ અને વિહારીઓ કરજે આવી રહ્યા છે, એવું જાણવામાં આવતાજ તે ત્યાં આવ્યા, અને તેમને મળ્યા ત્યાંથી ઈ સ ૧૬૩૫ માં તેમને બધાને સાથે લઈ ફિરોઝખાને પાલણપુર આવી રાજ્યગાદી જમાવી.

* હિન્દુસ્તાનનો કેટલાક પ્રાચીન ઇતિહાસ ચાર પુસ્તકોના મ્વિતોમાંથી તેમજ ચાપડીઓમાંના લખાણોમાંથી મળ્યા છે. ટાંડ સ હેબે પાપુ રાજપુતાનાના રાજ્યોનો ઇતિહાસ એવી રીતે સંગ્રહ કરીવા છે આ લઠાઈમાં ૭૦૦૦ પકાણો મરાયાનું લખે છે પરંતુ બીજા દાખવા ઉપરથી ૭૦૦ તેમજ ૬૦ પકાણો મરાયાનું જણાય છે. અમે સાતસે પકાણો મરાયાનું સંલિખિત અને વર્તનદાર ગણીએ છીએ કાળોમાં અતિરાચકિત વાપરવાનો રિવજ હોવાથી આમાં પાપુ ૭૦૦ ના બદલે ૭૩૦૦ લખાવું હોય તેો આશ્ચર્ય નથી.

‡ મેતા રાજસિંહ અને મેતા મોકલસિંહ બન્ને બાઈ હત અમ કેટલક મને છે વળા કાઈ એમ પણ માને છે કે મેતા મોકલસિંહ વત મહેતા હતા અને રાજસિંહ હુણીઆ મહેતા હતા.

આ પ્રમાણે લગભગ ૬૨ વર્ષ સુધી ઈ. સ. ૧૬૧૮ થી ૧૬૮૦ સુધી બલોર વિહારી રાજ્યકર્તાઓના કબજેથી છૂટી ગયું; અને દિલ્હીની શહેનશાહતની સીધી હકુમત નીચે રહ્યું. ત્યાર બાદ ઔરંગઝેબ બાદશાહના સમયમાં તે ફરીથી દિવાન ફતેહખાનને સોંપાયું. દિવાન કુમાલખાનના વખતમાં ઈ. સ. ૧૬૯૭ માં તે હુમેશના માટે વિહારી રાજ્યકર્તાઓના હાથમાંથી છૂટી ગયું; જે હકીકત આગળની તવારીખમાં વિશેષ આવશે.

ગાહા.

સુંડાલા દેવ સદા સમ્પસનં-આનંદં અતી ઉપજાવીતં
ગુણપતી ગુણે ગહીરં-સુકવી સદા સુખ દાયકં

દોહરા.

જાઘર જનમે ગજની-તાઘર હુવો ઉછાહ
રથ સથ ઘર આવે સહી-વદે જગત સવ વાહ.

નિસાંળીઓ.

જ્યાઘર જનમે ગજની-અમયા નસ્તરમેં
સુખ સંપદ્ આણંદ વોહ-સવહી ગ્રહ સંમે.
ક્રમ ધારી આ કાય પુત્ર-રાય આંગણ રમે
ત્રીજા ચોથા વરસમેં-અન્ન મુલ્કહી જમે.
પકડે સ્વાગ પધારીયા-પર ગહ પાંચમે
વધ જાંણણ છટે વરસ-કહીએ વડ ક્રમે.
સથ પદ લીના શાસ્તર-પુરા સપ તંમે
રાજનીત સવ જાંણહી-અધકી આઠમે.
સીલે સેલ શકારકા-નીકો ટસ નંમે
દત સગ માંહે દીપયો-દાતાર દસંમે.
વેરી ઢર પળ લાગયા-ટસ અગ્યાર હમે
ગજ ઘંટા થટાં રમણ-લગ્યો વાર હમે.
કીયા મીર જંગર સેલ કે-પુરા તેર હમે

उदम केता दमया-वरस चौद हमे.
 केता सम हर जीतयो-त्रस पंदर हमे
 आचु खंडे काढीयो-डंडे सोढ हमे.
 घाण कढाके दोखीयां-सोही सतर हमे
 के वेरी पाधोरया-वरस अढारमे.
 सुर विचीक्षण सो भयो-सज ओगणीसमे
 भलो भलो सब जग भणे-बढहथ वीसंमे.
 रावळ राजा राव राणा-सवही दस थाणा
 तो धीच जालंधर दुरंग-बंका तुर काणा.
 रणबंका बेहारीयां-गढ बंका सह माणां
 तेण पहाडे पहाडखां-अणभंग दीवाणां.
 आप बेहारी उढणो-चलतो असमाणां
 गर हर ब्रंक्क वाजीया-अनहद नीसाणां.
 मां मांणे फरजंदका-बोहमान सोहाणां
 घरा उपद्रव उठीयो-फरमाण लखाणा.
 कोपे पहाडखान पर-पतसाह रीसाणा
 खूनी गरदन मारीये-कीधा जुलमाणा.
 गइ फोज घर उपरां-गीरवर घेराणा
 रणबंका बेहारीयां-मरणो आपाणा
 जालोरी गढ पीठ दे-ले थाट जबाणा.
 जे गजंदां जांइजे-करी गाजे अंवर
 बीता ज्यां आधा वरस-धूणण जालंधर
 झाटकीया रुमाल फेर-रज खेरी धेधंगर
 सेवी घाले घढ भीठ्या-जडी नाडी कंमर
 दांत चहु जळ दीपया-गज काळा डंवर.
 मारे रेख कपोळ लेख-दोई रेख समीसर
 सारी जडी थर चोवडी-बंगडी दांतां भर
 सोवन चाडे सोहीया-करी शक्ती दुनेकर

सबजे लाल सोरंग सेत-सरी वाधा चमर.
 फरके भूप पंग रण-रंगरेज तणी धर
 लाल मुख मल डांकीया-शीर ढालां फरहर.
 उदे मस्तक सोहीया-लाल वभता पोगर
 बहता छूटा ठाम ठाम-भळ हळता लंगर.
 वजे झण हण घूघरां-ठण हणता धंटा सुर
 उलटा मत बंध कळा-छूटा पटा झर.
 हरी जांणे कहलावया-ग्रही जांण वडागर
 सांण रुप वखांणवा-वाहण थणी हंदा.
 धाडे राव उलादीया-ए राक भरंदा
 पहेला पाव परखजे-ते भ्या अतवंदा.
 नख उलटा वाटका-सारी खत हंदा
 देते शीरे पर मुठीयां-करी बीए फलंदा.
 नळी द्रवंसी उजळी-मृग जेम चलंदा
 बांण जनेहा जंत्रमे-संधाण वडंदा.
 खवे बडफर बंध जे-उर जांण गयंदा
 कांधा सींगनीहंग मही-उतंग धडंदा.
 आरोगे जळ अंजळी-मुख कोळी रडंदा
 लयन साली गरामका-करी रुप दीपंदा.
 कन दीपक चंपा कळी-पडवाज धूजंदा
 तोस पडछी मोरते-धरदोड धरंदा.
 जमी आग वाखांणीया-तम पुठी वळंदा
 दुना जमर पासे दहु-सारीसम ढोळंदा.
 हीलोत आकार देह-सालो तरहंदा
 एह वळे दुजा नही-तील खंडहसंदा.
 सांण देवा सांणणी-वसवास करंदा
 ते आवे अडकारया-तीम धीर धरंदा.
 देय अताडा सलगां-लेहणलोपंदा
 ज्युं गंगाजळ उजळा-तीम सदा रहंदा.

सीरमंडे परकंद सोह-करी खंभ धरंदा
 नाग फुणा उठी दहे पांडव पीडंदा.
 सादी साक त्यां सांभळी-मुख तुलखुलंदा
 सो व्रंन हाने सोळा-सो व्रंन सोहंदा.
 हले मर मालीम कीया-नरनाहउडंदा
 साहस त्रीसे दावया-।झी मलपंदा.
 आये बाहर आणया-हे मर हींचंदा
 तेर था पाउर के वदे वरीआम वीलंदा.
 घोडे रावत चादथा-दळ राव चडंदा
 ते हंदा ते वारका-कया भाउतवंदा.
 करी आरुढ प्रकासीया-उसास दुडंदा
 चढया दुजा माल दे-दळ मेळ सहंदा.
 पंच सबटां वाजया-सीरफेर उलटा
 बीजड माडा छात्रहीक-जुध सत्रामटा.
 तामद गमे चलया-हेज मह थटा
 हेमक जाणें हलया-दरीयावक फटा.
 सो सील हांसा घांणस जे-संग्रही सामटा
 जुग कट्टे हलया-करी श्रामण घटा.
 गज पहाडवी राज्या-श्रीजीत उलटा
 नाळी गाडा भारीया-गडगडे दहुवटा.
 भार अढार हभंज जे-उगट उवटा
 भोमी वधुसी हेमरां-रजवो मसहटा.
 भालां सीर पंखी भमे-याए मीर पढटा
 हे गुर पगना पुरहोवे-उलट पालटा.
 होरे मांण न हलया-थाठांण सुभटा
 पग मंडे गढ झलया-खेलण जुवटा.
 साका बंध कमंध आय-गज बंधन हटा
 झाली घर साका प्रमाण-छाही जे लुटा.

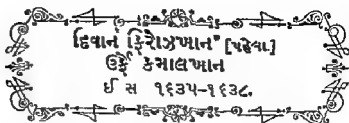
राय जादी गढ धुंणवा-दळ द्योय सप्रांणा
 चहु फेरा घेरा होवे-डेरा दरसांणा.
 अनड हैये न उपडे-अनड सावांणा
 लडकर डंवर लुंवीया-गरवर घेरांणा.
 पाखे घर हर पखरां-घर हरतर कांणा
 गढी गम गम अदम दम-अरी अरमर झांणा.
 वाजे नाळी जवर जोर-गजे गयणां णा
 ब्रखी धनख वजाडीया-करी पंख उडांणा.
 पडछंदे गज पहाडां-न दे नीसांणा
 थया धोरा रव घोमका-धुंवा रव बखांणा.
 आगी दवंग खतंग उडी-एहा एह नांणा
 गजट गजण न हटा रांमचंद-रघुवंस जुवांणा.
 रावत सांमत राजडो-हडमंत बखांणा
 खांन जवदलमा रणो-ज्युं रावण रांणा.
 जालम देवां दांणवां-राठोड पठांणां
 दोइ जे रामायण दहु-दीय जात दीवांणां.
 दोइ जे कणीया गर दुरंग-दोइजाम दीवांणा
 जे गढ खपया पत साह-दोयवरस दुवांणा.
 चार पहेरे श्रोडवा-राठोड फरमांणा
 मळे मछरती राठवड-वडवडा सह.
 सेन सुणंदा पांचसेह-अधराती आंनह
 उपर माळा चाडवा-करी चालां वीग्रह.
 जरदाळां काळी पहाड-पाळां लगे रह
 कुतेकवियां आधो फरे-अदभुत अलंगह.
 जांण चमके झुझया-नाखेत्रनी हंगह
 उमंगे चड्या जुवांण-अलंगे देता धह.
 गाजर हता उत्तरे-रखपाळ रजे गह
 गढ सुता वेहारीयां-गढ ओट ग्रहे थह.

माथे के लाखों मुआ-भट लाखों ते रह
 धाड़ लगी के आसमान-पेहळ हुरे कह,
 करी टीलो सीधां जमात-सबरात गहमह
 जालोरा असमानहुं-जीवण जुटी सर.
 गढ छूटो बेहारीयां-गरवर आघो फर
 चढे हैये बेहु बाजुआं-चरे सरे अपछर,
 चार पहोर बेहारीयां-छत्र मास बरावर
 दुजे दीन उगेशमा-राठोड बहादर.
 कीजे अणी बीलोकीया-पग झाले पाधर
 जोधां रणमलां भलां-कील्ले हल्लां कर,
 कुंपा चांपा कोप कर-मुह आगे धर
 दुदा उदा दाहीमे ले घेर गीरवर.
 कळह अर आया कर्मघ त्यां सुमाने कर
 वामे बीजड हर बधे-भाटी रण भंमर.
 गजबंधी बांको पहाड-लागा गुडी पखर
 ए फाहे थट उलटे-सब दोय बरावर.
 एका आतस उछले-एका रज उभर
 एका होय अला अला-एका हरी उचर.
 एक दरवाजे बज्या-के पाजे जरी हर
 के कोसीसे फूदीया-के भुरी जे उभर.
 जोधपुरे जालोर भेली-एम वंका उसर
 लंका भेली बांदरे-करी दांणव संधर.
 भडभड अवाजां होवे-गडगड त्रंभके धर
 लटथड जहाकायरां-अडचड बायके.
 तडफड हाथुकां तके-बडचड नायके
 खडखड ढोलवाजे बोह-चडचड राडखडके.
 घडघड हुंत वीछूटकां-दडदड मस्तके
 तडवड तारण बांणतो-दडवड सब थके.

हड वड सुरां पुंठे हुर-वड वडा वरके
 फड फड कुंत भंभार हर-तड वड घड चके.
 एक एकां भड आफळे-वीह लडता वके
 गड गड रत सकेत पीध-परी दडवड खळके.
 चड चड सख आमंख चुगे-झड पड सम हळके
 कीध करं कर उकरड-गरगडा थरके.
 जड काढी वेहारीए-घडी कीध सरके
 मलेकां तड उठाडीया-अनड झाटके.
 जेत्र माहा भड राठवड-पुगी चहु साटके
 नरां नरपत हेमरां वडे पळचरां धपावे.
 रथ वरे वर आपरां-अपछरां चलावे
 वंधी कपाळ वीशालमाल-रूद्रमाळ शीलवे.
 साकण डाकण जोगणी-जेजेकार जपावे
 भड भेंसाघड भांजीया-भेळी घड पुज चलावे.
 गाल वीसे रूही राळनीर-पीरखान हलावे
 दाही जुवांण फीरवे अण-जीरांण रचावे.
 गीरवर पाज वीराजमान-जुध साज लीखावे
 चरी चडावे सेकडां-अरी धडां धखावे.
 जध कीधो वेहारीयां-रण फते करावे
 आवे पाधर वजीया-सम हर केवांणा.
 धणी वेहुणा रावतां-कीधा धमसांणा
 धड जुटी सेर वाहरा-करहुंत वखांणा.
 जाळोरां जोगणपुरां-भगा नीरवांणा
 रूठा साह महावळी-करी रूठ वीसांणा.
 सेस परोधर धूजीया-तवधूज धराधर
 साह पठांणां बुझया-जळ वोळ मंडोवर.
 वेग वीसार पसारीया-राठोड वहादर
 सुरतसीग महावळी-गज फोज भयंकर.

पतसाही रण गंजणा-पतसाह वदे कर
 सुरवने पतसाहने-पतसाह बढी घर.
 दे फरमाणा हकम कर-ले मार नरभे नर
 तु पखे कुण आंगमे-दोहु ठोड समहर.
 ले फरमाण बखाण सुं-गंगेव कळोधर
 आप समर कर उठीया-कस वंधी कमर.
 सुरती पुरा सेंधणी-सुर सेहां सबळ
 आप रजा ले उठीआ-घाले मूळां बळ.
 घाट गरटां मेळयां-दहुं वटां बीमळ
 धर पटां जेता जहां-बळ फटा कागळ.
 दळ देतां छेदा फरे-दैतां उतामळ
 मळ चहु परवां राठवड-सज्जाग झळामळ.
 मोटांसु झध मांडणा-नव फोटां आगळ
 जे नव लाख बीरोळया-दळ घाल दमंगळ.
 दळ फाटे गयो माझीयां-उपाडे सब्यळ
 बहतां हाथी राठवड-पाय लाजां संकळ.
 फर हरता एरांकीयां-अडसाल असगळ
 इसा दर गह आवीया-दळ थंभ तणा दळ.
 माझी पण ग्रहेयो भडां-सुरां सत सलां
 मांण द्रजोधन जे बहा-आ रेण असलां.
 जुध करेवा जुटया-उथल पाथलां
 आइस देतां ठांय ठांय-वरी आंम बेहेलां.
 लेह पलांणां सांहणी-सादां मखमलां
 साकत घोडे सुंपजे-पती हुंत पहेलां.
 तंगी झुलां खोलजे-खागां सुखसलां
 लेवा लागा फोज गढ-गज सुज अभलां.
 होवे सतावी नेपरां-मद मोख गेहलां
 सोर अरावी मंडीया-घाटां ही सलां.

कीया वधारा उघडे-खंधा रह भलां
 थया ठणकारा चाडते-नीसांण तवलां.
 थया होवाळा रावतां-घाली गलवलां
 जाळंदर गढ ढोलया-इण होण दहलां.
 होवे हर माथे हुइ-गेंमर नर हलां
 बीज खीच ज्यु वंदया-रज धुवर डंमर.

દે દિવાન ફિરોઝખાન કરએથી આવી પાલણપુરમા ગાદી
ગાદીએ આવતુ અને નશીન થયા, ત્યારે નાગોરીઓ આ
નાગોરીઓને તાબે કરવા ઇલાકાના કેટલાક ભાગના જમીનદાર
હતા, પણ અકબર બાદશાહે દિવાન ગઝનીખાનને પાલણપુર અને ડીસાની
સનદ આપી હતી, અને તે સનદની રૂએ ફિરોઝખાન આ મુલકના ખરા હકદાર
છે, એમ વિચારી તે નાગોરીઓ ધીમે ધીમે તેમને તાબે થઇ ગયા.

ખાતમ સુલેમાની તવારીખમાથી એમ જણાય છે, કે દિવાન ફિરોઝખાનની
પાલણપુરની હકુમતના વખતમા માવડ
ગામના લોકો સાથે તેમને ભારે લડાઈ

● ફિરોઝખાન કમાલખાનના નામથી મખ્યાત હતા આ નામ બાદશાહી ફરજીયાતમાં એળ
ખીતુ હોવાને લીધે મારવા દેશમા પાલણપુર લોકોમાંથી થઇ તેથી સાચારમા ફિરોઝખાને
બનાવેલી એક કચેરીને ત્યાંના લોકો કમાલખાનનો ચારો કહે છે આ ચોરના સબધમા તેમને
કેટલાક ખેતરો ભાડેના આપ્યા હતા જે તેને હજીપણ ભેગવે છે જો વરસે અમુક દિવસે ત્યાંના
ગામડીઆ લોકો તે ચોરમા ભેગા થાય છે અને તેની ખાત કરે છે અને તે વખતે બાદ ચારગો આ
લોકોની ખાતદાનની વારીફાળ કાળો બોરે છે.

આ કમાલખાનના પૌત્રનું નામ પણ કમાલખાન હોવાથી કેટલાક એમ માને છે કે આ ચોરો
ફિરોઝખાને (કમાલખાને) બધા ચો નથી પણ તેમના પૌત્ર કુમલખાને (કર કમાલ) બધાચોરો
જો ઈ સ ૧૬૩૫ માં સ્થાપિત બાદશાહના સમયમા ફિરોઝખાને (કમાલખાને) પાલણપુરમા
રાજ્યગાદી સ્થાપન કરી હા અને પૌત્રનું નામ એક હોવાથી કેટલાક ભૂલ ખાત કરે કમાલખાન
(પૌત્ર) ને પાલણપુરમા પ્રથમ રાજ્યગાદી સ્થાપનાર ગણે છે પણ ખરો પાલણપુરમા પ્રથમ
ગાદી સ્થાપનાર કચલુ કમાલખાન નથી પણ તેમના દાદા ફિરોઝખાન ઉર્ફે કમાલખાન જો ચારગોજ
બાદશાહના જમાનામાં નગરોની ખીજ વખતે લોકો પાલણપુરમા હાથમાથી સફાને મળે જો
જવાથી અને મારવાડ રાજ્યમા જો ઇ જવાથી દિવાન કર કમાલખાને પાલણપુરની રાજ્યગાદી
કાયમ કરી હતી.

દિવાન શ્રીરાજપાન (પહેલા).

યધ હતી. અહીંના લોકોમાં આ લડાઈની વાર્તા નીચે પ્રમાણે ચાલે છે. ઈ. સ. ૧૬૩૬ માં શાહજહાંન બાદશાહ તરફથી ગુજરાતનો સુબેદાર આઝમખાન હતો. તેના વખતમાં તેણે સુવાળના મહેવાસી ભગીરદાર કોળી કાનજી ઉપર ચડાઈ કરી. કાનજી કોળીએ પોતાના બાળખવ્યાને પોતાના રનેહી બીજા મહેવાસી પાસે મોકલી દીધાં, અને પોતે ત્યાંથી નાસી નજીકના પહાડમાં ભરાયો. આઝમખાને આ કોળીને પકડવાને માટે ગુજરાતના પોતાના તાબાના અમલદારો ઉપર હુકમ લખ્યા; તેમાં તેણે સુચબ્યું કે જે કોઈ તેને પકડી લાવશે તેને શહેનશાહ તરફથી ધનામ અને માન મળશે. આ હુકમોથી બીજા ઉભરાયો તેની શોધમાંજ હતા, એટલામાં દિવાન ફિરોઝખાનને એવી ખબર મળી કે કાનજી કોળી પાલણપુર તાબાના કરજાના પહાડમાં છુપાયેલો છે, અને તેનાં બાળખવ્યાં માવડના મહેવાસી કોળી ઠાકોર પાસે છે. આ ખબર મળતાંજ ફિરોઝખાને પોતાના પાટવી કુમાર મુઝાહીતખાનને* તે કોળીને પકડવા મોકલ્યા. મુઝાહીતખાન લશ્કર સાથે કર્જે પહોંચ્યા નહિ તે પહેલાં કાનજી ત્યાંથી નીકળી ગઢવાડાના પહાડમાં સંતાયો. મુઝાહીતખાને માવડ ન્યાં તેનો કળીલો હતો તેને ઘેરો ઘાલ્યો.

એમ કહેવાય છે, કે આ વખતે એક અઘોરપંથીયોગી માવડ નજીકના પહાડમાં તપ કરતો હતો. જ્યારે મુઝાહીતખાને માવડને ઘેરું ત્યારે ત્યાંના

† કેટલાકે આ બનાવને નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે. શાહજહાં મુરાદબક્ષે પોતાની ગુજરાતની સુબેદારીના વખતમાં બહાદુરખાન બાબીના દિકરા રોરખાન બાબીને સુવાળ પ્રમણાની ધાણદારી આપી હતી. સુવાળના બાગી મહેવાસીઓનું ભેર તોડવાને રોરખાન બાબીએ તેમાંના અચેસર કાનજી કોળીને પકડવાનો ઇરાદો કર્યો; પરંતુ તે ચાલાક કોળી સુવાળને છેડી ૬૪ પાલણપુર ઉલાકામાં પોતાના સમાવાહલા મહેવાસીઓને ત્યાં છુપી રીતે રહેવા લાગ્યો. રોરખાન બાબીને દિકરો ભદ્રખાન બાબી આ વકરેલ કોળીને પકડવાને બાદશાહી હુકમ લઈ પાલણપુરમાં આવ્યો ત્યારે દિવાન ફિરોઝખાને બાદશાહી ફરમાનને માન આપી તેને મદદ કરવાને પોતાના પાટવી પુત્ર મુઝાહીતખાનને મોકલ્યા હતા, માવડ આગળ ભાદે લડાઈ થઈ હતી.

* રાસ નાળામાં કાનજી કોળીને કાનજી રાવ લખ્યો છે. (રાત=રાવતનો દુકો રાખ્દ) આ કોળી પાટણના રાસડી રાજાઓના વંશનો હતો. એની ભગીરનાં સુવાળીસ ગામે સુવાળ નામથી એળખતામાં આવતાં અને હજુ પણ તેજ નામથી એળખાય છે કાનજી કોળી આ બાદશાહી લશ્કરથી છટકીને ઝીંજુવાડા ગમે છતાજ એભીઆ ઠાકોર સાથે ગયો, અને ત્યાંથી તે થરાદના કુપાજી ઠાકોર તથા બીજા ઠાકોરોને લઈ પાલણપુરના કરજાના પહાડમાં ભરાયો.

‡ દિવાન ફિરોઝખાને બાલાપુરથી આવી પાલણપુર રાજ્યગાદી જમાવી, ત્યારે તે વહાવરથાએ પહોંચ્યા હતા, ત્યાર પછીની બાકીની જીંદગી તેમણે પાલણપુરમાં ગાળી હતી. ગુજરાતના સુબા તરફથી બાદશાહી ફરમાનો જે કે દિવાન ફિરોઝખાનના નામથી આવતા, પણ રાજકાર્ય કુમાર મુઝાહીતખાન ચલાવતા હતા. આથી આ સમયના બનાવને કેટલાકે મુઝાહીતખાનના અમલનો અને કેટલાકે ફિરોઝખાનના અમલનો ગણે છે.

મહેવાઝીઓ ગબરાઈને આ અધોરી પામે ગયા અને તેમણે આ ખારીક સમયે
 તેની મદદ માગી ચોગીએ માવડની આસ
 અધોરપ થીના મન પસ કાચુ દોરડું બધાંયુ, તથા ગામના
 આપા આગળ એક ઘેગે બધાવી તેના આગળ પાણી ભરેલ માળું મુકાવી ઠંણુ
 કે તમારે એક ખાતમીદારને જેસાડી પહાડમા સતાઈ રહેલુ મુઝાહીતખાનનુ
 લશ્કર આ ઘેગાને ઠાપી માળુ રોડી નયા દોરડા તોડી ગામમા પ્રવેશ કરે, ત્યારે
 તમાર તેમની ઉપર તુગી પડલુ, જેથી તમાની ફતેહ થશે

મહેવાઝી ડોગીઓ આ અધોરપ થીના કહેવા મુજબ બધી ગોઠવણ કરી
 પહાડમા જઈ સતાઈ રહ્યા, અને ત્યા
 મહેવાઝી માથેની લડાઈ માનડહેલ
 તેઓ મુઝાહીતખાનના લશ્કરની રાહ જોવા
 લાગ્યા જ્યારે ગામના અપે એટલે જાસુસે તેમને ખબર આપી કે મુઝાહીતખા
 નના લશ્કરે ઘેગાને મારી વાતણે તોડી ગામમા પ્રવેશ કર્યો છે, ત્યારે તેઓ એક
 દમ તે લશ્કર ઉપર તુગી પડયા યુદ્ધ બહુ જોસથી ચાલ્યુ, તેમા બન્ને પક્ષના
 ઘણા માણસો હતલ થયા. ઉભયમાથી એકે પક્ષને વિજય મળ્યો નહીં હોહાણી
 કુટુંબના કેટલાક સરદારો, ડેટલાક વિહારીઓ, જલોરીઓ, તથા પગવતો
 માયા ગયા આ લડાઈ “માવડહેવા” ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે મરાયેલ મુસલ
 માન સરદારોની લાસોને મુઝાહીતખાને ગાડામા ભરાવી પાલણપુરમા પોતાના
 મુરસદ સહ અસરફ પાસે મોકલાવી દીધી સૈયદ અસરફે આ લાસોને મુજ
 પોળના દરવાજા બહારના કબરસ્તાનમા ધર્મ ક્રિયા સાથે દફનાવી આ
 કબરસ્તાનમા મંપાલનપુરના સ્વર્ગવાસી રાજ્ય કર્તાઓને દફન કરવામા આવે છે
 માયા ગયેન હિંદુ સરદારોના શરોને ધર્મ ક્રિયાનુસાર માવડ ગામે મુઝાહીત
 ખાને અગ્નિ દાહ દેવરાળો

આ કામથી પરવાની મુઝાહીતખાને ફરી લશ્કર એકઠુ કરી મહેવાસીઓ
 ઉપર બહુ સખ્ત હુમલા કર્યા અને તેમને
 કાનજી કોગીનુ શરણે આપડ
 તેમના ખાજ બચ્યા સાથે પકડી લીધા આ
 પકડાયેલ માણસોમા કાનજી ડોળીનો કળીલો હતો, તેથી તે પણ લાચાર થઈ
 મુઝાહીતખાનને શરણે ગયો પછી કાનજી કોગી થસદના ફોજદાર સૈયદ શેખન

‡ કબરસ્તાન નથી જગ્યા ન હોય ના ૧૨ થ ૧૩ વાની હતી સૈયદ અસરફે તેમની પાસેથી રૂ ૮
 આ મ તે જમીન લેવા દલીલી અને ત્યા કબરસ્તાન બનાવ્યુ આ કબરસ્તાન પડેવલેની માવડથી
 આગેન લાસોને દુશ્મી

અને ગરાસીઆ કોળી જગમાલ મારફત ગુજરાતના સુબાની હજુરમાં આબ્યા; અને તેણે દર સાલે દશ હજાર રૂપીઆ બથુકના બાદશાહી ખઝાનામાં આપવાની બમીનગીરી આપી પોતાનાં બાળ બચ્ચાંને છોડાવ્યાં.

બાદશાહી સેવા બજાવવાના ફિરોઝખાનના ઉમંગથી અને કાનજી કોળીને કબજે કરાવવામાં તેમના પાટવી કુમાર મુઝાહીતખાને બતાવેલ બહાદુરીથી ગુજરાતનો સુબો બહુ ખુશી થયો, અને બજાવેલ સેવાની કદર કરી તણે દિલ્હી બાદશાહની હજુરમાં તેમની ભલામણ કરી. આ ઉપરથી શહેનશાહે ફિરોઝખાન માટે ૧ કિમતી શીરપાવ તથા " શાબાશી " નો પરવાનો મોકલ્યો, અને ફિરોઝખાન પુખ્ત ઉમરના હોવાથી તેમજ પોતાની જાંઘગીમાં પાટવી કુવર મુઝાહીતખાનને પાલણપુરની ગાદી ઉપર કાયમ કરાવવાની ઉત્કંઠા ધરાવતા હોવાથી તે પરવાનાની સાથે કુવર મુઝાહીતખાનને માટે પાલણપુર અને પરગણાની હકુમતની નવી સનદ મોકલી.

મુઝાહીતખાન ઉપર ખુશી થઈ દિલ્હીના શહેનશાહે તેમને પાલણપુરની ગાદીની નવી સનદ મોકલી છે, એવી બખર આસપાસના બગીરહારોને પડતાંજ તેઓ મુઝાહીતખાનને તાબે થયા. આ વખતે દિવાન ફિરોઝખાન દીર્ઘાયુષ્ ભોગવી ઇ. સ. ૧૬૩૮ માં પાલણપુરમાં સ્વર્ગવાસી થયા.

જહાંગીર બાદશાહે ઇ. સ. ૧૬૧૮ માં દિવાન પહાડખાનને હાથીના પગે બંધાવી મરાવી નખાવેલ, ત્યારથી ઇ. સ. ૧૬૮૦ સુધી લગલગ બાસડ વર્ષ બલોર ઉપર લોહાની કુટુંબે રાજ્ય કર્યું નથી. તેટલો વખત તે દિલ્હી શહેનશાહતની સીધો હકુમત નીચે રહ્યું અને ત્યાંથી જે જે હાકેમો બલોર ઉપર મોકલવામાં આવ્યા તેમનાં નામ વર્ષ સાથે નીચે આપવામાં આવ્યાં છે.

૧ મહારાજ શૂરસિંહ રાઠોડ (મારવાડના રાજ્ય કર્તા). ઇ. સ. ૧૬૧૮-૧૬૨૦.

૨ સીસોદીયા રજપુત લીમસિંહ રાણા. ઇ. સ. ૧૬૨૦-૧૬૨૧.

૩ મહારાજ ગજસિંહ રાઠોડ. (મારવાડના રાજ્ય કર્તા) ઇ. સ. ૧૬૨૧-૧૬૩૮.

૪ નવાબ મીરખાન. ઇ. સ. ૧૬૩૮-૧૬૪૩.

૫ નવાબ ફેઝઅલીખાન. ઇ. સ. ૧૬૪૩-૧૬૪૩.

૬ હંસદાસ રાઠોડ ઇ. સ. ૧૬૪૩-૧૬૫૫.

૭ મહારાજ જસવંતસિંહ રાઠોડ (મારવાડના રાજ્ય કર્તા) ઇ. સ. ૧૬૫૫-૧૬૭૬.

૮ મહારાજ સુભનસિંહ ઇ. સ. ૧૬૭૬-૧૬૮૦.

ઉપર લખેલ હાકેમોનાં નામો ચતુર્મલ લોજકના ચોપડામાંથી પ્રાપ્ત થયાં છે. નેધપુર મહારાજ શૂરસિંહ ગજમિંહ અને જસવંતસિંહે પોતાના તરફથી જલોરમાં કેને મોકલ્યા હતા તે આ ચોપડામાંથી જણાતું નથી.

આલમગીર ખાદશાહના જમાનામાં અને મારવાડના મહારાજ અશ્વત્થસિંહ રાઠોડના મારવાડના સમયમાં જલોરના હાકેમોની બહલીઓ વારંવાર થતી રહેલી છે. ઇ. સ. ૧૬૮૦ માં ખાદશાહે દિવાન ફતેહખાનને જલોરના હાકેમ કરીને જલોર મોકલ્યા ત્યાં સુધી થોડા થોડા વર્ષના અંતરે બહલીઓ કરવામાં આવતી એવું જણાય છે.

दिवान मुआहिदगान (गीत)

દિવાન ફિરોઝખાનના મરણ પછી ઇ. સ. ૧૬૩૮ માં દિવાન મુઝાહીતખાન
 જલોરને બદલે પાલણપુરની ગાદીએ બેઠા.
 પાલણપુરની ગાદીએ આવડું અને તેમણે પાલણપુરને રાજ્યધાની ઠરાવો. ગા-
 રાજ્યધાની સુકરર કરવી.
 દીએ આવતાંજ તેમણે આબુખાણુનો મુલક
 વધારવામાં પોતાનું લક્ષ્ય દોર્યું. જલોરના જે જે લોકોનો આ લોહાણી રાજ્ય
 કુટુંબ સાથે ગાઠ સંબંધ હતો, તેઓ આ સમયે રાજ્યકર્તા સાથે પાલણપુરમાં
 આવી વસ્યા અને હાલ પણ તેમના વંશજો અહીં રહે છે. વેંઠ, વડેરા,
 હુણીઆ, શાહુકાર મહેતા, સલાટ, માળી, ભીલ, જાગરી, કંદોઈ, સોની વિગેરે
 ઘણી જાતના લોકો દિવાન મુઝાહીતખાન સાથે અહિં આવી વસ્યા છે. હજુ
 સુધી પણ આ લોકોનો કેટલોક સંબંધ મારવાડ સાથે જારી છે. તેમના
 રીતરીવાજ, ભાષા, પહેરવેશ, તથા લખવાની શૈલી ગુજરાતી કરતાં મારવાડી
 લોકો સાથે વધારે મળતી આવે છે.

ચારણો પાસેના હિંદી લખાણોથી જણાય છે કે મુઝાહીતખાનનું જન્મ
 ઇ. સ. ૧૬૨૮ માં જાડેજબાઈ માનબાઈ
 લખ.
 સાથે થયું હતું. આ વિવાહ બહુ ઠાકથી
 કરવામાં આવ્યો હતો અને ચારણોને બહુ દાન આપવામાં આવ્યાં હતાં. ચારણ
 ગોપાળ કલોટને લાખ પસાય સાથે મોટેટું ગામ મળ્યું હતું.

ખીજા બેગમો કરતાં માનબાઈ મુઝાહીતખાનને વધારે પ્રિય હોવાથી, તેમણે
 તેમના નામની યાદગિરીમાં પાલણપુરમાં
 માનસરોવર અને નગીના વાડી.
 એક તળાવ અને તેની આસપાસ એક
 બગીચો કરાવ્યો. આ તળાવનું નામ માનબાઈના નામ ઉપરથી માનસરોવર અને
 બગીચાનું નામ નગીના વાડી પાડ્યું. માનસરોવર હાલ સારી સ્થિતિમાં છે.

• આ તળાવને સંવત ૧૯૫૬ ના ભારે દુષ્કાળમાં પાલણપુર રાજ્યે રીક્ષીફિકેશન મંજૂરને
 કામે લગાડી ટંકું કરાવ્યું હતું. તેને લડળી નદી સાથે નહેરુદ્વારા જોડી દેવામાં આવ્યું છે. તેમાં પાણી
 બારે માસ રહે તેની પાસેની નર્મીનાંવાડી કેટલાક વર્ષથી ટળક પડી છે.

કેટલાક એમ માને છે કે માનખાઈ બલોટા ગામનાં હતાં, અને કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે તે સુથ અથવા સુ'ણસરનાં હતાં. એમના પિતા રહશી પુ'બજી બહેન

નાગજીજી માતા

રજપુત હતા. માનખાઈના આંણના દાયજીમાં એક પેટી ભૂલથી આવી ગઈ હતી, જેમાં બહેન રજપુતોની કુલદેવી નાગજીજી માતાની છબીઓનું પુસ્તક હતું. એમ જન્યુ' કે માનખાઈના આંણના દાયજીનો સામાન પેટીઓમાં જરી પાલણપુર લાવવાને ગાડામાં નખાતો હતો ત્યારે એક દાસીએ ભૂલથી માતાની ૧૩૯ છબીઓના પુસ્તકોવાળી પેટી બીજી પેટીઓ સાથે ગાડોમાં મુકી, અહીં આંબ્યા પછી પેટીઓ ઉઘાડતાં એકમાંથી માતાની છબીઓનું આ પુસ્તક નીકળ્યું. મુઝાહીતખાનનાં માતા ધીરાંભાઈ સાચોરા ચુહાણ રજપુત સુરજમલની પુત્રી થતાં હતાં. આ પુસ્તક જોઈ તેઓ ગહુ ખુશી થયાં અને તેને શુભ શુકન ગણી પાછું મોકલવાનું ઉચિત નહીં માની તે પુસ્તક માટે રાજ્ય ગદીમાં એક પૂજાસ્થાન બનાવ્યું, અને પૂજાનું કામ કરવાને સિદ્ધપુરના એક બ્રાહ્મણને બોલાવ્યો. હાલ આ રાજ્યમાં નવરાત્રીમાં માતાનો હવન થાય છે, અને રીવાજ પ્રમાણે પૂજારી બ્રાહ્મણ આ પુસ્તક લઈ અહીંના રાજ્યકર્તા પાસે દશરાને દિવસે હાજર થાય છે. અને 'લોક ભણી અંદરની છબીઓનાં દર્શન કરાવે છે તથા માતાના સ્થાનમાં વાવેલા જવારા દશરાની સ્વારી ચઢતાં પહેલાં રાજ્યકર્તાને તેમજ બીજા રાજ્ય-કુટુંબીઓને આપે છે.

બુદ્ધિના પ્રભાવે મુઝાહીતખાને સુચશ પ્રાપ્ત કરી ગુજરાતના મુખ્યો

મુઝાહીતખાનનો માનમસ્તબો.

અને મોગલ શહેનશાહના શાહાબાદ-ઓનો એટલો ભડકો મેળવ્યો કે કેટલીક

મુશ્કેલ અને હાંશીઆરીને કસોટી ઉપર મુકે તેવી નોકરીઓ તેમને મુખત કરવામાં આવી. પોતે પણ આ નોકરીઓ ઘણી ખર્ત અને ઉમંગથી કરતા હોવાથી દિલ્હીના શહેનશાહની કૃપામાં દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ કરાવવા ભાગ્યશાળી થયા. ઇ. સ. ૧૬૪૨ માં શાહબાદ ઝોરંગઝે તેમને બીબપુર, મહો અને સાબર-કાંઠાના હાકેમ નીમ્યા હતા. મીરાતે એહમદીમાંથી જણાય છે કે ઇ. સ. ૧૬૫૩ માં શાહબાદ મહમદ મુરાદખાને પોતાની ગુજરાતની સુબેદારીમાં મીર સમસ સૈયદ દીલેરખાનને પાટણથી બદલી ગોધરાની ફાજદારીમાં મોકલ્યો હતો અને તે જગ્યા મુઝાહીતખાનને આપી હતી.

મુઝાહીતખાન વિજયપુર હતા અથવા પાટણ હતા ત્યારે પાટણના સૈયદોને ગુજરાત અર્થે નોંદોત્રી ગામ તેમણે ધર્મીદા આપ્યું હતું. હાલ તે ગામ પાલ-

સાર્વજનિક કામો.

જુપુરની હકુમતનું છે, અને તેજ સૈયદોના વંશજો લોગવે છે. આ સૈયદો મહેદવી સૈયદ નથી. વળી વિજપુરમાં મુઝાહીતખાને જીર્ણ થયેલ ઇંદગાને ફરી બંધાવી હતી. હાલ પણ તે મકાન હયાત છે અને ઇંદગામી હકુમતનું સ્મરણ કરાવે છે. ત્યાં કેાતરેલ શીલા લેખ ફારશી કવિતામાં છે, જેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે થાય છે.

“(૧) આ ઇંદગાનો પહેલ વહેલો પાયો અકરખાંચે નાંખ્યો હતો, ઘણાં વર્ષો થયાથી તે જીર્ણ સ્થિતિમાં આવી ગઈ હતી.

(૨) ઇશ્વર પ્રેરણાથી નેક નૈયતના નીતિમાન અમીર મુઝાહીતખાને આ જીર્ણ ઇંદગાને ફરી ચણાવી હતી.

(૩) જ્યારે આ તૈયાર થઈ ચૂકી ત્યારે ગેબી અવાજ આવ્યો કે

“જેનો જોડો નહી જડે એવી અનુપમ ઇંદગા તૈયાર થઈ.”

જે શબ્દો નીચે લીટી દોરી છે તેમાંથી અજ્ઞાનની ગણતરી પ્રમાણે હીજરી સન ૧૦૫૨ નીકળે છે જે વર્ષ આ ઇંદગા બંધાવ્યાનું છે.

પાલજુપુરની ઇંદગા પણ દિવાન મુઝાહીતખાનેજ બંધાવી છે. તે વિષેની વધુ હકીકત હાલના નવાબ શ્રી શેરમહમદ ખાનજીના રાજ્ય અમલના પ્રકરણમાં લખવામાં આવશે.

મુઝાહીતખાનના રાજ્ય અમલમાં ઘણા બાણવા લાયક બનાવ મીયાં સૈયદ રાજુની “ શાહાદત ” નો છે. હીજરી સન ૧૦૫૬ માં એટલે ઇ. સ. ૧૬૪૬ માં ઓર-ગઝેબની ગુજરાતની સુબેદારીના સમયમાં મહેદવી મઝહબના કેટલાક પન્ની પઠાણો થોડા વેચવાની સોદાગીરીનો ધંધો કરતા બુરહાનપુરથી અમદાવાદ આવ્યા. ઓરગઝેબ ધર્મ અનુની હોવાથી બીજા પંથના માણસોને કેટલીક વખત બહુ દુઃખ દેતો. તેની હજુરમાં બેસનારા મોલવી મુલ્લાઓ તેનું ધર્માંધપણ જોઈને તેને પ્રિય લાગે તેવીજ ધર્મની દલીલો કરતા. આ રસ્તે તેઓ ઓરગઝેબની પ્રીતિ મેળવી પોતાનો સ્વાર્થ સાધતા. કેટલીક વખતે તેઓ ધર્મને બહાને ખાનગી દુશ્મનાવટ સાચવતા અને પરાયાને ખરાબ કરતા. એવું બન્યું કે આ પન્ની પઠાણો અને આ હજુરીઓ વચ્ચે અમદાવાદમાં મુલાકાત થઈ અને ધર્મ સંબંધી ચર્ચા ચાલી. પઠાણોને મહેદવી મઝહબની જેટલી માહિતિ હતી તે પ્રમાણે

તેઓએ દલીલો કરી અને કહ્યું કે આ મહેદવી પંથ સંબંધી વધારે જ્ઞાનની ઇચ્છા હશે તો અમારા પાલણુપુરમાં રહેતા મહેદવી પંથના વિદ્વાન મેયદ રાજ્ય પાસેથી મળશે.

પાલણુના રહીશ સુક્તી (મુસલમાની ધર્મના ફરમાનો સમન્તવનાર અધિકારી) અળદુલ કવી અને કાજી અળદુલ વાહદ ઐર ગઝેળના મુખ્ય હજી રીઆ હતા તેઓ તેના સ્વભાવને જ્ઞાતી

- ૭) ધર્મની ચર્ચાઓ કરી તેને વધારે ઝનુની બનાવતા અને લોગજોગે કોઈ બીજા પંથનો ધર્મોપદેશક ત્યા આવી ચડે તો તેને તકલીફ અને સંકટમાં ઉતારતા. ત્યારે તેમણે પંની પકાણોનો આવો જવાબ સાલવ્યો ત્યારે પાલણુપુરના મેયદ રાજ્યને અમદાવાદ મોલાવવા ઐર ગઝેળને શીખવ્યું, અને તેણે એક હુકમ દિવાન મુઝાહીતખાન ઉપર લખી હેદર બેગ હેદી સાથે મિદ્દુપુરના હાકેમ અશકરી બેગ ઉપર મોકલ્યો વળી અશકરી બેગે જાતે જઈ પાલણુપુરમાં મુઝાહી તખાનને આ હુકમ આપવો, એવો બીજો હુકમ લખી મોકલ્યો. હુકમ મુજબ અશકરી બેગ, બીજા સાત હેદીને સાથે લઈ પાલણુપુર આવ્યો અને તે હુકમ હાથોહાથ મુઝાહીતખાનને આપ્યો.

- આ હુકમ લઈ મુઝાહીતખાન પોતે સૈયદ દાઉદ ઇબ્તમીયા સૈયદ અસરફના ડાહરામાં ગયા અને સૈયદ રાજ્યના મુરસદોને બેગા કરી ઐર ગઝેળનો હુકમ બતાવ્યો. સૈયદ રાજ્ય મજહૂબી જ્ઞાન ગહોણ ખરાવતા હોવાથી તેઓ બધા તેમને અમદાવાદ મોકલવા એક મત થયા આ પ્રમાણે સૈયદ રાજ્ય હીજરી સન ૧૦૫૬ રવીઊલ આખરની તારીખ ૬ ને મંગળવારે (ઈ સ ૧૬૪૬) અમદાવાદ જવા પાલણુપુરથી રવાને થયા. રસ્તામાં તેમણે * નળાસરગામે પ્રથમ મુકામ કર્યો તારીખ ૧૦ મી રવીઊલ આખરને દિવસે તે અમદાવાદ પહોંચ્યા, અને તાજ પુરના મોહોલ્લામાં મુઝાહીતખાનની હવેલીમાં ઉતર્યા સુબા ઐર ગઝેળના મોલવીઓ સાથે તા ૨૧ મીના દિવસે તેમણે ધર્મચર્ચા ચલાવી. મોલવી મહેદવી પંથના નહોતા, તેથી તેઓ સૈયદ રાજ્યની દલીલોથી ગુસ્સે થયા અને ઐર ગઝેળને એક " ફતવો " લખી મોકલ્યો જેમાં તેમણે સૈયદ રાજ્યને શહેર બાહાર કાઢવાની ભલામણ કરી

* સૈયદ રાજ્યે હમેશા મુજબ નવાજ માટે નળાસર ગામે વજી કર્યું અને આવળત હાતલ કર્યું હાતલને તેમના મોદલ શુદ્ધ લાગેલ હોવાથી તે ઉગવા પામ્યું અને તેમાંથી મોટું બાવળનું ગ્રાંડ થયું આ વાર્તા ચમત્કારિક છે.

આ હુકમ લઈ શહેર કોટવાલ શાહબેગ સૈયદ રાજુ પાસે આવ્યો, ત્યારે તે પોતાના અનુયાયીઓ પત્ની પકાણાના મુકામે સૈયદ રાજુને શહેર બહાર કઢવા ખાણું ખાતા હતા. કોટવાળે તેમને આ હુકમ આપ્યો ત્યારે તે બોલ્યા કે ખાણું ખાઈ રહ્યા બાદ તરતજ હું જઈશ; પણ કોટવાલે એકદમ નીકળવાની તાકીદ કર્યાથી તે ખાણું ખાધા વગર શહેર બહાર નીકળ્યા અને રસ્તમ બાગમાં રહ્યા.

તે મોલવીઓએ રાજુને મારી નાખવાનો શાહબેગ કોટવાળને છાની સૂચના કરી હતી, તેથી તે તેમની પાછળ પાછળ સૈયદ રાજુની શાહદત. કેટલાક માણસો લઈ રસ્તમ બાગમાં આવ્યો; અને પ્રથમ ઘડી રાખેલ યુક્તિ પ્રમાણે તેણે ખાણા ઉપરજ સૈયદ રાજુના આદમીઓને ઘાયલ કર્યાં. અહીં અપાઝખી ચાલી. કોટવાલની મદદે બહાદુરખાન ચેલા, ઇસ્માઈલબેગ તથા નવાનગરના બગીરદાર બમ રણમલ આવી પહોંચ્યા. આ અપાઝખીમાં કોટવાલનો દિકરો માર્યો ગયો અને બહાદુરખાન ઘાયલ થયો. સાંજ સુધી લડાઈ ચાલી. સૈયદ રાજુ ઘાયલ થયા હતા, તોપણ તે શીર ઝુકાવો બેઠા બેઠા નવાજ પડતા હતા, એટલામાં એક હાવેઝ પકાણુ નામે †દીલેરખાને પાછળથી બસા ઉપર એક ઝાટકો માર્યો. સૈયદ રાજુ

† દીલેરખાન હાવેઝ શેહિલા પકાણુ હતો. ઐરંગઝેબ ગુજરાતનો મુખ્ય થયો ત્યારે તે કોટવાળનો સાધારણ સીપાઈ હતો. ઐરંગઝેબનો દુધભાઈ બહાદુરખાન તેના ઉપર ખ્યાર રાખતો અને વખતે વખત પોતાની સાથે નોકરીમાં લેતો. ઐરંગઝેબ આથી દીલેરખાનને ઓળખતો હતો. સૈયદ રાજુ તેનાજ હાથથી હતલ થયો તેથી ઐરંગઝેબ તેના ઉપર વધારે ખુશી થયો અને માન વધારી તેને શીકાર તથા બીજા મમતામાં સાથે રાખવા લાગ્યો. શહેનશાહ થયા પછી ઐરંગઝેબે નેપથુર મહારાજ જરાવંતસિંહ રાડોડની સાથે શાહાબદા મુઆઝીમને દક્ષિણમાં ચડાઈ કરવાને મોકલ્યો, ત્યારે દીલેરખાનને કોઠા બહાદુરખાનની સીફારસથી શાહાબદાની બાંકીમાર્ગે સ્થળ નીમ્યો. દીલેરખાનની રીનખાન સારી ન હોવાથી શાહાબદા તેનાથી નાખુશ રહેવા લાગ્યો. આથી ટીરી જઈ દીલેરખાન ઉત્તર તરફ ચાલ્યો ગયો, અને ત્યાંજ કેલેક સમય છૂપો રહ્યો. બહાદુરખાન 'ખાનગદાન' નો ખીતાબ મેળવી ગુજરાતનો મુખ્ય થયો ત્યારે તે ઉત્તરથી તેની પાંચે આવ્યો. બહાદુરખાને વત્ર લગાડી શાહાબદાની માફી અપાવી. દીલેરખાન પછીથી મુરતનો ફોજદાર થયો, જ્યારે બહાદુરખાન ગુજરાતની મુબેદાલીથી હુકે. થયો અને તેની જગ્યાએ મહારાજ જરાવંતસિંહ આવ્યા ત્યારે મહારાજએ તેને અમદાવાદ બોવાની લીધે અને ત્યાંજ રાખ્યો. ગુજરાત માટે વિજયપુરમાં તેને કેલેક જમીન મળી. સંવત ૧૮૧૩ ઇ. સ ૧૭૫૭ માં દીલેરખાનના વંશના રહેમતખાનને કમારપુર ગામનો પદો મળ્યો ત્યાર પછી તે વિજયપુર ઇસ્લામી શાસનમાં આવી વસ્યો. રહેમતખાનને નાટખાન અને સાગતખાન નામે બે દીકરા અને ચાર દીકરીઓ હતી. ચાર દીકરીઓમાંના માછબાદુર લગ્ન દીવાન દિરાજખાન ત્રીજા સાથે થયું હતું અને નમને જે? દિવાન રહેમતખાન બીબાના જન્મ ઇ. સ ૧૭૬૮ માં થયો હતો.

હિલા થવા જાય છે તેટલામાં એક બીજો ઝાટકો છાતીમાં એટલા જોરથી આવ્યો કે તેમણે ત્યાંજ પ્રાણ છોડ્યા. આ અપાઝખીમાં સૈયદ રાજુના બીજા બાવીસ માણસો માર્યા ગયા. ત્રીજે દિવસે આ લાસોને સૈયદ યાકુબ ખુખારીએ ધર્મ ક્રિયા મુજબ ત્યાંજ દફનાવી દીધી. સૈયદ રાજુની તુરબત ત્યાં છે, જેની ઘણા લોકો માનતા માને છે.

✓ ૭ આવા ધર્મઝતુનને લીધે સૈયદ રાજુ જેવા કેટલાક પવિત્ર પુરુષોનો ઔરંગઝેબે વધ કરાવ્યો હતો. બાદશાહ થયા પછી પણ તેનું ઝતુન તેવું ને તેવું જ રહ્યું હતું. બદકે સત્તાસાથે તે પણ વૃદ્ધિ પામ્યું હતું. તેના અમલમાં જે જે કારણોથી મુગલ શહેનશાહતની પડતીનાં ચિન્હ દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યા હતાં તેમાંનું એક મુખ્ય કારણ તેનું ધર્મઝતુન હતું. આજ ઝતુને તેના હબરો હુશમન કયાં હતા.

મીરાતે એહમદીમાં લખ્યું છે કે ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં દારા સીકોહ ન્યારે અજમેર પાસેના ડુંગરાઓમાં હાર ખાઈ પોતાના જુના મિત્રોની સહાયતા મેળવવાની ઉમેદથી ગુજરાત તરફ આવ્યો. ત્યારે તેના હુલાંચે ઔરંગઝેબને એક સરદાર નામે સરદારખાન મોટા લશ્કર સાથે અમદાવાદના બચાવ માટે છાવણી નાંખી પડ્યો હતો. આથી દારા સીકોહ બહુ ગભરાયો અને નાસીપાસ થયો. થોડા વખતમાં શાહાજહાં બાદશાહ પછી જે હિંદનો શહેનશાહ થવાની તૈયારીમાં હતો તે આવી સ્થિતિમાં આવી પડ્યો. તેણે જાન બચાવવા અને એક વખત ફરી નસીબ અજમ વવા માટે ચુંવાળ પરગણાના મુખી કાનજી કોળીનો આશ્રય લીધો. જે સમયે તેના ઘાડા મિત્રો પણ તેનાયાં વિરૂદ્ધ થઈ બેઠા હતા તેવા બારીક સમયે આ કોળીએ પોતાનાથી ખતરો આશ્રય તેને આપ્યો અને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે તેને કચ્છના બડેજ રજપુતોની હદમાં પોતાના કોળીઓ સાથે પહોંચાડી દીધો.

દિવાન ફતેહખાન સંવત ૧૮૭૪ ઇ સ ૧૮૧૭ મા બીજી વખત ગાદીએ આવ્યા ત્યારે માલખાઈના પીઅરના સગા પડાણોને મુબદ્દપુર બાદરપુર, ચંડોખા, વેરા અને ઘલવાડા ગામ તેમણે નોકરી પેટ આપ્યા. ત્રિવાન જોરાવરખાને મુબદ્દપુરને બદલે સરોડ આપ્યું. રહેમતખાનની બીજી દીકરી સાવણબાઈ ખુરમાણી પડાણ નારખાનને પત્નિલી હતી તેમને ત્રણ દીકરા નામે મોઝમખાન ઉમરખાન ટૂંક દાકરખાન અને સાદખાન થયા આ સગાણુથીજ દિવાન પીરોઝખાન બીજાએ બાદરપર નારખાન ખુરમાણીને આપ્યું અને તેમના દીકરા દિવાન ફતેહખાન બીજાએ મોઝમખાનને અને દાકરખાનને શેરપુરા ગામ આપ્યું ત્રિવાન જોરાવરખાને મોઝમખાનના દીકરા આજમખાનને ગીરસણ ગામ આપ્યું અને હા નવાબ શી શેરમહમદખાનજીએ દાકરખાનના પૌત્ર પાદશાખાનને નગાણુ ગામ આપ્યું છે. ઉપર બતાવેલ સગાણુથી દાવેગઢ પડાણો દેવણી રાજકુટુંબ અને વિહારીઓ સાથે નોડાયેલ છે.

શાહજહાદો દ્વારા સીકોહ કચ્છની હદમાં પોહોંચી ગયો ત્યાર પછી થોડા વખ-
તમાં તેરવાડાના એક બલોચે દ્વારા સીકોહનું
દોંગી દ્વારા સીકોહ નામ ધારણ કરી ગુજરાતમાં બળવો ઉઠાવ્યો.

આ બળવામાં કાનભ વદાભ તથા કંકરેજ ઇલાકાના કોળી અને ભુમીઆ મહે-
વાસીઓ પણ સામેલ થયા. આ બંડની ખબર પડતાં ઔરંગઝેબ બાદશાહ
તેમના ઉપર બહુ ગુસ્સે થયો અને તેમની જાગીર જપ્ત કરવાનો હુકમ તેણે
ગુજરાતના સુબા મોહબતખાન ઉપર મોકલ્યો. આ અવ્યવસ્થિત સમયનો લાભ
લઈ મુઝાહીદખાને પોતાની હકુમત નીચેનું મહેવાસી મુવાતર કોળીઓની જાગી-
રનું દાંતીવાડા પ્રગણ ખાલસા કરી લીધું.

ન્યારથી લોહાની ખાનદાનની રાજ્યગાદી પાલણપુરમાં સ્થપાઈ ત્યારથી
દાંતીવાડામાં પાલણપુર રાજ્યનો હિસ્સો. દાંતીવાડાના મુવાતર કોળી જાગીરદારો
આ રાજ્યને ખંડણી આપવા લાગ્યા. આ
ખંડણી ઉપરાંત તેઓ વાર્ષિક નજરાણાની રકમ પણ આપતા. પણ તે રકમ
હરસાલે ન આપતાં તેઓ બાકીમાં ખેંચતા હતા. પાલણપુર ન્યારે લડાઈમાં
ઉતરતું ત્યારે રકમ બધા વર્ષની ગણીને તેઓ આપતા. મુઝાહીદખાને આ બાળ-
તનો તોડ એવી રીતે કાઢ્યો કે તેમણે દાંતીવાડાની જાગીર મુવાતર કોળી કાઢેને
સોંપી દીધી અને તેને પેટે તેમની જાગીરમાંથી અમુક ભાગ લેવા માંડ્યો. આ
ભાગમાં પ્રસંગોપાત ઘણો ફેરફાર થયો છે. પણ દાંતીવાડાની જાગીરમાં પાલણ-
પુર રાજ્યનો હિસ્સો નાંખનાર પ્રથમ મુઝાહીદખાન હતા.

મુઝાહીદખાને કાંઈ સંતતિ હતી નહીં તેથી તેઓ હરઘડી શોયમાં રહેતા.

૬૬ ત્યાગ.

ઈ. સ. ૧૬૬૩ માં યશસ્વી કારકીદી લોગવી
તે પાલણપુરમાં દેવગત થયા. તેમના પછી

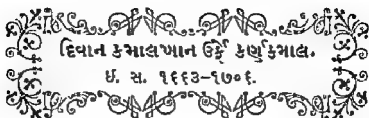
રાજ્યગાદી તેમના ભાઈ સલેમખાનના કુટુંબમાં ગઈ. સલેમખાનની ઓલાદની
બે શાખાઓ હાલ છે, જે વિષેની વિશેષ હકીકત આગળ આવશે.

મુઝાહીદખાન બહુ સારી નીતિના અને રાજ્યકાર્યમાં કુશળતા ધરાવનાર

લક્ષણ.

રાજા હતા. બાદશાહ તરફના હાકેમોને તે
હોંશીઆરીથી મેળવી લેતા. તેમણે ગુજરા-

તના સુબા શાહજહાદા મુરાદનો વિશ્વાસ અને પ્રીતિ મેળવ્યાં હતાં. ઔરંગઝેબ
પણ તેમના ઉપર પ્રીતિ રાખતા. ધર્મ ઉપર તેમની પૂર્ણ આસ્થા હતી અને
તેઓ ધર્મોદા કાર્યો ઘણાં કરતા.

તાને પુત્ર નહિ હોવાથી મુઝાહીદખાને પોતાની હયાતિમાં
ગાદીએ આપેલું. પોતાના ભાઈ સુલેમખાનના દિકરા
કમાલખાનને દત્તક લઈ રાજ્યના

પાટવી બનાવ્યા હતા. તે મુઝાહીદખાનના મરણ પછી ઇ. સ.

૧૬૬૩ માં ગાદીએ આવ્યા. કમાલખાનને દત્તક લઈ ગાદીના વારસ ઠરવાનું
મુઝાહીદખાનનું આ પગલું ઇસ્લામી ધર્મના ફરમાનેને અતુસરતું નહોતું.
જમાનો પણ ઔરંગઝેબ જેવા ધર્મચુસ્ત બાદશાહનો હતો; તેમ છતાં ધર્મના
ફરમાનો બાબતે સુકી પોતાના મોટા ભત્રિજ ફતેહખાનના બળવતર હક તરફ
ખ્યાલ નહિ રાખતાં દિવાન મુઝાહીદખાને પોતાના નાના ભત્રિજ કમાલખાનને
શા કારણથી ગાદીના વારસ ઠરાવ્યા તે સમજી શકાતું નથી.

ફતેહખાન અને કમાલખાન બન્ને સગા ભાઈ હતા. કમાલખાન રાજ્યનું

કમાલખાનના ભાઈ ફતેહખાન.

કામ પોતાના મોટા ભાઈ ફતેહખાનની

સલાહથી ચલાવતા હતા. મોટા ભાઈના

હક તરફ પુરતો ખ્યાલ રાખી, ભવિષ્યમાં બન્ને ભાઈઓ વચ્ચે કુસંપનાં બીજ
રોપાઈ તેનાં માડાં ફળ આપવાં ન પડે એ હેતુથી કમાલખાન મોટા ભાઈ
સાથે બહુ સલાહસંપથી વર્તતા.

કેટલાક સમય સુધી આ બન્ને ભાઈઓ સલાહ સંપમાં રહી એકત્ર મનથી

પાલણપુરનું રાજ્ય ચલાવતા રહ્યા. પાલ-
ભલોરને પાલણપુર સાથે જોડી દેવ.

ણપુરનું નજરાણું ભરવા માટે ગુજરાતના

સુબાનું લખાણ આવવાથી કમાલખાને તે ભરવા ફતેહખાનને અમદાવાદ
મેઠવ્યા હતા. બલોર, સાચોર અને લીનમાલ એ ત્રણે પરગણાંની સનદ ઔરંગ-
ઝેબ બાદશાહે ફતેહખાનને આપવી, પાલણપુર અને બલોર બન્ને ઇલાકાંને
મેળવી લેવામાં ફતેહખાનનું પોતાની ભુદિથી શક્તિમાન થવું એ વિગેરે વિગ-
તવાર હકિકત દિવાન ફતેહખાનના રાજ્ય અમલના હેવાલમાં લખવામાં
આવશે. દિવાન ફતેહખાન બલોરમાં અને દિવાન કમાલખાન પાલણપુરમાં
એકજ સમયે રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા.

दिवान कमालजान उर्फ कर्णकमाल.

મીરાતે એહમદીમાં લખ્યું છે, કે દિવાન કમાલખાન લોહાનીને 'ચાર

સદી બત' અને 'સેસદો પંજ' સવા
કમાલખાનનું ગાદીએથી દૂર થવું રોના મનસખદારોમાં ગણવામાં આવતા
અને કાયમ થવું. હતા. ઇ. સ. ૧૬૭૦ માં જોધપુરના મહા-

રાજા જસવંતસિંહ રાઠોડે ગુજરાતમાં પોતાની સુખાગીરીના વખતમાં દિવાન
કમાલખાનને પાલણપુર રાજ્ય ઉપરથી દૂર કર્યા હતા, પણ તેમની ત્યાંથી બદલી
થતાં તેઓ પાલણપુરની ગાદીએ ફરી કાયમ થયા હતા. પાલણપુરની રાજ્ય-
ગાદીથી કમાલખાન આશરે દોઢ વર્ષ દૂર રહ્યા હતા એમ જણાય છે, તેની
સાથે એમ પણ મળી આવે છે કે આ દોઢ વર્ષ પાલણપુરની ગાદી ઉપર તેમના
મોટાભાઈ ફતેહખાન રાજ્ય કર્યું હતું. આ બનાવના કારણની હકીકત દિવાન
ફતેહખાનના એહેવાલમાં આવશે.

ઇ. સ. ૧૬૯૦ માં ગુજરાત અને મારવાડના સુબા નવાબ સુબઅતખાનને

ખબર મળી કે બલોરના દિવાન ફતેહખા-
નનું મૃત્યુ થયાથી મારવાડના લોકોએ

દુર્ગાદાસ રાઠોડ અને બીજા આગેવાન રાઠોડ સરદારોની નીચે રહી લૂટફાટ કરી
ફરી ખંડ કર્યું છે. આ ઉપરથી તે સુબા આ તોફાન એકદમ એસાડવા અને
દુર્ગાદાસને શિક્ષા કરવા અમદાવાદથી જોધપુર આવી પહોંચ્યા. ત્યાં તેને
માલુમ પડ્યું કે જ્યાં સુધી મારવાડની સરહદ ઉપર આવેલ બીજાં પરગણાંના
ચોકસ બંદોબસ્ત થશે નહિ, ત્યાં સુધી આ રાઠોડનું બહારવટું અટકશે નહિ,
અને મારવાડના મુલકને તેઓ તારાજ કરશે. આ ઉપરથી તેણે દિવાન કમાલ-
ખાનને પાલણપુર લખી મોકલ્યું કે તમારે એકદમ બલોર આવવું, અને
અરવલ્લીના પહાડની ખીણો અને પહાડી સાંકડી નાળોનાં નાકાં રોકવાં; જેથી
તે ધારતો હતો કે રાઠોડો મારવાડને પાયમાલ કરતા અટકશે. આ હુકમ
મળતાંજ કમાલખાન પાલણપુરનો* બંદોબસ્ત કરવાનું કામ પોતાના પાટવી

* દિવાન કમાલખાન અને દિવાન ફતેહખાન બન્ને બાઇ પાલણપુર અને બલોરની ગાદીએ
એકજ સમયે થયા છે; તેથી તેમની જન્મજીનાં જુનાંત એક બીજાથી મળી ગયાં છે, માટે વાંચક
બન્ને હેવાલો સાથે નહિ વાંચે તો તેને ગેરજાણો લગાયો.

+ દિવાન ફતેહખાનને બલોર મળ્યું, તે અરસામાં રાઠોડોએ બાદશાહ સાન બારે બંદ ઉડાવ્યું
દગું; અને દિવાન ફતેહખાનના મૃત્યુ પછી પણ તેમણે તેવુંજ બંદ કર્યું તેથી " ફરી " સજ્જ વાપર્યો છે.

• દુર્ગાદાસનું બંદ સમાવવાને માટે બાદશાહ આદર્શએ દિવાન કમાલખાનને બલોર જવા
હુકમ કર્યો, તે સમયે તેમની દુકુમત નિચે બલોર, પાલણપુર, સાચાર અને મારવાડની પદિમે આવેલ
ખાદમેરોના મુલક હતો. પણ રાજ્યગાદી પાલણપુર કર્યાથી તેઓ અહીં રહી આ સર્વ મુલક ઉપર
હુકમ ચલાવતા હતા.

કુમાર ફ્રીડોમખાનને સોંપીને એકદમ બલોર ગયા. તેમણે સુધા પહાડમાંની ધાટીઓને ઘેરી લઈ જ્યેવો સખ્ત બંદોબસ્ત કર્યો કે રાઠોડોને આવજાવ કરવાનો માર્ગ રોકાઈ ગયો.

ઇ. સ. ૧૬૯૦ માં પાલણપુર તથા બીજાં પરગણાંની હિન્દુ રેયત પાસેથી જજીયાવેરો ઉઘરાવવા માટે ઐરંગઝેબ બાદશાહિ ગુજરાત અને મારવાડના સુબેદાર

સુબતખાન હાકેમને હુકમ મોકલ્યો. તે હાકેમે આ બાબતમાં દિવાન કુમાલખાનને લખ્યું. દિવાન કુમાલખાન ધર્મ ઝનુની નહોતા. ઐરંગઝેબના આ પગલાને તેમણે બ્યાજબી ગણ્યું નહિ. આ વેરો ઉઘરાવવાની બાબત તેમને અણગમતી હોવાથી તેમજ બાદશાહી હુકમને માન્ય કરવા તે બંધાયેલ હોવાથી તે કામ તેમણે પોતાના પુત્ર ફ્રીડોમખાનને સોંપ્યું. ફ્રીડોમખાન આ વખતે બલોરમાં કુમાલખાનની વતી કામ કરતા હતા. તેમણે આ વેરો ઉઘરાવવા આવનાર શેખ ઈફામુદ્દીનને મદદ કરી વેરો વસુલ કરાવી આપ્યો. (જુઓ મીરાતે એહમદી પ્રથમ ભાગ પાનું ૩૪૨ મું.)

૦ પાલણપુરથી દર વર્સે શિકારી ચિત્તાઓ દિલ્હીના બાદશાહની હજુરમાં મોકલવામાં આવતા હતા. દિવાન કુમાલ-દિલ્હીના બાદશાહની હજુરમાં શિકારી ચિત્તાઓ મોકલવાનો રીવાજ.— ખાન તરફથી આ ચિત્તાઓ મોકલવામાં આ સાલ લીલ ધઈ, તેથી વખતસર બાદશાહની હજુરમાં તે પહોંચી શક્યા નહિ. ઐરંગઝેબ બાદશાહ જે રાજ્યની નાની મોટી સઘળી બાબતોથી વાકેફ રહેતા હતા, તેણે દિવાન કુમાલખાનની ગફલત માટે ગુજરાત અને મારવાડના સુબા નવાબ સુબઅતખાનને લખી મોકલ્યું. હીજરી સન ૧૧૦૨ માં સુબઅતખાને આ હુકમ દિવાન કુમાલખાનને મોકલ્યો અને કહેવરાવ્યું કે રીવાજ મુજબ શિકારી ચિત્તાઓ તમારે વિના લીલે બાદશાહી હજુરમાં મોકલી દેવા. આ બબર મળતાંજ દિવાન કુમાલખાને શિકારી ચિત્તાઓની કેટલીક ઉમદી જોડો લેગી કરી બાદશાહની હજુરમાં સત્તર મોકલાવી આપી. સુબાએ આ ચિત્તાઓ એવે પ્રસંગે આવી પહોંચ્યા કે તે વખતે બાદશાહ શિકારમાં જવાની તૈયારીઓ કરતો હતો. આ ચિત્તાઓ બહુ પસંદ પડવાથી તેણે શિકારખાતાના ઉપરીને શિકારમાં સાથે લઈ લેવા હુકમ આપ્યો. શિકારમાં ચિત્તાઓએ એવી ચાલાકીથી શિકાર કર્યો કે બાદશાહ બહુ પ્રસન્ન થયો અને તેણે ચિત્તાઓની તથા કુમાલખાનની તારીફ અમદાવાદના સુબાને લખી મોકલી.

“ અજ તોફ એ કમાલ મુસરતે કમાલ હસ્તદાદ, ચુનાકે મજમુને દેર આયદ
દુરસ્ત આયદ બર આન્ સાદીક આમદ. ”

અર્થ:—“ કમાલ (કમાલખાન) નીલેટે કમાલ (અત્યંત) હર્ષ આપ્યો. ”

“ વિલખથી આવતી ચીજ જોઈએ તેવી શુદ્ધ આવે છે એ કહેવત અહીં
બરોબર લાગુ પડે છે. ”

ઈ. સ. ૧૭૦૬ માં એક મરાઠી સરદાર દાનાજી જાદવે ગુજરાત ઉપર ચડાઈ
કરી ત્યાંના નાયબસુબા અબદુલ હમીદખાન
કમાલખાને ખતલેલી સેવા.
તથા સફરખાન બાળીને તથા હમીદ-
ખાનના બન્ને દીકરા સલાબતખાન અને શેરહાલખાનને પકડી કેદ કર્યાં. આ
ઉપરાંત ગુજરાતના જે જે ઉમરાવો તેની સામે થયા તેમાંના પણ કેટલાક તેના
હોથમાં ફસાઈ પડ્યા. આ બનાવથી લાચાર થઈ ગુજરાતના સુબા શાહજાદા
મહમદ આઝમશાહે મરેઠાઓ સામે લડવા માટે મદદ મોકલવાની ઐરંગઝેબ
ખાદશાહને અરજ કરી પણ તેને મદદ નહિ આપતાં લખી મોકલ્યું કે ગુજરાત-
માં જે જે લોકો સિપાઈગીરીનો ધંધો કરે છે તેમાંથી લશ્કરની ભરતી કરી
દુશ્મનો સામે લડવું. શાહજાદાએ ગુજરાતના સિપાઈઓની ભરતી કરી. આ
વખતે મરાઠાઓના હુમલાઓએ ગુજરાતમાં ગભરાટ ફેલાવ્યો હતો, તેમાં વળી
ગુજરાતને વધારે ગભરાટમાં પડવાનું કારણ એ બન્યું કે ઐરંગઝેબ ગુજરાતના
સુબાને પોતાના તરફથી મદદ મોકલવાની સાફ ના પાડી. આ સમય દિવાન
કમાલખાનને બહુ અનુકૂળ નીવડ્યો. તેમણે ગુજરાતના સુબાને બહુ સારી મદદ
આપી બાદશાહની પ્રીતિ મેળવી અને ગુજરાતના “ સદ્સુદુર ” (બધી અદા-
લતોના ઉપરી) શેખ તુર્કલક માસ્કતે નીચેનો અરજ બાદશાહને
ગુમરી કે—

“ અમદાવાદ તરફ લૂટ કરવાનો દક્ષણીઓ (મરાઠાઓ) નો દુષ્ટ ધરાદો
સાંભળી સેવક મહમદ ફીરોઝ (ફિરોઝખાન) ને લશ્કર સહિત અહિં રાખી
હું જાતે જમીનદાર, સવાર તથા પાયદળ લશ્કર લઈને અમદાવાદ તરફ જાઉં
છું. આશા છે કે તાબેદારને મદદ આપનાર ફ્રેન્ચ ગુજરાતમાં બાદશાહી સેવા
ખતલે ત્યાં સુધી ત્યાંના સીવાજ પ્રમાણે બાદશાહ તરફથી તેને યોરદાદી મળે
એવો હુકમ કરવામાં આવશે, જેથી આ લશ્કર મારી સાથે રહી મરતાં સુધી લડે. ”

કમાલખાનનો સારી નોકરીથી બાદશાહ અત્યંત ખુશ થયો, અને તેણે તેના
બદલામાં તેમની પદવી અને માનમરવણામાં વૃદ્ધિ કરવાનો નિયાર કર્યો પણ

નશીબમા તે કુળ લેવાનું લખ્યું નહોતું એટલું જ નહિ પણ આગળ જણાશે કે ઉપર તેમને લાભને બદલે નુકશાન પામવું પડ્યું “ ઇશ્વર ઇચ્છા બખવાન છે ” લોહાની રાજ્યકર્તાઓ આવા ખારીક સમયે અને સયોગોમા પણ લાભ્યમા હતું તેટલું રાજ્ય અને માનમરતબો જાળવવા શક્તિમાન થયા છે એ પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરની અગ્રાધ કૃપા છે

દિવાન કુમાલખાને બબ્બેલી સેવાનો બદલો આપવા આર ગઝેબ બાદશાહ વિચારમા હતો, પરંતુ દક્ષિણમા મરેઠાઓ સામેના વિચ્છે તેનું તનમન ધન એટલે દરજ્જે રોકાયું કે શહેનશાહતના બીજા ઘણા જરૂરી કામો તેને પડતા મુકવા પડ્યા આર ગઝેબ બાદશાહ દક્ષિણમાજ રોકાયેલ હતો, તેટલામા ઇ. સ ૧૭૦૬* મા દિવાન કુમાલખાન ગુજરી ગયા

દિવાન કુમાલખાનના સમયમા એક મહાન બનાવ એ બન્યો કે લોહાની રાજ્યકર્તાઓની માવીકીમાથી જલોર સદાને આર ગઝેબ અને રાઠોડોનું બહારવટ માટે છૂટી ગયું રાઠોડોનો નાશ કરવા માટે આર ગઝેબ પોતાનાથી બનતું કરી રહ્યો હતો, પરંતુ તેમની અપાઝપી વાળી લડાઈઓ અને ચાલાકી ભરેલી લૂટફાટોએ તેને બહુ જ સતાવ્યો મારવાડમા રાખેલા બસૂનોના લખાણોથી ભરમાઈ જઈ દેખના જે જે અમલ દારો ઉપર રાઠોડો તરફ ફૂટી જવાનો શક આવ્યો તેમાના ઘણાને તેણે દૂર કર્યા કેટલાકને મારવાડમાથી પોતાની હબ્બરમા ખેલાવી લીધા, અને કેટલાકોના માનમર્તબામા ઘટાડો કર્યો

રાઠોડોનો દુગો સમાવી દેવાના પ્રયત્નમા નિષ્ફળ જવાથી શકાશિલ થઈ આર ગઝેબ બાદશાહે ઘણા રાજ્ય શાહનશાહ અકબર અને બખવાબેશ રાઠોડો કુશળ અમલદારોને ખરાબ કર્યા છેવટે ઘણી મુશ્કેલીઓનો અંત આણવાને તેણે પોતાના વિશ્વાસુ પ્રિય પુત્ર શાહજહાં મહમદ અકબરને રાજનો ઉપરી બનાવી રાઠોડો સામે મોકલ્યો

(૧) કેટલાક લોકો એમ લે છે કે કમાલખાન સવત ૧૭૦૪ અથવા ૧૭૦૫ મા મરણ પામ્યા છે પણ આ ત ન ખોટું છે કારણ કે ઉપરના બનાવો ઉપરાંત મીરાને એકમહીનુ લખાણ અર્દી દાખલ કરવામા આવેલ છે તે પણ આ વાતને ટીકા આપે છે

શાહજહાં એકબર એક મોટું કસાએલું લશ્કર લઈ આવે છે એવી ખબર

રાઠોડોનો ચાલાકી.

મળતાં રાઠોડો બહુ ગલરાઈ ગયા, અને

શાહજહાંને પોતાના પક્ષમાં કેવી રીતે લેવો

તેની યુક્તિઓ તેમણે રચવા માંડી. તેઓએ એક ચપળ અને વાચાળ ચારણને સુલેહના પેગામ સાથે મોકલ્યો. તેણે પોતાના વાક્યાતુર્યથી શાહજહાંનું વલણ રજપુતો તરફ એટલું બધું ખેંચ્યું કે શાહજહાં રજપુતો તરફ દુશ્મનાવટ રાખવાને બદલે માયા અને મહોબત રાખવા લાગ્યો. વળી તેણે શાહજહાંનું વલણ રજપુતો તરફ થએલું જોઈ તેના પિતા પ્રત્યેનો પુન્યભાવ ઉઠાડી દેવા અને પિતા પુત્ર વચ્ચે કુસંપનાં બીજ રાખવા પ્રયત્ન કર્યો. તેણે અરજ કરી કે હાલ આપના ઉપર ઔરંગઝેબ બાદશાહની પરમ કૃપા છે અને બીજા ભાઈઓ કરતાં આપને તે વધારે ચાહિ છે, પણ આ બાબત આપના ભાઈઓને અણગમતી હોવાથી તે આપના શત્રુ થઈ ગયા છે. આપના પિતાના સમયમાં તેઓ આપનો વાળ પણ વાંકો કરી શકવાના નથી, પણ જ્યારે આપ આ દુનિયામાં શિરછત્ર સ્થિત હશે, તે વખતે તેઓ સ્વતંત્ર અખત્યાર અંગીકૃત કરી આપથી વિરૂદ્ધ થશે. તેવે પ્રસંગે આપ નામદારનું શું થશે તેનો આપ ખ્યાલ કરશો. આપના ભાઈઓ લવિષ્યમાં કેટલી મુશીબતો લાવશે તે નાનું બાળક પણ સમજી શકે તેમ છે. આ બાબતમાં આપને સૂચના આપવી તે 'હુકમાનને હીકમત શીખવવા જેવું છે.' પરંતુ એટલી અરજ મારે ફરજની રૂઢીએ ગુજારવી પડશે કે આવો બારીક સમય આપના દાદા અને પરદાદાઓએ રજપુતોની મદદથી પસાર કર્યો છે. જુઓ કે એકબર બાદશાહે સર્વ રજપુત રાજાઓને પોતાના પક્ષમાં ખેંચી લેવાની રાજનીતિ અંગીકૃત કરી હતી. બહાદુર અને વફાદાર રજપુતો સાથે મેળાપ રાખવાથી એકબર હિંદુસ્તાનના હરના મુલકોને તાગે કરી શક્યો હતો, તેવીજ રીતે શાહજહાંન બાદશાહના ગાદીએ બેસતી વખતે જે જે ઝંઝડા ઉઠ્યા હતા, તે સર્વે રજપુતોની મદદથીજ સમ્યા હતા. આવી રીતે આપ પણ દીર્ઘદૃષ્ટિ વાપરી આ વફાદાર કોમ સાથે માયા અને સંબંધમાં જોડાશે તો નવાઈ જેવું નથી, કે ઔરંગઝેબ બાદશાહની હયાતીમાંજ આપ શહે શાહ થઈ શકો. ચારણના આવા વાક્યાતુર્યથી મૂર્ખ શાહજહાં એટલો ગંધો ભરમાઈ ગયો કે જે કામ માટે તે અહીં આવ્યો હતો તે સર્વ ભૂલી જઈ ઉલટો રજપુતો તરફ માયા અને મહોબત બતાવવા લાગ્યો. રાઠોડો સાથે લડાઈ કરવાના વિચારથી તે આવ્યો હતો, તે વિચાર તો હવે સ્વપ્ને પણ આવવા પામ્યો નહિ, અને ઉલટું રજપુતો રાત દિવસ નેની પાસે હાજર રહી પિતા વિરૂદ્ધ પાંડ લણાવવા લાગ્યા. પરિણામ એ આવ્યું કે

૦ તે પોતાના પિતાથી તદ્દન વિમુખ થયો, અને સામે થવા તેયારી કરવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે રજપુતોના કુંદામાં કસાઇ જઇ શાહજાદો પોતાના પિતાનો કટ્ટો શત્રુ થયો.

૦ શાહજાદાની નાદાની અને મૂર્ખાઇ ભરેલી વર્તણૂકથી બાદશાહને સ્વાભાવિક બાદશાહ અને શાહજાદા વચ્ચે પત્ર વ્યવહાર શુસ્સા સાથે અકસોસ થયો. બહાર રીતે શાહજાદાને શિક્ષા કરવાનું યોગ્ય ન જણાયાથી બાદશાહે રજપુતોનો અણગમો શાહજાદા તરફ પેદા કરાવવા યુક્તિ રચી, અને જે કામ બહાર લડાઇથી કરવું અયોગ્ય જણાયું તે કામ સંપૂર્ણ રીતે બાદશાહે કલમદ્વારા પાર પાડ્યું. તેણે પોતાના પુત્રને એવા પ્રખ્યાત પત્રો લખ્યા કે રજપુતોના હાથમાં તે પત્રો જતાંજ તેઓ શાહજાદા વિરૂદ્ધ એટલે દરજ્જે વહેમાઇ ગયા, કે શાહજાદાને મારવાડ છોડવું પડ્યું, અને તેની ઉમેદો નાશ પામી.*

૦ બાદશાહે શાહજાદાને રાઠોડોનો કટ્ટો શત્રુ બનાવવાને દાવપેચ રચી એવો પત્ર તેને લખ્યો કે તે રાઠોડોના હાથમાં પડતાંજ તેઓ ગભરાયા અને શાહજાદાની વિરૂદ્ધમાં શંકાશિલ થયા. તેઓ બાદશાહની બાજુ કળી શક્યા નહિ હવે શાહજાદાને મારવાડમાં રહેવા દેવો તે તેઓએ મહિમલામતો ભરેલું ધાર્યું નહિ; તેથી કાંઈક બહાના સર તેને મહાગાંધૂના રાજા સંભાળ પાસે મોકલાવી દીધો. શાહજાદો કેટલોક વખત સતારામાં રહ્યો, પણ મરાઠાઓ તરફથી કાંઈ મદદ નહિ મળવાથી આશાભંગ થઇ તે ઇરાનના શાહની મદદ માટે એક અથેલ વહાણમાં ખેસી ત્યાં ચાલ્યો ગયો, અને ત્યાંજ તે મરણ પામ્યો.

મીકતા હુત તવારીખમાં લખ્યું છે, કે કમનમીજ શાહજાદા અકબરનો કબર ઉપરના લેખમાં દિલને અકસોસ કરાવનારી એક શેર લખી છે.—

“અજ્ઞ જફાયે ચરસો અજ્ઞ વેમેહરીફ ઔરંગઝેવ
વુર્દ અકબર આરઝુફ તલ્તે હિન્દુસ્તાન વગોર.”

અર્થ:—“નશિબના જીલમોથી અને ઔરંગઝેબના અભાવથી હિન્દુસ્તાનના તખ્તની ઈજા અકબર કબરમાં સાથે લઇ ગયો.”

* આ પત્રો જુદા જુદા શાહજાદાના હાથથી અને તેના જવાબ જુદા જુદા શાહજાદાના હાથથી ફારસી ભાષામાં લખાયા છે.

શાહનવાઝ અકબરને રાઠોડ બાઈથી એકપુત્ર નામે જુલ'દઅખતર અને એક પુત્રી નામે સુકુવતુન્નીશા થયાં હતાં. અકબરે શાહનવાઝ અકબરની એલાહ કોને દુર્ગાદાસે પોતાના કબજામાં રાખ્યાં હતાં, અને તેમને ઉછેરી કેળવણી આપવામાં અગાધ મહેનત લીધી હતી.

મીરાતે એહમદીમાં લખ્યું છે કે ઇ. સ. ૧૬૯૫ માં દુર્ગાદાસે બહારવટાની આપદાઓથી ઠંટાળી નવાબ સુલતઅતખાનના કામદાર ઇશ્વરદાસ મારફત બાદશાહને* અરજ કરાવી કે બાદશાહ જો કૃપાવત થઈ ઠસુરો માફ કરી જખત કરેલી જાગીરો જોધપુર મહારાજા અજીતસિંહને આપશે તો હું શાહનવાઝ અકબરનાં બાળકોને લઈ બાદશાહ હજુરમાં હાજર થઈશ. લાંબા વખતથી આ બાળકો જોવાની ઐર'ગઝેબને અત્યંત ઉત્કંઠા હતી, તેથી આ સંદેશો દુર્ગાદાસ તરફથી મળવાથી બાદશાહ ખુશી થયો, અને નવાબ સુલતઅતખાનને હુકમ મોકલ્યો, કે બાદશાહી લશ્કર રાઠોડોની પાછળ પડવામાં રોકાયું છે તેને તમારે પાછું બોલાવી લેવું, અને અજીતસિંહ રાઠોડને તથા દુર્ગાદાસ રાઠોડને દરેક રીતે સંતોષ આપી શાહનવાઝ અકબરનાં બંને બાળકોને અમારી તરફ મોકલાવી દેવાં. નવાબ સુલતઅતખાને આ હુકમનો અમલ કર્યો, અને અજીતસિંહ તથા દુર્ગાદાસ રાઠોડને સંતોષ આપી આ બાળકોને બાદશાહની હજુરમાં મોકલાવી આપ્યાં તથા જે જે લશ્કર રાઠોડોની પાછળ પડેલું હતું, તેને પાછું બોલાવી લીધું.

જ્યારે આ બંને બાળકો ઐર'ગઝેબની હજુરમાં આવી પહોંચ્યાં, ત્યારે ઐર'ગઝેબની પ્રીતિ સ્વાભાવિક રીતે તેમના ઉપર છલકાવા લાગી. તેણે તેમને બહુ ખ્યારથી નેત્રમાં આસુ લાવી છાતી સરસાં

* જે ચારણ દ્વારા દુર્ગાદાસે આ સંદેશો મોકલ્યો હતો, તે દેવધોને પ્રથમજ દિવાન કમાલખાન પાસે આવ્યો, અને એમણે તેને નવાબ સુલતઅતખાનના કારભારી ઇશ્વરદાસથી મેળવ્યો. પણ દિવાન કમાલખાનના સમજાવ્યાથી આ ચારણે સુલતઅતખાનના વિશ્વાસુ રાઠોડોને સત્તાઈ રહેવાની જગ્યાનો રસ્તો બતાવ્યો. દિવાન કમાલખાનને શાહનવાઝ અકબરનાં બાળકો મેળવી આપવાના બદલામાં બાદશાહની કૃપા મળે એટલી આશા હતી, પરંતુ કદરવને જે મંત્રુર છે, તેજ બને છે. કમાલખાનને બદલા એ મળ્યો કે તેમને નજીર છોડવું પડ્યું. કમાલખાન નહોતા ધારતા કે આ કૃત્યનું પરિણામ ઉલટુંજ આવશે. એક દિવસે કહ્યું છે, કે “દુનરે કરો ઢગર, પાપુ કામ્ય વિના મળે ન કોડી”

ચાંખ્યાં; વળી તેણે વિચાર કર્યો કે બહારવટીઆ રજપુતોના કબજામાં પહોંડોની અંદર આ બાળો મોટાં થયાં છે, તેથી તેમને કેળવણી મળી નહિ હોય; માટે તેણે તેમને લણાવવા માટે એક શિક્ષકની ગોઠવણ કરવા માંડી. આ સાંભળી શાહજાદીએ પોતાના દાદાને સવિનય નમ્રતા પૂર્વક અરજ કરીકે અમને દુર્ગાદાસ રોડોડે પહોંડોમાં પણ કાંઈપણ જાતની વિપત્તિ પડવા દીધી નથી. બાદશાહી મહેલમાં અમોને જેટલું સુખ મળે તેનાથી ઓછું સુખ દુર્ગાદાસે અમોને આપ્યું નથી. જોકે દુર્ગાદાસ પહોંડોમાં ભટકતો હતો, પરંતુ અમોને લણાવવા માટે તેણે હરેક જાતની પુરતી સગવડ કરી હતી. અમોને કુરાન શીખવવા માટે અજ-મેરથી એક આતુન (સ્ત્રી શિક્ષક; તુર્કીશજ છે) બોલાવી હતી; જેણે અમોને આખું કુરાન મોઢે કરાવ્યું છે.

શાહજાદીનાં આ વાક્યો સાંભળી બાદશાહ બહુ પ્રસન્ન થયો. તેણે શાહજાદીનાં મોઢેથી કુરાનની છટક છટક “ આપાતો ”
 દુર્ગાદાસનું બાદશાહની હજુરમાં
 હાજર થયું. સાંભળી. દુર્ગાદાસે આપેલ કેળવણીથી તે એટલો બધો ખુશી થયો કે તેજ વખતે

તેણે શુજરાત અને મારવાડના સુબા મુજબઅતખાનને હુકમ લખ્યો કે દુર્ગાદાસને એક લાખ રૂપીઆ અમદાવાદની તીલ્લેરીમાંથી આપવા અને તે ઉપરાંત મારવાડ ઇલાકામાંથી મેડાનાની જાગીર આપોને તેને અમારી હજુરમાં માન મરતબા સાથે મોકલી દેવો. નવાબ મુજબઅતખાને હુકમનો અમલ કરી દુર્ગાદાસને ઘણી ઈજત અને દબદબા સાથે બાદશાહી હજુરમાં રવાના કર્યો.

દુર્ગાદાસ બાદશાહની હજુરમાં આવજાવ કરવા લાગ્યો. બાદશાહની કૃપા દ્રષ્ટિ જોઈ તેણે પોતાના સ્વામી મહારાજા જશવંતસિંહે બલવેલ સેવાઓ થાદ અપાવી કુંવર અજીતસિંહ માટે અરજ શુભરી કે

તેના વડીલોના મુલકને બાદશાહી કબજામાંથી મુક્ત કરી તેને સોંપવાની બાદશાહ કૃપા કર્યો; વળી તેની સાથે એવી પણ અરજ શુભરી કે શાહજાદીની બલવેલ સેવાઓના બદલામાં જલોર જે એક વખત રોડોડોના તાબામાં હતું, તેને વિહારી પઠાણો પાસેથી છોડાવી અમને અપાવવા બાદશાહ કૃપાવંત થશે, તો અમો તે એહસાન ભૂલીશું નહિ. જ્યાં બાદશાહને પરસેવો પડશે ત્યાં અમો અમારું ખુન વહેવડાવીશું. ઐરંગઝેબ દુર્ગાદાસની સેવાથી ગતિ પ્રસન્ન થયો હતો, તેથી તેણે તેની અરજ કબુલ કરી, અને અજીતસિંહ રોડોડને જોધપુરનું રાજ્ય જલોર સહિત સોંપ્યું; આવી રીતે જલોર માર-

વાડ રાજ્ય સાથે જોડી દેવાથી ખાદશાહે દિવાન ક્રમાલખાનને તના ખદલામાં ખીજી જાગીર આપવાનો વિચાર રાખ્યો. દિવાન ક્રમાલખાન જલોરને સદંતર છોડી પાલણપુરમાં આવી વસ્યા.

દિવાન ક્રમાલખાને જલોર છોડતી વખતે દાન આપવા માડ્યાં. ગઢ ઉપરથી ઉતરતાં ૮૪ ગામો^૨ લાટ, ચારણ, બ્રાહ્મણોને તાંબાપત્રે દાનમાં આપ્યાં.

કર્નલ ટાંડ " એનફસ એન્ડ એન્ટીકવીટીઝ ઓફ રાજસ્થાન " ના મારવાડના ટાંડ રાજસ્થાનનો ઉતારો. આઠમા પ્રકરણમાં વૌદ્યુમ ખીજના ૬૬ મા પાને લખે છે, કે " ઈ. સ. ૧૬૬૪

માં જોધપુર, જલોર અને સેવાનાના મુસલમાન હાકેમોએ તેમની સેનાને અજી-તસીહ સામે એકઠી કરી હતી, અને અજીતસિંહને ફરી એક વધુવાર પહાડો તરફ જવા ફરજ પાડી હતી. " વળી ઉપરનાજ પાનામાં જલોર છૂટી જવાના આગળ કહી ગયેલ ખનાવને તેઓ નીચેના શબ્દોમાં ટાંકે છે:—

" સંવત ૧૭૫૩, ઈ. સ. ૧૬૯૭ માં દુર્ગાદાસની મારફતે કૌલકરાણી ભાંજગડ ફરી શરૂ થઈ, અને મુલતાનીનો અમલ ત્યાં (મારવાડમાં) જમાવવામાં ઢીલ થઈ, તેથી તેણે પોતાના વડવાઓની ગાદી જોધાણીએ માટે મેળવી દુર્ગા-દાસને પોતાને માટે પાંચ હજારી મનસખ આપવા દરખાસ્ત થઈ, પણ તેણે કબુલ ન કરતાં જલોર, સાચોરને પોતાના હેશને સોંપવાનું વધારે પસંદ કર્યું. પોતાની પૌત્રી માટે તેણે અગાધ પરિશ્રમ વેઠ્યો હતો, તે ધ્યાનમાં લઈ ખાદશાહે આ અરજનો સ્વિકાર કર્યો. "

દિવાન ક્રમાલખાન સંસારની વિચિત્રતાનો અનુભવ મેળવી ૪૨ વર્ષ રાજ્ય-કારભાર ચલાવી ઈ. સ. ૧૭૦૬ માં સ્વર્ગ-વાસી થયા. તેમણે કેટલાંક સાર્વજનિક ખાંધકામો કરી પાલણપુરને પોતાના અમલ દરમ્યાન ચોલાબુ^૩ હતું.

^૨ કહેવામાં આવે છે, કે દિવાન ક્રમાલખાને જલોર છોડતી વખતે લાટ, ચારણ, બ્રાહ્મણોને કેટલાંક ગામો દાનમાં આપવા માડ્યાં, પણ મારવાડ રાજ્યે તે બાજતમાં વાંધો ઉઠાવ્યો. આ ઉપરથી દિવાન ક્રમાલખાને જવાબ મોકલ્યો કે, જે મારવાડ રાજ્ય મને આ ગામો દૃષ્ટ્યાર્પણ નહિ કરવા દે તો હું જલોર છોડીશ નહિ. તેથી મારવાડ રાજ્યે કેટલાક માસ સુધી મસવહત ચલાવી; આખરે તેમણે દિવાન ક્રમાલખાનની ઇચ્છાને કબુલ રાખી. જે લાટ, ચારણ, બ્રાહ્મણોને આ ગામો દાનમાં મળ્યાં હતાં, તેમના વંશજો દાવ પણ તે ગામો લેાયે છે.

૦ પાલણપુરમાં ઇશાન કોણમાં છેડાના ભાગ ઉપર એક મહોદ્દો તેમણે વસાવ્યો હતો. તેનું નામ પોતાના નામ ઉપરથી કમાલપર' રાખ્યું હતું; જે હાલ પણ છે. કમાલપરાના ઉત્તર ભાગે દિલખુશાલ નામે એક બાગ તેમણે બનાવ્યો હતો, જે હાલ સારી હાલતમાં છે. હાલના રાજ્યકર્તા નવાબશ્રી શેરમહમદખાનજી સાહેબે તેની અંદર બે મોટા બંગલા બનાવ્યા છે અને કેટલોક સુધારો કર્યો છે; જે વિષેની હકીકત ખીજા ભાગમાં આવશે.

રાજ્ય ગદીમાં પરદાનશીન બેગમો માટે હવાખાવાની એક જગ્યા બાંધી હતી અને તેનું નામ 'રાણીબાગ' પાડ્યું હતું. હાલમાં 'રાણીબાગ' ફક્ત નામજ છે. તે જગ્યા ઉપરથી અને કુવાના હોજ ઉપરથી જણાય છે, કે ભૂતકાળમાં તે એક બગીચો હતો.

પશ્ચિમ દિશાનો રાજ્ય ગદીનો દરવાજો તેમણે બંધાવ્યો હતો, જેના ઉપર નિચે પ્રમાણે લેખ છે—

ચોપાઈ:—

“ સંવત સત્તરસે પચાસ, દિનદ્વારે કીધો વાસ;
સ્વાનકમાલ પુરો આશ, દુશ્મન દોસ્તી પાવે નાશ. ”

૦ દિવાન કમાલખાન નમ્ર સ્વભાવના, પ્રમ પાલક, અને ઈન્સાફી રાજ્યકર્તા હતા. તેમનામાં ધર્મ અનુન તફન નહોતું. હરેક ધર્મ તરફ તેઓ સમદૃષ્ટિથી જોતા, તેથી હરેક ધર્મના અનુયાયીઓ તેમને એકસરખું માન આપતા. તેમને માટે સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે તેઓ શુદ્ધ અતંકરણના પવિત્ર પુરૂષ હતા. પાલણપુરના હિન્દુ તેમજ મુસલમાન હાલ પણ તેમની માનતા માને છે, અને તેમના પવિત્ર રોજા ઉપર પુણ્ય ચડાવી માન્યતા કરે છે. મરફી, કોલેરા જેવા ઉપદ્રવ સમયે કમાલપરાના લોકો વાળતે ગાળતે તેમની કબર આગળ જાય છે, અને માનતા ચડાવે છે. આટલો અસ્તો વીત્યા છતાં પણ અહીંના લોકો આટલે દરજ્જે દિવાન કમાલખાનની કબર ઉપર આસ્થા રાખે છે, તે તેમના ઉમદા ગુણો અને લોક પ્રિયતા બતાવી આપે છે. જાણાર છોડતી વખતે તેમણે ભાટ, ચારણ, બ્રાહ્મણને ૮૪ ગામ “ ચાવત અંદ્ર દિવાકરે ” દાનમાં આપ્યાં, તેથી લોકો તેમને ‘ કર્ણકમાલ ’ ના નામથી વધારે ઓળખે છે. કવિઓએ તેમને કર્ણ જેવા દાનેશ્વરી ગણ્યા છે.

વળી પોતાના વડિલ ભાઈ ફતેહખાન સાથે તેઓ આખરસુધી સંપ અને પૂજ્યભાવથી રહ્યા હતા, એ તેમની મોટા મનની ન્યાયી વર્તણૂક દેખાડી આપે છે. તેમના ઉંચા પ્રકારના ગુણો અને ધડો લેવા લાયક વર્તનને લીધે તેમનું નામ પાલણુપુરના ઇતિહાસમાં સદાને માટે સોનેરી અક્ષરે લખેલું રહેશે.

ગીત.

ઠગ્યા દેવતા નર નાર ઠગારી-હે લહી શું ગાલ હમારી,
વલસણ હારો કમો વેહારી ધુતે તો જાણું ધુતારી;
સાંપત ચરત કરંતી સબલ-સારે કીયા સંસારો સકલ,
મારુ રાઓ દીવાંન નરમલ-છલે મુજાવત તો જાણું છલ.
બોહ દીહી બોહ રૂપી વાલી-મુપાલે ચલી નહ બાલી,
પીર હરો વરવીર પ્રવાલી ચરતે તો જાણું ચરતાલી;
વડે ઘરાંનેવાર વજાઈ પાતાં હાથાં મેલ પજાઈ,
કલ્માયા ટાયા કતરાઈ-લાંન કમાલે માયા ટાઈ.

ગીત.

વતવાલો વીજ કમા હથવાવે-દત વાલે થાંને દાતાર,
ઝગયો ધૂમ વાલે આંકુરે-કુંપલ તર પ્રકટે ફેવાર;
સરસત પેહ ચાર દશ શાખા-થર વોલાવલ ભેતળ થાટ,
શત મુજાવત નીર સેચયો વૃક્ષવ તળે ઘર રોપ વેરાટ.
દોહા ગાહા પાંન દીપયા-મોરાં જળ જળ કબ્યાં મલ,
જગપર હુઓ દુસરો જવદલ-વઢહથ સજસે કલપ વરલ.
ફલ કોઢીક જઠે ફર હરતા-વીદુઆં કમા તહારી વાર,
વીહારીયાં તળે ઘર વળયો-ઘહડો કોય દરલત ડદાર;
મારુ રાવ કીયો તે મોટો-ગરજે અત દનદન ગેહરાય,
પૃથવી આમ વચે પરઠાંણો-જસ વાલો તર કદે ન જાય.

ગીત.

થટાં મેલવારા અદલ લંસો-પાતસાહી થંભવારા,
પરધરા ઘુસવારા-ભારાથરા પાય;

गढां कोटां भांजवारा-अगंजीयां गांजवारा,
 हाथीयां समापवारा कमालरा हाथ.
 खगां पुजे दलेसरा सवाई मजादखांरा,
 मारनार दुयणांरा-भांजवारामांण;
 भाख कोढ भेयवारा-लाखां क्रीत लेअवारा,
 पटा झरां देयवारा-दीवांण रा पांण.
 हमालां हलाववारा-सांम घूम हालवारा,
 सारांने नमाववारा-अरथरा साच;
 क्रीत जोड थाप वारा कण्यां रोर कापवारा,
 आपवा धेधंगं रारा वेहाररा आच.
 कशवरा हीर हीरा-लखेसरा दान कोड,
 घणां मुला करतारा-गणं धरा गामं;
 हेता हरा थारा-करासारी धरासीस हुआ,
 गुंडाळा वरीसवारा-जालंधरा शाम.

गीत.

कव पुछे साच कहो कणीयागर-मोह सम दीठ दर्यंतो माल,
 उमाहडे वळे कोई आयो-करवा मोजां जसो कमाल;
 देखीया जगां जगांचा दावा कहो कव साची को कोढ,
 चाढण गजां मोंजां कोई चढीयो-मुजावत सरखो मन मोढ.
 साची वात कहो सोनागर-दुथीयां अणकळ दळद्र दळे,
 आपण गजां सांसणां आयो-बडा वेहारी जशो वळे;
 जोय जोय अगला पोहव जोवंतां-होय तो कदी एक जवदल होय,
 कवमुं साची कहे कणीयागर-कमुवल जसो न दीठो कोय.

गीत.

घणी भोम हुंता घणा घाट ओलंगता-घाओ नोखां घणा चाओ धरता
 चहुं चक तणा आवे वहे चारणां-कमालो कमालो कवी करता;

वेहारी राओ सरणाई पंजर वजे-टळे केम मेर गर समोने टेक,
 हेक पोचाडजे हेक वे सामहो हेक कीजे वदा तेडजे हेक.
 पणां केई खंड खंडां तणा सपातां-गणां वकरो हुओ अरथ गाहां,
 आज वनराज जाळंधरा उगयो-हेक गुजाहरो अभेराहां.
 परत चुके नही एम जवदल परो दीजीए मेंद नर कमण दावो,
 जाए नाया जके कहे कद जावसो-जाए आया जके कहे जावो.

गीत.

कीयां उंवरां दुसलां भलां उथलां पथलां कीजे,
 के जमो हेमरां वपे केगलां कडाळ.
 कवलां अवलां रुप कीध गलां चहुं कुटे,
 कमालो हमलां करे केवीयां चोकाळ.
 वेहारी तो हारे ताप उद्रके धूमके वेरी,
 वके नांही सके चके सांसहे वीणास.
 पमंके आपरो मांण तके कोइला पहाड,
 वहे नीकुं धके तार हाथले वांणास.
 उपटां वहंतो थटां शुभटां वधारा आपे,
 गांजणो वीकटां कोटां मोटां तणा घाण.
 मघटां चहुंरां कुटी कोटां कोटां कृत पुगी,
 सुकव्यां दे आगा हटां मुजाद सोजांण.
 हेमरां पाखरां रोळ उंवरां धुमरां हले,
 तजे घरा घालहरां अरी घरां त्रास.
 साहेगीर वरां ओट केसरे झंघरां सारु,
 मारु राव तणे ताप भाजी जे मेवास.
 भालाळां आंमळां कीयां अढालां रामांण भाजे,
 आझालां भुपालां लीयां लागे आसमान.
 समसेर छोड आगे लागे पगे नाट साल,
 खगे लोपी गहे एके आंणी घरा खान.

दळां जळा बोळांलीयां दुजा अलीशेर दीपे,
 कोटां नवां खान जेम सारमे कीमाड,
 पवाडां खाटीयां वडां वीराजे पहाड वांके,
 पाहडां हेमरां राख्यो मेगळां पछाड,
 जोरावरां भजि जोर चहुं चकां जेतवार,
 वीजटां भांजणो सत्रां माझी छत्र वाह.
 पतंगरे राहवीने आप धीने पातशाह,
 पुजे झुजा वेहारीरा तेण पातशाह.

कवत.

पगे घणी पढपढी-पंथ सर हेंडे पाळा,
 काठी आंगी कसण-कमे त्यां दीघ कमाळा.
 त्याने दीआ तुरंग-सोरंग कपडा द्रव सुधा,
 पाटंबर पहेरीयां-राह हाले कवरुधा.
 जाचयो धणी जालोररो-तरवर खटवून तारणां,
 कमालखान तुज्यो कना-पटण छुंटी चारणां.

कवत.

सदा आद कळ सुध-वडा दातार वेहारी,
 दीना नव लख दांम-असो अली सेर आचारी,
 उमा हटे चढ आप-सांसण कवां दीआ चोरासी,
 कीना कमुअल कांम-अवर झुप न करे पसी.
 जबदल दांन दीपां जरु-कोढ लाख लेखो कसो,
 पीरोज तणो पालणपरे-तेणपाट जबदल तसो.

दुहा.

कीकी ठरे कमाल-मागण दीठां मुजाउत,
 ताहरी दोडरमाल-जबदल हर जबदल जसो.

दुहा.

के देखाडे लंकने-वैदी सोनारी,
कमा बेहारी सारखा-ओर न आचारी.

दुहा.

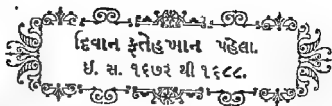
अरक उजाळो घर अंवर-पवनज करे प्रवेश,
ते ते जश मुंजातणा-नीज भल कमा नरेश.

दुहा.

सागी गंगा सारखी-भल लावी भीनमाल,
के लावे कमालखांन-केलावे कीरतार.

दुहा.

भीतर थया भगमा-के भगमा बाहेर करां,
जालोरो जगमां-कमो मले न कवी जनां.

ઇતિહાસની અનુક્રમ ગોઠવણ ઉપર નજર નાખતાં વાચકને કદાચ એમ લાગશે કે દિવાન ફતેહખાનનો વારસો. કુમાલખાન અને દિવાન ફતેહખાનની જીંદગીનાં વૃત્તાન્તો ક્રમવાર ગોઠવાયેલાં નથી; પરંતુ તેઓ બન્ને એકજ સમયે પાલણપુર અને જલ્દારની ગાદીએ થયા છે, એવું વાચક ધ્યાનમાં રાખશે તો તેને આ ગોઠવણ અવ્યવસ્થિત જણાશે નહિ.

દિવાન મુઝાહીદખાનના સ્વર્ગવાસ પછી રાજ્ય ગાદીનો વારસો દિવાન કુમાલખાનને મળ્યો, તે આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ. પણ મુઝાહીદખાન પછી ખરા હકદાર કુમાલખાન નહિ પણ ફતેહખાન હતા તે દર્શાવવાનોજ આ અર્થાનો હેતુ છે.

○ દિવાન કુમાલખાનના વૃત્તાન્તને વપાસી જોતાં જણાય છે કે તેમની રાજ્ય હકુમત તેમના મોટા ભાઈ ફતેહખાનની સલાહ મસલતથીજ ચાલી હતી. ખરે હકદાર રાજ્યકર્તા પોતાને હાથે જમ સર્વોપાર સત્તા ચલાવે તેમ દિવાન કુમાલખાને રાજ્યાધિકાર સ્વતંત્રપણે ચલાવ્યોજ નથી.

પાલણપુર રાજ્યની ગાદીથી દોઢવર્ષ દિવાન કુમાલખાન દૂર થયા ત્યારે દિવાન ફતેહખાનને હકદાર ગણી બાદશાહે તેમને ગાદી સોંપી હતી. વળી ફતેહખાનના હાથમાંથી તે છટી જઈ કુમાલખાનના હાથમાં ફરી આવી હતી આ બનાવ પણ એમ પુરવાર કરે છે, કે દિવાન ફતેહખાનનો પાલણપુરની ગાદી ઉપરનો હક મોગલ શહેનશાહતની દૃષ્ટિ બહાર નહોતો, એટલુંજ નહિ પણ બાદશાહી ફરમાનથી તે સાબીત થયો હતો. દિવાન મુઝાહીદખાને દિવાન કુમાલખાનને ગાદીના વારસ બનાવ્યાથી તેમને સોળમા રાજ્યકર્તા ગણ્યા અને દિવાન ફતેહખાનને સત્તરમા રાજ્યકર્તા ગણ્યા છે.

દિવાન ફતેહખાનનો હક બાબુએ મુકી દિવાન મુઝાહીદખાને પોતાની પછી દિવાન કુમાલખાનને ખરા હકદાર બનાવ્યા તેનું સબળ કારણ જણાવું

દિવાન ક્ષેત્રજ્ઞાન (પહેલા).

નથી, તેથી નિઃસંશય એમ કહી શકાય કે દિવાન સુઝાહીદખાને ફતેહ-
ખાનને પોતાની પછી ગાદી વારસ નહિ કરાવવામાં અન્યાય કર્યો છે. આ
વંશની તવારીખમાં આવી રીતે હકદારનો હક બાબુએ મુક્યાનું દખાન્ત બીજું
કોઈ નથી. જુમ્દ-તુલ-મુલ્ક ઉસ્માનખાનને મુત્ર નહિ હોવાથી તેમણે પોતાની
પછી પોતાના મોટા ભાઈ સાલારખાનના જેઠપુત્ર છુદનખાનને ગાદીના વારસ
કરાવ્યો હતો. જો કે સાલારખાન સાથે તેમને અણબનાવ હતો અને નાના ભાઈ
હૈતમખાન સાથે તેમને સંપ હતો, તોપણ મુસલમાની ફરમાનને માન્ય કરી
તેમણે પોતાના જેઠ ભાઈના વડિલ પુત્રને ગાદીના વારસ કરાવ્યો હતો. મુસલ-
માની કાયદા મુજબ દિવાન સુઝાહીદખાન પછી તેમના નાના ભાઈ સક્તીમખાનનો
ગાદી માટે હક હતો; પણ સક્તીમખાનનું મૃત્યુ સુઝાહીદખાનની હયાતીમાં
થવાથી તેમના વડિલ પુત્ર ફતેહખાનને સુઝાહીદખાનનો વારસો મળવો જોઈતો
હતો. વળી દિવાન કમાલખાન કરતાં દિવાન ફતેહખાન વધારે હોંશીયાર, બુદ્ધિમાન
અને શૂરવીર હતા. તેમજ સુઝાહીદખાન સાથે તેમને અણબનાવ હોવાનો કોઈપણ
દાખલો મળી આવતો નથી. ઉપરની બીનાથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે સુઝાહીદખાને
ફતેહખાનને વારસો નહિ આપી તેમના ઉપર અન્યાય ગુજાર્યો છે. કોઈ એમ
હલીલ કરશે કે દત્તકના હિન્દુ રિવાજને અનુસરીને દિવાન સુઝાહીદખાને દિવાન
કમાલખાનને દત્તક લઈ ગાદીનો વારસો આપ્યો હશે, પણ તેમણે મુસલમાની
ફરમાન કબૂલ નહિ કરતાં હિન્દુ રિવાજ શા માટે અંગીકાર કર્યો અને પોતાના
મોટા ભત્રીજા ફતેહખાનનો વારસો શા માટે ઉઠાવી દીધો તેનું સમજ કારણ
કંઈ પણ જણાયું નથી. ફતેહખાન ગાદીના હકદાર હતા તે બીજી રીતે પણ
સિદ્ધ થાય છે. ફતેહખાને પોતાના ટુંકે અમલમાં સાંબરડું ગામ કલોટ ચાર-
ણને બક્ષીસ આપ્યું, અને તે દિવાન કમાલખાને રહેવા દીધું; તે પણ દિવાન
ફતેહખાનના હકના વ્યાજબીપણાને ટેકો આપે છે. દિવાન ફતેહખાન પણ
ગાદીના હકદાર છે, એવી માન્યતા દિવાન કમાલખાનના હુદયમાં ન હોત તો
પાલણપુરની રાજ્યગાદી ઉપરથી તેઓ દૂર થયા ત્યારે ફતેહખાનની બાબતમાં
વાંધો લીધા વિના રહેત નહિ. વળી કમાલખાન પોતાના અમલમાં રાજ્યકારભાર
તેમની સલાહ પ્રમાણે ચલાવતા, તે પણ કમાલખાનના મનમાં ફતેહખાનના
હકની માન્યતા હોવાનું સાબીત થાય છે. વળી ઐરંગઝેબ જેવા ધર્મઝનુની
બાદશાહે ફતેહખાનને ગાદીના હકદાર ગણ્યા નહોત, તો તેમના વડિલોથી બાસક
વર્ષ સુધી છૂટી ગયેલ બલોરની ગાદી તેમને ફરીથી આપત નહિ. પાલણપુર
અને બલોર રાજ્યની પેઢાથ ગમે તે ભાગથી તેઓએ સંપ સાથે ભોગવી,
પણ બલોરના હાકેમ તો દિવાન ફતેહખાનજ ગણ્યા.

દિવાન કુમાલખાનની કારકીર્દીમાં રાજ્ય કારભાર મોટા લાઇ ફતેહખાનજ ફતેહખાનની ભોગરાજ ચલાવતા હતા, જે આપણે આગળ કહી સાધેની લડાઈ. ગયા છીએ. આ વખતે વાવના મગીરદાર ચહુવાણ રજપુત રાણા ભોગરાજે સાચોરના પ્રગણામાં લૂટફાટ ચલાવવા માંડી, અને વિવાલ બાદશાહી નજરાણું પણ મોકલવા ના પાડી. આથી ગુજરાતના સુબાએ આ નજરાણું વસુલ કરવા અને નાકરેજના લુટાડ કોળીને શિક્ષા કરવા સાડ એક મોટું લશ્કર રવાના કર્યું. આ લશ્કર લાંબા વખત સુધી ઠાંધ કરી શક્યું નહિ. આખર આ માથા ફરેલ મતાદારને શિક્ષા કરવા અને તેમનો પાસેથી નજરાણું વસુલ કરવા દિવાન ફતેહખાનને ગુજરાતના સુબાએ સૂચના કરી.

ભોગરાજે સાંભળ્યું કે દિવાન ફતેહખાન લશ્કર સાથે આવે છે ત્યારે તે ભોગરાજનું તાબે થકુ પોતાના લશ્કર સાથે સામે આવ્યો. યુદ્ધ ઘણા ભેસથી ચાલ્યું અને બન્ને તરફના ઘણા યોદ્ધાઓ માર્યા ગયા. આખર ફતેહખાનનો વિજય થયો. તેમણે ચડેલું નજરાણું આ લુટાડ પાસેથી વસુલ કીધું, અને બવિધમાં તેઓ ખરાખર ચડે-ચડ્યું ભરે જાય તથા બાદશાહી નોકરી ખર્ચે એવા તેમના જમીન લીધા.

દિવાન ફતેહખાનની આ કિમતી સેવાથી ગુજરાતનો સુબા એટલો બધો ખુશ થયો કે તેણે તે ખાખત બાદશાહ ઔરંગઝેબને લખી મોકલી અને કહ્યું કરવા શીકારસ કરી. એણે બન્યું કે ઈ. સ. ૧૬૮૦ માં ઔરંગઝેબ બાદશાહ અબમેરમાં ગયેલ, ત્યાં દિવાન ફતેહખાન હાજર થયા. તેમને માટે ગુજરાતના સુબા તરફથી શીકારસ થઈ ચુકી હતી, એટલે બાદશાહના મનમાં ફતેહખાને બખલેલી સેવા તાલ હતી. વળી આ સમયે બાદશાહ બહુજ ગુથાયો હતો. એક તરફ તે ચીતોડ ઉપર હુમલો કરવા તૈયારી કરતો હતો, અને બીજી તરફ દુર્ગાદાસ રાઠોડ જેવા કટ્ટા હુશમે તેની સામે બહારવટું અને લૂટફાટ કરવી જારી રાખેલ હોવાથી તે તેનો નાશ કરવાની ફિકરમાં હતો. આ સમયે દિવાન ફતેહખાનનું બાદશાહી હજુરમાં અબમેર હાજર થવું બહુજ લાભકારક નીવડ્યું. બાદશાહે તેમના ઉપર ખુશી થઈ વખતો વખત હાજર રહેવા હુકમ આપ્યો.

વખતનો લાલ લઈ દિવાન ફતેહખાને ઔરંગઝેબ બાદશાહની હજુરમાં બલોર મળવા અરજ એવી અરજ ગુજરી કે બલોર, સાચોર અને જીનમાળ લાંબા વખતથી અમારા વડિલોનાં હતાં અને તે હાલ અમારા હાથથી પૂટી ગયાં છે. અમારે કબજે હાથ માત્ર

ચારણ માધાલ કલોટના વંશજો.

પાલણપુર અને હીસા છે. તેની પેદાશ અમારું ખર્ચ નીભાવવા પુરતી નથી. જો બાદશાહ કૃપાવંત થઈ મને તે પરગણાં પાછાં સોંપશે તો અમારું ખાનદાન બહુજ આભારી થશે, અને અમો રાઠોડોની લૂટફાટ દબાવી દેવા સાડૂ બાદશાહી લશ્કરને સહાયતા કરીશું, અને સેવા બજાવીશું.

દિવાન ફતેહખાનની નોકરીથી પ્રસન્ન થયેલ બાદશાહે તેમની આ અરજ મંજૂર કરી, અને સાચાર, બીનમાળ બલોરનાં પરગણાંઓની નવી સનદ ફતેહખાનને તેમના નામે આપી ઇ. સ. ૧૬૮૦.

દિવાન ફતેહખાન આ સનદ લઈને પાલણપુરમાં દિવાન કુમાલખાન પાસે આબ્યા, અને બન્ને લાઇઓએ સલાહ મસ્લહત કરી બલોર અને પાલણપુર બગીચેા જોડી લીધી, અને તેમની લેગી પેદાશ ખાનગી મીલકત માફક દરસાલ બન્ને વચ્ચે વહેંચી લેવાનો તેમણે કાલ કરાર કર્યો. ત્યાર પછી દિવાન ફતેહખાન બલોર ચાલ્યા ગયા અને રાઠોડોની બગાવત દબાવવા સાડૂ તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા.

ટોડ રાજ્ય સ્થાનમાં કર્નલ ટોડ લખે છે કે બ્યારે ઝોરગઝેબ બાદશાહ રાઠોડોની બગાવત અને શાહજાદા અકબર. ચિતોડના કિલ્લાને ઘેરા ઘાલી પડયો હતો, ત્યારે દુર્ગાદાસ રાઠોડ અરવલ્લીના પહાડ-માંથી નીકળી બલોર ઉપર હુમલો કરવા રવાના થયો હતો. આથી બાદ શાહને ચિતોડનો ઘેરો છોડી દેવો પડયો. તે એકદમ અજાણ ગયો અને મુકરમખાનને ત્યાંથી દિવાન ફતેહખાનની સહાયતા માટે રવાના કર્યો. આ મદદ આબ્યા પહેલાં દુર્ગાદાસ લૂટફાટ કરતો બલોર ઇલાકામાં થઈ જોધપુર તરફ નીકળી ગયો હતો. બાદશાહે પોતાના શાહજાદા મદમદ અકબરને મોટા લશ્કર સાથે દુર્ગાદાસ પાછળ મોકલ્યો.

ઇ. સ. ૧૬૮૧ માં દુર્ગાદાસની આગેવાની નીચેના રાઠોડો મોટાં ટોળાંમાં અરવલ્લીના પહાડોમાંથી નીકળી પડયા. તેમાંની એક ટોળીએ બલોર ઉપર હુમલો કર્યો, અને બીજી ટોળીએ સાચાર અને સવાનુમાં લૂટફાટ ચલાવવા માંડી. આ બનાવે બાદશાહનું ધ્યાન ખેંચ્યું. તેણે ચિતોડ ઉપરનો ઘેરો ઉઠાવી લીધો અને

રાઠોડોને પુરી સજા કરવાનો ઇરાદો કર્યો. વળી બાદશાહના ગુસ્સામાં વૃદ્ધિ થવાનું કારણ એ થયું કે મેવાડના રાણા રાજસીંહે ભીમદેવની સન્દર્શો હેઠળ એક મોટું સૈન્ય રાઠોડોને સહાયતા કરવા રવાને કર્યું. આથી રાઠોડો મજબૂત થયા. આ તરફ બાદશાહી લશ્કરને મદદ આપતા તખ્તખાન મોટા લશ્કર સાથે આવી પહોંચ્યો. ઈ. સ. ૧૬૮૧ સ વત્ ૧૭૩૭ આસો મુદી ૧૧ ના રોજ બન્ને સેનાના ભેટો થયો; દારણ સુદ થયું, અને બન્ને બાબુના ઘણા માણસોની ખુવારી થઈ. મેવાડનો પાટવી કુમાર તથા ઇંદ્રભાણુ વગેરે ઘણા શૂરા સીસોદીયા અને રાઠોડો આ લડાઈમાં માર્યા ગયા. મારવાડના ઇતિહાસમાં લખ્યું છે કે આ લોહી વહેવડાવનારી લડાઈમાં દિવાન ફતેહખાનને બહુજ બહાદુરી ખતાવી હતી.

આ ભારે લડાઈ પછી રાઠોડોને માલૂમ પડ્યું કે તેઓ હવે ઝાઝી વાર ટકી શકે નહિ; તેથી તેમણે શાહબંદા અકબરને પોતાના પક્ષમાં લેવાને એક સુદ્ધિ રચી; જે આપણે દિવાન કમાવખાનના વૃત્તાન્તમાં કહી ગયા છીએ.

શાહબંદો મહમદ અકબર રાઠોડોના પક્ષમાં લગી ગયેલો છે, એવું બાણી બાદશાહ પોતે મોટા લશ્કર સાથે મારવાડમાં ઉતરી પડ્યો. તેણે સાચાર નજીક સુકામ કર્યો. દિવાન ફતેહખાન બાદશાહની હજુરમાં હાજર થયા. બાદશાહ તેમની નોકરીથી સંતુષ્ટ હતો, વળી ફતેહખાન મારવાડના સંમોગોથી બાણીતા હતા, તેથી બાદશાહે રાઠોડોની બાબતમાં કેવી રીતે કામ લેવું તેની મસ્તહત તેમની સાથે કરી.

દુર્ગાદાસ રાઠોડ શાહબંદા અકબરને લઈ દક્ષિણમાં ચાલ્યો ગયો છે, અજીવસિંહ રાઠોડ આણુના પહાડમાં છુપેલો સોનગરા ચહુવાણુ માર્યા જવું. છે, તેના સહાયકો જુદી જુદી જગાએ વીખરાઈ ગયા છે, આ ટોળામાંના મુકેદખીચી નામના માણસે રાઠોડ સૈન્ય સાથે સુધા પહાડની ખીણોમાં સંતાઈ રહી સોનગરા ચહુવાણુ રજપૂતોને ભેદુ બનાવી તેમને રાઠોડોના પહાડી રહેઠાણની ખબર આપી છે, અને આ રજપૂતો આ બહારવટીઆ રાઠોડોને ખોરાક હથીઆર વગેરેની સહાયતા આપતા રહે છે, એવું જ્યારે બાદશાહે સાંભળ્યું ત્યારે તે અત્યંત ગુસ્સે યયો, અને દિવાન ફતેહખાનને આ તોફાની ટોળાને યોગ્ય શિક્ષા કરવાનું કામ સોંપવામાં

આખું. ફતેહખાને બાદશાહી લશ્કરનો મદદથી તેમને એવી અખત હાર આપી કે તમામ ટોળું કેટલોક વખત વિખરાઈ ગયું. આ લડાઈ અને ફતેહખાનના પરાક્રમનું વર્ણન ઠલોટ કલ્યાણે કર્યું છે.

દિવાન ફતેહખાનની આ જીતથી રાઠોડો નાહિંમત થયા નહિ અને બદલો વાળવા તેઓ સર્વ ધુનાડા ગામે એકઠા થયા.

ધુનાડા ગામે લડાઈ.

સુભનસીંગ રાઠોડના કતલ થયા પછી આ બહારવટીઆ રાઠોડોનો સેનાપતિ સંઘ્રામ રાઠોડ થયો. તેણે જાલોરને ઘેરો ઘાટ્યો. આથી દિવાન ફતેહખાનના મનમાં ભય પેદા થયો, કારણ કે બાદશાહી મદદની આ સમયે તેમને આશા નહોતી. તેમણે રાઠોડોવી ધુનાડા ગામે લોટો કર્યો, અને ત્યાં પણ ઇશ્વરે તેમનેજ વિજયમાળા પહેરાવી. મારવાડની લડાઈઓમાં આ લડાઈ પ્રખ્યાત ગણાય છે.

આશરે દોઢેક વર્ષ સુધી ઇ. સ. ૧૬૭૦ થી ૧૬૭૨ સુધી દિવાન કમાલખાન

પાલણપુરની હકુમતથી દૂર થયા ત્યારે પાલણપુરની હકુમત મળવી અને દિવાન ફતેહખાને પોતાના અમલમાં સાંભરડું ગામ ઠલોટ ચારણને આપ્યું, જે

તેમના વંશજે હાલ ભોગવે છે. જોધપુરના મહારાજ જયવંતસીંહ રાઠોડની ગુજરાતની સુબાગીરી ઉપરથી બદલી થતાંજ પાલણપુરની હકુમત ફતેહખાન પાસેથી લઈ કમાલખાનને ફરી સોંપવામાં આવી, જે હકીકત દિવાન કમાલખાનના હેવાલમાં કહી ગયા છીએ. મીરાતે એહમદીના પ્રથમ ભાગમાં ૩૧૭ મે પાને લખ્યું છે કે પાલણપુરની ફ્રાજદારી કમાલખાન જે “ ચાર સીદીખત ” અને “ સહેસદો પંજ ” સવારોના મન સફદાર હતા તેમની પાસેથી લઈ ફતેહખાન જાલોરને આપવામાં આવી, અને ફરી તેમની પાસેથી કમાલખાનને પહેલાંનો માફક અપાવી. આ ફેરફારી શા કારણથી થઈ તેનું ચોક્કસ કારણ જણાયું નથી. માત્ર કેટલીક બાબતો ઉપરથી એવું અનુમાન થાય છે કે એ સમયે ગુજરાતનો સુબો લોભી હોવાથી તેણે લોભ અર્થે આ ફેરફાર કદાચ કર્યો હશે.

દિવાન ફતેહખાનની નોકરીથી ચૌરંગઝેબ બાદશાહ સંતુષ્ટ હતો; તેથી તેણે તેમને કેટલોક વખત પોતાની હજુરમાં

આગ્રાદનો હક માર્યો જવો.

બોલાવી લીધા. આ તકનો લાભ લઈ

દિવાન કમાલખાને ગુજરાતના સુબા સાથે ખટપટ કરી પોતાની પછી પાલણપુરની

ગાદીના વારસ તરીકે પોતાના પુત્રને પોતાની હયાતીમા નક્કી કરાવી દીધા. આ વાતની ખબર પડત-જ બાદશાહની રજા લઇ* ફતેહબાદ પાલણપુર આવવા નીકળ્યા. માર્ગમાં તેઓ સાચેર ગામે બીમાર થયા અને ત્યાં ઇ. સ ૧૬૮૮ માં પોતાની પાછળ એક પુત્રને મુકી સ્વર્ગવાસી થયા તેમના શમને માચેરમાંજ દફન કરવામાં આવ્યું, અને હાલ પણ તેમનો સેએ ત્યાં હયાત છે.

દુહા આરજ્યા.

- (૧) વર સુરીયણ દીયણ લંગોદર-વઃ સીદી વુદી લંગોદર
વરદાયક લાયક લંગોદર-વરદીનીષ મુજ્જ લંગોદર.
- (૨) સુર સાંમણ જામણ સરસતી-સુર સમીયા હમીયા સરસતી
સુરાં સકત સતી સરસતી-સાંઈ સુપસન્ન હુઓ સરસતી.
- (૩) રંસ વેહાર તણે વરદાઈ-વે ફીરત મુહ વધ વરદાઈ
વાલાંખી જે ગુણ વરદાઈ-વદહય ફતેસાંન વરદાઈ
- (૪) પીતા સલેમ જાસ હૈં છત્રપત પહ પીવીયો મજાદ બિરુદ પત
ગજન પીર પીતામહ ગઢમત પોહ જાલોરે હુઆ હે વેહપત.
- (૫) શાન રચાવે મઢ અ ગાઢા-જોરાવરાં ઉવેઢે જાઢા
અલ શાટીયા સો ફરણ અશાઢા-પીર હરે ફકરીસ પવાઢા.
- (૬) આહવ ગઢ લીનો તો આગે-શ્વલ્લ વાલોચ યણા વહિ શાગે
જીયણ મરણ તણા છલ્લ જાગે-વઢીયો સુરમ તલ્લ હટી વાગે.
- (૭) ગજનશાંન ચાકુ ચઢી ગુજર-સાચે મીર પહાઢ સહોદર
વહી સાંમલ સોરાઠ તણો વર-જાલોરા પ્રવના જોરાવર.

* ફતેહબાદ ઔરંગઝેબની હજુરમાં હતા ત્યાં કુમારખાને પોતાના પુત્ર ફિરોજખાનને અધિષ્ઠા પોતાની પાછળ આગીના વારસ નક્કી કર્યા ફતેહબાદના પુત્ર પીરખાને આ કરાવ નહીં થવા દેવા કેળવી શકી અને પોતાના બાપને સર્વ આદર મોકલી કુમારખાન પાસે ફતેહબાદ આવીને ત્યાર પછી પીરખાને માત્રો દાવો કર્યો અને બાદશાહની હજુરમાં અરજ પહોંચાડી, પરંતુ પોતાના મહાશયીના સેએ ફતેહબાદ નહીં.

પીરખાન ક્ષત્રેહખાન દિલ્હી જતા.

- (८) एकण मोज अललघण आलण-नवलख देयणहार वरेयण
मुजाखांन पीर कुळ मंडण रायां पत साहां छळ रखण.
- (९) वंश वेहारां वीरद वडाळं-बुढण हेतम चमर वंवाळं
झुध जगमाल सरीस जमजाळं-धर गोकिरण करण धक चाळं.
- (१०) वीरुद उसम जवदल बोलाडे-भागे वेहारां वंस भजाडे
थिर लखदे सांसण थापाडे वड हथ कीरत धंट वजाडे.
- (११) पहेली मोज घरे पोचावे-ताकु पळे उसमते डावे
मही नव कोटां तणी मिलावे-चाई सींध मेहणो चडावे.
- (१२) शीर सिलार वडा सीरदारां-वे वीरत उपम वेहारां
दीपक इसण जोत दातारां-पांण प्रमाण लगे दधीपारां.
- (१३) इसप खांन पाट अलवेसर-क्यावर कीआ प्रथी उपर कर
धणी खुरम साचोर सहीत धर-जीण खाटीयो कोट जाळंधर.
- (१४) इंद्र समंद तणो अहीनांणो-जे जसवास मेरगिर जांणो
रेसी हरसीर तांणे राणो वे वेहारां वंश वखाणो.
- (१५) कुळतिण फत्तेखान कांधोधर-झलीयो भुजे वेहारां जुंसर
अधपतनोख दाहीमें अवर-जीतो धरचामे जोरावर.
- (१६) आलण जेम धणी अंग आसत-वाडे दळां मुहर वेवीरत
इखे गात्र संपुरीत उग्रत-पुजे भुजपत शाह दलीपत.
- (१७) भुप संपेख राजरीध भती-मोटा एम कहे महीपती
उमाहडे महील असपती-पोटाधर होसे छत्रपती.
- (१८) नर भाखर पीथल नांनाणे दळ थंभ खांन खुरम दादांणे
जग भल फत्तेखान जगजाणे-पख वे मोटा मेर प्रमांणे

- (१९) जालोरा जालिम जरदाळा-भुजडा इथरावत मुपखाळा
भारथ करणा जके भुआळा-ओपे दवारभीच अढ साळा
- (२०) रावत पती सुंधा राखीजे-गढकेवीयांतणा गाहीजे
दर महमोज कवि लखदीजे-दीन जवदलां भला दाखीजे.
- (२१) सोव्रन जीण जडीत सणगारे-आंणे पाहे आगळ अवधारे
सुध सालोतर सांज सवारे-हेला हाले यतां होकारे
- (२२) परेठ साकत सहीत पडछी-करता खुरी वीराजे कछछी
अस रहपाळ तोरकी अछछी-महणा रंभ तरेकर मछछी.
- (२३) आवे जण जण वरण अढारं-जीह जपंतां जेजेकारं
अद्यम जे अनधीरत अपारं-ध्वार सदाव्रत देदेकारं.
- (२४) कई यणवाधे भाव कयावर-वछा होय भावघटे अर
नर नादे त वसे तो नज्जर-पाचक अमी सरिख वने पर.
- (२५) वडा वडा व्रंवाळ वीराजे-वाजा सुसर अहोनिप वाजे
सांमिण सहर सहर करी साजे-गहीरां इंद्र तणीपर गाजे.
- (२६) नर असपत गजपत नरपती-धर जोयंतां अवधर पत्ती
वेदसिरे संसार बीदत्ती-कणीयागरा तणी कीरता.

छंद भुजंगी.

- (१) वदे जास कीरत अढार व्रनं-दीयं मौज लखां कवि लख दीनं
वेहारां तणी रीत राखे वेहारी-भुजेओषीया जुढणो व्रद भारी.
- (२) दिल्ली नाथ आगे फतेखांन दीपे-जुढंतां वेहारी वडा जुध जीपे
दिल्ली नाथ माझी फतेखांन देख्यो-पाहां रूप सारां सेलारां परेख्यो
- (३) धरा दीध जालोर जे धांण धारं-अलादीध साचोर डीसो अपारं
गढांपती दादां तणी थापी गादी-वडा ऊंवरा बांसिरे जे व्रवादी.

- (४) भुजे वीय चंदा तणी जाण भती-दीहा दीहज्युं जोती वाधे दीपती
दुआ दस ज्युं भाणथी मुख दीसे-वधंता विराजे वीसो आज वीसे
- (५) लखण अंग वत्रीस लावन लीला-करे वाप दादां ज्युंही राजकीला
सीर ताज पीरोज गजन सरीखो-उसमा अली सेर पारीख इखो-
- (६) भुजाळा विराजे बने जोड भाइ-पणां रूप सारी सिरे पातसाई
दळे दुसरो खांनजी खांन दीपे-जो धारां अंधारां खगां प्राण जीपे
- (७) वेहारी आचारी कमालो बखाणां-पत्रायुं दीपे मोज ठेकांण पांणां.
अझाळा फतेखांनरे विर एहा-जजीठळरे भेम पाराथजेहा-
- (८) वडा उलगे भेंच ऊठे वेहारी धजा वंध सामंत आचार धारी-
लोहांणी सरदार उदार लोदी-जके जोध आमंजरी नाम जोदी-
- (९) पखे जास हेतम सेलार पोढा-दळां राजके थंभ रावत दोढा-
जके जुधरा जाण त्रेवीध जाणी-माझी हेक हेकां भलां मुगलांणी-
- (१०) सेराउतराउत संग्राम सीहं-अखीजे सदा साह पोत्रा अवीहं-
सदा अबुआंणी गढे कीध शाका-वदे पातसाहां लगे जूध बाका-
- (११) वडा भींच पठाण आपे विगता-रेणारूप आचार सुरतरता
गढे ऊडवे भूज लंकाळगौरी-सत्रां देयणा झाट खागे सजोरी-
- (१२) सदा तुंअरे सांम आगे सजाट्टे-ग्रहे याग मोटा कीया नाम गाट्टे-
वडा वंस वाअंस आगे विहारां-सिरे मोडि जे सार आचार सारां
- (१३) किजे कटकडी न्याय आगे-कटकां झिलंता वदंता सहंता झटका
मंडोरी भुजा डंड भाराथ मंडे-वढंतां खळां खेद खंडे विदंडे-
- (१४) सदा सांमरे-काम संग्राम संधी वहेसे अरी उपरे तेग बंधी-
परेआदी प्रमार जुझार प्राज्ञा-असा चाहुआणां तणा जुध आज्ञा

- (१५) चधारां चढे चाउडा सांमचाडां-जुढंतां तुरी झाटके मांदि जाढां
खरी खास खेलां तणी खाण खारी-अझाळां उफाळे दुधारी उधारी
- (१६) कोटारां रखपाळ उपर कोट्रा-माझी नायकां लायकां ब्रद मोटा
जालोरी जळां वीजळां जुध जंके नागरी अंगरी चढंता नसंके-
- (१७) वळे वंस छत्रीस-आगेवडाळा-रखपाळ रेणा भुजे राड ताळा-
भडां रूप दीवांणरा भींच भायी-हडाळा जसा जुध छुंछाळ हाथी.
- (१८) नेजाळा सजेसार हेकां न हसे-वाजु हेक हींदु अझाळा बहसे-
पटे पुरीया सुर साखेत पुरा-खागे खेसवे जुध खंधार खुरा-
- (१९) गयंदां मरोडे ग्रहे दंत गढां सहळे महळे-मयंदा सनढां-
सजे टोप सनाह रावत सुरा-पटादुण अढार आयुध पुरा-
- (२०) जके जंगमां केजमां जीण जोडे-सिरीसारमे कंध रखेस जोडे-
भिडज्जे होय धज्जरावत भल्ले-मने उद्रकेसत्र वेठा महल्ले
- (२१) बीराजे ब्रहंता ब्रंवाळा बडाळा-माथे अनढां जाण जे मेधमाळा-
पळे पेदळां हेदळां पंथपाए-नरां असरां सीस भुजे नहाए-
- (२२) किता कोट मेवास उवासकी जे-लोहे उजळे केवीयांमार लीजे-
दांतीवाढीआ जुध खागेद हल्ले-सिधा देयंता दाम कीधा सहळे-
- (२३) लिया गामसा राजडा बंध तुंसे-धरा कोळीयांरी करी जेरधुसे-
माझी आपहाथे जगमाल मारे-ओळे फोजसारी पठांणां उआरे-
- (२४) मलांणां तणा गांम लीधा मरोडे-जपे दीनकांनो सीधो हाथ जोडे-
सरोत्रा तणो जाय तो राज सारे-अरी ओखळे रात ओळे उआरे
- (२५) वडे काढीओ हुंत सरोत्र वायो-अपुढो गयो पावठी नेठ आयो.
अदो उद्रके उंच सुतांन आवे-अर्चीतो रखे मारचा रोह आवे.

- (२६) आखो रोहरो देस लीघो उपाडे चाइने सरेनाट हे धाट चाडे
थाय ढाभीयां एकएकां उथापे-वढे काढीया एक देसांवीयापे
- (२७) कीताघार चांद्रेठ रा भाजी कोळी-दळे दोखीयां फेरवे फोजदोळी
संत्रांसं भरे चांस जोढा संघारे-भरोडे लीया माल मेवास मारे
- (२८) तडे काढीयो गढीओ मारतेजो-सारे उजळे बेर वाले सहेजो-
गढ वाढरा कोळीयां गाड गंजे-भडंते फतेखान कुवार भंजे
- (२९) दीए पेस रांणो रहंतोज दांते-जाळोरे क्रीया झेर केवी भुंडते
वाघेलां तणां रूप आसो विहंडे-अळा साथ सारां संहतो उचंडे
- (३०) धरा काढीओ साल दुदो धकावे-कडे चाडकेवीहरां जुधकावे-
उजाडे वडा नांखी उंधा उचंडे-वढंते खळां खेद खेडे विहंडे-
- (३१) मुढेठा तणा काढीआ खांट मारे-हुआ देयता डंड इनाम हारे-
भडोधा तणो भांजीओ घाट भारी-विछोडे खळां खेद वंको विहारी
- (३२) जसो मारीयो सांमढी गाम जाळे-अळा धोपटे हाथ लीधी उदाळे-
जेसाउतमेळा हठीसंग जेहा-अझाळाभए उद्रके नाठ एहा-
- (३३) विहारी भओ रांम-त्रैलोकवाळो-सुतो उद्रके सेज मुके संचाळो
धणी कांकरेची तणा आंण धारे-आगे पेसकेकांण पाअे अधारे
- (३४) दळे आजळे कोट उथांम डोया-द्रहे साहळे वोलीया सांमद्रोया
फतेखानरी आण कांइ न फेरे-घडे सारधारां करे फोजघेरे-
- (३५) किताइदीअे डंड घोडाकिताइ-सेवे हेक देसोत पाअे सदाइ-
घोडे पाधरां कीधओ घाटघांटा वहे हेम उताळता साहवाटां
- (३६) दियादाग देसांदसां खाग डारे-विहारां तणी लाज मोटी वधारे
फतेखान सारी धरा कीध फते-जाळोरे घणा जुधजीत्या जोढंते

(३७) मुखी लोकसाता भये भोम सारी बखाणे दल्लीसाह वारो विहारी-
अनमी सदतार राजा अटंको-दसे देसमांही हुवो क्रीत डंको.

अथ दुहर पुरबछाए.

- (१) साह दली ओरंगसाह असपत सारीख इंद्र,
पोह गुजरात परठयो-मीर अमी मांहमंद.
- (२) हय गय दळ पेदळ हले-साठ ह्यार सताय
सुवो सतरे चीतणो-नर आवयो नवाय.
- (३) असमर मुह साजे अला-बस कीधा मेवास
दांम दए हेक देसपत-हेक दीए वर हास.
- (४) कर जोडे छोडे कमर-पोह सेवे हेक पाय
मांहि पाहाडां महीपती-भांज-गया भढवाय.
- (५) चार हीयो विरू दाधपत-बीजेसींग वरवीर
अप अमी मांहमंद भय-नमी गयो गभी नीर.
- (६) सारी सतरेची तणा-मेछ भये मेवास
त्रास करे चढीआ तडे-सुपहन काढे सास.
- (७) गढ पत बंको बावे गढ-जोगोरांण जडाग
एक वसे आखाढ सीध-खळां खपावण खाग.
- (८) रांण पितामह भोज राज-आगा लगेअजीत
भारथ ईसो भंजीयो-वढ दोयनार वदीत.
- (९) फते करी अण फेरन्यो-फोज करे फंद फंद
तांइ जुघ रांणा तणे-आवटीया अमीमंध.
- (१०) वीरचदे चांदो बहे-पृथीराज पंड वेश
केवांणे केवी हरां-रांणो न सहै रेश.

- (११) जोगराज जसराजसुं-भड जुटयो भाराथ
रांणो रोद्रालां तणो-हेक न आवे हाथ.
- (१२) पेसकसी परठे नहि-दए न सारे दाम
कला हरो पाधर करे-सुरांशु संग्राम,
- (१३) मेछां मछरीकां तणे-मन होवे नहि मेळ
करनाळां वढवा करे-आदलगे उखेल.
- (१४) जोगा उपर जोरवर-मछरअमी महमंद
सैदां मुंगल पठांण सह-मेले मीर मुसंद.
- (१५) पट हथ हेमर पाखरे-सोहडां सजे सनाह
हेवेदळ हलकारया-रांण सरिस रिमराह.
- (१६) फतेखांन फोजांसजी-तुं आगे अणभंग
ते कीधो कणीयागरा-जोगासुं रणजंग.
- (१७) सुं वंचे फतेनवावसुं-कर धुणे केवाण
जुध मुज आगळ जोरवर-कुंण रावळ कुंणरांण.
- (१८) वरदाइ दादो बडो-खान हुंओ खंधार
जीण शकतीपर साथीआ अरवाळोच अपार.
- (१९) हुओ आगे सेलार हर-मुंदादा गजमल.
दोमज गढ गाहे दीखण ढाहे जीणगजढल.
- (२०) पीरोजे पतशाह छळ-खळ कीधा खळवट.
ग्यो अवदुलो मेलग्रह-वेसुलो भगवट.
- (२१) मुजे गुजर खंड मह-पुजे चंद्रप्रहास
पाटण जीण पायो पटे-मलवेटीया मेवास.

- (२२) प्राज्ञो मुझ सलेम पत-अतळी अळ उगाड
चोरंग भागो चेलउत-कुंपो भडां कमाड.
- (२३) कहीयो इम कणीआगरे-दळ थंभ हुं दुझल
मे उदमां दमीया-हुं फोजां हरवल.
- (२४) ले वीडो फरमाण ले-जुध करवा जण वार
धरपत उपर वाव धर-बळभरीयो बेहार.
- (२५) दुरित कंबोई हुंत दळ-उपर रांण अभंग
होय टामंक हुकम हुयो-चडो चडो चतुरंग.

अथ छंद श्रुजंगी.

- (१) दळे चाल कीधी चढंते दुगंमे-होय हक टामंक सुरा हुकमें
सजो सघळा भद्र जाती सुचंगा-दळां उपरे जाण दीपे दुरंगा.
- (२) झडे झाटके रज रुमाल झारे-सारे तेल सेदुर रेखां समारे
कलावा जडे जोड नाढी कसंता-धरे धननेजा करे धत धता.
- (३) सुंडाळा दंताळा घटाळा सचाळा-मळे मदमत्ता जसा मेघ माळा
जटा जुट काळा जलंदाजनेहा-ओपे उजळा बीज अंकुस एहा.
- (४) सरी पाखरां पीलघांणां सुंगारे-आंणे सांम आगे दळां अवधारे
इसागज उत्तंग चोगांन आया-चडे जाण पाढाड पाए चलाया.
- (५) कहे सांढणी सांढणी सदकी जे-दळांवाळ घोडा भडां हथ दीजे
एराकी तुरकी आरबी अलछा-भरे डांण कछछी तुरी तेज भल्ला.
- (६) भडां आप केकांण जे जीह भावे-जीके कारती घाव हाथे करावे
तीसा राय जादा तुरी तंगतांणे-आगे ओपवे जीण लगाम आंणे.
- (७) सरे पाखरां सारमे सहसोहे-असासुरमा आंणताजी अमोहे
शुजाळा कडाळा कसंता भजावे-छछोहा पय राग मोजा सजावे.

- (८) धरे हथळां लोहमे टोप धारे-असारूप जोगंद्र कीधा अपारे
कटारी कटी जोड केवांण कसे-बहु नीर कंदील बांधे वहसैं.
- (९) गुपती छुरी ढाल नेजा गुरजं-फरसी फरीसार चोधार सजं
कसी सादीए बाण तांणे कवांणं-सजे तुंणमे घत लीधां संधाणं.
- (१०) भुजे आवृजे सांग उलाल भाला-करेवा कळो आवीया भींचकाला
भडेवाले घेणार कोडीक भल्ला-बधे छोडीयां हेक हेकां वेहल्ला.
- (११) सजे सुरमासील हांसार सजे-वडंगे हुआ रुढ हाहंस वजे
दळांकार मेळां मळे चीत्र दोळा-ग्रहे लोह आया हुहे लोह गोळा.
- (१२) वहेसे कहे भींच उभा दवाहं-सतानी करे सांमलीजे सनाहं
समोहे सजे नीर नाहे सकाजं-नमे हेत सुंकीय रीतनी बाजं.
- (१३) रचावे चंवेली कथुरी अरचे-चोवा चंदणं अंग सुंधे चरचे
जोमां एज दीतार सोव्रन जोपे-असी भांत नीलंक एजार ओपे.
- (१४) हला बोळ संजोह मेखी हज्जारी-झीले झालरी टोपेसो व्रन झारी
विहं बाजुआं जंग रंगात बंधे-नीभे सारमे पाय मोजानी मंधे.
- (१५) उभे हथळां ओपीया हथ एहा-जीके जुधरी वात पाराथ जेहा
जडी सुजडी दाहमे जोड जके-निमंजे समसेर बांभेनीसंके.
- (१६) वीराजे अली बंध सुढाल बांभे-एसो दाही मेसेल आकास आंभे
आजुको वेहारी एसो रूपओपे जसो कोरवां उपरे भीम कोपे.
- (१७) वीराजे बीने चोलमे चख वंका-लेवा लांचीयो जेम श्रीरांम लंका
सजे ऊठीयो भुज सलेम सुतं-घणो होमीयो धोम जाणे धीरतं.
- (१८) तवां होअ क्रोधातुरं तेह टांणे-जडी काज लेवा हनुमानं जांणे
दुओ तेम दीवांण श्रीमुख दीधो-पलांणी सजे आंण ताजी प्रसीधो.

- (१९) घणा मुलरो सांहणी आण घोडो परे खेत एराकजे पाट होडो
उलटा कच कोळ ज्युं नसओपे-जीढी गंठीयां मुंठ धानख जोपे.
- (२०) नळी उजळी जंत्र काढी निमंसी-वितामोह जे रूप उंचास वंसी
थडा बंध पारीख सारीख धंभा-असाथो रमे पाय ताजी असंभा.
- (२१) चीहुंकोर सारीख जंधा सुंचंग-उपावे किरतार श्रीहथ अंगं
तुरी झोळ लंगोळ अछी तुअछी-पणे तंग दीरघ तंगी पडछी.
- (२२) गढा वद्ध उतंग आडील गती-भुजो कंध उथो रमंजोर भती
चलु नीर सोखे नीसा रूप चखे-सुरती चरंपत लेखा सुरखे.
- (२३) चले तेजमे अप बेठे न छाया-परठे त्रीया उकले जेम पाया
मुखे सकुळी जेम लज्या न मुके-इखंतां इसौरूप संसार अंके.
- (२४) तंगी मुळव रगळे नीमंजे तवारं-सजे सांह डाच लगाण सारं
अमुलीक साकत सोत्रन आणे तुला जेम कासे कडा तंग तांणे.
- (२५) दुहुं ओरके जंम रीछी दहावे-सिरी सारमे कंध रखे सजावे
सोभंती शाकती गज गाहसजे-विराजे चोरासी उरं मालवजे.
- (२६) धरंते खडताळ धुजे धरती-भरे डांण केकांण लंगुर भती
परठे तुरी रेसमी दोर पांणे-अवधारीयो आगळे सांम आंणे.
- (२७) भरे तीर भुयांण घोडे भुजावे-करवांण कवांण जोडे कसावे
वंदे पागडे पाव दीघो वेहारी-ओपे सुर उंचा सज्युं असवारी.
- (२८) होए चोट नीसांण हय थट हले-महेशवटां पंच डका तवले
त्रंवाळे बडाळे डंडाडे तवारां-नेहसे असमांन घाए नगरां.
- (२९) धरा लेयवा असुरे वागदीली-मरजाद जांणे महोदध मेली
वहंतां दळां कार उवट वाटां-घणा पाधरां कीध ओघाट घाटां

- (३०) वायंता भडां सुरमा असवारां-तुराही झरे पंथ पेठा तवारां
कतारां थरां चोसरां पंथ क्रमे-होकारे सचाळा झगाळा हुकमे.
- (३१) वहंता लपेटा लेयंता वीराजे-गीरांगाहतां पंथ सुंडाळ गाजे
रजी धुड उलाळता गज रूप-उचंडे सहारां समुळा अकुपं.
- (३२) जगा जोत नीसांण वेरख जके-फोजा आगळे धजनेजाफरके
पुणी घोर अंधार होयट पाए-मिले मेनका सुर सुजे नमाए.
- (३३) मेरू जांण पावे नही मांही मुझे-धसे पाय पाताळ पाहाड धुजे
असमान ओरां वहंता अपारं-पाडे पंख धानंख दीठा पाहारं.
- (३४) करे पारसी गल्लवल्ली करंता इलला इलला अल्ला उचरंता
दळांमांही माझी फतेखान दीपे-जालोरो सही आजको जुध जीपे.
- (३५) महा सुर सैदां पठांणा मुगल्लां-भंडादेयतो धीर वेहारं भडां
नहसे खडे वाव आयान त्रीठा-दळे माळीयां कांगरा कोट दीठा.
- (३६) सजे आवीयां रांणरा भींच सांमा-करे सेंबडा आज भाराथ कांमा
गोळाके वरे आफळे चार गाड-आया कोट सुंधा अघ्राया अगाड.
- (३७) परे देख रांणो मुगल्ले पठांणे-अणी दोइया चापडे खेत आंणे
वजाया वडे संघुए रागवाजा दलीरे दळे आवी कीधा दीवाजा.
- (३८) चुणे मोर चानाळ गाडी चलावे-धकाधोम दारु आरावां धखावे.
जंवुरा धुवे जंत्रमे वांण जागे-लडंगे लडंगे असमान लागे.
- (३९) भडां वांण हेकां दीए मार भाथी-हेकां दोहीआ आंण पहाड हाथी
एकांसुरे सार कीधा उनागा-लंका लेयवा जांण सांमंत लागा.
- (४०) गाजंता वहे ढाहता कोट गोळा-हेका उछळे खायता वांण होळा
सचाळा त्रंवाळा घुरे पातसाही-त्रहे रांणरा ढोलसांमा त्रघाइ.

- (४१) बडा जंवरा साहरा कोट वागा-आयो उछजे राण केवाण आगा
धीके धोमदारु जळे हकधके-करारो कीयो जुध न्युंही कटके.
- (४२) एकां जोयवा रीख नारद आयो-धुआं लेयवा काज माहे सधायो
करे खपरं शालीया कतीयांणी-आवी जेखणी पंखणी उडयाणी.
- (४३) एका अछरे दोहीया रथ आणे-वीराजी वरां काजहुरां वीमांणे
इखेवा सुरां क्रोड तेथीस आया-नीरखे ग्रहां राओ चखेन धाया.
- (४४) सारीखे सुरे असुरे फोज सजे-सांमा सुरमे पाय दीघा सकजे
पठांण इलला इलला पयंपे-जयो हिंदुए रांमजेरांम जंये.
- (४५) बने उकळे थाट सुरा वहसे-नगरा धुवे राग संधुनीहसे
अवळे झले रांणरा भेंच आया-वखांणे पठांणे केवांणे वधाया.
- (४६) मुंगले छीले हींदुए लोह मेळ्या-भुजळे आफळे कीया अंगभेळा
वडे हेक सुरा वाढाली वहंते-करंता भुजे हेक भाराथ कुंते.
- (४७) झटकां हुळां सावळां मांहीझंपे-चाळां हेक झाले प्रतीमाल चंपे
जळे आग भेळा धखे रायजादा-मोखे जमडादां ग्रहे मीरजादा
- (४८) ओरेवा जुधे अंगसुरा अभंगा-पडे उपरे जांण होळी पतंगा
जुढंता दळे जंघ हेकां जुआंणो-फटे पांण हेकां वहंतां केवांणां.
- (४९) लोहे छाकाया अंग हेका लडके-दडा सारखा सीस हेकां दडके
असंधी कटे कंध हेकां अयारां-धके धुवके हेक पाहाड धारां.
- (५०) तुरां पाखरां वाखरां तुंडवुटे-फरां सुंसरा तीर चोधार फुटे
चोरी चाल हिंदु चडे रंभ चाहे-मीले हुरहे वे महा जुधमांहे.
- (५१) हाथु के धके जुध कीयो हठाले-स्के चाहुवाणे अने चमराळे
सारे आफळे कोट झाले सपांणो-रोद्रां आगळे मांण मेले न रांणो.

- (५२) अकारो कीयो मुंगले जुध आगा-लडंता थराद्रा असमान लागा उलीना दीए घाव सांमा एवाकी-यडे आथडे मुंगले फोज थाकी.
- (५३) बडा उवरा एम आगे वेहारी-थाटां साहरां भीर दे वारधारी बीजा पीर भाजे नहीं वांक बीजे-लडे वावरो कोट तेहीज लीजे.
- (५४) वेहारां शेलारां बडा चाडवाने-माझी मारका साह ओरंगमाने दुजो खानजादां फतेखान दीधो-कळो कोरवे पांडवे जेम कीधो.
- (५५) रुके आफळो शाह ओरंगरीझे-कीयो रांम लंकां अशो जुध कीजे जाळोरां खंधारां जोधारां जीकारे-विगता फतेखान दोया विकारे.
- (५६) खळां बीजळां देयवा झाटखारी वधारे दळां हुंत आगे वेहारी करे उजळो जुध हुंतां केवाणो-चलावे हीए आवीयो चाहुआणो.
- (५७) जाळोरा शीरे मांडीया तुंग जाडा-मुगलां तणा भांजशे अंगमाडा वडे हके हेकां भडां हुंत वागे-खरी आग जागांवशे आजखागे.
- (५८) भडे मारके हाट बाजार भेळे-माझी आवीया माझीए लोह मेळे झीलंता करंता हुआ आगझाळा-भला आवीया शांगणा धुंणी भाला.
- (५९) सकजा वेहारी थराद्रां सत्रांणा-माझी मारका आवओळे मंडांणा उभेसेन सेंधे मुहे चाली आया-वीकसे हसे खाग सुरे वजाया.
- (६०) हाकां चाडता हेक हेकां हठाळा-रुद्राळा अने वाजीया रावताळा वडा सैद हासम हामीद बंका-लडे लेयवा जेम सामंत लंका.
- (६१) इशो खुंदमीरां कीयो जुध आगे-जुडे पीरजादा करामात जागे भलोजी फतेखानरे खानभाई-सत्रांभांजवा जुद्ध हेतो सवाई.
- (६२) करे आपरो साथ आगे करारो-आंणी मेळीयो सार धारां अकारो सत्रां मोखतो हाथ सलेम सुतं-सोहेतेल संकुरीयो सावरतं.

- (६३) खळांखानजी खेरीया मारी खागे-लढंते वेहारी असमान लागे
मुंदाउत सेरे कीयो जुद्ध साको-थाटां देयतो झाट खागेनथाको.
- (६४) हणुं जेम लागे करे वीर हाकां-चकाचुर कीधा अरीचाढचाक
पठांणे घणो दोलते चाड पांणी-अरी उपरे तेगझेरे उवांणी.
- (६५) जीसोघीर पंडीर भमरेज जायो-छोगाळो पवाडे पवाडे अछायो
आझाळो अहमंद आगे अयारां-मुंदा उत उढाढतो रीठ सारां.
- (६६) सपुत्रां श्रीरे सांहुवो रुप साथां-हीए पुरतो हाम केवांण हाथां
झीले वाप वेटे खगां प्राण झाडे-पगां आमले भींच उमंट पाडे.
- (६७) वदे वेरीयां घाव वाहे वहाडे-पुजे जीवतां संभ जीतें पवाडे
झुझारां वचें वाजीयुं खाग झाटां-नांखे उपरे अंग थाटां नीराटां.
- (६८) जुडे बाळुवो सामरी चाड जाणे-वहोरी वरी हुर वेडो वेमाणे
हठाळावढाळा उजाळा हेतांणी-सारां साहेराखे पखां साहवाणी.
- (६९) खळांपींजरे खानरा हुव खागे-जीसो होमीए घत आतश जागे
वहसे अरी होते लुंथ बथ्यां-हाथां दोअ साजे उभे आठ हथां.
- (७०) वळीकुं तीकांकोळीए जुद्ध वेळा-भुजावे भुजाडंड आकाश भेळा
करेताजनो जुद्ध कुंते केवाणे-जोडे आपरा वंधवां सीह जागे.
- (७१) लोहाणी घणा केवीयां आभ लागे-खडाका झडाकालीए जुद्धखागे
मीयांरा व्रणे भींच भाराय माते-ताते राजते वाजीया लोहताते.
- (७२) वधे खान सावत जुव्यो वेहारी-खुदाउत केवी हरांवार खारी
भुजां भेमरां उपरे खाग भांजे-मरदां जुवाणा घणा माणमांजे.
- (७३) हाकोटे अरी हेवते घाट हाकां-सेरावत जुजुवटे कीध साकां
भडेभींच भाराय बुढो भजाळो-अतारां सेलारां वेहारां उजाळो.

॥७४॥ प्रखां आपरां चाढवां जुद्ध पाणी-मंडांणो शीरे माझीओ सुगलांणी
॥७५॥ नां प्रडे जुद्ध वेहारी मीरां वखांणो-जोडे वाजी मांनाहरो वाघजाणो.

॥७५॥ खरी खांण दाखी अलाउलखागे जुद्धे केसरो थाहूखांण ज्ञाणे
॥७६॥ वदेखान आलम धाप वेहारी-दळां दोखीयां जुद्ध मोखे दोधारी.

॥७६॥ जमे ह्यार मीरां हरा जुध एहा-जुद्धे सोळो सामंत संस्रम छेहा
॥७७॥ मालुखान सेलार मेवार माझी-प्रथीखान दरीयात जुं लाज माझी.

॥७७॥ बडाभीमा महमंदरा जुद्ध वेलां खेलेखागा डोढे हके सिम खेला
॥७८॥ जीसो भेम आराथ सलेम जायो दुधखती गदा उछे दो कोप धायो.

॥७८॥ इसो ओपीयो खान ताजो अखांडे उचंडे मचंडी वियंडा उपाडे
॥७९॥ गजुद्धतां अमीखान सुसार जोडे-वीरीने अवलां कचलां वीहोडे.

॥७९॥ जाळोरातणी रीत संग्राम जाणो उवांणी खगे वाजिया अशुभीणी
॥८०॥ जुद्धो जोध जमालरो साथ जाडे अरो उपर साहबो लाह आडे.

॥८०॥ बडा वीर वीराध एहा वेहारी-खगे सोम आगे लंडे वार खोरी
॥८१॥ गदळां आगळे खान दाउद दीठा पुरो भिम पाठीण लोहे पयडो.

॥८१॥ जिसो जुद्ध अहमंद मोहमंद जाणे पछांडे सर्वा जमस्त गान पाणे
॥८२॥ सीका बघे सवाज बहादर सकहि गोरी मजधाटे करिगज गाह.

॥८२॥ बळा किम दाख्यो ब्यहु वाप वेटे छोर्गीळो घणत राखिया जुद्ध छेडे
॥८३॥ गार्गीटां भुजे केसरो भीम भेळा बडा तुवरी जम संग्राम वेळा.

॥८३॥ एसो नाहरो शूरवीरां अखाडे मंडां भीमरां हाथियां ज्यु ममाडे
॥८४॥ अजणी आउगो सोहीए साम आगे लहेशुरा आछु हरी आभ लागे.

॥८४॥ वाघेलो पहलो विध लोहवाहां दीप धाव रसेवडो ह्या दुवाहां
॥८५॥ राठोडां सही सुंदरो रुफाराखे दळां दोखीयां हांभुभाराथ दाखे.

- (८५) मढारूप राघो वढा जोरभायी-सराहे वने साथ भाराथ साथी
सजेकुंत कंठीर कचरु सनढे-दळां दोखीयां दोलतो खांन ढढे.
- (८६) वढेवीर वायस वे चोह वाहां-सझुझा वीने फोज देखे सराहां
कवीरे अमी दुसरो जुद्ध कीधो-पता जेम साले पवाढे प्रसीद्धो.
- (८७) साथां मांही माझी मीयांजी शेघाळो-भंढे मूर मनसुर नायक भुजाळो
फरीदे गपंदां जीही मुंदफेरे-झाटां देयतो दोखीयां खाग झेरे.
- (८८) पीरा उत राजत सारां पहेलो-ग्रहे भार भाराथ माझी गहेलो
हसारां जसा दोय हेतु हठाळा-वढा बांधळा भेंच दीवाणवाळा.
- (८९) अढावीड असरपरो सांम आगे-लोहांले अल्लु दुसरो आभलागे
चावो केसरो केसरी सांध छुटो-जाळोरो खळे मंगळे जाय जुढो.
- (९०) मळेघाए मीरां तणो जुद्धमांहे-वढे मूरसांमो महाखाग वाहे
खुदो सांमआगे अयारे खंधारे-धढे पाव देतो शीले फुलधारे.
- (९१) हेतुरो भढेवा वीरांचाढहीकां-सरेवाढीयां काढीयां केसरीकां
भलो वाजीयोथाहरु तात भेलो-खुदा उत होळी रमे जेम खेळो.
- (९२) सझुझा उमे चार मेवार संधी-अरीयां उंधे कांध भाजे असंधी
जुढे जोध आ खुब सेरोजढाळो-ध्रवंता अणीधारमोजे घढाळो.
- (९३) खांडेराव दीवाणरीचाड खागे-आझाळे दढा कीध भाराथ आगे
मंदोरी सुरताण महमंद माझी-पणेराव रांणा तरवार माझी.
- (९४) सदा सांम आगे समो भृम साले-भढे भेंच डोसा तणो जुधभाले
शीगे साहुओ जुद्ध सुरेसकजे-अलीरो भुजे खाग आयो उछजे.
- (९५) पुंचाढे वढां सोहचाढे प्रमारां-वढो कांध भाराथ आगे वेहारां
हुंढाढो फतो वाजीयो फुलधारां-आगेखांन रायवधाए अपारां.

- (९६) पाहाडो झीले आवीयो भेच पुरो-खळां सांम आगेदळां भांजखुरो
भुजे खांन सावत आगे भीडंतो-घणा रांणरा भेंच घाए घडंतो.
- (९७) जाळोरा थराद्रा छडाळा जुडंता-रोहाळा वहसे घणे रोसरता
धाराळा दीए घाव सेलां धमोडा-जरदां मरदानी जोडे सजोडा.
- (९८) जाळोरी चक्रा वोह कीधो जवांणे-उछीने छडाळे केवांणे उवांणे
फतेखानरा भेच माथे फरकां-हुआ सींघ रुपी करे वीर हकां.
- (९९) आपोणां वचेलोह जाडे अकारे-चलावे फतेखांन आयो चकारे .
अरी उपरे काळ जांणे अछायो-आकारी ठमातो फतेखांन आयो.
- (१००) तुरी माडरांगां भुजे खाग तोळे-वेहारी वडे जुध पेठो वरोळे
वेहारी छछोहा अरीघाव वाहे-साहेरथ सुरज पेखे सराहे.
- (१०१) कडाळा धाराळा कडके-वसंधी असंधी कंधाळा वडके
वीकटे सुभटे चटा बंध वगे-लटके कटके धके आभलगे.
- (१०२) चोधारां जोधारां अयारां चसके-करदां जरदां मरदां कसके
झरतां सरतां अणीसेल झोका-सलके तलके छके धार सोका.
- (१०३) पयाळा वाढाळा पायंता पीयंता-लोडंता ओडंता लढेलाल रता
जाळोरा सप्रांण वेहारां जुवांणो-वावेवा वखाणो राणो चाहुवांणो.
- (१०४) कसीसा कवांणां बराजोर वांणां-आ छटे केवांणे करगे उवांणां
सजोडा संधाणां वडेके वंधाणां-जुडे जमरांणा करे धमसाणां.
- (१०५) वडंता वेमांणो उडे आसमाणां-संपेखेसमांणां सुरां आसुराणां
पणे धन पांणां लोहांणी पठांणां-कटे काफरांणां हटे हींद वांणां.
- (१०६) सकजा सेलारां वीगता वेहारां-खळां खगधारां उथपे अपारां
जुडंता जुधारां वाढाळां वेहारां-वहेवार वारां सहेवप सारां.

દિવાન ફીરોઝખાને થરાદ ઉપર ચડાઈ કરી તેને હત્યું હતું. ફીરોઝખાનના

થરાદ ઉપર ચડાઈ.

લશ્કરે વાવ પરગણામાં પેસી લૂટફાટ કરેલ,

તેથી વાવના રાણા પચાણુજીના દિકરા

વજેરાજે ગુસ્સે થઈ પોતાના પિતાને કહ્યું કે દિવાન ફીરોઝખાન થરાદમાં રહી આપણને પગલે છે માટે લડાઈ કરી તેમને અટકાવવા જોઈએ. રાણા પચાણુજી ડાહ્યા અને અનુભવી હતા. તે જણતો હતો કે ફીરોઝખાન સાથે લડાઈમાં ઉતરવાથી વાવને નુકશાન પહોંચશે; તેથી તેમ ન કરવાને તેણે વજેરાજને સમજાવ્યો; પરંતુ વજેરાજે માન્યું નહિ. સાંઝા અને વજા નામના બે આગેવાન લડવૈયા સાથે લશ્કર લઈને તે થરાદ ઉપર ચઢી આવ્યો. ફીરોઝખાને તેમનો પરાજય થયો. આ હારથી રાણા પચાણુ નજરાણું આપી ફીરોઝખાનને નમી પડ્યો. થરાદની ચડાઈમાં કુંવર કરીમદાદખાન અને ફતેહખાન તેમના પિતાની સાથે હતા. થરાદનો કળજો કેટલો વખત ફીરોઝખાન પાસે રહ્યો તે જણાયું નથી.

ઇ. સ. ૧૭૧૪ માં ફરોઝશીયર બાદશાહે દ્વાઉદખાન પન્નીને “ હકૂત

ગુજરાતના સુબા તરીકે ફીરોઝખાને હજારી ” (માત હજારી) અમીરોની કામ કરવું. પાંચરીમાં દાખલ કરી ગુજરાતનો સુબા નીમી અમદાવાદ મોકલ્યો. કેટલાક વખત

પછી દ્વાઉદખાનને પાછો બોલાવી લેવામાં આવ્યાથી બીજા સુબા નીમાય ત્યાં સુધી અમદાવાદનો સુબાગીરીનું કામ દિવાન ફીરોઝખાનને સોંપવા ઇ. સ. ૧૭૧૫ માં બાદશાહી ફરમાન થયું. દિવાન ફીરોઝખાને ગુજરાતના સુબા તરીકે ઘણી હોંશીઆરી અને ઈમાનદારીથી કામ કર્યું. તેમના પછી જોધપુર મહારાજા અહમદસીદ રાઠોડ અમદાવાદના સુબા નીમાયા. (જુઓ વાંટસનનો ગુજરાતનો ઇતિહાસ.)

દિવાન ફીરોઝખાનના રાજ્ય અમલમાં સુમનોની ફરીયાદથી દિલ્હીના

સુબા જેફરનો ફરીયાદનો બનાવ. બાદશાહ તરફથી લશ્કર આવેલ અને તે

લશ્કર સાથે લડવાનું કામ દિવાન ફીરોઝ

ખાનની વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે કુંવર કરીમદાદખાનને સોંપિલું, તેથી તે બનાવ અંગે દિવાન કરીમદાદખાનના રાજ્ય અમલમાં મૂકીએ છીએ.

ફીરોઝખાને કાકોસી, અને કાકેરજ જીતી ત્યાંના જાગીરદારોપાસેથી નજરાણું

ફીરોઝખાનની વધુ જીતો

લીધું હતું. સેલર પાદરના શેરાણી પકાણા સાથે તેમણે લડાઈ કરીને આજમખાન નામના

આગેવાન પઠાણને મારી નજરાણું વસુલ કર્યું હતું. વળી તેમણે કીડાતર, રોહ, ડાલેલા ધાનેરા, ત્રીશી, ચોવીશી,† મલાંણા, સુરભાખરી વગેરે મુલક જીતી, રાજ્યનો વધારો કર્યો હતો.

દિવાન ફીરોઝખાનના કારભારી માલજી મહેતા બુદ્ધિશાળી, સમયસૂચક
માલજી મહેતા. મુતસદ્દી હતા. તેમણે દૂર અંદેશી વાપરી
જેઘપુરના મહારાજા અજીતસીંહ અને દિવાન

ફીરોઝખાન વચ્ચે ગાઠ મેત્રી કરાવી હતી.

મરજુ. દિવાન ફીરોઝખાન ઇ. સ. ૧૭૧૯ માં સ્વર્ગવાસી થયા.

ફીરોઝખાનને ફારસી તથા હિંદી ભાષાનું જ્ઞાન તેમના પિતા
કુમાલખાને સારા શિક્ષકો રાખી આપ્યું
લક્ષણ. હતું.

દિવાન ફીરોઝખાને પોતાનો રાજ્ય કારભાર હોંશીઆરીથી ચલાવ્યો હતો. તેઓ બહાદુર અને શૂરવીર હતા. હકદાર પીરખાનને ભૂલ થાપ દઈ તેમણે પોતાના નામની સનદ બાદશાહની હજુરમાંથી મેળવી લીધી એ તેમનું ચાતુર્ય અને રાજ્યદારી કુનેહ બતાવે છે. પીરખાન અને તેમની વચ્ચેના આપસના ઝગડામાં તેમનું તથા તેમના મુતસદ્દીઓનું ચિત્ત એટલું બધું ગુંથાયું હતું કે જલોરના બદલામાં બીજી જગીર આપવાને ઔરંગઝેબ બાદશાહે કુમાલખાનને જે વચન આપ્યું હતું તેનો તેઓ પણ લાભ લઈ શક્યા નહિ. ભાવી પ્રબળ છે ! મનુષ્યના નસીબમાં જેટલું નિર્માણ થયેલું છે તેટલું જ તેને મળે છે.

† ધાનેરા, ત્રીશી, ચોવીશી, રોહ, ડાલેલા, સુરભાખરી, મલાંણા, કીડાતર અને સેબર પાદરનો મુલક દિવાન ફતેહખાન પહેલાએ અને દિવાન ફીરોઝખાન બીજાએ જીતી તેમની પાસેથી નજરાણું વસુલ કર્યું હતું. ત્યાર પછી તેજ મુલક દિવાન બહાદુરખાને જીતી પાલણપુર રાજ્ય સાથે જોડી દીધો હતો.

दिवान द्विरोजभान (जीन).

॥ छंदवि अक्षरी. ॥

परथम तुज समरां गुणपति,

मागां पासे वचन उकति;

माता गवरी पिता महेश्वर,

देवतीको समरां लंबोदर.

लुली सरसती पाय लागीं,

माता पासे वचन वित-मागीं;

वचने, तोयण, दिवाण, वाखाण,

प्रजा सोही, हिंदुवां पाठाण.

पीरोजो हिंदुए पाठाण,

जिवदल हरो अरक जीम/जिणि

जवदल धरं वाखाणं जंयी,

क्यावर माही प्रथवीसर कया.

ईसपे मलेके धनो अली अंतर

गढ खाटीयो भलो सोनागर,

दंडीपते सोही खाण सेवाही,

गोज कता अरीओ दळ माही.

राजा राणां रे वच रहीयो,

यही वांकी जाणे संघ थहीयो;

दिन तेणी फेर जीणि दोवाइ,

वळी वेहारां लाज वधाइ.

५

तण इसपरे हसन तबीजे,

वळते, श्रोण लले श्रोण श्रीजे.

आजीवो वेहरि अर्जकळ,

खामे हसणी कताए जोत्याखळ.

जोरावर खग त्यागे जवदल,
हुवो सुरधरा मांहे हींसल;
कवि पातांरो पाळ कहीजे,
दाने मोज जीयां लख दीजे.

७

सेलारो ते हुंत सवाइ,
क्यावर खगे न पुगे कोइ;
भलो बुढण सेलार समो भ्रम,
कुळ ओपम कहीये मोटो क्रम.

८

अली मांझली अखीआत ओवारी,
त्याग अने सोहे तरवारी;
क्यावर वळी जवदल कहाणे,
तुंग त्रिशंग कसो सुलताणे.

९

अली शेर उसम अणंकळ,
पीर खोरम लीया जस प्रयळ;
मीरखान महमंद सो माजी,
पतशाहां वच ते गज प्राप्ती.

१०

हमीरां ओपम सहीये हेतो,
जुग उनमांन जजीठल जेतो;
हेतारे पंच पुत्र हठीमल,
अरि साझण गढ कोटां उथल.

११

गजण दखण जुध एम वहे गज,
सुलताणे कहीयो ए शकज;
शाह तणे छली गजण मुंढाळो,
भाग्या दखणी याट भुजाळो.

१२

खोरमखान वदीयो गढ खागे,
भसतें गयो अरीयां थट भागे;
मलेकखान झुझार व्रभे मण,
कीधा थाट वलोचां कण कण. १३

गुंण खांनडरा जो कोइ गावे,
पवाढां तें पार न पावे;
खान पीरोज समो भ्रम खानड,
भारथ अबढळो भाजै भड, १४

शाह तणां दोखीयां घणां सल,
हुओ गुजराते फोजे हरवल;
पीरोजो आयो पालणपर,
उग्यो घणो कोळीयां तणे उर, १५

गुंजो खान हुओ कली मंडण,
दोखीयां घणां खगां वली डंडण;
शाह रीझ पाटणं समापे,
कोळी सर कीधा खग कापे. १६

सोही अर खान सलेम सवाइ,
पाटोघर जीण लाज उपाइ;
कुपासुं जुघ पाघर कीधो,
शाहां लगे वढो व्रद सीधो. १७

सुत सलेम फतो कही सघर,
झीलीयो भुजे वेहारां जुंसर;
गुंजा पाट कमाल मणी जे,
दाने क्रन विक्रम व्रद दीजे. १८

कमो कलिजुग दाता केसो,
जस सोनगरा लाखा जेसो;
कमे देया केकाण कवंदां,
सुजस तके पुगो सामंदां.

१९

संपे कमुअल लाख सपातां,
अली मांझली राखे अखीआतां;
कमे कुरशो, कण कण कीघो,
लोहां बळी लोहीआणो लीघो.

२०

कमा तणे घेर दोलत केसी,
जोवतां इंद पदवी जेसी;
कमा घरणी मानां कुळवंती,
सीता, कुंता, अरु धुपती.

२१

धम मानां मातारो घनो,
ओदर जीण पीरोजो उपनो;
काश्यप घर जाणीयो सहसकर,
पीरोजो जायो पाटोघर.

२२

घाय साहेली देण वधाइ,
वाजंत्र पेहली थाळ बजाइ;
थाळ सुंणे त्रंवाळ रुढाया,
कळावंत पंच शवद सुरगाया.

२३

कांसी वाज बजे कुरनाळां,
तसी सरणाई दोल त्रंवाळां;
घणो हुओ ओछाह घोघर,
पात्र अखाढां मंढे इणपर.

२४

सुतन पिताए श्रवणे सांभळी,
बढे भूषे आणंद कीयो वळी;
वंदणाने मोजां वगसीजे,
कुंवर आय ओछाह करीजे. २५

वधाइयां दही तेण दन वळीया,
मोह मांगेया तसा धन मळीया;
कुडुंब सुवारखी आवी दये कर,
कुंवर जनमीयो कमा तणे घर. २६

जाय बोलावो पंडित जोपी,
रति पुछां सो केहडोक होसी;
एम केहतो एहडो विम आयो,
पेहलो द्रव दे पछे पुछायो. २७

कुंवर आवीयो मुहरत केशो,
जनम राम दशरथ घर जेशो;
देखे पंडित कागदमें दीसे,
सवंत सरतमें साल चौबीसे. २८

जेठ मास पख चंद्र सोहाइ,
पळ शुभ घडी बखत हृद पाइ;
नखत्र ओतरा फालगुन नीको,
जनम समये वळ नवे सहीको. २९

त्रख संक्रांती तसी वांचीजे,
जोग बज्र बळ असो जपीजे;
राशि चंद्रमा जोये अखर,
नाम दीयो पीरोज व्रमेनरः ३०

नर मस्तके लावीयो नक्षत्र,
छाक वंवाळ धारसे शिरछत्र;
प्रश्न नवे ग्रह अशा पणीजे,
जोग नखत्र तथ उत्तम जपीजे. ३१

राशि चंद्र बयो वोह रुडो,
कहे पंडत शो न पडे कुडो;
करता हुकमे लखीयो कागळ,
आइ बरस शो द्रव अणंकळ. ३२

सामुद्रगमें जसी सुंणीजे,
पाये पदमह रेख पणी जे;
उरध रेख तेहडी कर एके,
विसवा हुते चटी वीसेके. ३३

अंगुठे विसवे जव एशो.
जोचंतां ऋण तणे कर भेशो;
जीवी अनंत शो चक्र जोपे,
एक हथेळी वचें तल ओपे. ३४

नेण मांही रवि किरण निरख्खी,
प्रपण जळे तणी पंडत परख्खी;
नयण, पाण, मुख कुंवर निरख्खे,
हुओ अणंद शो मात हरख्खे. ३५

नव निध आवी घरे जनमतें,
वाघे दिन दिन तेज बधंतें;
रमतो देखी कुंवर शो रायं,
पिता मात आनंद ही पायं. ३६

एहटा वचन पीरोज उचारे,
मन हुंसे कागदे मंडाडे;
जीभ्या अकल महा शुद्ध दीसे,
भलो कुटुंब कहे कुंवर भणीसे. ३७

ताम पंडत आकुन तेढायो,
भूष मयम पारसी भणायो;
हद पदीयो पारसी हिंदुइ,
हुए कथ अगम सठल शो हुई. ३८

व्याकरण, पुराण अढार नवेही,
तुरत लहे चौदे वद तेही;
वेद चार, खट भाख तणी वध,
मोड लहे छत्रीस राग मध. ३९

घावन अक्षर फळा बहोतेर,
घणी समझण सदा वडे घर;
बंध रुपकां फारसी मुझे,
सार फौफ, पिंगल सब मुझे. ४०

वरस दसमे बीर विचक्षण,
सारीही वध लाग्यो समझण;
वळ भजे ग्रहा वस बारमें,
अशी खेडे भट बहो आंगमें. ४१

वगत看 वांघ जडे वांहाळो,
मुजावे खट व्रीश मुजाळो;
आ उध ग्रहीया भुजे अणंढर,
लारे लीधां बहोत लज्जकर. ४२

जुध करवा अरियां शरजावे,
लुंसे नेस वित बोह लावे;
वेरी जो कोई आवे बाहर,
धद छेटे त्हुं खाग भुजे घर.

४३

एकां पाडे एक उडाडे,
हकां बळी कोळीयां रमाडे;
यापे एकां एक उथप्पे,
करे जोर त्यांरा सर कप्पे.

४४

पीरोजे परभोम पजाइ,
वडां बेहारां लाज वधाइ;
पतशाहां लगवाका पुगा,
अरक जवदलरे घर उगा.

४५

वाप बेढो बे मनप बराबर,
करे मोहर औरंग दीयो कर;
वाप बराबर आप महाबळ,
हेमर खरा बराबर हुकळ.

४६

राउत शधर बराबर रख्खे,
पीरोजो नर खरा परख्खे;
भलो भलो पीरोजो भूपत,
सारे जगे कहो बोह शकज.

४७

पिता हुंत सवाइ पणीजे,
गुजर धरा कमाड गणीजे;
वाढी घरघर अंव तरोवर,
सायर जेहा सजळ सरोवर.

४८

पहोप चंपा, गुलाब पणीजे,
भोग लेयण वेहार भणीजे;
कमा घरे पाकीयो अणंकळ,
वेढो पाट पीरोज महावळ. .

४९

एम पीरोजो पाटे ओपे,
जाणे इंद्र इंद्रासण जोपे;
इंद्रपुरी पालणपुर आखां,
देव सभा वेहारी दाखां.

५०

गुण गांधव चारण गुण गावे,
सदा पात शो गीत सुणावे;
गज ऐरावत जेहडा गाजे,
घाज उंचाशा जशा विराजे.

५१

हुकळ भडां फेरीजे हेमर,
गोडी करे मदोमत गेमर;
वाजे नौवत निशदिन वाजा,
सदा भोगवे एम दिन साजा.

५२

एकां पटा परा उतारे,
वजेदारां दोपटा वघारे;
दोणा रजक वघारा दीजे,
लोह वजाड अरां घर लीजे.

५३

सपोह पीरोजो सांज सवारे,
वढण देयणरी वात विचारे;
आखे वचन वेहारी एहा,
कळह नहि शो ठाकर केहा.

५४

मळे कटक विकट राव मारु,
सार सजे सत्र भांजण सारु;
एराकी काछी चपळं अत,
साकुरां शिरस मांडजे साकत. ५५

चंचळे तेण वारगीर चढीया,
एते शाख साखेतं अढीया;
कटक कठठीया जाण उद्धकळ,
खळभळीया नरपति जीत्या खळ. ५६

दीधा टीला धाड दुसळे,
सवळ काकोशी भांज सहळे;
लुंसे नेस माल धन लीधा,
काकोशीयां एम शर कीधा. ५७

काकोशी भांजते केवांणे,
अरि पाय लागे असांणे;
सैंभरीया शेरांणी सारे,
महोर नांखीया सघळा मारे. ५८

आजमखान अजीत जेसा अरि,
सारे वाहे जका जण भरि;
डोटे फोज चडे उगे दि,
करे मेवासी जोर तीकैकी. ५९

रमे मोगडा जका धारन वन,
मावाड टेंवो सांक करे मन;
सत्र साहे हणीया सांभळीया,
मांण मुकी वारड तव मळीया. ६०

લાઠાં માંમે દામ જવ લીધા,
કળીયાગરે મેઢ તવ કીધા;
અળ અંટે ઢામીયાં ડગારે,
માર ટેલીયા તયાંકું મારે. ૬૧

મટેશરીયા જોર કરે મહ,
અન્ન મહે ન સેવે અનહ;
કેવાઢીયાંમેં एहढી કીધી,
લોહ વજાહ ધરા સવ લીધી. ૬૨

જોરાવર સુત્રે રળ જંગ,
મારીયા મલાંળા અળમંગ;
માઢી પગ સેવે મુઆતર,
ધળી તુંહીજ મુંજાદ કળોધર. ૬૩

રહસી તકો જ્યાં તું રાઠે,
ઢાંતીવાઢીયા અળ પર ઢાઠે;
મહથ, રાળપર નરુરે મારથ,
આગઢ થયા સહ સુંપે અથ. ૬૪

ત્રીશ ચોવીસ તળા માગ્યા તહ,
મારથ સુત્ર પીરોજ મહામહ;
ઢીસા થકે કરી કોપ ઢીવાંળે,
વીસ આકોલીયા માર કેવાળે. ૬૫

જહ કાઢીયા સો ધોલ તળી જહ,
મરળ દેઠી કોઢીયાં કળીયા મુહ;
વાઢી અને પીરોજ વાંઢાઢે,
કીયા નેસઢા ગરદ કીરળાઢે. ૬૬

नेस मुँडेठा उचंडी नख्खे,
मरदे लीयो जश लख्खां मुख्खे;
धर काकर सारी एम धुजे,
डावटीया अरि मुंजे दुजे.

६७

एक चले अखीआत ओवारे,
चडंग सजे दोडीया वेहारे;
सात देश एम लोपे सघळी,
वरग लीया हांकारा वाळी.

६८

मलेचारा मांण मरोडे,
सांढां लायो सात सजोडे;
देशोतां दोयजां लागो डर,
धुजे सुधो अरचद तणी धर

६९

नरपति अने गजपति नमाया,
दिवाण के उदमं दमाया;
नर पीरोजे उनथ नथ्थे,
शकजा लीया पीयारा सथ्थे.

७०

वांका भड पाधोर वीहारे,
धर धुजे सारी खग घारे;
पीरोजे के कीघ पवाडा,
जोरावरां उबेडे जाडा

७१

वाघ वाकरी न शके वारे,
एक टापीये एक उवारे:
जोर करे त्यां तोडे जाडा,
राजस असा पीरोज रचाडा.

७२

दश दशीयां देशोत घणा दूर,
पग सेवे आवे पालणपुर;
मोटो भाग त्यां नजरां मेळे,
पेकां सर सवेर उखेळे.

७३

ढोटे ढंढे करे बोह डाकर,
कोळी कोई न झाले काकर;
शक जामीयो अपार अळाशर,
अर घर छोट वास कर गीरचर.

७४

दुहा:—

करे राजस कणीयागरो, पर एवही पाठाण;
हेमर नर हुकळ हुए, जोरावर सब जान.

१

वाचे पंचायण वसे, पालणपर पीरोज;
राण अने दीवाणरे, वढण हुकम्पी वोज.

२

झांझर पीरोजो जगे, ए राखे अखीआत;
यां वेठां पांचे अखी, वढण तणी वधी वात.

३

एम पंचायण औचरे, वढां सुणतां वत्त;
कळह रीत चहवाण की, परी भाजवा परत्त.

४

कही वात पीरोज कथ, वधे आप वरीयांम;
पार्ठाणांसु पाधरे, मुत्रे नहि संग्राम

५

बोहस पंचायण बोलीयो, वात मुंणो दिवांण;
भागी वावीसी भडे, करवा वर केवांण

६

लोहां मुंगलां सुं लड्यो, चाळ बांध चहुवांण;
जडवो वकट जाळोरीया, टाखे इम दीवांण.

७

રોસ કરે પીરોજ સું, કહી પંચાયણ કય;
કુંળ મુગલ પાઠાંણ કુંળ, માંજું કર મારથ.

૮

મઢવો લઢવો માંજવો, હરી હમાંણે હથ;
અવ સથ મેઢે આવસાં, કહે કમા સુત કથ.

૯

સાથ સજે આયો સહી, વેહારી વઢવાર;
અમ પંચાયણ આસ્ત્રીયો, સુંળસે તકા સંસાર.

૧૦

સાંમઢ સેકાસું શકો, મકર હતો અભિમાન;
કાકે મો વાવે કીયો, જાંણે સકો જહાંન.

૧૧

વયણ વયણ આંટી વળી, રાંણ અને દીવાંણ;
સોનગરા, નાઢુલ સજે, કરી ધ્રવસેં કેકાંણ

૧૨

—:મોતીદામ છંદ:—

કરં ગ્રહ તામ ગ્રહે સેકેવાંણ,
વઢે વાય ડસસીયો દીવાંણ;
આયો ઘરે આપ તણે અળખંગ,
રાણા સુંય સુગ્રવીયો રણજંગ.

૧

અહમદાવાદ ઢીસા લગ અહ,
ન રાલેય રાણોય સુવાંય નેહ;
દીવાંણાંય કુલ તીયાં ધ્રવ દીધ,
લલેશો થરાદ મંગાવેય લીધ.

૨

લીયા હે થરાદ કહો લેં કેહ,
અળખંગ આયોય ઢીસેય અહ;
મુજાવણ રાજ થરાદ મૂપાલ,
વિદ્યાકીયા થાણા અને કોટવાલ.

૩

लोकां सह राजी, थया सो खलक,
 मंढाणोय थाणोय हुंस मलक;
 कोटवाल खळां करे सो केवांण,
 देशां वच फेरीय आंण दीवांण.

४.

मजा सो थराद् तणी सुख पाम,
 श्रीयावर दीध सोनागर इयाम;
 वावेचांय खटक मन वसीह,
 देखे अन्न कटक धोलेय दीह.

५

कहे एम कुटुंब कीध कुमत,
 आरोगेय वीख रेहे अमरत;
 अणभंग राण न जाणे आद,
 वेहारांय कोइ चढावेय वाद.

६

होंसे वीख कोइ पीसे करी हुंस,
 बांधे वाय जम मारे कुंण धुंस;
 कळी नांखी तुंवडी मांय कनक,
 आंणे दुध मांय नीचोवेय अक.

७

वेहारांय मुख कीयो जेह वाद,
 उमर लगे सो करसेय आद;
 मोडी खीटोर सीहां सो मलक,
 हुवे नत भळोय साथ हलक.

८

एके दिन मांहीय साथ एकार,
 वावेचांय शीश चढे सो वेहार;
 मरदेय जुध कीयो चत्र मास,
 सवेचेय सांभी कहे शाहवाश.

९

कहादीय कथ धुणे केवांण,
 रहे पग मांडेय हवेय रांण;
 रचेशाय वावेचां सुंय राढ,
 कमा उत लोकांय साथ कहाड. १०

दीवांणांय हुकम श्रीमुख दीध,
 कहे असवारीय त्यारीय कीध;
 असपत वाव वेढांढळ आद,
 यशो सह त्यार जाओ सो थराद. ११

कोटडीयां दुर कमाड करेह,
 वगतार सज्ज करो वेसेह;
 संधे जरा दीह सो एम सजोह,
 लगा लोहार सो मारण लोह. १२

जडे इम पाखर ने जीनशाळ,
 सुधा सजी कीध संभाळ संभाळ;
 जंघुराय नाळ संभाळ जोवंत,
 कुदी नेय कान वंदुक करंत. १३

लग्या कारीगररा छज लेय,
 सतांवीय गाढीय नाळ सजेय;
 तसोकर दारुय गोळीय त्यार,
 मुणी कथ तेह थरक संसार. १४

खरा खग नाम चडे खुरसाण,
 ओपी जेय सावळ पासेय आण;
 वळी जेम जेम हीता वध वध,
 आणे सज कीध छत्रास आउध. १५

पवंगांय सज्ज खोगीर पलाण,
करी जे रखत तैयार केकाण;
पाकेटांय उपर भार पलांण,
मांडे अणभांत कयो मंडांण.

१६

फरास गलंम कनात फेरंत,
ढेरा समीआंणाय काढ देखंत;
कसेसो फरास पाकेट कमाल,
सजी जेय तेम तसा सुंढाल.

१७

पालांणांय गज झाटकीयुं तयार,
अंबाडीय जेलीय बे अणपार;
नगारांय नोवत सज्ज नीशांण,
जोरावर होय तयार जुवांण.

१८

बेहेल्लोय फेर उंटी तणवार,
बेहारीण तेड सबे बजेदार;
नरंदेय ताम फेरसो नकीव,
तुरे चढीआय हुआ तरतीव.

१९

जंगं मांय झाटक मंडेय, जीण,
कही जय जाश अधिक करेण;
तसा उतंगंय तांणेह तंग,
पांडवेय कीध तैयार पवंग.

२०

नीरंदह पायेय भींच नीराट,
थहंवेय आबी हुवा एह याट;
दाखे उमराव खडा दरवार,
तहां सय शाम हुंवा तैयार.

२१

खवासांय तेड पीरोजेय खान,
सताबीय कीधोय तांम सनांन;
सवे अंग भूपत पंड समार,
अतलस पेर अजाव उदार. २२

अमुलख वुटीय मुल अपार,
वणे अंग जांमोय तेम बेहार;
चुंपें जरकसीय पाग चणाव,
आझाळेय शीश लइ ओषाव. २३

उभे होय पेच लीया अणभंग,
आभे तणवार अडे उतबंग;
फटारीय कम्मर पट्टेय कस,
कनकने नंगांय कामन कस. २४

बेहारीय मांगीय बेगाय बेग,
तेसी अंग वामेय बांधेय तेग;
सादो एम वच्चेय ओपेय शाम,
रहचण लंकाय चालेय राम. २५

आखां मुख एतोय तेज अपार,
बळे कुण मेट खमे त्रणवार;
दणीयर जेम दीपेय दीवांण,
जांणे दरजोधन मांण जुवांण. २६

खानां मुख दाखेय मीरांय खोर,
मंगायोय अस जेकंथ सजोर;
तबेलोय सारोय देख तयार,
हजारीय फेरवी खेंग हजार. २७

खासा सोय बाज तीयां मेंय लेख,
 सोयां मेंय वीस तुरी संपेख;
 विसांमांय पंच नीकालेय धाज,
 करे असवारीय सांम सकाज. २८

पांचां वीच एक अनोप पवंग,
 इसवर हाय उपनोय अंग;
 तेजी चपलास सहजस तौल,
 मलकांय साटेय एराय मोल. २९

तीके तणवार सजे दे तंग,
 रजी झाटरी सो पडछेय अंग;
 पलांणेय सोव्रन नंग अपार,
 वणी साकत तसी तण बार. ३०

तांणे तंग कीध तुरी तैयार,
 सराहेय देखेय रूप संसार;
 लगावेय मुख लगाम सोआण,
 कीधो एम पांडव त्यार केकाण. ३१

ढरंतोय छांह भरंतोय डांण,
 तसो कर हाजर सो तुरंगाण;
 पीरोजोय बाहर ताम पघार,
 सलांभीय कीधीय सब संसार. ३२

देखे असवारीय त्यार दीवांण,
 कळो मुख एम सो लाव केकांण;
 पाघडेय पाव देयंतांय पेख,
 वजे कनाळर वंवाळ वशेख. ३३

न फेरीय वाजीय इंद्र निशांण,
दाखे सह साथ चढे दीवांण;
चढंतोय आप त्रंवाळेय चोट,
कलीयल हुकळ माझळ कोट. ३४

चढे खडी चाव दीशा चतरंग,
प्रशणांय नेस हुये पडी भंग;
सपाइये वाजंत्र कान सुणंत,
हडचड भेळाय खेंग हुवंत. ३५

लोहांणीय चालेय फोजांय लोढ,
नीशां अर नेस छोडे गाम गोढ;
पणां एम उपडी हेमर पाय,
मरे भ्रग खग अमुंशेय मांय. ३६

दळां चल फटक रज्ज चलीह,
हमरीय बंध न सुंशेय दीह;
खगां पग एम जमी खुंदाय,
थडंवेय झंगर पाधर थाय. ३७

खडे दर कुच वेहार खंधार,
आयो पीरोज थराद अपार;
मांनो राव एम सजे मन मोट,
कीया एम डेराय माझळ कोट. ३८

हवे सही एम गया खळहार,
प्रजा मुख पांमी पीरोज पधार;
प्रधानांय तेढ कसो पीरोज,
सलांमीय लीजेय हंमेय सोज. ३९

मेले एम चीठीय सुं वरीयांम,
 देशां राय शब्ब मंगायाय दांम;
 कांठे सो यराद खत्रीय कहाय,
 पेश कसी आणेय लागेय पाय. ४०

गणी जय एवाय केताय गांम,
 दये पग आवी तको सह दांम;
 बोलंतोय पांचोय मोटाय बोल,
 तवे पीरोज सो देखांय तोल. ४१

जुआं चहुआण रचे रणजंग,
 पछें ह्यां पासे लेयां सो पवंग;
 संपाइए सव्य तेडे सरदार,
 दाखी कथ एह वच्चे दरबार. ४२

रांणा पंचायण साहे ग्रह रुक,
 आफळवो खागेय एम अबुक;
 कमा सुत सारांय एम कहंत,
 फौजां तत वावेय एह फरंत. ४३

जालोरीय साथ चढे जोधार,
 वावधर एम धुंसे बारवार;
 चढे सरदार बांधे नत चाळ,
 रांणा राय नेस लूटे चमराळ. ४४

प्रजानत आवी करे सो पोकार,
 वावधर मांही फरे सो वेहार;
 कण्यागर सांम सो वांह करंत,
 फौजां वच्च सो सुखपाळ फरंत. ४५

मुनीधर कीधीये धाट सखेड,
प्रजा जाय टीकीय वाव पाखेड;
पांचासुंय एम पाखे वीजपाळ,
करे आंय वेढ ग्रहे करमाळ. ४६

वेहारेय जोर पजाइय वाव,
आफळ सां खगेय पाधर आव;
पांचो इम दाखेय सांभळ पुत,
धरतीय पत्ति नहि तुंय धुत. ४७

जाळोरांय जुध करव्वोय जोय,
हारव्वोय कायर सोभंग होय;
करांतस पेस छेडे केवांण,
वसे जेम देश रीक्षेय दीवांण. ४८

मोटां सुंय वाद न कीजेय मुख,
सवे दुख लीधोय झाक्षेय मुख;
कहे एम कुंवर बात करुर,
पिता सुंय एम वधे ग्रह पुर. ४९

वेहारीय वाव फरे बारवार,
आपे सो थराद फरांसो एकार;
जांणां थेय तेथ पधारोय राज,
केवांणेय बाजी जोवां धर काज. ५०

वरज्जेय मुत रांणो लख बार,
विजायेय जुठाय राव वेहार;
पहेळोय माल प्रधान पछाड,
हुझार पंचास लीयां असी झाड. ५१

वढ हथ वीजेय फेरेय वेग,
 त्रणी छक भोरोल्ला वाहेय तेग;
 तीकोहीय चित न आवेय तुज,
 मोढो हव वेढ कहो के मुज. ५२

आखी जेय वातन मानीय एक,
 बिजे दळ भेळाय कीध वशेक;
 भेले तव वांभण देशाय मांय,
 तेसा एक वंश छत्रीय तेढाय. ५३

अधिकाय जेय खत्री एक एक,
 वावें होइ भेळाय साथ वशेक;
 आठसैं पयादाय सो असवार,
 सांगो न वीजोय बे सरदार. ५४

चढे सहीं साथ सजे चहुआण,
 कठढेय खत्रीय झाल केवाण;
 बीजारोय साथ थराद वहंत,
 कल्लकढ सुंण हुवा कह कंत. ५५

थरादेय सांभाय सेढेय थाट,
 नाढोळाय आवी फरेय नराट;
 वांभे एम थांणोय साथ वेवाइ,
 वाघां सुंय आंगसीया वाह वाह. ५६

शहरमें सारेय वात सुंणांण,
 चावा शराद फरे चहुआंण;
 कट्टकमें सुंणीये कांकळ काज,
 आव्या वावेचाय पाघर आज. ५७

जोरावर कानेय सांभळ जाण,
दावानळ जेम धखे दीवाण;
चढे एम क्रोध पीरोज सचोह,
हुताशन घत भेलो जेम सोह.

५८

बावेचांय उपर कोप वेहार,
जाणे दख रोळण वीर जोधार;
कीनोय अगस्त दधी शर क्रोध,
जुठ्यो जम कुंवर पाधर जोध.

५९

असी पर कोप पीरोज अभंग,
जुना जुध जेम मोडे रणजंग;
धढे चहुत्राणांय मंजण धार,
आह्चचेय ताम हकार तैयार.

६०

इयां शर आज चढा कीय आप,
केवाणांय मारी करां धढ काप;
आखे अणभांत पीरोज अभंग,
चढो साख साख वेहार सुचंग.

६१

कही सरदारांय यांराय कथ,
घने मळी सध्य लीयो मळवध;
वेहारीय हुकम देतांय बार,
तुरी नर ताम हुओ तैयार.

६२

पवंगांय झाटकी मंड पलांण,
एदांसो सताव लग्नांमांय आंण;
सरीनेय पाखर नांख सताव,
अघकोय जेण तुरी मॅय आव.

६३

सवा हेय तांम तयार सधीर,
वणीपाइ सारल तुं वर वीर;
वगत्तर बांध निशां वेय बाह,
बोजावेय टोप माये बाहबाह.

६४

दुधारीये बंधेय स्वाग दुरत्त,
गणां सो जोधार जोगंद्रांय गत्त;
लीयां भुज सावळ अंवर लाग,
आझालाय स्वाग झळकेय आग.

६५

वेदांदळ जेह वसव्वाय वीस,
तीये आजय सज्या खट ग्रीस;
हळव्बळ हुकळ हींस हुवास,
लळव्बळ छोडी जे असी लास.

६६

वेहारीय हुकमसुं वजेदार,
वळे कुंण कुंण चढे तीण वार;
माझी वेय कुंवर लोह मराट,
हाथुकेय बाज मजिहे थाट.

६७

करीमोय फतोय वे करणाल,
जोधार होकार चढे जम जाळ;
वेहारीये सव्व चढे तण वार,
शत्रांराय मार करे संघार.

६८

लोहांणीय साय सवाहेय लोह,
घहंसेय तांम लेवा खग बोह;
हेतांणीय तांम सवाहेय साय,
खढे गुंगलांणीय तेम सम्राय.

६९

एसा अबुआणीय काय ओनाड,
पणां शेरांणीये शत्र पछाड;
लोदीये पठांण चढे लंकाळ,
कही जेय जेय सदा खळ काळ. ७०

गोरी तीण वार चढे वड गात्र,
मनें अरथाट गणे त्रणमात्र,
तसा चढी तुंवर वेश तुरत,
दीवांणांय आगळ भेंच दुरत. ७१

वेतंडेय वेग चढे वांहाळ,
असंमर क्यावर जेय आझाळ,
कटके कटकडीय कमाड,
जके जुध सिंह उवेडेय जाड. ७२

मंडोरी संधीने परमार,
बहेलाय ताम चढे तणवार;
तंसा कमधज्ज चढे तडतांण,
चाबा तीम साथ सदा चहुआंण. ७३

चावढाय ताम ग्रहे चौधार,
बेहारांय साथ चढे जुधवार;
खुरेसीय साथ चढे खासखेल,
भलां चढी नायक पडेय भेल. ७४

जाळोरीय साथ सवे जोधार,
असां तंग तांण हुवा असवार;
हठाळांय ताम पीरोज होकार,
वढे जोळं केम सवे वाकार. ७५

सबे वारगीर सताव सवाय,
 धुना अँसी तांम छोडे घाय घाय;
 हुवो एम हुकळ हँस हुवाळ,
 चढंतांय वार खडे चमराळ.

७६

अधफड खँग उरवड अत्त,
 खडे एम उझडीयांणे यखत्त;
 वळे आधस वहेसो पवंग,
 लइ जीए वाग वधेसो लडंग.

७७

नीपटह खँग फड हड नास,
 वहंतांय ओझडसुं वर हास;
 धमहम घुघर पाखर घोर,
 संपेखे वाजी नीसांण सजोर.

७८

देखादेख ताम हुआ दळदोइ,
 हीन्दु कळी वांण रांमायण हुइ;
 वेहेरीय एम कहे वरवीर,
 धीरा नाहुळ बहोरण धीर.

७९

आया भुँइ झाझीये मांडा सआंण,
 जग चख नारद लाग्याय जांण;
 टीक्या चहुआंण आछटेय तेग,
 वेद्दारीयसेल उपाडीए वेग.

८०

धारे महंमद मने रणधीर,
 मुखे सद राजुने खुंनमीर;
 नरे अस नांख्याय एम नीराट,
 हेदवण खगांय प्रांण हेयाट.

८१

વેહારાંય ઝુજવ લાગાય વોમ,
ગાજે અતી સ્વેંગ પગાં સુંગોમ;
મેઢે તવર્મીંચ અણી મેવાર,
મઢે કર મુંઠી પઢે સ્વઢમાર. ૮૨

વઢે ગુંણ તીર મઢે જુધ વાર,
અપછર ઝુઢ મઢે અણપાર;
સુરાંનર તામ મઢે અવસાંણ,
મારથહ દેસ્વણ ટકેય માંણ. ૮૩

મઢે તેમ શંકર નારદ મુન,
આરાવેય સોર પીલેસો અગન;
મઢે ગ્રીધ જોગણી ત્યું રણમાંય,
અમેસ્વાંરપ મઢે સવ આંય. ૮૪

આરાવેય છુટેય ગાજે અરસ,
સીંધુ સરણાઈય વાજે સરસ;
તીસા તીણવાર છળંકેય તીર,
સનાહાંય છેદેય ભેદ શરીર. ૮૫

હુથકેય તામ સ્વરી હથનાઢ,
તલ છેય સાથ વીને તીણ તાઢ;
આરાવેય કેવર લોપે અભંગ,
વેહારેય મેઢાય કીધ વઢંગ. ૮૬

જોઈ નહ જેઢ કળીસો જોધાર,
વાહી જેય સેલ અને તરવાર;
વેહારીય પેસ અરી ઘઢ વીંચ,
હાથુકેય વાજી લઈ સ્વગ હીંચ. ૮૭

छडाळांय मारी कडाळांय छेद,
भडां राय एम धडां कुंतभेद;
सनाडांय उपर वाहेय सार,
अथाडांय उडे तांम अंगार. ८८

मारकाय सेल मेले मरडक,
कडापड वींथे हुए करडक;
चरां वीच पेहर कुंत अथाह,
हथे दोहुं खागे करे हयवाह. ८९

हुए दगदेर तुरी नरहथ,
लोहांय आछटी, उडे लथवथ;
खेड्यां सर झाट पडेय खडग,
नरां वप एम हुए नरलग. ९०

झाले पळवट काढे करझल,
मळे वपी हेक हेकां मतिमल.
जुडेसो वेहार वडा जमरुप,
भडे चहुआण पडे रण भूप. ९१

वावेचांय साथ अने वेहार,
उछीनाय घाव वाहे अणपार;
खडखड ढाल झळझळ खाग,
भडां जुघ तांम हुए दोय भाग. ९२

लढयड घाव करंत लढंत,
हडहड नारद ताम हसंत;
वडवड ताम पडे उतवांग,
तडकड आरण भड तुरग. ९३

सवकेय सार ध्रसकेय सेल,
उवकेय रत चले उझेल;
वहे खग झट नीपट वीकट,
कटकेय ताम पडे केपट. ९४

अडे खग चांम दीशा अशमान,
गुडे नाडुळ पडे वडगांन;
वाधे तीण वार सजोर वेहार,
आझाळाय सार वाहे अणपार. ९५

मरद मेवार अरां शर मार,
करे हुंकार ध्रपावेय धार;
भडां घढतार हुए भंभार,
आउधे खार खधायुं मार. ९६

जुडे जोधार वडा झुझार,
सोनागर सांम वदे संसार;
दळां वळ ताम वेंधे दीवांण;
हुए वेवे खंद पडे चहुआंण. ९७

दड दड तास पडे नाडुळ,
झडपड उपर ग्रीधांय झुळ;
रळतळ ताम पडे रुही राळ,
खळकेय जांण के भाद्रव खाल. ९८

कटे चहुआंण गुंहे कहेवांण,
भलो जुध भाखेय नारद भाण;
अपछर सुर वरे अणपार,
हीए उत्तपंग करे रुद्रहार. ९९

पंखी पल्लवर लीए भ्रखपुर,
 सुरनर नाग वदे जुध शूर;
 कळीजुग मांही रांमायण कीध,
 लोहे इण भांत जरी कोय लीध. १००

भाग्या चहुआंण करे भाराथ,
 हठीमल घन्य वेहारांय हाथ;
 खांगे मार कीया महा खळ खुट,
 कीया सह खत्रीय वालर कुट. १०१

वेजोगोय नासेय माझल वाव,
 मोटां चहुवांणांय लाज गमाव;
 वेहारांय ताम वधे जस बांन,
 जीत्यो जुध जांणैय सब जहान. १०२

जोरावर एम कीयो रणजंग,
 पंचायण पासें लीध पवंग;
 दाखीजेय तेग धनो दीवांण,
 मुकायोय रांण तणो जीणमांण. १०३

वेहारेय लीधाथ अस सवाइ,
 पंचायण रांण लगायोय पाइ;
 बडा कवि तुज करे वाखांण,
 तपे पीरोज घणो तड तांण. १०४

— — —
 कवित.

मांण रांण मेटीयो,
 लीयो केकांण खगे लड,

जोरावर जमराण,

भाग्या चहुआण इम भट्ठ,

१

दीन साजे दीवाण,

गीत पाठाण गवावे,

कमा सुतन कुळभाण,

भलो बेहार भणावे,

२

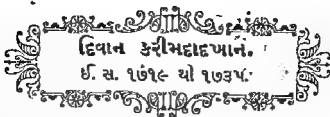
वाजते नगारे हद बेहद,

एम पालणपुर आचीयो,

पीरोजखांन बांहां प्रलंब,

घळे तरणी वाधाचीयो.

३

વાન ફિરોઝખાન ખીજ પાંચ દીકરા મુકી ઇ. સ. ૧૭૧૬ માં

દિવાન ફિરોઝખાન ખીજનું કુટુંબ. સ્વર્ગવાસી થયા, તેમાં

સાથી મોટા દીકરા

કરીમદાદખાન મરઘાંખાઇ નામની ગુણકાથી અવતરેલ હતો. પરજેલ્લી રાણીથી ફતેહખાન, ઉસ્માનખાન, હિંમતખાન અને બહાદુરખાન નામે ચાર દીકરા હતા. આ ચારમાં મોટા ફતેહખાન એક આંખે દેખતા નહોતા.

દિવાન ફિરોઝખાન ખીજએ ઢેહ છોડ્યો, તે વખતે પાંચ દીકરા પાસે હતા.

કરીમદાદખાનના હાથે ફતેહખાનનું મરણ. પલંગના એાશીકે સ્તંભને ટેકે દઇ ફતેહખાન અને પાંગતે કરીમદાદખાન બેઠા હતા.

ખીજ દીકરાઓ પલંગથી જરા છેટે બેઠા

હતા. તેઓ સર્વ દિલગીરીમાં ચૂપ હતા, અને દફન કાર્યની તૈયારીઓ વ્યાઘ્રી રહેલી હતી, એટલામાં ખજાનચી ખજાનાની કુંચીઓ લઇ આવ્યો. કરીમદાદખાન અને ફતેહખાન બેમાંથી કોને ખરા ગાદી વારસ ગણી કુંચીઓ સોંપવી, એને નિર્ણય મન સાથે ન થવાયો તેણે કુંચીઓનું છુમખું ગાળે લાંઘની વચ્ચે નાખ્યું. પરજેલ્લી રાણીથી અવતરેલ પાટવી દીકરા અને ગાદી વારસ હું છું, એમ માની ફતેહખાને હાથ લાગ્યા કરી કુંચીઓ ઉપાડી લીધી, કરીમદાદખાને વિચાર્યું કે આ કાંઈ કુંચીઓ જતો નથી, પણ રાજ્યગાદી જાય છે, તેથી તેમણે પોતાના વિશ્વાસુ પડાણનો સામે જોયું. કપાળે હાથ દઇ તે પહાણે ઇસારો કર્યો કે તમારા નમીબમાંથી ગાદી જાય છે, અને હજીએ ચેતો તો કંઈ મોડું થયું નથી. કરીમદાદખાન ઇસારો મમળ ગયા, અને કુંચીઓ લેનાર ફતેહખાન જે અશ્રુપાત કરતા દિલગીરીમાં બેઠા હતા તેમની અંધ આંખ તરફ જઈ તેમણે ફતેહખાનને એટલા જોરથી કટારી મારી, કે તે કટાર પેટ ફાડી સ્તંભમાં પેડી.

† કેટલાક એમ માને છે, કે આ બનાવ દિવાન ફિરોઝખાનની લાસને દફન કર્યા પછી પાને બાઇઓ દિલગીરીમાં મેળ હતા ત્યારે બન્યો હતો, પણ દફન કર્યા પહેલા આ બનાવ બન્યાનું વધારે સંભવિત છે.

* આ સ્તંભ સમ્યક્સીના બનાવખાનાના એક સ્તંભ મહાનમાં હતો.

दिवान करीमदाह्यान.

દિલ્હીના ખાદશાહ ફરોક્ષીયર પાસે ફરીયાદ કરવા ગયા. ખાદશાહતમાં અંધેર ચાલતું હોવાથી તેમજ પાયતખત દિલ્હીનો મામલો શુચવણ ભરેલો થઈ પડેલ હોવાથી આ બાબતની પૂર્ણ તપાસ થયા વિના મુમનોનીજ ફરીયાદના આધારે ફરોઝખાનને પાલણપુરની ગાદીથી દૂર કરવા, અને તેની સનદ રહીમયારખાનને આપવા ખાદશાહી ફરમાન થયું.

સનદ લઈને રહીમયારખાન મુમનોની સાથે અમદાવાદ આવ્યો; તે વખતે રહીમયારખાનનું અમદાવાદમાં આવડું શુજરાતના સુબા બેધપુરના મહારાજા અજીતસિંહ હતા. અજીતસિંહને ફરોઝખાન સાથે મેત્રી હોવાથી તેમણે ફરોઝખાનને બચાવવાને કોશીશ કરી. તેમણે રહીમયારખાનને ધમકી આપી, કહ્યું કે વિહારી પઠાણ મજબુત લડવૈયા છે, એટલે તમે તેમને હરાવી પાલણપુરનો કબજો કરી શકો એ મુશ્કેલ છે, માટે તમે અહીંથી પાછા ફરો જાઓ તો બહુ સારું. પણ રહીમયારખાને મહારાજાનું કહેવું માન્યું નહિ. તેણે જણાવ્યું કે ખાદશાહે પાલણપુરની સનદ મને આપી છે, માટે પાલણપુરનો કબજો ક્યાં વિના પછો ફરીશ નહિ. અજીતસિંહે રહીમયારખાનને જવા દીધો, પણ આગળથી આ બખર ફરોઝખાનને પહોંચાડી દીધી.

બીજી તરફ ફરોઝખાનના દિલ્હીમાં રહેતા વકીલોએ ઉપરના બનાવની ફરોઝખાનના વકીલોની સલાહ બખર પડતાંજ તરફથી પાલણપુરમાં ફરોઝખાનને બખર આપી, કે તમે આવનાર રહીમયારખાનને હરાવી હિંમત રાખી પાલણપુરનો કબજો છોડશો નહિ, કારણ કે અહીં એવું અંધેર છે, કે તે બાબત ફરી કોઈ હાથમાં લઈ તેને મદદ મોકલશે નહિ. વળી મહારાજા અજીતસિંહની મદદ હોવાથી ફરોઝખાનને બહુ હિંમત આવી, અને તેમણે રહીમયારખાન સાથે લડાઈ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો.

ફરોઝખાનની વૃદ્ધાવસ્થામાં ફરીમદદખાન ઉમર લાયક હોવાથી રાજ્યનું રહીમયારખાન સામે કસીમદાદ-કેટલુંક કામકાજ કરતા હતા. તે બહાદુર ખાનનું જન્મ અને હોંશીઆર હોવાથી ફરોઝખાને રહીમયારખાન સામે લડાઈ કરવાનું કામ તેમને સોંપ્યું હતું. રહીમયારખાન અમદાવાદથી રવાને થયો. માર્ગમાં ખેરાળુના બંદુકદાર લડવૈયાઓને નોકર રાખી લશ્કરી બળ તે વધારવા લાગ્યો. આ તરફ ફરોઝખાનના હુકમ મુજબ ફરોઝદાદખાને તૈયારી કરવા માંડી. તેમણે જાગીરદારો, કાષ્ટરડાઓ, મહેતાસીઓ વગેરે સર્વને ભેગા કરી મોટું લશ્કર બનાવ્યું. રહીમયારખાને મિલ્લપુર આવી પડાવ

નાખ્યો, ત્યારે કરીમદાદખાને પસવાદળ યુકામ કર્યો. ખન્ને લશ્કર સામ સામે આવી રહ્યાં. કરીમદાદખાને લશ્કરને પૌરસ ચડાવી કહ્યું કે ખરા ખોટાનું આજેજ પારખું છે. કેટલાક હલકા લોકો મારા જન્મ વિષે હલકી વાતો ઉડાવે છે, પણ પ્રસંગ વિના બોલવું નિર્વર્થક છે. હું કોણ છું, તે હવે તમને જણાઈ આવશે. આવાં અનેક શૂરાતનનાં વચનો બોલતાં કરીમદાદખાન આગળ વધ્યા. ખન્ને લશ્કર પસવાદળ અને સિદ્દપુર વચ્ચે સામસામાં આવ્યાં, અને લડાઈ બહુ જોરથી ચાલી. કરીમદાદખાનનો વિજય થયો, અને રહીમયારખાનનું લશ્કર હાર ખાઈ નાસવા લાગ્યું. કરીમદાદખાને શત્રુના લશ્કરની પાછળ પડી રહીમ-યારખાનને પોતાની તરવારથી કતલ કર્યો. ઇશ્વરે વહારે ચડી આવી, આવા વિષમ કાર્યમાં કરીમદાદખાનને કૃતેહ આપી, તેથી હલકી વાતો ફેલાવનારનાં મ્હોઠાં સદંતર બંધ થઈ ગયાં. આ જીતથી તેમની કોમમાં એવી ઉમદી છાપ પડી કે જાગીરદાર મહેરાણુ અદીખાન વિહારીએ પોતાની પુત્રીનું સગપણ કરીમદાદ-ખાન સાથે ત્યાંજ કરી દીધું. આ વિવાહથી મહેરાણુ કુટુંબ રાજ્યથાં વસીલા-વાળું થઈ પડ્યું. શત્રુને મારી વિજયપતાકા ઉડાડતા કુંવર કરીમદાદખાન પોતાના લશ્કર સાથે પાલણપુર આવી પહોંચ્યા.

દિવાન કરીમદાદખાનના વખતમાં મરેકાઓના જુલમ અને લૂટફાટથી
જુજરાતની વસ્તી દુર્દશામાં આવી ગઈ હતી.

કરીમખાદ ગામ વસાવવું.

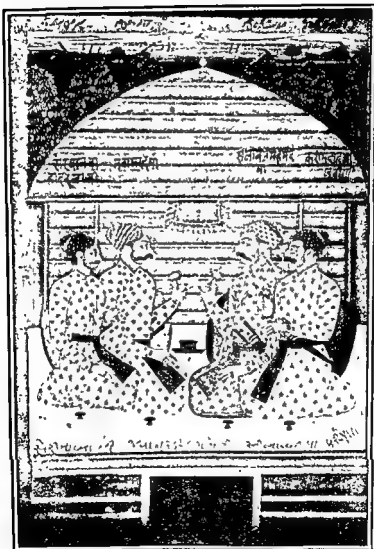
આ ત્રાસથી કંટાળી વડનગર, વિસનગર,

વિજાપુર વગેરે કેટલાક ગામના શાહુકારો તથા બ્રાહ્મણોએ પોતાના જનમાલ અને આખરૂ બચાવવા અર્થે કરીમદાદખાનનો આશ્રય લીધો. તેમણે આ ગભરાયેલી અને પીડાયેલી વસ્તીને ખુબ દિલાસો આપી પાલણપુરની પૂર્વે દસ માઈલ છેટે આવેલ પહાડોમાં તેમના માટે એક ગામ વસાવ્યું, જેનું નામ તેમના નામ ઉપરથી કરીમખાદ રાખવામાં આવ્યું. આ ગામ કેટલાક અરસા પછી વેરાન થઈ ગયું અને તેનું ખંડેર હાલ પણ દિવાન કરીમદાદખાનની ઉચ્ચ અને દયાળુ વર્તણૂકનું સ્મરણકરાવે છે. (જુઓ મીરાતે એહમદી.)

* કરીમખાદ વેરાન થવાનું એક કારણ એ હતું કે ત્યાં વસાવેલ લોકોને પહાડી હવા પાણી બીજકુલ માફક આવ્યાં નહિ, તેથી તેઓ તેને છોડી બીજે સ્થાને ગયા. વળી એમ પણ કહેવામાં આવે છે, કે તે લોકોની એક સ્ત્રી નરફ કરીમખાનના નોકરે દુષ્ટ નજરથી જોયું અને જુલમ શુન્યો, આથી તેમનામાં ખળભળાટ થયો. તેમણે આ વાતની ખબર દિવાન કરીમદાદખાનને પણ આપી; પરંતુ તે ખરી હકીકતથી અજાણ હોવાથી તેને કશું બંદોબસ્ત કરી શક્યા નહિ પરિણામ એ આવ્યું કે ત્યાં વસેલ લોકો ધીમે ધીમે તે ગામ છોડી બીજે જઈ વસ્યા.

મરેકાઓના જીલ્લામયો ગુજરાત પ્રાન્તને જાણવાના હેતુથી ગુજરાતના અમદાવાદના સુબા શેર ખુલ્લંદખાનનું સુબા શેર ખુલ્લંદખાને દિલ્હીના શહેનશાહની દિલ્હી શહેનશાહની સત્તા સામે થયું પરવાનગી વિના બાહરાવ પેશાના ભાઈ અને દિવાન કરીમદાદખાનની ચીમનાજી સાથે ગુજરાતની ચોથ આપવાની ચરતે સુલેહના કોલકરાર* કર્યા. આ તેની સ્વચ્છંદી વર્તણુકથી દિલ્હીનો શહેનશાહ મહમદશાહ બહુ ગુસ્સે થયો. તેણે શેર ખુલ્લંદખાનને ગુજરાતની સુબેદારીથી દૂર કરી તે જગ્યાએ જોધપુર મહારાજ અલેસિંહ રાઠોડને મોકલ્યા. મહારાજને ખાત્રી હતી કે શેર ખુલ્લંદખાન તામસી અને હઠીલા સ્વભાવનો છે, તેથી સામા થયા વિના તે અમદાવાદ છોડશે નહિ, માટે તે એક બળવાન લશ્કર લઈને ઈ. સ. ૧૭૩૦ માં અમદાવાદ આવવા નીકળ્યા. શેર ખુલ્લંદખાને પણ દિલ્હીનો અંધાધુંધીનો વખત જોઈ બાદશાહી હુકમનો અનાદર કરી અલેસિંહ મામે તેયારો કરવા માંડી. મહારાજ અલેસિંહ પાલણપુર નજીક આવી પહોંચ્યા, ત્યારે તેમની સાથે મદદ અર્થે અમદાવાદ જવાનો હુકમ દિવાન કરીમદાદખાનને દિલ્હીથી મળ્યો. તેઓ ચુનંદા લડવાનું લશ્કર લઈ મહાર જાના લશ્કરમાં સામીલ થયા, અને તેમને મહારાજ સાથે માયા અને પ્રીતિથી ભરપુર દબાવવાવાળી મુલાકાત થઈ. પછી જન્ને લશ્કરે અમદાવાદ તરફ કુચ ઠીધી. કરીમદાદખાને વિચાર્યું કે જો મારા લશ્કરનો પડાવ રાઠોડ લશ્કરના લેગો હશે તો અમદાવાદ પહોંચતાં પહેલાં નીચ ખટપટીયાઓ માહોમહિ અણગમે ઉત્પન્ન કરશે, તેથી પોતાના લશ્કરનો શુદ્ધો પડાવ નંખાવવા તેમણે મહારાજને સુકિતથી વાત કરી. ટોઢ રાજ્યસ્થાનમાં લખેલ છે કે " રાઠોડ લશ્કરે પાલણપુરની સરહદ ઓળંગીને પહેલો પડાવ સિદ્ધપુરની સરસ્વતી નદી કાઠિ નાંખ્યો. " ત્યાંથી મહારાજ અલેસિંહ એક ખેપીઆને પત્ર આપી અમદાવાદમાં શેર ખુલ્લંદખાન પાસે મોકલ્યો, અને તોપો, ખજનો પડતો મૂકી અમદાવાદ છોડી આદયા જવા કહાવ્યું. મહારાજના સંકેશને તેણે માન્ય કર્યો નહિ, અને સામે થવા તૈયાર થયો. રાઠોડ લશ્કરે અમદાવાદ ઉપર ચડાઈ કરવાને જલદીથી

* આ વખતે પિલાજી ગાયકવાડ, ડંચાજી કદમ, સીયાજી બાન્ડે, આણંદરાવ પવાર, ત્રિંબકરાવ દામોડે વગેરે મરેકા સરદારોના લશ્કરે ગુજરાતને પાલખાવ કરી મુશ્યુ હાથ તેઓ લૂંટાર કરી ખ ડણી લધરાવી જતા રહેતા ત્યારે ચીમનાજી આપાએ શેરખુલ્લંદખાન સાથે સુલેહના કોષ કરાર કર્યા, ત્યારે ત્રિંબકરાવ દામોડે ૩૫૦૦૦ દબર માણસોનું લશ્કર એકઠું કરી ચીમનાજીની સામે થયો. ડોહાઈ અને વડોદરા વચ્ચે જન્ને લડકરનો મુકાબલો થયો, અને ચીમનાજી આપાજીની મદદે બાહરાવ પેશાનું સૈન્ય દિલ્હીમાથી આવી પહોંચ્યાથી દામોડેની દાર થઈ તે શ વીરતાથી લડતાં મરાયો. કહે છે કે તેણે હાથી ઉપર બેઠો પોતાની ફોજ નાસતી જોઈ હાથીના ખેસે સાઠ નખાવી દીધી હતી.

અમદાવાદના ઘેરા વખતે દિવાન કરીમદાદખાનની
બીજા સરદારો સાથે મસ્લહત.

કુચ કરી, અને અમદાવાદ પહોંચતાંજ લડાઈ શરૂ થઈ. શેર ખુલ્લંદખાન શહેરના દરવાજા બંધ કરી અંદરથી લડવા લાગ્યો. મહારાજા અલેસિંહે વિચાર્યું, કે જો તે કિલ્લામાં ભરાઈ લડશે તો તેને હરાવવો મુશ્કેલ પડશે, તેથી તેમણે સર્વ લશ્કરી દુકડીઓના અમલદારોને બોલાવી તેને શી યુક્તિથી કિલ્લા બહાર કાઢવો તેની સલાહ પૂછી. સર્વાનુમતે તેના ઉપર એક પત્ર લખવાનો ઠરાવ થયો. આ પત્રમાં તેની બહાદુરીનાં બહુ વખાણ કરવામાં આવ્યાં અને કિલ્લામાં ભરાઈ લડવું એ તારા જેવા બહાદુરને લજ્જતરૂપદ છે, એવું જણાવવામાં આવ્યું. શેર ખુલ્લંદખાન બહાદુર પણ દુકં બુદ્ધિનો હોવાથી આ લખાણથી તે ઉશ્કેરાઈ ગયો, અને દરવાજા બોલાવી રાઠોડ લશ્કર સામે મેદાનમાં ઉતરી પડ્યો. ખુલ્લા મેદાનમાં શેર ખુલ્લંદખાનના પકાણુ લશ્કરને છતવું મુશ્કેલ જણાયાથી મહારાજા અલેસિંહે કરીમદાદખાનની સલાહ મુજબ પેથાપુરથી જથાબંધ બંદુકો* મગાવીને બંદુકદાર લશ્કરી દુકડીઓને સાબર-મતીની ખીલોમાંથી જ્યાંથી શેર ખુલ્લંદખાનને પસાર થવાનો સંભવ હતો ત્યાં પ્રથમથી છૂપી રીતે ગોઠવી રાખી. શેરખુલ્લંદખાન શહેર છોડી મેદાનમાં આગળ વધ્યો, ત્યારે પ્રથમ રચેલ યુક્તિ મુજબ કરીમદાદખાન અને મહારાજા અલેસિંહના ભાઈ વખતસિંહે ઘોડેસ્વાર લશ્કરના મોખરે રહી હુમલો કર્યો. શેર ખુલ્લંદખાન બહાદુરીથી હુમલો હડાવતો આગળ વધ્યો, ત્યારે બન્ને બાબુએ ગોઠવી રાખેલ રાઠોડ બંદુકદારોએ તેના ઉપર સખત મારો ચલાવ્યો. યુદ્ધ બહુ ઉચ્ચ થયું. રાઠોડો બહાદુરીથી લડ્યા. શેર ખુલ્લંદખાનની હાર થઈ, અને તે મહારાજા અલેસિંહના હાથમાં પકડાઈ ગયો. મહારાજાએ તેને કેદ કરી દિલ્હી બાદશાહની હાજુરમાં મોકલ્યો, અને પોતે વિજય પતાકા ઉડાવતા અમદાવાદમાં દાખલ થયા.

કરીમદાદખાન પાસે એક નામીઓ મનપસંદ બહેરીઓ† નામે ઘોડો હતો.

બહેરીઓ ઘોડો

આ ઘોડો ઉપર તેમનો અતિશય પ્યાર હતો.

અમદાવાદની લડાઈમાં કરીમદાદખાન આ

ઘોડે સવાર થયા હતા. મહારાજા અલેસિંહના ભાઈ વખતસિંહને બહેરીઓ

* પેથાપુરની બંદુકોને “ પેથાપુરી ટકોરા ” કહેતા. પાથણપુરથી પેથાપુર નજીક હોવાથી કરીમદાદખાન ઘણા બાને ત્યાંથીજ બંદુકો મંગાવતા, આ બંદુકો મંગાવવા મટે મદદારાજાને તેમણે સલાહ આપી હતી.

† આ ઘોડાની આસાદમાં કેટલાક નામીયા ઘોડા અહીં નીવડયા છે. હાલ પણ તેની આસાદને કોઈકોઈ ઘોડો મળી આવે છે.

બહુ પસંદ પડવાથી તેમણે કરીમદાદખાન પામેશ્રી વેચાતો લેવાની માગણી કરી. કરીમદાદખાને જવાબ મોકલ્યો કે બહેરીઓ આપને લોટ તરીકે આપવા રાજી છું; પરંતુ તેને વેચાતો આપવો એ મારા દગ્ગળને છાત્રે નહિ. વખત-સિંહને આ ઘોડો કિંમત આપીનેજ લેવો હતો, તેથી તેમણે પુનઃ આગ્રહથી કહ્યો, પણ કરીમદાદખાને માન્યું નહિ તેમણે વિચાર્યું કે જો આ ગાળનમાં મહારાજા અબેસિંહ અને ઠાકોરવરો, તો હું કંઈગી મિતિમાં આવી પડીશ. મારાથી તે ઘોડો વેચાતો અપાશે નહિ તેમજ વખતસિંહ તે બેટ તરીકે સ્વિકારશે નહિ; માટે ઉત્તમ રસ્તો એ છે કે મહારાજાના ઠવિ કુર્ણીદાનને કંઈ બહાનાસર મારી પાસે બોલાવી બહેરીઓ તેને આપી દઉં. આમ વિચાર કરી કરીમદાદખાને કુર્ણીદાનને પોતાની પાસે બોલાવ્યો, અને સોનેરી મામાનથી સજ કરી બહેરીઓ તેને આપ્યો. કુર્ણીદાને તે વખતે એક દુહો કહ્યો.

દુહો:—

“ રાજે દીધો લાસ, સવા લાસરો વહેરીયો,
કર સોનેરી સાજ, મોજે દીયો મુજાહેરે. ”

આ બનાવથી વખતસિંહને બહુ ખોટું લાગ્યું, અને મહારાજા અબેસિંહને પણ માઠી અસર થઈ. પરિણામ એ આવ્યું કે અમદાવાદની લડાઈમાં કરીમદાદખાને બળવેલ કિમની સેવાની ખબર બાદશાહી હાતુરમાં પહોંચવા પામી નહિ, અને તેનો લાભ તેમને મળ્યો નહિ.

ગુજરાતના સુબા મહારાજા અબેસિંહ રાહોટે મરેઠાઓને દિન પ્રતિદિન કરીમદાદખાન અને પાટણની હકુમત ગુજરાતમાં પ્રબળ થતા જોઈ, સુકિત વાપરી પિલાણ ગાયકવાડનું હાકોરમાં ખુન કરાવ્યું. તેથી હામાણ ગાયકવાડ પોતાના પિતાનું વંશ લેવા એક મોટા સૈન્ય સાથે દક્ષિણથી ગુજરાતમાં ચડી આવ્યો. તે સ્થળે સ્થળે વિજય મેળવતો જોધ પુર તરફ વધ્યો, ત્યારે મહારાજા અબેસિંહ અમદાવાદની સુમેદારી પોતાના

* એડું પણ કહેવાય છે, કે મહારાજા અબેસિંહ પિલાણ ગાયકવાડ સાથે ઉપરથી મેત્રી રાખતા, પરંતુ અદરખાને તેઓ એક બીજાના કટ્ટે સત્તુ હતા. પિલાણ ગાયકવાડના કાસગ કાદવાને મહારાજા અબેસિંહ એક રત્નપુત્રને ગેરી યત્રી આપી ઇડ વાત કહેવાને બદલે પિલાણ ગાયકવાડ પાસે મોકલ્યો. તેણે પિલાણરાવના માન નષ્ટ કર્યા પછી ગેરી કચરી મારી તેનો પ્રાણ લીધો. આ બનાવથી પિલાણના વસાએ એક નહેમ પેશી ગયા કે તેની પાડવ ત્રાહીએ આનંદાર હાકોર જતા નહિ.

વિશ્વાસુ કામદાર ભંડારી રત્નસિંહને સોંપી પોતાની રાજ્યધાની બચાવવા જોધ-પુર ગયા. મરેઠાઓના હુમલાઓએ ગુજરાતમાં ભારે ત્રાસ વરતાવ્યો. આવા ખારીક સમયમાં ગુજરાતને બચાવવાને પોતે શક્તિમાન નહિ હોવાથી, ભંડારી રત્નસિંહ પોતાને જોધપુર પાછો બોલાવી લેવાને માટે મહારાજને લખ્યું. મહારાજએ તેનું લખાણ વાસ્તવિક સમજી તેને અમદાવાદથી બોલાવી લીધો. ગુજરાતની સુબેદારો છોડતી વખતે રત્નસિંહ પાટણ મહાલ અને તેની આસ-પાસનાં સિમાડાનાં ગામોની હકુમત દિવાન કરીમદાદખાનને સોંપી. કરીમદાદખાન અવસરના જ્ઞાતા હતા. મોગલ શહેનશાહતનો સૂર્ય નિસ્તેજ થઈ ગયો હતો, અને મરેઠા દિન પ્રતિદિન બળવત્તર થતા હતા. આવા પ્રસંગે પાલણપુર છોડી પાટણની હકુમત કરવી દિવાન કરીમદાદખાનને લુકસાનકારક જણાયાથી તેમણે પોતાના એક વિશ્વસનીય, હાંશીયાર મુતસદ્દી નામે સૈયદ સલામુલ્લાને નાયબ નીમી પાટણ મોકલ્યો. આ પ્રમાણે દિવાન કરીમદાદખાને પાટણની હકુમત કેટલોક વખત કરી.

સોળ વર્ષ સુધી હહાપણ અને સમયસૂચકતાથી ગાદી બોગવી ઇ. સ. ૧૭૩૫ માં કરીમદાદખાન સ્વર્ગવાસી થયા.

મરણ.

દિવાન કરીમદાદખાન પરાક્રમી, શુણ્વણ રાજ્યકર્તા હતા. તે સહન શિલતા અને સમય સૂચકતાના મહાન્ ગુણો ધરાવતા હતા. હલકા, નીચ, ખટપટીઆઓ

લક્ષણ.

જે તેમની વિરુદ્ધ વિચિત્ર અને દુઃખદાયક વાતો ચલાવતા તેમને સત્તાના બળથી શિક્ષા ન કરતાં તેમણે પોતાના પરાક્રમથી દાખી લીધા હતા. અમદાવાદની લડાઈમાં તેમજ રહીમયારખાનને મારવામાં તેમણે જે બહાદુરી અને ચાલાકી બતાવી છે, તેનાથી વાચક વૃંદ અબ્બરું નથી. મોગલ શહેનશાહતના સૂર્યાસ્ત સમયે, અને મરેઠાઓના ઉદય વખતે પાલણપુરની રાજ્યગાદી ઉપર કરીમદાદખાન જેવા પરાક્રમી અને સાહસિક નરેશ ન થયા હોત, તો તે રાજ્ય પરિવર્તનના સમયે પાલણપુર રાજ્યને જોખમ પહોંચત. તેમના વખતમાં ઇ. સ. ૧૭૩૨ માં ગુજરાતમાં એક ભારે દુષ્કાળ પડ્યો હતો.

गीत.

सपाखर.

फेरी जंगरी लडाइ मंडे आंकडे पाधरे फोजां,
 घंडुकां धुवके गोळा घट्ट छूटे वांण;
 होकारे आपरा भेंच हजारामां धाती हाम,
 करीमे राजारे कांम नांखीयो केकांण. १

हेमरांरी वागां लीयां गेमरां चाढतो हीये,
 फवळां मुंगळां शीश झाडतो केवांण;
 पाढतो पाधरा शेर नेजाळे जालोरी पुगो,
 दळां वीच खळां ढळां करंतो दीवांण. २

धीव पडे बरछीयां वाणां गोळा धुंवाधोर,
 फवांणां गणांरां वाजे करारां धुंकार;
 खापां छेह हुवा खागां बहंता वीजज्युं खवे,
 वाहवाह वाखांणीयो राठोडे बेहार. ३

अभा अधराज आगें पीरोजांणी जीत्ये उभो,
 मराडे मुंगळ सुचो मेल गयो मांण;
 हरोले करीमखान ज्यारे मुह आगे हुओ,
 अमदावादमें राजा तरें फेरी आंण. ४

गीत.

गुजारव कीयां घटक खायां गज,
डणणे अळा ए करे डसण;
मुंसो सइइ आवेयो मुख,
वाग वेहारां थहे वसण.

१

वगसण गोळ तणा ए वासण,
खान खतामत जाय खसे;
कुंजर आंण नफेरे कांकळ,
वाघ जठे पीरोज वसे.

२

कांइ छेडे वनराय कमावत,
जोग जोहारण न छे जको;
उंदर मारण तणी आखडी,
करी वडारण हारत को.

३

पोह मोटां संखेप पाळीया,
धारण धीरण रहो धर;
भट चारसैं मरावे भागो,
पडीयां हाटां सिधपर.

४

सिहां तणे छांवडे साजे,
वप व्हंडयां वळगा वेद;
खान करीम कुंत खग खेलत,
साथ मराय गयो घर सैद.

५

कर परखया कपडा करटण,
चाओ भूल गयो मशळ चुण;
इहां नाहरां तणे आहडे,
हाथी तणो अकार हुण.

६

गीत.

वाही घर वेघ करीम वेहारे,
 वच थांभा बढकी करवाढ;
 कुंवर फतो काढे इम काढी,
 जीव गया पीछे जमडाढ.

१

पंडवा चार कयो प्रतमाले,
 रहल बंवाळ हुवो बपरीत;
 पडीयो थुंइ वीछढते प्राणे,
 चढयो पावडीये बढचेत.

अणीआळीयां मांही आफळतो,
 गजण हरा लंकाळ गत;
 उगरीयो एक भाग अळारे,
 पडीयो सोइ चडीयो प्रभत.

२

मन धारता तसा नेंवडीया,
 वेवे बंधव अतळी बळ;
 बढ्ढण हार सदाइ वाहे,
 काढण हारा नमो कळ.

४

नीसांणी.

शुध बुध कंत समरजे पहेलो गुणपति,
मानव नागां देवतां देयण सुमति;
शेरे नांम करजोड कर सारद सरसत्ति,
अवरळ वांणी आप मो आखर उकत्ति. १

करीमो गावुं कुंवर मो सांम सुरत्ति,
सरहर ग्रीहुं राहां सदा आखां असपत्ति;
नवही खंड जीताडेया वस करी धरती,
सैयद मुगल पठाण शेख सबही समजत्ति. २

अलख जनाकुं अन दीया त्यां सब दुनीया नमंती,
वावन खेल पठांणकी केलहण कुदःती;
क्यावर पुगे नह कोई कवि करे कीरती,
समवड कोन प्रथी सरे आखां अण भक्ती. ३

लोहांणी शाख बाबन्नां पणीजे पाठांणां,
सुलतांणे मालम सदा क्यावर केवांणां;
लायक मांही लोहांणीयां बेहार बखांणां,
बदीजे मांही बेहारीयां जवदल घरांणां. ४

रीतभात जाणे रसम समवड सुलतांणां,
त्याग खाग जोतां तसा रूपक तुरकांणां;
जालंधर घढ खाटीयो हारव हींदवांणां,
हेतम जवदल जे हुआ सब हुंत समांणां. ५

हुवो करीम हेतांणीए ज्युं दणीयर दरशाइ,
करीमे उभे पिता भुज ग्रही भलाइ;
आंकुरां मुख आवतां इजत उपाइ,
पीरोजा जेहडो पणां आवळ अथीकाइ. ६

फवेशर मळीयां कहे सह कपो सवाइ,
फता मलेक वाहादर जसा वळी लाज वधाइ;
मुंजा गजण पीरोज मह आइव अनीआइ,
पवाडे पवाड मल जेम खान जेवाइ. ७

हेतम पीर सेलार जेम कवि कीत कराइ,
आलण चुढण अभनमो खाटणो वडाइ;
दाने असमो दाखजे जग घंट वजाइ,
सेलार इसम खुरम परमोम पजाइ. ८

अणकळ एहडो उपनो लड वेरी धकाइ,
भलो करीम वाहवाह भणे भाड भाइ;
रती कंत जेहडो रुपवंत शुभ वढन शोहाइ,
दोई खट वढने दाखवे जेम भांण देखाइ. ९

लखण वत्रीशह आदलग अती मती अणंकळ,
चौद विद्या अति चातुरी समजे विध सकळ;
वावन अक्षर बुझणो. सहदे जीम सबळ,
भेदै खट भाखण भुयाळ कळमे जेती कळ. १०

वेद चार लेहणो विचार ग्रहमा जेम विमळ,
पणीजे सारद मुख प्रवाह भुज भेंम तणो वळ;
वाचा जजीठल वीगवर एहडो मन उजळ,
भांण दुरजोधन मीढजे एहडो अतळी वळ. ११

सायर जेहडो सेवतां पणीजे मन प्रघळ,
रढ रांणो मन मेरगर चत एम अविचळ;
सत हरचंदह सारखो जेहडो गगाजळ,

पाटोधर पीरोजरो भगटे असपत पोह,
दीन ही दीन चढती कळा ज्युं दुजो चंह;
रावत सांमत राखणो गोढे लीयां गहंमह,
कवि सुख कीरती करे पासे नीश दीनह. १३

हृद जांगडीयां हुकळे कीजे रंग रागह,
नाच हुवे आगे नीतह संगीत खटवह;
पात्रां अखाडा करे जेम अछरां अंद्रह,
हास विलास मशकरां होय आगे हुवह. १४

कळावंत गावे क्रेहक रची राग छत्रीशह,
घाग वगीचे रंगरमे सोनागरो संगह;
तमासा पनघट तणा इखीजे इतह,
कुंवर नत गोठां करे सांमीना सथह. १५

माता वाकर मारजे उधमजे अथह,
सारा शुळा सोइता दारुवां दपटह;
सुथरा उपर सुखडा वांटीजे विगतह,
वीमणा तीमणा चोगणा कीजीए अमलह. १६

मद पीजे गळ वाडीए छकजे उछकह,
सोनेरी मुंठां नगट आपीजे इनांमह;
जण जण पाधां जरकसी वगसे भरी वथह,
फूलां टोडर मारजे अलीजे घर सांमांह. १७

कानड ज्युं क्रिडा करे नीत नीत नोखमें,
रवि उगे कणीयागरो शिकारां रमे;
वाज लगड वाशा कोही सजीया तण समे,
चीता ताजी संग लीया जेसा मन गमे. १८

धानंखी वरकमदार दाहीमे वमे,
 प्यादा मुह आगे पळे लाखां लेखमे;
 वांसे अस एता वहे खटतर खुरमे,
 होहोकार होकार होइ धरती धमधमे. १९

सुण हामुर गोसां सरस छूटा तीरमे,
 काळा सिध चीता मुखे पडीया तडफमे;
 मुरघावी तीतर कुलंग घेरे गेणंमे,
 वाज लगड झपटा झपट पंखी कमकंमे. २०

इहवड दडवड हेमरां धडके कौरंमे,
 डायमजे जेतो पडे सो जीवतो नकंमे;
 रमतो देखी आखेट व्रत अरी शांक उरंमे,
 करीमो पीरोजको कुळ मारग कंमे. २१

पाट पिता अणभांतसुं पीरोज प्रतपे,
 थापे एकां थर करे एकां जयपे;
 अेकां अस उतारजे अेकां अस अवे,
 केतडवंगे काडीया इयां दाळद्र कपे. २२

मेवासी त्रासी मरे दुनीयां डरपे,
 अमल जमायो अेवहो कोइ आंण न लोपे;
 कवि पातां मोजां करे अती उधड मपे,
 सुण रीझे सोनागरो सांसणां सम्पे. २३

सुख शाता सबको सुखी जग दुनियां छाया,
 पीरोजे करीमकुं भुज भार भळाया;
 प्रजा पालण खळ मंजणो दळ रूप दीपाया,
 देयण वढण वातां दुंने तेम वधे सवाया. २४

धर अरीयांची धोपटे ए कथ कहाया,
सरनांमे करीयो सलांम खत्री मन भाया;
छत्रीसे आउथ सजे दळ मध दीपाया,
वरसाळे मटी वादळां दणीयर दरशाया. २५

आंकुरां मुख आवतां दुजणां थडकाया,
फिरवांणे कमुबल हरे कोळीयां खपाया;
केइ रसातळ घालीया के गयण भमाया,
वढतें खागे बेरीयां अलंगे उडाया. २६

त्रासैं के चढीया तडे मुके सब माया,
अनमी जे रहेता अगे सो पाय लगाया;
लडे लडाइ दिन उगे भारथे अध्राया,
घड कोटे शाहां लगे जस डंका वजाया. २७

अवतरीया दोय जाग जण कळ मेंसुरीयंदा,
वेहारी धाणधारमें राजस करंदा;
कर जोडे हिन्दु तुरक सवको सेवंदा,
कुंण खत्री कुंण आंजणा सब हाजर वंदा. २८

कोळी सर पाधर कीया सब दाम देयंदा,
हुकम हुकम सवको हुआ दुजणां डरपंदा;
मुमन लोकां तण समे कुमत करंदा,
दोस कणेरो दाखजे धनसुं ध्रापंदा. २९

खासी रैयत देशमें अती भोग भरंदा,
सांमी मांडी सामसुं सांयां रुठंदा;
मुमन गांमे लोकरे दलीए जावंदा,
कुड साच बोह केलवे हझरत मळंदा. ३०

दुख जाळोरी बोहदीए ए राव अखंदा,
 अमो दयो हाकम अवर अणपर उंचरंदा;
 कदीयो जे लोके कथन सुलतांन सुणंदा,
 कुल दिवाण न घोलाय वेग हजुर आवंदा. ३१

रैयतकुं राजी करो साहेब फरमाए,
 पालणपर सारु चलण सबकुं पुछाए;
 जटवा बकट जाळोरीयां त्यां नाकार सुंणाए,
 अतळी बळ कुंण एवहो लीये मेर उचाए. ३२

कुंण तारु कळमे असो सामंद तराए,
 बेहारांसुं कुंण बढे पढी पाधर जाए;
 मुगल पठाणां मीरजे कथएम कहाए,
 रहीमुदेखां मुंमने सैयदांभरमाए. ३३

धांणधार सरखो मुलक नजरां कोनांए,
 हुंगरण हेमां तणा डाकीयां देखाए;
 धोळो जेतो दुधसेह मनइयां मनाए,
 सइदे पालणपुर डीसा लीयो पटो लीखाए. ३४

जांणण वाले घरजीयो कांइ कुंमत कमाए,
 हरवल बळे मुमन हुआ सैयद बह्या सवाए;
 लाढ कौड करता थका दांती पर लाए,
 बळे सुंणीया बेहारीए यां सैयद आये. ३५

सांभळ तें धखीया सको इम क्रोध करंता,
 उनाळे लागी अगन घण सेंचे घवा;
 बढवा काजें अरबरे मुंण जेता तेता,
 आवे आंपां उपरे इण कांइज केता. ३६

कोई कहे बांधो गलो शीर पगां सहेता,
केई कहे हुं क्या करुं जगत लीजे जेता;
कचरां दांते के कहे इयां साथ सहेता,
अघनां जेम चीता ग्रहे एम ग्रहां अचेता. ३७

कुंजर मळे शकारमें सादुळ करंता,
अणपर जोयण नांकरां तो मरद कहंता;
लोह थरड लोहांणीए मंडीया ए मता,
तेण समे अर्जातसींग राजा वरजता. ३८

मासह लग कहीयो मनो सवरहो सांसता,
वढजो पछे वेहारीयां जेम आवे चेता;
त्रीस दिवस खमजो तसा खागे कांकळवेता,
रहीमुदेम्बो तेढके राजा पुछता. ३९

पालणपुर सारु प्रथम कीम पटो लखायो,
जाळोरी नह जाणीया यां उपर आयो;
फेतो तेरी मत गइ कणहीक सीखायो,
सींह तणे गळ सांकळो सोलयण सवायो. ४०

पथर भागा लख सुंणा कोइ वहेरोन सुंणायो,
यांरी घर लोपे इसो कुंण वधणी जायो;
सैपद जा पाछो दली एम करे कहायो,
में पाछा कीम करचलां पतशा फरमायो. ४१

मेरी इजत कीम रहे वीण कारज सीधी,
धांणधार हशरत कने ल्यां भखर चढी;
शमशेर शाहां वचे वोह सेंमें वंधी,
मे वीढो उठावीयो वीच खांनां वीधी. ४२

मथवी सर पांखे हुइ कवितां कीधी,
 कुणसुं बुध रुठी करे जे करी कुबुधी;
 अयता मो दीजे अमल घरवांट अरधी,
 सुत्रां पाठांणां समर कथ एमज कीधी. ४३

एम सइदज बोलीया कहीया तव अजे,
 में जाणुं पीछ फरे तो सुधरे तो कजे;
 जाहा बके जाळोरीयां ज्युं अवही भजे,
 वेहारां दीधा दुआ आपे नह लजे. ४४

तम राखो घर हरी मरदां की बजे,
 राजा सुं इणपर कयो पीरोज सऊजे;
 तुम सुबे गुजरात के हम अदब करजे,
 अब लीजे मुजरा अमो दीन दुजे वीजे. ४५

सैयद सुं एसा लडां नवखंड संभारें,
 सिधपुर आयो सइद भुज खाग उभारे;
 असवारां प्यादां अधिक रोजगार बधारे,
 गाम गामां कागळ गया गुजरात मंजारे. ४६

राखण लाग्यो सपाइयां दांम अधिक देवारे,
 ठाम ठाम आया लगस बळी सांज सवारे;
 चेहरा केतां लीखा जीए आगे अणपारे,
 डोढा खडा जमातदार के मुजरा सारे. ४७

बरकम दारां राखीया जीव मरी उत्तारे,
 असवारां कीधा सही लख थट वीणारे;
 परांती पाटण बचें मळे लोऊ हनारे,
 सैयद लश्कर राखीया मन कळह विचारे. ४८

पेदळ हेदळ मळ प्रघळ तीम ठोर न गारे,
रहीमुदेखो गरजीयो परगह उभारे;
अव मुनां कुण आंगमे वाजुं तरवारे,
चडये घोडे धर लहुं दुजणां सबडारे. ४९

पालणपुर आवी खबर सांभळी सवाहे,
ढेरा आवी सइदे दीया दश कोसां मांही;
माहाजन लोकां देशमे डर लगा सवांही,
हे कंपीया कायर हुआ करे उछरंग कांही. ५०

ते माटे रैयत ढरी जे पतशाहें पठाइ,
ते मालम पुगी तुरत पीरांजा तांही;
मेळे आयो जय संघले तीयां कुंण डरांही,
जुध करवा जाळोरीयां सब पुछे सपाही. ५१

कहीयो कुंवर करीमनो आडो मंडांही,
एक ओळी सच चांपसी तो बदीसां नांही;
कहीयो तांम करीमनुं वापे बरदाही,
तुं धर हंदा वाहरु धर तुज भळाही. ५२

तें जुध केई जीतीया त्यां पार न पावे,
भड भोरोला भांजीया फोजां फेरावे;
वावेचां कीधो खळो तंडल तडफावे,
चार भजावी चांकडे एम डीसे आवे. ५३

फोळी शर पाधर कीया खग हाथ देखावे,
अरी इणीया आकोलीया धरपंखी ध्रपावे;
मार खागे मुंटेटीयां अन पगां लगावे.
वीहंडे चाइ वादीयां खळ खरा खपावे. ५४

अजु जे फरीयो अगे लीया वीत लुंटावे,
 धुजावी काकर धरा नरपति नमावे;
 फीधा सर काकोशीया वन कटी वढावे,
 रहतां थाणां सिधपुर परजा सुख पावे. ५५

अमल फीयो शेहरे असो रुपक गवरावे,
 सेंभर तणा सेरांणीयां एम हार मनावे;
 गढीया यारड नेहका अरमार उद्रावे,
 तेतड भाग्यां डाभीयां फीडेन ध्रपावे. ५६

कुटे नांदो काढते पडीया अन पावे,
 मुआतर केवाढीयां फोळीयां संकावे;
 तारा अंवर पाततर लीयां लेखो न आवे,
 फरीमा थारा कळह कुंण शके गणावे. ५७

दीधो दुओ करीमनो दीवांण वखांणे,
 तें जुध केइ जीतीया वीढते केदांणे;
 तुं दळ मांही मोरवी प्राजो पाठांणे,
 उसमा हरो कुंण आंगमे तो वण खग तांणे. ५८

वीडो लीयो माहावळी सती हुकम प्रमाणे,
 वामण ज्युं वधीयो वढण तरसींग तुं तांणे;
 आहवी लाखां आंगमुं प्रसणां भुज प्रांणे,
 तण वेळा केहडो कहां जुध अरजण जांणे. ५९

धरती राखण धर धणी एम आय मंडांणे,
 भर भारथ ग्रहीयो भुजे सुंणीयो राव रांणे;
 आजे कोयन आलसे हेतम घरांणे,
 सजी आयो पसवादळे सामंते सप्रमाणे. ६०

जेम तारे शशीहर तवां एम जुवाण जोराळा,
करीमा साथे कहां वजेदार वडाळा;
लाखां शर नांखे तुरी न करे जुध टाळा,
सैदां आदी संग्राममे वाचां वीगताळा. ६१

लोहांणी लडतां थकां खळदळां खेंगाळा,
मेहेपती हेतांणी मदे दळमें अजवाळा;
मुगलांणी जुध मेळणा भडजके भुजाळा,
खरमांणी वाजे खगे माझी मछराळा. ६२

हाथुकां अम दांणीयां लडनार लंकाळा,
अधुआंणी आहव अचळ बहुत सींघाळा;
लडता लोदी लोहडे साथे सुंडाळा,
गोरी जुध गाहड गाढा घडी धवे छडाळा. ६३

तुंअर वेंस वखाणजे आहव आशाळा,
गुजराती रण गेहला पाठाण मुंहचाळा;
तेहडा वेढारी तवां चावा चमराळा,
मुंहता वेद अखाड मल दाखां वरदाळां. ६४

कटकां सीधा कटकडी कुळमें करनाळा,
मंडोरी संधी परमार हद जके हठाळा;
मोहरे वाढे मारंका जुध हंदी झाळा,
वळ चाहुवांण वखांणजे सव चास पंखाळा. ६५

चाचर चुरण चावडा ढाहण ढगचाळा,
भाथी वळे साथे भला भारय भुवाळा;
दळ नायक नायक देखां आहव अडसाळा,
हापांणी मेळण अणी निहसे नेझाळा. ६६

સુરસી વારગીર સવ જહીયાં જીનશાહા,
 સ્વાસ સ્વેલ વાજણ સ્વગે મળે માદ મુઝાહા;
 અને હમરાવજ આસજે મોતા હર માહા,
 કરીમો દીપે કુંવર જેમ નંગ વિચાહા.

૬૭

પમ આહો મંઢીયો અમંગ કર ધુંણ કરંમર,
 વાહ ધમહ તાહુકીયો ફાહે વામે શંસર;
 વાપુફારે વેલીયાં મહ આપ જ્રમે નર,
 ફરીમે મેહા ફીયા તેસા નર હેમર.

૬૮

એક લશ્વાને આંગમે સુત્રાં તો સમહર,
 અવે વેર કર થરહરે દુજણાં લાગો હર;
 રુક ગ્રહે રસવાહણો ધાંણધાર તળી થર,
 એ ધરહંદા વાહરુ વે સ્વાહુ લશ્કર.

૬૯

હેરા ઢોઢાણે હુઆ વેહુ મળે વરાવર,
 એક એકાં વામું દીયે આવે લર;
 વેહારી પસવા દહે સહ સિદ્ધપર,
 આવો સાંમા હમ અહે મહ વીને મયંકર.

૭૦

નોવત સાંમળે નિકટ ગ્રંવાહાં ધરહર,
 શુરાં શુજ અહીયા અંધર કાયરાં થરહર;
 એકો સુંદી હવસીયાં ધ્રવસાં પલચ્ચર,
 સહ દલ ફરીયા નકીવ સજેવા શમહર.

૭૧

વગતર વાંધે શુરમાં તુરીએકે જંમાં,
 વહી સવારા વાગીયા ગ્રંવાહ વિસંમાં;
 ચહો ચહો ફોજાં સતાવ હુહ કુચ દુગંમાં,
 પોહ ફનાતાં પાઢે ગુહર ગમગમાં.

૭૨

चले वेहार चहुंवळा हलीया हेझमां,
कतारां करहां कठठ पोठी मोहरंमां;
गाडीवांणे गाडीयां सजे खडी सजंमां,
पढतल पायल बोहपळे लाखां लेखंमां. ७३

नवसें वरसाळे नदी सामुद्र संगमां,
मीरा वार्जित्र वाजते चडी खडे जांगमां;
तुरही करनाळां व्रंवाळ रुडी आंच जंगमां,
नर हेमर वहता नीपट धरती धमहंमां. ७४

पढताळां देता पवंग कोरम कमकमां,
खेहा डंभर होय खरो डंके गेयणमां;
सैयद दळ कर सालळे पालणपुर संमां,
पसुवादळ मालम पुगे अल घडी अनमां. ७५

दळ दुजण चडीया दुबल इम करे कहीजे,
सो कथ करीमे सुंणी सिंहां व्रद दीजे;
आझाळे सुंणतां अथक कटकां सज कीजे,
वे गइयारा वाळळां नेडा तेडीजे. ७६

आफळवा खागे अवस मसलत करीजे,
यांतो पाधर भांजजे तो दोय सानांकीजे;
दुजण जण देखे घणा दलमें न डरीजे,
वगडे खड झाझो वये तोय पतंगे प्रजळीजे. ७७

एक नाहर लख वाकग अस भ्रख पणीजे,
करन हरे साथां कदा समहरयुं व्रीजे;
कुंअर हुकम सामंत अडर वक्ततर पेरीजे,
वेण झडवड रावते कडी खाग कहीजे. ७८

सजी आवध खट त्रीशमुं सर टोप धरीजे,
 धड दुजण धमरोळवा सावळ भुज लीजे;
 त्यार हुवंतां अपार शव पवंगां पखरीजे,
 ज्यां जेवा अस चाहजे त्यां तेवा दीजे. ७९

खटा हुआ चढी चढी सुरंग तण भांत तवीजे,
 दुठ वेहारी दळ दुझल तेम क्रोध भरीजे;
 केवी कांधड कापजे पळचरां ध्रवीजे,
 वेहारी करीम वड सैयद परखीजे. ८०

आउध संजोगे गाडीयां वेगावेग वचारी,
 असवारीमें पहेरजे ते कपडा त्यारी;
 सुरवाळां पहेरे सताव मोजा पेंजारि,
 मोहर पाग एसी वणी मोहे नरनारी. ८१

पहेरे जुसण पहेरमा अरीयां दळखारी,
 पाये सारल ओपवे वेहेलो तणवारी;
 वगतार आसो वंधमें खागां हजारी,
 मुंहचाळे सो पहेरीयां जीये खांत सोनारी. ८२

फूलकारी तेम सांवरे केड बांध कटारी,
 अंग बांमे खग ओपवे गजवेल समारी;
 मोरें ढाल वीराजमान भुज सांग उभारी,
 टोप झालरीयो सरमंडे एही उंग हारी. ८३

जाणें विंद सवाहजे कन्या वरण कुंवारी,
 मुंडां अणी भुंहां मळे भुंह अंबर पसारी;
 उग्यां मुख वारे अरक सबचे कलसारी,
 आज खळां बांध्या गळे तेम नजर करारी. ८४

कहीया मीरां खोरकुं असवेग मंगाया,
तंगां शुन्नां खोलके खुररा कराया;
हाथ फेरे हुवासकुं शिर जेण मंगाया,
सोत्रण जडता काठडा सागत सजाया. ८५

दोहु तंगांसुं भीडीया उवरा खंचाया,
बोह मरदे होंकारके पाखर ओपाया;
शिरकां घोटा वेगसां सताव सजाया,
उरमाळा उर ओपवे लगांम लगाया. ८६

चहुंवे उरे चोवटां कंध मोरंग कहाया,
थरहरतो करतो डमर अंद्रकी अपछाया;
गुंण वधंते कुरंगां गळे तील मात्र दखाया,
पातर ज्युं छंदा करे मनसुं मुरझाया. ८७

नट वाजी करता थका सज घुंघट छाया,
अस नगीना एवहा लासुं ठेहराया;
जात तुरीका तातकी विलात पुजाया,
हांम रहे अती सांमरी संग्राम चढाया ८८

खेंग विधाता खांतसुं हाथोहाथ घडाया,
अती गति रूप सुचंग अंग गज तेण घणाया;
असवारी सारु अलल आंगें उभाया,
असी उंचासा कुवरकुं कंनाल सोहाया. ८९

चढीयो पावर के वदे वाजते त्रंवाळं,
इळवळ दोइ हुकळ कळळ सब साथ सचाळं;
तुरही भेर नीभेरतर ऋह कही कनालं,
उलाळे सावळ अकळ चढीयो बंध चाळं. ९०

पायळ दळ पहेला पळे हुए ताम हुवाळं,
 शाम चढतां भड चडे नह फेरवी भाळं;
 खांन गयो सांमो खडे भड साथ भुजाळं,
 करीमे वरदावीया चढते राज ताळं. ९१

आज सोनागर आपणो आपे अजवाळं,
 खोटां खरां पटंतरो नीसरे नीराळं;
 अस खडजे उतांमळा करवा धक चालं,
 ओह ओढासुं आवीयो ए गयो अकाळं. ९२

सइद पठांणो दळ मळे तेसा तीण ताळं,
 ओतर देखण वे मीळे कांडळ वरसाळं;
 नर कायर कंपे नकि भयभितही भाळं,
 सुरा लडे उमंगसुं करमें किरवाळं. ९३

सींधु सर बेही सथे घाजीया ग्रंमोटा,
 पळचर खेचर जोगणी भ्रख काज उपटा;
 ग्रींभां समळां रातडां रुद्र लेबा तुंदा,
 अपछर हुर वेताळ वीर रथ आय नीहुटा. ९४

भांण विमांण टकावीया देखण जुवटा,
 नारद शंकर आवीया बेवे सामुटा;
 मेह जिहां भंडे मामला छूटे तीर बळुटा,
 घण घटा वांघे घटा जांणे इंद्र उलटा; ९५

हयनाळा छूटता हुवा अलट पलटां,
 अती घुंवा धख उपडे दुःख हुवे दुघटा;
 वेहारी मोहरे वधे असी नांख गीरटां,
 मीरां मेहदी खुंनमीर शमरे सुभटा. ९६

लखाने तल लेखवे चडीया सो धक्के,
खग झटां वहतां नीपट तीम कुंत कसके;
धमड कांधे घारीयां फेफर फरडके,
वरसाळे जिम वादला एम रंगत उवके.

९७

एक पडे एक उपडे दडाशीश दडके,
धीव पडे सर धगतारां वरछी वरडके;
छड छड कुंत आ वाहीजे धडी धडी धमडके,
खार खधा बेहार जोध जोरावर जके.

९८

नगीनो अस नांखीयो करीमे चल्ले,
धज बड हथ चाडे धके अरदळ उथल्ले;
पेदळ खागे पछाडतो पोह अणी पेहल्ले,
जळती आग मजाग जोत दोखीयां दहल्ले.

९९

जम रुपी देखे जडाग कुंण मोहडो झल्ले,
खट खट करतो खंगं झटे वळे रेणा विकल्ले;
घण थट वोह चुरे गरट गयो सैयद एकल्ले,
माझी अडीयो माझीये अस चडीयां भल्ले.

१००

जाये खाग वजाडीयो दळवीच दुशल्ले,
सैयद मड जेम साजियो कुंवर कील कील्ले;
कांसं तरल काटकी वीध एम वीहल्ले,
भाला ठंमर चीरने घण घाव उशल्ले.

१०१

हाक वाक दोखी हुवा के सत्र वकटां,
करीमे पीरोजके खेली कुळ वटां;
रेहीमुदेखां पाडीयो देते खग झटां,
पग छूटा दळ दोखीयां वटीया दहवटां.

१०२

होंकारे वांसे हुवा घण रोष सुभटां,
 गोदडी हुं गाढा ग्रहे पडीने पछटां;
 बडके घाउ वाउं बीजड कडके कोपटां,
 पयंगां छर अडवड पडे घडजे घण घटां. १०३

रंड मुंड वोह रडवडे माचे खळ खटां,
 कुटे घन कटी करे कचाड विकटां;
 हडवड नारद वोह हसे देखे रणवटां,
 चडचड शंकर त्यम चुंणे भड खळां भ्रगुटां. १०४

झडपड समळा ग्रीध छुड मंस लेहवा वटां,
 अरक हुवो बळ धरकमानं हणीयाहे] थटां;
 वर हुरां परणावीया नर शूर नीपटां,
 पळचर जंवक धपाडीया अरी मंस उपटां. १०५

वेहारी हायां बडो जस पायो खगा,
 धाये लश्कर उपाडने दळ दुजणां भगा;
 भाइ भाइए छांडीया कुंण कुंणरा सगा,
 वाप वेटांहुं छोड बहे पंड मरवा भगा. १०६

मार मार कर मारका लारे नेम लगा,
 मेले रणमें सव मता गया लाज असगा;
 पवंग डेरा पालखी अयां कीध अलगा,
 लुंटे कटक, छुटी लीया करखाग उनभा. १०७

राव राणा सक्को हुवा तारां ठग ठगा,
 कहर करी कणीयागरे जोर इणही जगा;
 दोखी दह बाटां कीया जुष साग वजगा,
 सवही काम समारीया परदळां पडगा. १०८

जुध करीमे जश लीयो घण थट घुमाडे,
की अचरज कणीयागरा जीपीयो अखाडे;
तो दादो खानड हुवो वोह कीये पवाडे,
तुं सवाइ तीण कुळे भलपखां भजाडे.

१०९

धर राखी धाणधाररी मलकां जश पमाडे,
शाहां वळी सुवां लगे कुळ क्रीत कहाडे;
वळीयो नोवत वाजते जश गीत गवाडे,
राज करे परवारसुं वोह दीह सवाडे.

११०

દિવાન પહાડખાન બીજા,

ઈ. સ. ૧૭૩૫-૧૭૪૪.

વાન કુરીમઠાહખાન પછી તેમના દિકરા દિવાન પહાડખાન
ઈ. સ. ૧૭૩૫ માં ગાદીએ આવ્યા. તેઓ મજબુત ખાંધાના
ઠાન્તિવાન જીવાન હતા.

આ વખતે પાલણપુરની કેટલીક જમીન નાગોરીઓના કબજે હતી.
તેના ખેડાણ બાબતમાં તેમને દિવાન
નાગોરી લોકો સાથે કપાઝી પહાડખાન સાથે તકરાર પડી. તે વખતે
પાયગાના ઘોડાઓની ચંદીનો ઢાણો મઠ અડદ વેચાતો લેવામાં આવતો
નહિ, પણ જીના હસ્તુર મુજબ ખાલસા જમીનમાં તેનું વાવેતર કરાવી ઘોડાઓને
પુરે પાડવામાં આવતો. ઘોડાસરમાં ઘોડાઓની સંખ્યા વધી જવાથી દરેગાને
ખાલસા જમીનનું વાવેતર ચંદી માટે પુરતું થયું નહિ, તેથી તેણે ખાલસા
જમીનને લગતી બીજી પડતર જમીનમાં મઠ અડદ વાવવા માટે દિવાન પહાડ-
ખાનને અરજ કરી. પહાડખાને કારભારી નાથાજી મહેતાને આ બેઠવણ કરવાને
માટે હુકમ આપ્યો. આ પડતર જમીન નાગોરીઓની હતી. નાથાજી મહેતાએ
તેમના મુખી નાગોરી બાબુ હુંદીને પોતાની પાસે બોલાવીને તેની પાસે તે પડતર
જમીન વાવેતર માટે માગી. બાબુ હુંદીએ બહુ અપમાન ભરેલા શબ્દોમાં ના
કહી તેણે કહ્યું કે જમીન અમારા બાપ દાદાની છે, માટે જ્યાં સુધી પ્રાણ છે
ત્યાં સુધી રાજ્ય પણ તેના સામું જોઈ શક્યો નહિ.*

હુંદીના આ અપમાનથી દિવાન પહાડખાનને તથા તેમના મુત્સદ્દીઓને બહુ

* નાગોરીઓ પાલણપુરના જીના વતનીઓ છે દિવાન ફિરોજખાન પહેલાએ તેમની પાસેથી
પાલણપુરની જમીન છોડાવી તે વખતે દરકિત આપણે કહી ગયા છીએ જેવાણી રાજ્ય કુટુંબ પાલણ
પુરમાં રાજ્યગાદી સ્થાપી તે પહેલા તેઓના કબજે અહિંની ઘણી જમીન હતી તેઓનો ધણો બાગ
દ્વાર પાલણપુર રાજ્યમાં નેહર છે.

दिवान पहाडभान (गीत).

માહું લાગ્યું. તેઓએ સલાહ કરી તત્કાળ નાગોરીઓના મોહોદલા* ઉપર ચડાઈ કરવાનો નિશ્ચય કીધો. નાગોરીઓએ પણ સામે થવા તૈયારી કરી.

તેઓનો મોહોદલો એવી રીતે વસેલો હતો કે ઘરોની પછીતો કિલ્લાની દીવાલનું કામ સારતી. મહોદલામાં પેસવાનો રસ્તો ફક્ત એકજ હતો; જ્યાં એક મોટો દરવાજો રાખવામાં આવ્યો હતો. આ દરવાજો અંદરથી બંધ કરી તેઓએ દિવાન પહાડખાનના લશ્કરને મહોદલામાં પ્રવેશ કરતું રોક્યું. જપાઝપી શરૂ થઈ, બંને તરફ કેટલાક ઘાયલ થયા અને માર્યા ગયા, પણ દિવાન પહાડખાનનું લશ્કર દરવાજો તોડી મહોદલામાં પેશી શક્યું નહિ અને નાગોરીઓ અંદરથી પોતાનો બચાવ બહાદુરીથી કરવા શક્તિમાન થયા. આ પ્રમાણે બંને બાજુ સામસામ્ય યુદ્ધ ચાલતું હતું તેટલામાં સદરપુર ગામનો પટાવત ખુરમાણી સલાબતખાન વિહારી સાહસ ઉઠાવી પછીતથી ઘર ઉપર ચડી મહોદલામાં કુઠી પડ્યો. મુલાગ્યે તે બહાદુર પટાવતના હાથમાં એક લોહાની કઢાઈ આવી જેને તેણે બચાવ માટે માથા ઉપર ઢાલ તરીકે ઢાંકી. ત્યાંથી તે દોડતો નાગોરીઓની તરવારોના ઘા સહન કરતો દરવાજો પહોંચ્યો અને તેને ઉઘાડી દીધો. નાગોરીઓએ તેને ઘાયલ કર્યો પણ કઢાઈથી તે તેના માથાનો બચાવ સંપૂર્ણ રીતે કરી શક્યો. દરવાજો ઉઘાડતાંનો સાથેજ પહાડખાનના લશ્કરે અંદર પ્રવેશ કીધો. ત્યાં પણ યુદ્ધ બહુ જોરથી ચાલ્યું અને ઘણા નાગોરી માર્યા ગયા. તેઓ ગલરાયા અને બાળબચ્ચાં સાથે નાસવા માંડ્યા. તેમનાં ઘર છુટાયાં પણ પહાડખાને લશ્કરને હુકમ કર્યો કે જો તેઓ નાસી જાય અને પાલણપુર છોડી દેતો તેમની આબરૂ ઉપર ધ્યાન આપી તેઓને જવા દેવા અને તેમની પીઠ પક-

* નાગોરીઓ એકજ મહોદલામાં રહેતા હતા. તેમનાં ઘર સાતસો હતાં.

† એક દિવસ બાળ પક્ષીવટે સિકાર કરી પાછા ફરતાં દિવાન પહાડખાને તે બાળ સંભાળીને સાથે લાવવા માટે સલાબતખાનને કહ્યું. બાળ સંભાળવાતું કામ હલકા માણસોનું છે, એમ સમજી સલાબતખાને પહાડખાનના હુકમને અપમાનરૂપ ગણ્યો અને સદરજી બાળની તરફ નરદન મરડી નાંખીને પાવરામાં નાંખ્યો.

થોડીવાર પછી પહાડખાને પાછળ ફરીને જોયું તો સલાબતખાનના હાથમાં બાળ દીકો નહિ; તેમણે સલાબતખાનને પુછ્યું કે બાળ તમારા હાથમાં નથી તો તે ક્યાં છે ? સલાબતખાને ચુરસે થઈ પાવરામાંથી બહાર કાઢી મરેલો બાળ જતાવ્યો. પહાડખાને આથી ચીડાઈ સલાબતખાનને મોટું નહિ દેખાડવા અને સદરપુર ચાલ્યા જવા હુકમ કર્યો. સલાબતખાન સદરપુરમાં દિવસ સુખરતા દતા એટલામાં નાગોરી સાથે પહાડખાનને ટોટો યવાથી તે પાલણપુર આવ્યા. નાગોરી સાથેની લડાઈમાં તેમણે નીમકદલાડી અને બહાદુરીથી પહાડખાનની સેવા બજવી. પહાડખાને ખુશી થઈને પોતાની પાસે જોલાવ્યો, પણ તેણે નહિ આવતાં કહેવરાવ્યું કે મારા આવવાથી મારું મોટું નહિ જોવાની આપની ટક તરો. આ ઉપરથી પહાડખાન ખુશી થઈ પડે જઈ હાથ પકડી તેને તેડી લાવ્યા.

ડવી નહિ તેમના ખેતર, કુવા, જમીન વગેરે તમામ મિલકત રાજ્યે જપ્ત કર્યાથી તેઓ દુર્દશામાં આવી પડ્યા. પાલણપુર રાજ્ય શિવાય બીજી જગ્યાએ તેમનું ગુજરાત થવું મુશ્કેલ હોવાથી કેટલોક વખત ગામડામાં તેઓ આમતેમ કર્યા અને તક મળતા પાછા શહેરમાં આવી વસ્યા. પહાડખાનને આની ખબર પડી, પરંતુ તે તેમને આગરૂદ્ધીન કરી પાલણપુરમાંથી દેશનિકાલ કરવા ચાહતા નહોતા, તેથી તેમણે આ બાબતનું અનણપણ બતાવ્યું તેઓ પાછા શહેરમાં વસ્યા પણ પ્રથમ પ્રમાણે જગ્યાબદલ તેઓ એકજ મહોલ્લામાં રહી શક્યા નહિ. વળી રાજ્યની નોકરીઓ જે તેઓ કરતા તે પણ તેમના માટે બધ* થઈ

ઈ સ ૧૭૩૫માં દામાજી ગાયકવાડે કથાજી કદમ મંત્રીને ગુજરાતમાંથી

પાલણપુર ઉપર કથાજી મંત્રીને
હુમલો

હાકી કાઢ્યો, ત્યારે તેણે ખાધેલી હારતું
ઠલક દુર કરવાને બીજે-વરસે મહુલ્લાવાવ
હોતકરની મદદ લઈ ગુજરાત ઉપર ફરી

હુમલો કર્યો, અને બનાસ નદીના કીનારા સુધી પહોંચી કેટલાક રાજ્યોમાંથી ખડણીની મોટી રકમ વસુલ કરી દિવાન પહાડખાન પણ કથાજીની ઝડપમાં આવી ગયા. ઈ સ ૧૭૩૬ માં તેણે પાલણપુર ઉપર ચડાઈ કરીને લૂંટના માલ ઉપરાંત એક લાખ રૂપિયા ખડણી પેટે પહાડખાન પાસેથી વસુલ લીધા. પાલણપુર પાસેથી સમરોરના બંને ખડણી વસુલ કરનાર પહલ વહેલો દુરમન કથાજી કદમ હતો. (જુઓ રાસમાળા)

દિવાન કરોમહાદખાનના મરણ પછી પાળ્યુના કસબાતીઓના સરહાર

પાટણનું પાલણપુરના કબજામાંથી
દુર થયું

જોખર જંગખાનની ઇચ્છા પાટણના
હાકેમ થવાની હોવાથી પાલણપુર રાજ્ય
તરફથી મોકલેલ હાકેમ સૈયદ સલામુદ્દીન

વિરૂધ્ધ તેણે પગલિઓને લાલેયા, પણ સલામુદ્દીની હોશિયારીએ તેના પ્રપચ ને કેટલાક વખત સુધી કાવવા લીધો નહિ આ વખતે ગુજરાતના સુબા નવાબ મોમીનખાનની બદલી થઈ અને તેની જગ્યાએ નવાબ જવામદખાન ઉર્ફે

* દિવાન બહાદુરખાનના રાજ્ય અમલ સુધી ના હિજોને રાજ્યમાં ને કર રાખતા નહોતા હિંદ ન શેરખાને તેમના કેટલાકને રાજ્યની નોકરીમાં ફરી નખલ કીયા હોત તેમ ન થયે જા. રાજ્યમાં નોકર જે પાલણપુરની અન્ય સુસવમલ કોમો કરતા આ કોમ પેતાને લગ્ય મને છે તેથી કરીને કયા વહેવર તેમો પેતાની કેમખાલ કરે છે તેમનમ્ય ફરી જોરી મદર કાચ, ખાજી પાલણપુરની વોરે જુની જુની ચડકો છે

કેમાલુદીનખાન ખાળી આવ્યો. આ ફેરફારથી ખોખર જંગખાન ફાવ્યો. તેણે સલામુલ્લા વિરૂધ્ધ જુઠી વાતો આ નવા સુખાને પહોંચાડી. નવાજ જવામર્દખાન મુલકથી તેમજ પટણીઓની વર્તણૂકથી વાકેફગાર નહિ હોવાથી જંગખાનના પ્રપંચથી લાલેરાઈ ગયો. જંગખાને યુક્તિ રચી નવાજને પાટણુ બોલાવ્યો, અને તેની સાથે શરત કીધી, કે જો તમે મને પાટણુનો હાકેમ નીમે તો હું પાટણુની હકુમત તમને પાછી મેળવી આપું. જો સૈયદ સલામુલ્લા પાટણુમાં આ પ્રસંગે હાજર હશે તો હું મારી યુક્તિમાં ફાવી શકીશ નહિ, એવું જંગખાનને જણાયાથી દિવાન પહાડખાનના વિશ્વ સુ મુસાહબ રાજેખાન મહેરાણુ વિહારોથી મળી જઈ તેણે સલામુલ્લાને પાલણુપુર મોકલવાની યુક્તિ રચી. રાજેખાને પણ જંગખાનના ઠઠ્ઠા પ્રમાણે સલામુલ્લા વિરૂધ્ધ દિવાન પહાડખાનને લાલેર્યા. પહાડખાન જુવાન અને ખીન અનુભવી લોળા દીલના હોવાથી આ ખટપટીઓ મામલો સમજી શક્યા નહિ, તેથી રાજેખાન મહેરાણુ વીહારીના કહેવાથી તેમણે સલામુલ્લાને પાટણુથી બોલાવી લીધો. વળી તેમણે તેની જગ્યાએ ખીજાને મોકલવાની ત્વરા કીધી નહિ. જંગખાન આવોજ પ્રસંગ શોધતો હતો. સલામુલ્લાની ગેર હાજરીથી તેને ખડું લાલ થયો. નવાજ જવામર્દખાનને અમદાવાદથી બોલાવી તેણે પાટણુની હકુમત સોંપી દીધી.

જંગખાનના પ્રપંચથી અને પહાડખાનના લોળપણથી પાલણુપુર રાજ્યની પાટણુ ઉપરની હકુમત ગુજરાતના સુખા નવાજ જવામર્દખાનના હાથમાં ગઈ; પરંતુ તે નવાજે જંગખાનને તેનો લાલ આપવાને બદલે નુકશાન ઠર્યું. જંગખાનને પાટણુનો હાકેમ નિમવાતું વચન નવાજે પાળ્યું નહિ અને જે જાગીર* પસાયતી જંગખાન લોગવતો હતો તેનો ઘણો ભાગ તેણે (નવાજે) જપ્ત કીધો. પછી તરતજ તેના એક વિશ્વાસુ સરદારને પાટણુનો નાયબ નીમી પોતે અમદાવાદ ગયો. આ પ્રમાણે પાટણુની હકુમત જે દિવાન કેરીમદાદખાનને સોંપવામાં આવી હતી તે ઇ. સ. ૧૭૪૦ સુધી પાલણુપુર તામે રહી અને દિવાન પહાડખાનના વખતમાં અમદાવાદના સુખાએ પુનઃ હસ્તગત કરી. જો પહાડખાને તે વખતે લોળપણ ન વાપર્યું હોત, અને પોતે પ્રપંચી લોકોથી લાલેરાયા ન હોત તો પાટણુની હકુમત પાલણુપુર પાસેથી સહેલાઈથી છૂટી જત નહિ.

* જંગખાન ખોખરની જે જગીર તે વખતે જમિનમાંથી બચવા પામી, તે દાલ પણ તેના વંશજો ભોગને છે ખોખર કુટુંબના કેટલાક આ રાજ્યમાં ખાનુ નોકર છે અને જાગીર ભોગવે છે.

પહાડખાન જોખા પરન્તુ ઉદાર વૃત્તિના હતા. તેમણે પે'ડાગર ગામ કલોદ

ચારજોની કદર.

ચારજો તેમજીને આપ્યું હતું. એણે કહે-
નામાં આવે છે કે મીરાદી ઇલાકામાં

આમીયા જાનનો પીરજી ન.મનો એક ચારજો હતો. તેને મી તથા એક નાનો
ભાઈ અને કેટલાક છોકરાં હતાં, જેઓ પીરજીની કમાણી ઉપર ગુજરાન ચલા-
વતાં હતાં. એક દિવસ પીરજીની વહુએ પોતાની દેરાણીને 'મેલું' માથું કે તમે
અમારી કમાણી ઉપર આધાર રાખો છો. નાના ભાઈએ આ વાત માંભળી
ત્યારે તે બહુ દીસગોર થયો. તેની મીએ કહ્યું કે ભાભીનાં મહેલું ખાઈ પેટ
ભરવુ તેના કરતા તમે પરદેશ જઈ કમાઈ લાવો તો મારું. નાના ભાઈએ પ્રથમ
આનાગરી કરી, પરંતુ આખરે તેની સ્ત્રીના જોલ માથા જણાયાથી, તે ચારજો
સીરાદી છોડી પાલણપુર આવ્યો. તેનો ભાઈ પીરજી એક પ્રખ્યાત ચારજો ઠરિ
હોવાથી પાલણપુર રાજ્યે તેનો આદરસત્કાર કર્યો જે ત્રણ દિવસ બાદ તે
દિવાન પહાડખાનને સવાગ કરવા આવ્યો અને દિવાનનાં દર્શન કરતાંજ તેણે
નીચેનો હુકો કહ્યો.

હુકો:—

હુ ચાંદતો ચોરદી, ઘાઠા દેતો ધાવ,

પહાઠારે આવ્યો પગે, કહેવાણો કવિરાવ

આ હુકાથી ખુશી થઈ પહાડખાને તેને લખપમા કરી આગેડી ગામ
બક્ષીસ કીધું.

મહેદવી પંથની નોંધ બુકમાંથી જણાય છે કે દિવાન પહાડખાનને કરવેગ
પાટવી કુવરનો જન્મ અને તેણે મરણ એક મુર્તબના વંશના સૈયદ તૈયબ ઉપર
બહુ આસ્થા હતી. આ સૈયદ પોતાનો ઘણો
વખત ઇશ્વર ભક્તિમા ગાળતો એક વળતે સધ્યાકાળે તે ઇશ્વર સ્મરણમાં બેઠા
હતા, તેટલામા પહાડખાન તેમની પાસે આવ્યા અને સંતાનની આશીષ માટે
આજીજી કરવા માડ્યા. સુભાગ્યે સૈયદની આશીસ ફળી, અને પહાડખાનને ઘેર
પુત્રનો જન્મ થયો. આ કુવરનું નામ પોતાના પિતાના નામ ઉપરથી 'પહાડ-
ખાને કરીમહાદખાન પાડ્યું'. આ ખુશાલીના પ્રસંગે સદરપુરના પટાવત સલા-
ખતખાને જો લારે હસ્તવ કીધો કુવર પાંચ વરસનો થયો, ત્યારે તે અચાનક

● સલાખતખાન દિવાન પહાડખાનનો વફાદાર અને વિશ્વાસુ પટાવત હતો તે સાબરની
ગાડી રાખતો અને મગી વખત સદરપુરથી પાલણપુર તે ગાગમા બેસી આવતો એક દિવસ એણે
બન્ધુ કે એક દિ દુરયાની અતરવાગો અતર લઈ દિવાન પહાડખાન પાસે આવ્યો. પહાડખાને તેણે

માંદો પડયો અને થોડા દિવસ મંદવાડ લોગવી ગુજરી ગયો. પદાડખાનને આથી અત્યંત દીલગીરી થઈ. આ શોકની અસર તેમના શરીર ઉપર થઈ અને પોતે ઇ. સ. ૧૭૪૪ માં યુવાવસ્થામાં ગુજરી ગયા.

પદાડખાનના અચાનક મરણ વિષે એક વાચકા એવી છે, કે તેમને પૌષ્ટિક દવાઓનો બહુ શોખ હતો, અને જંગલી પદાડખાનના મરણ વિષે લોક વાચકા. ખાવાઓ પાસેથી તે દવા મેળવવાને પ્રસંગો પાત તેમને મળતા. એવું બન્યું કે એક ધૂર્ત યોગી પાલણપુરમાં આવી ચડ્યો, અને તેણે કીમીયાગર હોવાનો દાંગ ફેલાવ્યો. પદાડખાનનો એક દગલખાજ હજુ-રીઓ જે અંદરખાનેથી કુટી જઈ તેમના કાકા બહાદુરખાનથી મળી ગયો હતો, અને જે પોતાના માલીકનું મરણ સાધવાની કોશીશમાં હતો તે આ ધૂર્તને પદાડખાન પાસે લાવ્યો. ધૂર્તે પૌષ્ટિક દવા પદાડખાનને ખાવા આપી. આ દવા ઝેરી હતી. તેની અસર પદાડખાનના શરીરમાં ધીમે ધીમે વ્યાપી અને તે ઇ. સ. ૧૭૪૪ માં સ્વર્ગવાસી થયા.

આ ધૂર્ત બહાદુરખાનનો માણસ હતો, અને પદાડખાનનું મરણ સાધવા માટેજ તેણે કીમીયાગરનો વેષ ધારણ કર્યો હતો. પદાડખાન ગુજરી ગયા તે સમયે બહાદુરખાન પાલણપુરમાં દીલખુશાલ બાગમાં મુકામ કરી રહ્યા હતા. જે હજુરીઓ કુટી જઈ બહાદુરખાનથી મળી ગયો હતો, તેના ઉપર પુર્ણ વિશ્વાસ હોવાથી પદાડખાને તેને અંતકાળ વખતે પોતાની પાસે કંઈ વસીયત માટે બોલાવ્યો, પણ તે બહાદુરખાન પાસે બેઠો છે, એવું જ્યારે તેમણે ખીજા-તદાર પાસેથી સાંભળ્યું, ત્યારે તે અત્યંત ચીડાયા અને દીલગીર થયા. પછી તરતજ અવાચક થઈ તે ગુજરી ગયા.

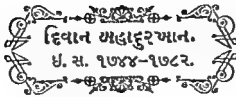
અતર વેચણ લીધું નહિ, તેથી નાશજ થઈ તે ચાલ્યો હતો હતો એટલામાં સહેરના દરવાજા આગળ તેને સલામતખાન મળ્યો. અતરવાજાને પુછવાં સલામતખાનને જણ્યું કે દિવાન પદાડખાને તેનું અતર ન ખરીદવાથી તે નાશજ થઈ પડ્યો જાય છે; તેથી સલામતખાને પોતાના ધર્મીની પ્રતિજ્ઞા વધારવાને માટે તેની પાસેથી જે અતરની શીશીજી ખરીદ કરી સાબરના સીંચણ ઉપર રેડી ક્યું કે આતું દવડું અતર દિવાન પદાડખાન ખરીદ કરે નહિ અતરવાજો સલામતખાનના આવા વર્તવાથી દિન થઈ ગયો અને પછી તે પૈસા લઈ ચાલ્યો ગયો. કહે છે કે તે અતર રૂ. ૭૦૦ ની કીમતનું હતું. દિવાન પદાડખાનને આ વાતની જ્યારે ખબર પડી ત્યારે તે સલામતખાનની સ્થાપીમદિન જોઈ અત્યંત પ્રસન્ન થયા. તેમણે સલામતખાનને સારું ઇનામ આપ્યું.

પદ્માડખાનના સંબંધમાં એક કંતકથા એવી ચાલે છે કે તેમની છબી દિલ્હીમાં દિલ્હીની શાહજહાંની એ લગ્ન માટે બાદશાહી કુટુંબની એક શાહજહાંને દાપ કરેલ માગણી. આવવાથી તે શાહજહાંનીએ તેમના ખુબસુરત અને કેળાવણ ચહેરા ઉપર મોહિત થઈને ગુપ્ત રીતે પદ્માડખાન પાસે લગ્નની માગણી કરી. પદ્માડખાને તેને કશું જ કરી વિવાહનો તૈયારી કરો; પણ તેટલામાં મૃત્યુના પંતમાં તે અપડાઈ ગયા, અને લગ્ન પહેલાં સ્વર્ગવાસી થયા. આ ખબર શાહજહાંને કાને પહોંચી ત્યારે તેણીએ અત્યંત વિલાપ કરી. એમ પણ કહેવાય છે કે આ અંકુશી દીલગીર થઈ તેણે કંઈક લીધી. તેના જીવનાર્યે પાલણપુરથી અમુક રકમ હસ્તક્ષેપ મોકલવામાં આવતી હતી.

હિવાન પદ્માડખાને ઘરાલ પરગણામાં નખળી પડેલ પાલણપુરની હકુમતને રાજ્યની હદ વધારવી. પુનઃ સતેજ કરી. આ ઉપરાંત તેમણે શ્રીરાહી તરફ વમેલ ભોમીયા જમીનદારોને તાબે કરી પાલણપુર રાજ્યમાં વધારો કર્યો.

दिवान प्रहलदरूपान

વાન પહાડખાનને સંતાન ન હોવાથી તેમના પછી તેમના કાકા
ગાદીએ આવડું. બહાદુરખાન ઇ. સ. ૧૭૪૪ માં ગાદીએ
આવ્યા. આ ગાદી ઉપર બહાદુરખાનના

મોટા ભાઈ ઉસ્માનખાનનો વધારે હક હતો; પરંતુ પહાડખાનના અંતકાળ
સમયે તે પાલણપુરમાં ન હોવાથી તેમના નાના ભાઈ બહાદુરખાન જે તે વખતે
દીલ ખુશાલમાં મુકામ કરી રહ્યા હતા તે ઉસ્માનખાનની ગેરહાજરીને લાભ લઈ
હોંશીઆરી અને ચાલાકીથી ગાદી ઉપર બેસી ગયા.

બહાદુરખાનના આ અન્યાયી પગલાથી ક્રોધાયમાન થઈ તેમની પાસેથી ગાદી

પહાવી લેવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરીને ઉસ્માન-
મોટા ભાઈ ઉસ્માનખાન સાથે મુલોદ્ધ અને ગોળા અને આસપાસના ગામોના
લોકોને એકઠા કરી તેમના ઉપર ચડાઈ કરી.

સહેજ સાજા જપાજપી થયા પછી બહાદુરખાનના કારભારી નાથાણ મહેતા તથા
માણિકચંદણ મહેતા તથા બન્ને પક્ષના પટાવતોએ વચમાં પડી ભાઈઓ
વચ્ચે સલાહ સંપ કરાવી મુલોદ્ધની વહેંચણી કરાવી આપી. ઉમરદસી નદીની
પૂર્વ તરફનો ભાગ ઉસ્માનખાનના અને પશ્ચિમ દિશાનો ભાગ બહાદુરખાનના
કબજે આવ્યો.

ઉસ્માનખાન બહાદુર દૃઢ મનના પરંતુ ક્રોધી અને ઉતાવળીઆ હતા.

તેમણે કપાસીઆ ગામ ઉપર ચડાઈ કરી
ત્યાંના કોળી ઠાકોરને છુટી તે ગામ કબજે

કર્યું, તે વખતે તે બગલના ગુમડાથી પીડાતા હતા. પણ વેદનાને નહિ ચલુકારતાં
તેમણે ગુમડાને દાળી દઈ ફેડી નાખ્યું, અને તેજ હાથે બરછી ઝાઢી
કપાસીઆના કોળી ઠાકોરને તેનાથી માર્યો. વળી સુદાસણના ઠાકોર અમરસીંહ
સાથે ગાઢ મત્રી હોવાથી તેમણે દાંતાના રાણા કરણસિંહને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી

કેટલીક શરતો સાથે તે ગાદી અમરસિ હને અપાવી આ બનાવનું વર્ણન એક કવિએ દુ કાવ્યમાં કર્યું છે

કુહોઃ—

કરણ હરણ જ્યું કુદીઓ, રજવટ છોડે રાણ

લડ હસમે દાંતા લીયો, પૌરસ મયો પઠાણ

હિસ્માનખાને સેલરના શેરાની પઠાણો* આહિજખાન અને મહમદખાન હિસ્માનખાન અને સેલરના શેરાની પાસેથી ખડણી વસુલ કરી હતી.

એક વખત હિસ્માનખાન સેલર તાલુકામાં શીકારે* ગયેલ, ત્યાંથી પાછા ફરતા માર્ગમાં તેમને પહાડોની તલેટીમાં સેલરના મેદાનમાં ગોઠે આવેલ સેલરીયા પઠાણો મળ્યા તેમની સવારી પસાર થતાજ પઠાણોએ મશ્કરી અને છેછાડ કરવા માડી પઠાણોની આવી ઉદ્ધત વર્તણૂકથી હિસ્માનખાન બહુ ચીડાયા, અને ક્રોધના આવેશમાં તેમણે પોતાનો ઘોડો પઠાણો તરફ એકદમ ફેરવ્યો તેમના અગરક્ષક મુસાહબોએ તેમને સમજાવી કહ્યું કે આપણે ઘોડા છીએ તેમજ વત નથી દુર છીએ માટે આ પ્રસંગે દરગુજર કરી ચાલ્યા જવું એજ દુરસ્ત છે, પરંતુ હિસ્માનખાનને એટલું બધું ખોટું લાગ્યું, કે તે મરણીયા થઈ તરવાર ખેંચી અપમાનનું વૈર લેવાને પઠાણો ઉપર ધસ્યા તેમના અગરક્ષક નીમક હલાલ ચોદ્દાઓ તેમની સાથે સાથે આગળ ચાલ્યા અપાઝખી ભારે ચાની અને ઘણા પઠાણો માર્યા ગયા બાકીના પાછા પગે નાસવા લાગ્યા એટલામાં આસપાસના ગામના માણસો આવી વચ્ચમાં પડ્યા, અને સુલેહ કરાવી પઠાણો પાસેથી ભારે દડ વસુલ કરી હિસ્માનખાન ગોળે આવ્યા. આટલું થયા છતાં પણ

* આ શેરાની પઠાણોને હલ શેરાણી પઠાણો કહે છે તેઓ સેલરમાં વસેના હોવાથી સેલરીયા પઠાણો પણ કહેવાય છે તેમના એકને ભુખનુ ગામ ના રાજ્યે જળીસ કરેલ એ તેઓ હાલ એ ગમે છે તેઓ ને સેલરમાં ખાર ગંભીર સ્વતંત્ર હકુમત હતી, પણ ખડકૂરખાને તેમની જાત તરફ લીધી ત્યારથી તેઓ ગાયકવાડના વડનગર ગામમાં જઈ વસ્યા હતા હાલ તેઓના પર ત્યાં ઘણા છે તેમના કેટલાક આ રાજ્યમાં નોકર છે અહીં તેઓ સેલરીયા ની અટકથી ઓળખાય છે

+ કેટલાક કહે છે કે હિસ્માનખાનની વળીચત નરમ હોવાથી તે સેલર પાદરમાં હવા ફેર માટે ગયા હતા પણ શીકારે ગયેલ હોવાનું વધારે સંભવિત છે

ઉસ્માનખાનના હૃદયમાંથી વેર લાવ ગયો નહિ. તેઓ વળતો વખત પકાણોના ગામો ઉપર હુમલો કરી તેમની પાસેથી દંડ અને ખંડણી વસુલ લેતા.

બહાદુરખાન રાજ્યનીતિ નિયુષ્ટ અને દીર્ઘ દૃષ્ટિમાન રાજા હતા; પરંતુ ઉસ્માનખાનનું ઝેરથી નીપજેલું સ્વાર્થ સાધવામાં તે ગમે તેવું ધાતકી કૃત્ય મરણ કરવાને લેશમાત્ર આંચકો ખાતા નહિ.

ઉસ્માનખાનની ચડતી અને વિજયથી તેમને એવો ભય લાગ્યો કે તે કોઈ વખત પાલણપુર ઉપર ચઢી આવી મને પણ સંકટમાં ઉતારશે; તેથી તેમણે ઉસ્માનખાનનું કાસળ કાઢવા પ્રયત્ન રચ્યો. ઉસ્માનખાનને વીરબાઈ નામે એક બેન હતી, જેની સાથે તેમને અણબનાવ હોવાથી બહાદુરખાને તે બાઈને પાલણપુરમાંથી જાગીર આપવાની લાલચે બાઈને ઝેર દેવાને ઉશ્કેરી. લાલચને વશ થઈ વીરબાઈ આ અતિ ઘોર કૃત્ય કરવાને તત્પર થઈ. કુદરતની ગતિ વિચિત્ર છે. દેહ ક્ષણભંજુર અને આયુષ્ય અલ્પ છે; છતાં પણ મનુષ્ય પોતાની દુષ્ટ વાસનાઓ પરિપૂર્ણ કરવાને અધમ કૃત્ય કરે છે, અને કરેલ કર્મનો બદલો ઈશ્વર તરફથી મળશે તેનો લેશ માત્ર વિચાર કરતો નથી એ ખરેખર શોચનીય છે. કેટલાક મહિનાથી ઉસ્માનખાન લોહી ખીગાડના રોગથી પીડાતા હતા. સાજ થવાથી તેમણે નાહવાને ઉત્સવ કર્યો. વીરબાઈ સાથે તેમને મેળ નહોતો છતાં પણ દુનિયાની નજરે લાઈ બહેનનો કુસંપ જણાય નહિ માટે તેમણે વીરબાઈને આમંત્રણ કરી પાલણપુરથી ગાળે બોલાવ્યાં. વીરબાઈએ અત્યંત પ્રેમથી ઉસ્માનખાનને કહાવ્યું કે ઈશ્વરે તમને સાજ કરી નવો અવતાર આપ્યો છે, માટે આપ નાહ્યા પછી હું જે કપડાંની જોડ આપના સાફ લાવી છું તે પહેરી મારા હૃદયને પ્રકુલિત કરશે. પોતાની બહેન દગલબાણ કરી કપડાંમાં ઝેર નાંખી પોતાનું મૃત્યુ આણ્યું એવો સ્વપ્ને પણ તેમને ખ્યાલ નહોતો. બહેનની અરજ કબુલ કરી ઉસ્માનખાને નાહ્યા પછી તે લૂગડાં પહેરવા ધ્રુષ્ટા જણાવી. બહાદુરખાનના પ્રયત્નથી લાલચને વશ થઈ તે નિર્દય સ્ત્રીએ લૂગડાંને ઝેરનો એવો પટ દીધો હતો કે તે પહેરતાંજ ઝેર પરસેવા સાથે મિશ્ર થઈ શરીરમાં વ્યાપી જાય. ઉસ્માનખાને નાહીને આ કાળ રૂપી કપડાં પહેર્યા પહેરતાંજ આખા શરીરે આગ ઉઠી અને જતાં જતાંમાં ફાટલા ઉઠ્યા. ઉસ્માનખાને અત્યંત પીડા ભોગવી દેહ ત્યાગ દીધો.

ઉસ્માનખાનના દિકરા મુઆહિતખાન એશઆરામી અને વિષયાભિલાસી

ઉસ્માનખાનની જાગીરમાં હાથ ધાલ્યો.

સ્વભાવના હતા. તેમની આવી વર્તણૂકથી બહાદુરખાન ક્રાવી ગયા, અને જે જે ગામ અને જાગીર ઉસ્માનખાને છોડી કબજે

૦ ઠર્યા હતાં તે બધાં એક પછી એક તેમણે મુગ્ધાહિતખાન પાસેથી છીનવી લીધાં. ફક્ત ગોળા સહીત બાવીસ ગામ તેની બગીરમાં રહ્યાં. હજુ પણ તે ગામે ગોળા બાવીસીના નામે ઓળખાય છે.

રાણા કરણસિંહ જેને ઉસ્માનખાને હાંતાની ગાદી ઉપરથી દુર કર્યો હતો હાંતાના ડરખાસીદને મદદ. તેણે તેમના મરણ પછી તે ગાદી પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાને દિવાન બહાદુરખાનની મદદ માગી. રાણાએ પીપલોદરા ગામથી પોતાના વિશ્વાસુ કામદાર ગાઢવા ચારણ ગોરખદાન, સઠોડ અને પસિંહ અને ભાટી સાહુભાસિંહને બહાદુરખાન પાસે મોકલ્યા. તેમણે કરણસિંહને હાંતાની બગીરથી પદબ્રષ્ટ ઠર્યાની તમામ હુકીકત બહાદુરખાનને કહી અને તે બગીર રાણાને પાછી અપાવવાને મદદ માગી. બહાદુરખાને નીચેની શરતોએ મદદ આપવા હા કહી.

શરતો:—

૧. રાણા કરણ સિંહની મદદ માટે બહાદુરખાન જે લશ્કર મોકલે તેનું તમામ ખર્ચ રાણાએ આપવું.

૨. હાંતા બગીરની પેદાશમાંથી સાત આની ભાગ હરસાલ હાંતાના રાણાએ બહાદુરખાનને આપવો.

૩. રાજ્યના એક બગીરદાર તરીકે રાણાએ પાલણપુર રાજ્યને તાબે રહેવું.

ઉપરની શરતો કબુલ કરી કરણસિંહ કરારનામા ઉપર સહિ કર્યો હતો, તેવામાં એક વધુ શરત બહાદુરખાને મુકી; એ કરણસિંહની દિકરી કુશલખાનેા વિવાહ

બહાદુરખાન સાથે કરવાની હતી. છેલ્લી શરત કબુલ કરવા રાણાએ આનાકાની કરી, પરંતુ બહાદુરખાનની મદદ વિના હાંતાની બગીર ફરી હાથ આવવાની મુશ્કેલ હોવાથી તે શરત પણ રાણાએ કબુલ રાખી. કુશલખાના* ૩૫ રંગની

* હાંતામાંથી મળેલ શાખવાથી એમ જણાય છે, કે કુશલખા કરણસિંહની દિકરી નહોતી. પણ તેના નાનાભાઈ ભમેદસિંહની દિકરી હતી. ભમેદસિંહે પોતાની દિકરીને પોતાના જેમ બધું કરણસિંહના હિતાર્થે બહાદુરખાનને પરણાવી માટે કરણસિંહે ભમેદસિંહને નાગેલી અરજી કરી, પાણોદરા, વડાસણ અને શાણા વિગેરે ગામનો ખેડ આપ્યો હતો. પણ સર્વમાન્ય વાત એ છે કે કુશલખા કરણસિંહની દિકરી હતી, અને ભમેદસિંહની દિકરીનું નામ મેનખા હતું, જેને બહાદુરખાન કુશલખાના મહેલ ઉપરથી પોતાની રક્ષાવરતામાં પરણ્યા હતા.

પ્રશંસા પાળીઆળીના ચારણ ગોરખદાન બાહવાના મ્હોંએ સાંભળેલ હોવાથી બહાદુરખાને વિવાદ તાકીદે કરવાને માટે રાખાને આગ્રહ કર્યો. રાણે સમજ્યો કે આ લગ્ન નહિ થાય ત્યાં મુખી બહાદુરખાન બહાનાં બતાવી મદદ આપવાનું કામ મુતત્વી રાખ્યો, તેથી તેણે કુશળખાનું લગ્ન બહાદુરખાન સાથે થાણા ગામના દુર્ગદેમાં આવેલ મેદાનની આંગાવાડીમાં તોરણ બાંધી ઠરી દીધું. આ વિવાદ પછી બહાદુરખાને રાખાને મદદ આપી, અને જે આંગાવાડીમાં તેમને હસ્તમેળાપ કુશળખા સાથે થયો હતો ત્યાંયજ તેમણે હાંતા ઉપર ચડાઈ કરી, અને મુદાખાના કાકેર અમરસિંહને ગાદી ઉપરથી હર કરી કરણસિંહને તે ફરીથી સોંપી. આ બનાવને એક ઠંવિએ દુઠાણમાં વર્ણવ્યો છે:—

કુહો:—

કરખાને રાણો ફીયો, અમરો કાઢ્યો ઇમ
*ચારદ પરની વાદરા, તોરણ વાંધ્યો તેમ.

બહાદુરખાને કરણસિંહ પાસેથી લશ્કરનું ખર્ચ લેવાની શરત કરી હતી, પણ પાછળથી આ સંબંધને લીધે તેમણે તેની પાસેથી તે ખર્ચ લીધું નહિ.

બારડહખાઈ હોંશીઆર, નીતિમાન અને પ્રેમાળ સ્વભાવનાં હતાં. તે સવ સાથે હળીમળી ચાલતાં. તેમણે પોતાના બારડહખાઈને સ્વભાવ અને લક્ષણ. સહુશુભોથી બહાદુરખાન જેવા સ્વાર્થી અને ચંચળ વૃત્તિના રાજાને વશ કીધા હતા. બહાદુરખાન તેમના ઉપર અત્યંત પ્રીતિ ધરાવતા હોવાથી તેમણે બારડહખાઈના નામથી પાલણપુરના પશ્ચિમ ભાગમાં એક મોહોડસો વસાવ્યો હતો, જેને હાલ “બારડપર” કહે છે. વળી કુશળખાને એક તરેહના ઓઢણાને બહુ શોખ હતો જે તેમનાજ નામથી હાલ ‘બારડશાહી

† પાલણપુર રાજ્ય કર્તાઓ તથા તેમના નજીકના બાઈઓના વિવાદ હાલમુખી પણખરા રજા પુતોમાંજ થયા છે. રજા પુત કન્યાની સાથેના વિવાદ વખતે દિંદુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે ચોરીના ફેરા ફરવાનો અને મુસલમાની શાસ પ્રમાણે નકો પદવાનો બંને વિધિઓ કરવાનો રીવાજ આ રાજ્યકર્તામાં છે.

* કુશળખા બહાદુરખાનના ઘરમાં આવ્યાં ત્યારથી બારડહખાઈના નામથી ઓળખાવા લાગ્યાં; કારણ કે તેમના પિતાનું નામ કરણસિંહ બારડ હતું. રજાપુતોમાં એવો રીવાજ છે કે જે ભત્રીજા કન્યા પસંદગીમાં આવે તેજ ભત્રીજા નામથી તે કન્યા વિવાદ પછી ઓળખાય છે જેમકે:—હાડીજ, વાવેરીજ, ભટેજ, કાલીજ વિગેરે.

ઝીમી ' કહેવાય છે. અહીંયાં મુસલમાન સ્ત્રીઓ આ ઝીમીને પણ પસંદગીથી પહેરે છે.

ખારડજીખાઈ એવાં યુદ્ધિશાળી અને ડાહ્યાં હતાં કે તેમનું નામ ડાહી સ્ત્રીઓ માટે એક કહેવતરૂપ અહીંયાં થઈ પડ્યું છે; અને પાલણપુર રાજ્યના જનનાંખાનામાં જે રાણી બહુ ડાહી નીકળે છે તેને ખારડજીખાઈની ઉપમા આપવામાં આવે છે.

દાંતાથી પરવારી દિવાન બહાદુરખાનનું લક્ષ સેંભરપાદરાના શેરાણી પકાણેની જાગીર કબજે કરવામાં રોકાયું. સેંભરપાદરાનાં ગામો ખાલસા કર્યાં. ઉસ્માનખાને આ પકાણેને કમજોર બનાવ્યા, તે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. વળી પકાણેના હત્તલાગ્યે ત્યાંના ડુંગરાઓમાં એક મનુષ્યાહારી વાઘણ પેદા થઈ જેણે તેમાંના કેટલાક યુવાન આગેવાન પકાણેનો છુવ લીધો. આ વાઘણ ' ચતુરી વાઘણ 'ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. કારણ કે સેંભરમાંના યુવાન આગેવાનોને ચુંટી કહાડી તે મારી નાંખતી જેમ ચોર ખાતર પાડી ઘરમાંથી મિલકત લઈ જાય, તેમ તે વાઘણ સેંભરપાદરાના ગામોમાં પેસી રાત્રે પકાણેને દરરોજ ઉપાડી જતી. આ પ્રમાણે ઘણા પકાણે માર્યા જવાથી તેમનું લરકરી બાળ બોલું થયું. બહાદુરખાને આ સમય અનુકૂળ જોઈ સેંભરપાદર ઉપર હુમલા કીધા, અને કેટલાક જાગીરદાર પકાણેને મારી ત્યાંનાં બાર ગામ* ખાલસા કીધાં.

તે વખતે મલ્લાણી સાહનોં જાગીરદાર અખેરાજ કોળી હતો, તેની દિકરી અખેરાજ કોળીની વિધવા પુત્રી કીળાડીખાઈ યુવાવસ્થામાં રંડાયાથી પોતાના બાપ અખેરાજને ઘેર રહેતી હતી. એક સાથે વિવાહ. સમય એવું બન્યું કે અખેરાજની પુત્રવધૂ

અને આ વિધવા પુત્રી (નણુંદ સોગંધ) વચ્ચે વઢવાડ થઈ. સોગંધએ નણુંદને મેણું માર્યું કે, તમો તો દિવાન બહાદુરખાનની રાણી જેટલો મીનજ રાખો છો. આ તમારો મીનજ તો રાજદરબારમાંજ શોભે, અમે ગરીબ કોળી તેને ઉઠાવી શકીએ નહિં. યુવાન નણુંદ આ મેણું ખમી ચકી નહિ, અને અગ્નિમાં ઘી રેડાયું.

* આ બાર ગામોખાના કેટલાક ગામો દિવાન બહાદુરખાન પાછાના દિવાનેએ વિદારી પકાણેને મહેરખાનીથી પટે આપેલ છે, જે તેઓ અધાપિ જોગ્યે છે.

‡ મવાળી સાહના નામથી સાડ ગામો દત્તા જેમા મલખા મુખ્ય દડ દિવાન બહાદુરખાનના વખતમાં આ સાડ ગામો કોળી જાગીરદારને કબજે દત્તાં

શુરસે થઈ તે બોલી કે ગમે તેમ થાય પણ દિવાન બહાદુરખાનનાજ ઘરમાં જવું અને તેમની રાણી થવું. આમ નિશ્ચય કરી તેણે એક બાણભેદુ મીરાસણનેઈ બહાદુરખાન પાસે મોકલી, અને જનેલ હકીકત બહાર કરાવી તેમની સાથે નકાની માંગણી કરી, મીરાસણ હસનપુર ગામે બહાદુરખાનને મળી. તે મલાણી સાઠનેા કબજે કરવાની તક શોધતા હતા, એટલામાં આ પ્રસંગ અનુકુળ જણાયાથી તેમણે મીરાસણની માંગણી કબુલ કીધી, અને અખેરાજની પુત્રીને માટે કેટલાક સવારો અને રથ મોકલી, તેને મહેલમાં બોલાવી મુસલમાન ધર્મશાસ્ત્ર મુજબ તેની સાથે નકા કર્યો.

એક રાત્રે કીબાડીબાઈના મહેલમાં દિવાન બહાદુરખાન પોઢયા હતા.

શીયાળાની ઋતુ હોવાથી તે પગ સંકોચી રંગમાં બેઠા. મુઈ રહ્યા હતા. કીબાડીબાઈએ મનકમાં

પોતાના પતિને કહ્યું કે પલંગ મોટો છે, અને ઓઢવાનાં સાધન પુષ્કળ છે, છતાં ટુંટીઆં વાળી આપ કેમ પહેાડયા છે? આપની ટાઢ બેઠએ તેવી ઉડતી જણાતી નથી. બહાદુરખાનને મશકરી અપ્રિય હોવાથી ચીડાઈને તેમણે જવાબ આપ્યો કે, રાણીજી પગ ક્યાં પહેાળા કડૂ, મલાણી સાઠ પગ પહેાળા કરવા જેતી નથી, તેથી પગ સંકોચી મુતો છું. મારી આ તકલીફ માટે તમે ફીકર કરો છો તો કાલેજ ઇલાજ શોધી કાઢીશ.

મારી મશકરી ગંભીરરૂપ પકડશે અને હું પોતેજ મારા જાપની બગીર

પાયમાલ કરાવવામાં સાધનભૂત થઈશ મલાણા ઉપર ચડાઈ અને ફેલેલ. એવો કીબાડીબાઈનો સ્વપ્ને પણ ખયાલ

નહોતો. બહાદુરખાનનો આવો કંઠાર અને તોછડો પ્રત્યુત્તર સાંભળી તે સ્તબ્ધ બની ગઈ. આખી રાત તેણે બહુ દીલગીરીમાં કહાડી. સવાર થતાંજ લડાઈની નોબત* વાગવા માંડી અને બહાદુરખાને મલાણા ઉપર ચડાઈ કરવાનો હુકમ

ફુ 'મીરાસી' ગાવાનો ધંધો કરનારી એક ભત છે. તેમની સ્ત્રીઓ મીરાસણ કહેવાય છે. રાજપુતાનામાં તેમને 'દોલણ' કહે છે. આ સ્ત્રીઓ પણ ગાવાનો ધંધો કરે છે. પાલણપુર રાજ્યના જનતાખાનામાં રાણીઓ તેઓને ગાવા માટે નોકર રાખે છે.

* તે વખતે શહેરમાં ચડાઈ કરવાની જગર આપવા માટે પાયમાલો દરવાજા ઉપર એક નોબત તથા રણસીયુ રાખવામાં આવતું હતું; જે વાગવાથી લોકો સમજતા કે લડાઈ માટે લશ્કરની તૈયારી કરવામાં આવે છે. આ નોબત તથા રણસીયુ વગાડવા માટે દરવાજા ઉપર વારા ફરતી બે માણસો જ્યુ રાખવામાં આવતાં હતાં. વળી ગામડામાં ચડાઈની જગર આપવા માટે શહેરના શ્રીલાલા જુરજમાંથી તોપ ફેાડવામાં આવતી હતી.

લશ્કરને આપ્યો. કીખાડીખાઈએ આમ નહિ કરવા બહુ આજીજી કરી, પણ સઘળું બ્યર્થ. બહાદુરખાનના ક્રોધને ક્રોધ રોકી શક્યું નહિ. લશ્કરે મલાણા ઉપર ચડાઈ કરી. બખોરના ખાર વાગતાં પહેલાં મલાણા કબજે કર્યું. અખેરાજ કોળી તથા તેના જાગીરદાર ભાઈઓને હરાવી દિવાન બહાદુરખાને મલાણા ઇ. સ. ૧૭૭૨ માં ખાલસા કર્યું.

મલાણી સાથે જીત્યા પછી બહાદુરખાને સરોના, રોહ, ડાલેલા વગેરે મહેવાસી જાગીરદારોની જાગીરમાં ગામેના ભટેસરીઆ કોળી કાઠેરોને જીતી રાજ્યનો ભાગ નાંખ્યો તથા તેમના ૮૪ ગામેમાં રાજ્યનો ભાગ ધાડ્યો નજરાણું ચુકર કર્યું. તેમજ આસપાસના બીજા કેટલાંક કોળી મહેવાસી જમીનદારો ઉપર નજરાણું અને સલામીના કર નાંખ્યા.

ઇ. સ. ૧૭૫૬ માં અથવા ભાટોના લખવા મુજબ ઇ. સ. ૧૭૬૮ માં બહાદુરખાને ધાનેરા ઉપર ચડાઈ કરી તેને ધાનેરા કબજે કર્યું. લગતાં સોલંકી રજપુતનાં ચોવીશ ગામેમાં રાજ્યનો હિસ્સો ધાડ્યો, અને દેવડા રજપુત સદાજી અને સોનાજીનાં ત્રીશ ગામે જે ધાનેરાની જાગીરને તાબે હતાં તેમને ખાલસા કીધાં. આગળના બંધારણ મુજબ હાલ તે ગામે ત્રીસી ચોવીસીના નામથી ઓળખાય છે. ત્યાર પછી બહાદુરખાને સીરોહી તાબાના મદાદના રાવજી પાસેથી વાંછેલ તથા એક બીજું ગામ છીનાવી લીધું. આ પ્રમાણે તે તરફનાં લગભગ પચાસ ગામ બહાદુરખાને ખાલસા કર્યાં.

એમ જણાય છે કે ઇ. સ. ૧૭૫૬ માં ધાનેરાના જાગીરદાર સોલંકી રજપુતોમાંના એક જાગીરદારનું મરણ થયાથી ધાનેરાની જીત વિષે ફત્ત કથા. તેની વિધવા સ્ત્રીને પોતાના પતિ તરફથી મળેલ વારસામાં એક વિશાળ આરસ પત્થરની ચોટ્ટી આવી. આ ચોટ્ટીને મરનારના મગાંવહાલાંએ તે વિધવા પાસેથી ખડાવી લીધી. તેણીએ તેમને અપમાન બરેલ વાક્યો કહ્યાં તેથી તેઓ તે વિધવા ઉપર વેરભાવ રાખવા લાગ્યા. વિધવાથી આ દુઃખ સહન થઈ શક્યું નહિ, ત્યારે તેણીએ સામાવાળાઓને પાંચમાલ કરવામાટે પોતાની જાગીરમાં ભાગ આપવાની કબજાતથી બહાદુરખાનને બોલાવ્યા. બહાદુરખાન ધાનેરામાં પોતાના પગ ધાલવાની રાહ ભેટા હતા; તેવામાં આ કઝરાણીની અરજ આવવાથી તેમણે તેને કબજા કરી મદદ આપવા માટે લીધું. તેમણે એક મોટું લશ્કર લઈ પડે ધાનેરા ઉપર ચડાઈ કરી

અને રજપુત લાગીરહારોને હાર ખવરાવી તાબે કર્યા. ધાનેરા સોલંકી રજપુતો પાસેથી છીનવી લઇ તેમણે ત્યાં તહેસીલી નાંખી. ત્યાર પછી તેમણે આસપાસના દેવડા રજપુતોનાં ત્રીશ ગામ કબજે કર્યા, જે ઉપર કહી ગયા મુઝબ ત્રીશી ચોવીસીના નામથી ઓળખાય છે.

થરાહના ઠાકોર પોતાના પરગણાને મરેઠા લુટારૂઓના લથુ હુમલા અને જીલમમાંથી બચાવવાને અસમર્થ છે એવું થરાહ ઉપર કબજે કરવો.

ગુજરાતના મુબેદારને માલુમ પડ્યાથી તેણે દિલ્હીના શહેનશાહ અહમદશાહને લખી મોકલ્યું કે, જે થરાહનો મુલક આ સમયે દિવાન બહાદુરખાનને સોંપવામાં આવશે, તેજ તેનું સંરક્ષણ થશે અને તે પાયમાલ થતો અટકશે. બાદશાહે મુબાની માગણી કબુલ રાખી થરાહનો કબજો લેવાનું ફરમાન બહાદુરખાનને મોકલ્યું; તેનું લાવાન્તર અમે અહીં ટાંકીએ છીએ.

ખાદશાહી તુગરો.

મેહોર.

“ આ શુભ પ્રસંગે (ખાદશાહનો) અમલ કરવા ચોગ્ય ફરમાન કાઢવામાં આવે છે કે અમીર અને કુલીન એહમદખાન બંગશેએ અમારી હુજુરમાં અરજ રજુ કરી છે કે બહાદુરખાન વલ્લદે ફીરોજખાન લોહાની—જે બહાદુર સીપાઈ છે, જેની જગીરની પાડોશમાં પાટણ અને અમદાવાદના સુબાના તાબાનું થરાદનું પરગણું આવેલ છે, જે પાલણપુરની જગીર લાંબા વખતથી ભોગવે છે, અને જેની પાડોશના થરાદના પરગણામાં લુટાડ્યો અને ધાડપાકુ કાળીઓ વસે છે અને દરેક ગામના મુસાફરોને લુટે છે,—તે (બહાદુરખાન) ઉમેદવાર છે કે થરાદના પરગણાની ફાજદારી અને જમીનદારી તથા વતનદારી તેને (બહાદુરખાનને) મળવી જોઈએ.

તે ઉપરથી દુનિયાને જીતનાર અને તાબે કરનાર (ખાદશાહ) તરફથી ફરમાન કાઢવામાં આવે છે કે ખાદશાહી ઇનાયત અને મહેરબાનીના રૂએ તે પરગણાની જમીનદારી અને વતનદારી સદરહુ બહાદુરખાનના નામ ઉપર આપીએ છીએ ત્યાંના હાલના અને હવે પછી થનારા મુત્સદ્દીઓ, કરોરીઓ, જગીરદારો, ચોધરીઓ, વણીલો અને મુકાદમો તથા ત્યાંની રૈયત અને ત્યાંના રહીવાસીઓ વગેરેએ સદરહુ ખાનને તે પરગણાના જમીનદાર અને વતનદાર ગણી તેના હકે જાળવવાની કોશીશ કરવી; જેથી તે લુટાડ્યો, કાળીઓ અને ધાડુઓને કાઢી મુકે અને મુશાફર લોકો શાન્તિથી અને બેફિકર મનથી આવજા કરી શકે આ બાબતમાં ધણી તાકીદ જણવી, અને દર વર્ષે નવી સનદ માગવી નહિ. તા. ૧૫ માસ જમાદીરસાની ગાદીએ બેસવાના સાતમા વર્ષે આ ફરમાન લખ્યું છે. ”

આ પ્રમાણે બહાદુરખાને થરાદનો કળલે લઈ તે સુલકને આકૃતમાંથી બચાવ્યો. કેટલોક વખત તેમણે થરાદને પોતાને કળજે રાખ્યું, પરંતુ વખત અંધાધુંધી અને લૂટફાટનો હોવાથી પાલણપુર રાજ્યની સલાહ રાખવી એ અગત્યનું ગણી તેને તેમણે છોડી દીધું.

ઈ. સ. ૧૭૫૮ માં પેશ્વાના સેનાપતિ સદાશિવ રામચંદ્રે પાલણપુર ઉપર

સદાશિવ રામચંદ્રની પાલણપુર ઉપર ચડાઈ.

ચડાઈ કરી દિવાન બહાદુરખાનને નજરાણાની રકમ આપવાની ફરજ પાડી. તે રકમ ભરવામાં વિલંબ થયાથી સદાશિવ

રામચંદ્રે પાલણપુરને ઘેરા ઘાડ્યો. આ ઘેરા કેટલાક દિવસ સુધી ચાલ્યો. દરમિયાન મરેઠા સરદારે પાલણપુરની ઉત્તર દિશાનો દરવાજો જેને હાલ તાંસાવાળો દરવાજો કહે છે, ત્યાંથી રાજગદી સુધી સુરંગ ખોદી રાજગદીને ઉડાડી મૂકવાની તજવીજ કરી. સુરંગ ખોદાતી ખોદાતી લગભગ રાજગદીના દરવાજા સુધી આવી પહોંચી ત્યારે પાલણપુરના સુભાગ્યે નવાળ જવામદખાન ઉર્ફે કમાલુદ્દીન ખાખી જે સદાશિવરાવની સાથે સુલેહ કરી તેના લશ્કરના એક વાકેફગાર આગેવાન તરીકે પાલણપુર આવ્યો હતો, તેણે એક વિશ્વાસુ ખાખી સાથે બહાદુરખાનને ગુપ્ત રીતે કહાવ્યું કે, પાલણપુરનો કિલ્લો અઘાપિ પર્યંત તમો જાળવી શક્યા છો, પરંતુ સુરંગ રાજગદી સુધી આવી ગઈ છે, અને પરમ દિવસે ઉડાડવાની છે, ફક્ત કાલનોજ દિવસ વચમાં બાકી છે. જો તમે આગમચેતી વાપરી કાલસુધી નાણાની રકમ નહિ મોકલાવો તો પરમ દિવસ તમારી અને તમારી રૈયત ઉપર મહાન્ સંકટ આવી પડશે. બહાદુરખાને આ સંદેશો સાંભળ્યો, પરંતુ ખજાનામાંથી આ રકમ કાઢવી એ તેમને ગમ્યું નહિ. તેમના કારભારી સલાહકારોએ તેમને કહ્યું કે જો નજરાણાની રકમ આપવામાં હવે વધુ ટીલ થશે તો પાલણપુર ઉપર મહાન્ વિપત્તિ આવી પડશે, અને રકમ ઉપરાંત દંડ અને લશ્કરનું અર્થ પણ આપવાની ફરજ પડશે. બહાદુરખાનને આ સલાહ બીલકુલ ગમી નહિ. પરંતુ હવે અન્ય ઉપાય નહિ સુઝવાથી તેમણે નવાળ કમાલુદ્દીન મારફતે મરેઠા સરદાર સાથે સુલેહના કેલકરાર કર્યા, અને પાલણપુર રાજ્યને જરૂર પડે તો પેશ્વા મદદ આપે, એવી સરતે રૂ. ૩૫૦૦૦ નજરાણા આપ્યા.

એક દિવસ બહાદુરખાન બારડોળખાઈ સાથે એકાન્તમાં બેઠા બેઠા વાર્તાલાપ કરતા હતા; ત્યાં કંઠા મશ્કરી ચાલી રહી હતી. બારડોળખાઈએ મશ્કરીમાં

અને કુળાશીમાનના કાષ્ઠક આવેશમાં બહાદુરખાનને કહ્યું કે દિવાન તમે મારા જેવી ઉચ્ચકુળની રાજપુત્રીને પરણીને ભાગ્યશાળી થયા છો. કમનશીબે મારા પીયરનું કુટુંબ તે સમયે તગ હાલતમાં આવી ગયેલ હોવાથી તમારું લગ્ન મારી સાથે થવા પામ્યું. બારડોળ બાઈના આવા અભિમાની બોલો બહાદુરખાન મુંઝે મોઢે સાલણી રહ્યા, પણ તે હડીલા સ્વભાવના હતા, તેમજ મશ્કરીને ધીછા રતા હતા તે સમજ્યા કે ગણી મારા કુળને તેના પિતાના કુળના કરતા હલકુ સમજે છે, માટે તેના પીયરમાંથી બીજી સ્ત્રી આ વૃદ્ધાવસ્થામાં હું પરણુ તો તેનો ગર્વ ઉતરશે, અને મારા કુળની મોટાઈનું તેને ભાન આવશે. આમ દૃઢ વિચાર કરી, તેમણે રાણીનો ગર્વ ઉતારવાને સુદાસણા ઠાકોર જે દાતાના રાણાના ભાઈ હતા તેમની દિકરી ચેનબા સાથે પોતાનું લગ્ન કરવાને દાતાના રાણાને ભય અને પ્રીતિથી કહાંચ્યું. બહાદુરખાનની માગણી રાણાએ કબુલ રાખી, ચેનબા સાથે તેમનું લગ્ન કર્યું પોતાના ગર્વનું આવું વિપરીત પરિણામ આવેલું તેમજ બારડોળબાઈએ બહુ પશ્ચાતાપ કર્યો.

ચેનબા પરણ્યા ત્યારે બહુ નાની વયના હતા બહાદુરખાન જાણુતા હતા, કે બારડોળબાઈ હોશીઆર અને ડાહ્યા છે, તેથી તેમણે ચેનબાને તેમની કેપરેખ નીચે રાખી કહ્યું કે, તમારા અભિમાનનું શું પરિણામ આંચું તે તમે જાણુ મારી ટેક અને કુળની મહત્તા જાળવવા આતર તમારા મહેણા ઉપરથી મેં આ કાર્ય કર્યું છે, એ શિવાય મારો બીજો કંઈપણ હેતુ નહોતો, માટે આ પરિણામનો સઘણો જુમ્મો તમારે શિરજ છે તમે તમારા કુળની આખરનો વિચાર કરી, તમારી યુવાન બહેનને સ ભાળજો

દિવાન બહાદુરખાને ઇ સ ૧૭૬૪ માં પાલજુપુરની આસપાસ ફેટ બ ધાંચો હતો.

તે દસ રાણીઓ પરણ્યા હતા, જેમાં ઘણી રજપુત કન્યાઓ હતી તેમના નામ સખરબા, હતીબા, કુશળબા, અજબબા, માનબા, કુશળબા ઉર્ફે કીમા ડીબા, સેહેન વખતબા, ચેનબા, ઉમેદબા, અને સેત વખતબા હતા.

થોડા અરસા પછી બહાદુરખાન પરલોકવાસી થયા ચેનબા નાના હોવાથી બારડોળબાઈએ તેમને દેશના રીવાજ મુજબ ધોળા વસ્ત્ર પહેરાવ્યા નહોતા. યુવાન વિધવા ચેનબાએ પતિ પાછળ પોતાની જ દગી શોક અને દુખમાં પુરી કરી.

મોગલોનું સામ્રાજ્ય જે કીશનખાન બીજા ઉર્ફે ગઝનીખાન, કરીમદાદ-
ખાન અને પહાડખાન બીજાના વખતમાં
બહાદુરખાનનો રાજ્ય અમલ.

કમળોર થવા માંડ્યું હતું તે બહાદુરખા-
નના વખતમાં તદ્દન ભાગી પડ્યું. મરેઠાઓ દિન પ્રતિદિન બળવત્તર થવા માંડ્યા
અને તેથી દિલ્હીના બાદશાહો શેર-જના બાદશાહ માફક ફક્ત નામનાજ બાદ-
શાહ રહ્યા. મરેઠા લશ્કરની ટુકડીઓ જુદા જુદા આગેવાનો નીચે ગુજરાતમાં
ઉતરવા માંડી, અને અહીંનાં નાનાં મોટાં ઘણાં ખસાં રાજ્યો પાસેથી નજરા-
ણાની મોટી મોટી રકમો અને ખંડણીઓ વસુલ કરવા માંડી. તેમના જુલમ
અને લૂટફાટથી આખું ગુજરાત તોળા પોકારી રહ્યું હતું. ઠેકાણે ઠેકાણે
દીનતા અને પાયમાલી શિવાય બીજું કંઈપણ જીવામાં આવતું નહોતું. વળી
અધુરામાં પુરું ત્યાંના લીલ, કોળી વગેરે પહાડી લોકોએ આ સમય
પોતાના ધંધાને સાનુકૂળ જોઈ લૂટફાટ શરૂ કીધી. તેમનાં ટોળાં બંધાઈ
ગયાં, અને માર્ગમાં ધાડો પાડવા લાગ્યાં. સુલેહ અને સુખ ગુજરાતમાંથી
તદ્દન અદૃશ્ય થયું. લોકોએ પોતાની માલ મીલકત જમીનમાં દાટી દીધી.
આ ભય અને ત્રાસમાંથી પોતાની રૈયતને બચાવવાને માટે બહાદુર-
ખાને દેશમાં બહુ સારો બંદોબસ્ત કીધો. તેમણે પાલણપુર અને ડીસાની
આસપાસ પાકો ઇંટોનો મજબુત કિલ્લો બંધાવ્યો. અને ધાણધારમાં ઠામઠામ
થાણાં સ્થાપ્યાં. સરહદ અને પહાડોમાં જ્યાં જ્યાં જરૂર જણાઈ ત્યાં ત્યાં કિલ્લા
અને મોરચાઓ તેમણે બંધાવ્યા. તે સમયે પાલણપુર રાજ્યનો બહાદુરખાને
એવો સારો બંદોબસ્ત રાખ્યો કે મરેઠા અને બીજા લૂટારા આ તરફ ફાવી
શક્યા નહિ, અને ગુજરાતમાંથી શેઠ, શાહુકારો તથા બીજા કેટલીક વસ્તી અહીં
આવી નિર્ભયતાથી વસી.

બહાદુરખાનના રાજ્ય અમલમાં પાલણપુરની વસ્તીમાં બહુ સારો વધારો
થયો. મરેઠાઓના ત્રાસ અને ભયથી બચ-
પાલણપુર શહેરની આબાદી. વાને અમદાવાદ, વિસનગર, સિદ્ધપુર,
મહેસાણા તથા પાટણની કેટલીક વસ્તી અહીં આવી વસી. વિસનગરથી સુન્ની
વહોરાઓ, સિદ્ધપુરથી શીયા વહોરાઓ, તથા મુસલમાન રંગરેજો, વિજાપુર,
વડનગર, પાટણ અને આસપાસના ગામોમાંથી પીંજરા, તાર્ઈ, તથા મહાજન*
વેપારીઓ અહીં આવી રહ્યા.

* સિદ્ધપુરના લાલપર ગામથી જે મહાજન વેપારી અહીં આવી વસ્યા તેમાં પારેખ કુટુંબ
અવેરાતના ધંધામાં આગળ પડતું છે તેમાં અમુલબ જીભચંદ અને રવચંદ ઉન્નમચંદની બે અવેરા-
તનો ધંધો કરનારી પેઢીઓ મુંબઈમાં હાલ બહોળો વેપાર કરે છે.

ખડાદુરખાને ખલોચો પાસેથી વરણવાડું^૬ અને ધનાજી વાઘેલા પાસેથી ધનાલી અને સીમરાંણા જીતી લીધાં હતાં, રાજ્ય હકો વધારવા તેમજ ગઢવાડાના કોળી ઠાકોરાનાં ઉમરી તથા ખીજાં સાત આઠ ગામોમાં રાજ્ય હક દરાવ્યો હતો. આ ઉપરાંત ખેતરો, ગામો, પહાડો અને જંગલો ઉપર વાંટ, જમાખાધી, સલામી, જઠાવ, રાહદારી વિગેરે અનેક હકો નાંખી તેમણે પાલણપુર રાજ્યનો પેદાશ વધારી હતી, અને પડતર જમીનમાં કેટલાંક ગામો વસાવ્યાં હતાં.

હાથીઓને કડળ ઘાસ પુરી પાડવાનો કર તેમણે ધાણધારનાં ગામો ઉપર નાંખ્યો હતો, જે *કર હાલ “હાથી કડળી” હાથી ઘોડાના આરાનો જાદોખરત ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે, વળી ઘોડાઓની ઘાસનું ખર્ચ રાજ્યને આજીવું ઉપાડવું ન પડે, માટે ઘોડાઓને ઉનાળામાં ગામ-ડાંમાં મોકલી દેવામાં આવતા. ત્યાંની કેટલીક જમીન જુદી કઠાવી તેમાં વાવેતર કરાવી ઘોડાઓને ઘાસ પુરી પાડવાનો કર તેમણે ગામડાં ઉપર નાંખ્યો હતો. આ કર હાલ જારી છે. તેમજ ચોમાસામાં આયમણા ગામોની પડતર જમીનમાં મઠનું વાવેતર કરવામાં આવતું, અને તે ધાન્ય શિયાળામાં ઘોડાઓને ખવરાવવામાં આવતું. મઠના વાવેતર માટે હળો, તેમજ ખીજાં ખેતીનાં ઓળારો તથા તેની સંભાળ માટે ચોડીઆતો અને આદે તૈયાર થયે તેને કાપી ગાડામાં ભરી સરકારી વાડામાં પહોંચાડવાને તંમામ જોજી તેમણે આયમણાં ગામો ઉપર બહુ હોંશીયારી અને ડહાપલથી નાંખ્યો હતો. આ કર “કોરડ” નામથી ઓળખાય છે. આ પ્રમાણે તેમણે ઘોડાળનું ખર્ચ બહુ ઓછું કીધું હતું.

રથોના બળદો તથા ગૌખાનાની ગાયો, લેસોને આલર, ચીમડી વગેરે લીલી તથા સુકી ઘાસ પુરી પાડવાનો કર ઠોરના આરાનો જાદોખરત તેમણે દરેક ખેતર દીઠ નાંખ્યો હતો. આ ઘાસ ગૌખાનાની ગાડીઓ હુમેશ ખેતરમાંથી ભરી લાવતી. વળી જંગલમાં

^૬ વરણા વાડું આજ હાલ દેવાળી રાજ્ય કુટુંબના સાધન્યાતની જગીરમાં છે.

* આ કરની કડળ, ઘાસ ઉપરાવવામાં કેટલીક વખત લોહો ઉપર જુવમ ચુલ્લરનો તેમજ ગેરખાનખી વિશેષ ઉપયોગનો ભય રહેતો; તેથી હાલના નવાળ શ્રી શેરમદમદખાનજી સાહેબે પાસને બદલે નમદ નાણું લેવાનું કરાવ્યું છે.

† ઘોડાઓની ઘાસ માટે અથગ સડેલ જમીન “ઘોડાસણ” નો જમીનના નામથી ઓળખાય છે.

આવેલ બીડોની પુરેપુરી સંભાળ રખાવી, ઢારને ત્યાં ચરવા મોકલવામાં આવતાં; આથી ગોખાનાનું ખર્ચ પણ્ય ઓછું થયું, તેની સાથે ઢારપણ સારી રીતે ઉછરવા લાગ્યાં.

ઉંચી જાતના ઘોડા તથા બળદ ઉત્પન્ન કરવાને તેમણે કાઠીઆવાડના ઘોડીલા અને મૂળી ગામથી વાલાઈ ઘોડા અને કાકરેજમાંથી નામીયા સાંઢો મંગાવ્યા હતા, આ કામ ઉપર તેઓ જાતે દેખરેખ રાખતા હતા.

બહાદુરખાને જાણુ લશ્કરનું જાણું ખર્ચ નહિ રાખી સ્વેચ્છા સૈનિકોનું (વોલંટીયરનું) બળ વધાર્યું હતું. આ લશ્કરના ખર્ચમાં કરકસર સૈન્યમાં જલોરી અને મહેવાસીઓનો વિશેષ જથ્થો હતો. બહાદુરખાન તેમના ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખતા હોવાથી, ખારીક સમયે તેઓ વફાદાર રહી દેશ સાચવવાને તત્પર થતા.

રાજ્યની પડતર જમીનને ખેડાણમાં લેવાને તથા ખેતીવાડીને દરેક પ્રકારે ઉત્તેજન આપવાને બહાદુરખાને લેઉઆ અને કડવા કણુળી તથા મુમત વગેરે ખેડુત લોકોને આસપાસનાં પરગણાંમાંથી બોલાવી આશ્રય આપી પાલણપુર રાજ્યમાં વસાવ્યા હતા, અને તેમના રહેઠાણ માટે સાસમ તથા બીજાં ગામો વસાવ્યાં હતાં.

ચોર અને છુટારાના જુલમી પંતમાંથી ખેતીને બચાવવાને તેમણે જરૂર પડતી જગોએ થાણાં બેસાડ્યાં હતાં. પોતાના ખેડુતોની સગવડ અને સુખ માટે તે પંડે વારંવાર ગામડાંમાં જતા, અને તેમની સંભાળ રાખતા. તે સમયમાં પાલણપુરમાં શેરડી અને કમોદ જેવા કીમતી શેરડી અને કમોદનું વાવેતર પાક થતા ન હોવાથી બહાદુરખાને ઇંડર પરગણામાંથી શેરડી તથા સિંધમાંથી કમોદ (ડાંગર) મગાવી તેમનાં વાવેતર ધાણુધારમાં કરાવ્યાં હતાં. આ બન્ને વાવેતર બહુજ ફતેહમંદ નીવડ્યાં; અને હજારો મણુ પાક ધાણુધારમાં થવા લાગ્યો. શેરડીનું પ્રથમ વાવેતર આ મુલ-

* પાલણપુર રાજ્યની પૂર્વ દિશામાં આવેલ ગામડાંને અહીંના લોકો ધાણુધાર કહે છે આ ગામમાં પાણી બહુ નીકું છે, અને વળી કચ્છકે કચ્છે તો તે જમીન ઉપરજ પડેલું છે. શેરડી અને

કામાં બહાદુરખાને કરાવેલું તેથી અહીં નીપજતો ગોળ “બહાદુરશાહી” નામથી ઓળખાય છે. આ ગોળ દેશાવરી ગોળ કરતા મીઠાશમાં વધારે છે, અહીંના લોકો તેનો સંઘ્રહ કરી જીનો કરી વાપરે છે, કારણ કે આ ગોળની તાસીર એવી છે કે જેમ જેમ તે જીનો થાય છે, તેમ તેમ તે વધારે સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક બને છે. વળી ધાણુધારમાં વાવેલ કમોદની નીપજ બહુ ઉંચા પ્રકારની નીવડેલ છે.

બહાદુરખાને ખેતીવાડીને જેવું ઉત્તેજન આપ્યું તેવુંજ ઉત્તેજન હુન્નરને

હુન્નરને ઉત્તેજન

પણ આપ્યું હતું. અહીંના તપોધન બ્રાહ્મણો જેઓ શિક્ષાવૃત્તિ ઉપર પોતાનું

ગુજરાન ચલાવતા હતા, તેમને કડીઆનું કામ શિખવવામાં આવ્યું જેથી તેમની સ્થિતિમાં મુધારો થયો, એટલુંજ નહિ પરંતુ ચણતર માટે પરદેશથી કડીયા ખાલાવવા પડતા, તે જરૂરીઆત પણ બધ થઈ ગઈ.

બહાદુરખાન શૂરવીરતાનો ગુણ નામ પ્રમાણેજ ધરાવતા હતા. હાતા, મલા-

રાજ્ય વ્યવસ્થા

છીસાક, સેલર પાધર, ધાનેરાની ત્રીસી, ચાવીસી વગેરે કેટલોક મુલક છતી તેમણે

પાલણપુર રાજ્યનો વિસ્તાર વધાર્યો હતો. મુલકને છતી રાજ્યને વિસ્તીર્ણ કર્યું એટલુંજ નહિ પરંતુ રાજ્ય વ્યવસ્થામાં પણ તેઓ કુશળ હતા આસપાસના મુલકોમાં થતી લૂટફાટથી અને જીલમી મરેહાઓના અવારનવાર ત્રાસજનક હુમલાઓથી રેષતને બચાવવાને તેમણે સ્થળે સ્થળે ચાણા સ્થાપી મુલકમાં એવો સારો બદાવરત રાખ્યો હતો કે પડોશની કેટલીક વસ્તી આ રાજ્યની સલાહ શાન્તિનો લાભ લેવા અહીં આવી વસી હતી પાલણપુરને તેમણે નિર્ભય સ્થાન બનાવ્યાથી અહીંની વસ્તીમાં તેમના વખતમાં સારો વધારો થયો હતો.

ખેતીવાડી તેમજ વેપાર હુન્નરના સાધનો ખીલવવાને પણ તેમણે અતિ પરિશ્રમ લીધો હતો કણ્ઠી તથા મુમન વગેરે ખેડુત વર્ગને પરદેશોમાંથી ખાલાવી જમીન આપી તેમણે અહીં વસાવ્યા હતા, અને રહેમ રાખી શેરડી અને કમોદ જેવા કિંમતી પાકનું વાવેતર કરવાને તેમને ઉત્તેજીત કર્યો હતા તેજ પ્રમાણે

કમોદના પાકને પાણીની વિશેષ જરૂર હોવાથી રાજ્યના આ ભાગ (ધાણુધાર) માં તેનું વાવેતર લોકો વિશેષ કરે છે “ ધાણુધાર ” એ “ ધાન્યધાર ” નું અપભ્રંશ ૩૫ ૩ આ મુનકને ધાણુધાર કહેવાતું કારણ એ જ કે પાણીની સજીવન ધાર માફક અહીંના ધાનની ધરા પડે છે, એટલે કે આ મુનકમાં ત્રણે મોસમમાં અનાજ પેદા થાય છે

લિખ્ત તપોધન ગ્રાહણેને કડીઆનું કામ શિખવી ધંધે લગાડયા હતા. પાલણુ-પુરમાં તેમણે હવા ખાવામાટે એક નવો બગીચો બનાવ્યો હતો જે હાલ " બહાદુરખાનજીની વાડી " ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

બહાદુરખાને આ પ્રમાણે પાલણુપુર રાજ્યને સારા પાયાપર મુક્યું હતું અને રાજ્યની જમાવટ તેમનાજ વખતથી થઈ હતી.

બહાદુરખાનને પૈસાનો અતિશય લોભ હતો. આ લોભથી દોરવાઇ કેટલીક વખત ગરીબ નિરપરાધી રૈયતને બહાદુરખાનનો ધન લોભ. પગલી પૈસો કઠાવવાનું જીલમી પગલું સરવાને તેઓ આંચકો ખાતા નહિ. તેમણે રાજ્યનો ખજાનો લગભગ એક કરોડ જેટલો ભેગો કર્યો હતો. પણ તે મેળવવાને તેમણે કેટલીક વખત જીલમી એટલે દરજ્જે શુભર્યો હતો કે લોકોમાં તેમના પૈસાનો એવો વહેમ પેસી ગયો છે કે તે પૈસો જેના ઘરમાં ગયો તેને નુકશાનજ થયું.

એવું કહેવામાં આવે છે કે એક જૈન યતિએ ચટણી માટે ચાર ફેરીઓ પૈસાના લોભાર્થે કરેલ અન્યાય અને જીલમના દર્શાવે. બીજાના આંખા ઉપરથી પાડી. આ નજીવી કસુર માટે બહાદુરખાને તેનો રૂ. ૭૦૦ દંડ કર્યો. તે જાણતા હતા કે આ ભારે દંડ તે ગરીબ યતિ નહિ ભરી શકે; પરંતુ આ બહાને યતિના અનુયાયી શ્રાવકો પાસેથી નાણાં લેવાની તેમણે યુક્તિ રચી હતી. યતિ ગરીબ સ્થિતિનો હોવાથી આ ભારે દંડ ભરવામાં સ્વાભાવિક દીલ યથા તેથી બહાદુરખાને તેને જૈનોના મહોદલામાં ઉભો રાખી ફટકા મારવાનો હુકમ કર્યો. પોતાના ધર્મ ગુરૂને પોતાનાજ મોહોદલામાં ફટકા મારતા દેખી ત્રાસ પામી જૈનોએ તેની વતી દંડ ભરવાનું કબુલ કર્યું.

બહાદુરખાન એક વખત પરગણામાં ફરતાં માલણુ ગામના એક કોળી ઠાકોરના ખેતરમાં આવી ચડયા. ઠાકોર તે વખતે ખેતર ખેડતો હતો; તેણે બહાદુરખાનને આવતા દેખી બહુ આદરસત્કાર કરી તે દિવસે પોતાની ગોઠ કબુલ રાખવા અરજ કરી. બહાદુરખાને અરજ મંજૂર કરી ત્યાંજ આણું આણું. બીજે વરસે બહાદુરખાન આજ રસ્તે જાણી જોઈને પસાર થયા. ઠાકોરે ગઈ સાલના મુજબ આ વખત પણ આગ્રહ કર્યો. બહાદુરખાને ગોઠ સ્વિકારી તેના આતિથ્યનાં

વખાણુ કર્યા. ત્રીજે વરસે તે ઠાકોરને બહાદુરખાને પોતાના દરબારમાં બોલાવ્યો અને સલામાં તેનાં વખાણુ કરી કહ્યું કે ઠાકોર તમે હર સાલ મને ગોઠ આપી વિશેષ ખર્ચના બોબમાં નાહક ઉતરો છો; માટે તેમ ન કરતાં ગોઠના બદલે દર-સાલ અમુક રકમ આપવાનું નહિ કરાવો. ઠાકોર બીચારો આ સાંભળી દિગ્ભ્રૂ થયો. તેણે લાચારીએ સદરહુ હુકમ કયુલ કર્યો, અને દરસાલ તે ગોઠનો કર ભરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી એક બે વર્ષ તેના ખેતરમાં પાક ન થવાથી તે ગરીબ હાલતમાં આવી ગયો; પરંતુ બહાદુરખાને હયા લાવી તેને આ કરમાંથી મુક્ત કીધો નહિ.

૦ સદાશિવ રામચંદ્રે બહાદુરખાન પાસેથી રૂપીયા ૩૫૦૦૦ નજરાણા તરીકે લીધા હતા જે આપણે આગળ કહી ગયા ધર્મ શુદ્ધિ ઉપર કર. છીએ, બબનામાંથી આવી મોટી રકમનો ખર્ચ થયાથી બહાદુરખાનનું મન બેચેન રહેવા લાગ્યું. આખરે તેમણે તે ખોટ પુરી પાડવાનો એક ઉપાય શોધી કહાડ્યો. તેમણે એવો હુકમ બહાર પાડ્યો કે વૈષ્ણવ ધર્મના ગોસ્વામી, જૈનોના ગ્રીપુજ્યજી તથા દાઉદી વહોરાઓના મુદલાં અને સુમનોના પીર તથા અન્ય ધર્મ શુદ્ધિ પાલણપુર રાજ્યને નજરાણું આપ્યા શિવાય આ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરે તો તેમના જાનમાલનું રક્ષણ આ રાજ્ય કરશે નહિ.

થોડા અરસામાં દેવથોગે એવું બન્યું કે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના ધર્મશુર ગોસ્વામી મહારાજ આ મુલકમાં થઈને નાયદ્રારા જતા હતા. તેમની પાસે હુથીઆરણધ માણસો વિશેષ હોવાથી તેમણે રાજ્યને નજરાણું ભર્યા શિવાય રાજ્ય હદમાં પ્રવેશ કરી બહાદુરખાનના હુકમનો અનાદર કર્યો. બહાદુરખાનને તેમનો પંસો છુટી લેવાને સાડું બહાનું જડ્યું. ગોસ્વામીની સવારી સરોત્રી પાસેના ફારકી જંગલમાં થઈ પસાર થતી હતી ત્યારે બહાદુરખાને ત્યાંના લૂટારૂ લાવડા લોકને ખાનગી ઇસારો કરી તેમની સઘળી મીલકત લૂટાવી લીધી. આ લૂટમાં હાથ લાગેલ મીલકતનો ઘણો ભાગ પોતે રાખી વુજ ભાગ લૂટારૂ-ઓને વહેંચી આપ્યો.

† ફારકી જંગલ તે વખતે બહુ ઘાટુ હતું. તેની અંદર ફારકી ખાનાર જનારો, વાપ, સીંક, વગેરે ઘણા હતા તેની આજુબાજુ હુજરાની ખીડા આવેલ હોવાથી લૂણનો વટેમાર્ગને છુટવા માટે આ જંગલને વધારે સગવડવાળું ગણતા. અમદાવાદથી અજમેર જવાનો ટુકો રરતો આ જંગલમાં થઈને જતો હતો. ત્યાં ખીઆણા, બીવ, ચરાસીઆ, કોળી વિગેરે લૂટારૂઓ ઘણા વસતા હતા. હાલ રાજપુતાના મળવા દેલેલે ત્યાંથી પસાર થાય છે, તેથી જંગલનો ઘણો ભાગ કપાઈ ગયો છે.

બહાદુરખાને રાજ્યની તીજરીમાં મોહોરાથી ભરેલ લોટવા, સોના
ચાંદીનાં કસીઆં, પાટો વગેરે લગભગ એક
બહાદુરખાનનો ખજાનો.

કરોડ રૂપીઆનો સંગ્રહ કર્યો હતો. કર
કસર અને કંબુસાઈથી પૈસો એકઠો કરી તીજરી ભરવી એ તેમની જીંદગીનો
એક સિધાન્ત હતો. તે સમજતા હતા કે પૈસો ચલિત છે અને તેનો સંચય
કરતાં સદ્ઉપયોગ કરવામાંજ માણસનું શ્રેય થાય છે; છતાં પણ પૈસાનો ખ્યાલ
અંતકાળે તેમના હૃદયમાંથી ખસ્યો નહોતો. મરણ પહેલાં બે દિવસ ઉપર
તેમની પોતાની ઇચ્છા મુજબ તેમને ખજાના પાસે લઈ જવામાં આવ્યા. ત્યાં
તેમણે ખજાનો જોયો અને અફસોસ કીધો પણ એક પાઈ સરખી દાનમાં
આપવા મરજી બતાવી નહિ.

१ गीत.

सजे साथ जाळोरीयां आवयो सालळे फेहळे जाणमेहरांण फोजु,
एकही धकामां वादरे उढाया-भेमरां हायीयां जेम भोजु. १

सतन पीरोज दीवांण लीघो सोहड मेळ घमसांण धुफांण मारु,
हतो महाराजरो ठेठरो हजुरी शेठ खेरु कीयो भवरां सारु. २

फमाहरतणा फोय घणा भाले कटक आंगमी शक्यो नह साहएतो,
भारये चढे सेवाद गढ भेलीओ भेल्यो आकनातुर मेतो; ३

२ गीत.

वह आयासेन फतेसंगवाळा मतवाला रावत सजमोर,
वादरखान खाग नह बांधत-जंदो जई रोपत जाळोर. १

नैयड अने वढीआर नमाडे चाडे चाक धरा चहुआंण,
तण पीरोज तेग नह तांणत-मरपर दखणी करत मेलंण. २

धरझालां कटके धमरोळी हद हालां घोळी हेंदु बांण,
मारु राव आढो नह मंडत-नवकोटी गाढत नैसांण. ३

डीसे मेळ करी दीवांणे वढवा दळां रहावण वात,
तेग ग्रहत नांही अणटांणे शोर्घाणा सर अमल जमात. ४

गेमर हेमर खगे गुहेंया गुनांदस मंडे पोकार,
मुंजाहरो सुचो नह मळीयो वळीयो जीते राव वेहार. ५

३ गीत.

वादर सेभरे धन अमल वेसायो,
दांतो साठ सहेत दवायो;
खाने देश चाळवंध खायो,
हुंदो राकस नाम धरायो.

चेरी मार लीया गढ़वाडा,
सोय ईदर कीधा सेमाडा;
पग पग भारथ जीत पत्राडा,
मळे रहो जइ राव मेवाडा.

२

धरहर लागी रांणे थांणे,
जडे वगतर जोध जवांणे;
हाधी हसम करण हलांणे,
मारु आयो जोध मलांणे.

३

घरहर पाखर हेमर घुघर,
फटके झंडा वेरख फरहर;
हरणे जेम करेग्या अरहर,
वाहणीआळ धणहणे वादर.

४

तण पीरोजवें ओरांतोरां,
दुसमन कीधा सीधादोरां;
झोघांणा लग पुगी जारां,
उद्रक लागी गरां अठारां.

५

गीत.

मथी दाखवो तुज वळ सतन पीरोजरा,
वढो पोह आंगमण अधक वातां;
नमाया केक मेवासवाळां नरां,
रेसवे दीया वनवास रातां.

१

बळाक्रम तुंज धन तेज तप वादरा,
लोह वळ अरांचा खेत लीधा;
देसमें डांगळे हुआता डोळीयां,
कोळीयां तकाने रेंत कीधा.

२

भांपणे वांकडा वेदारी तो भजां,
 हारवे कीया अरवरां हाळां;
 वरवरा वचन जेसो मही बोलता,
 फरवरां गरवरां भरे फाळां.

३

अपनमा कमातें खळां सर उपरा,
 जेरीया सार घण वाढ झरता;
 लाखरे प्रकारे हमें नावे लढण,
 भाखरे फरे अघ डांण भरता.

४

पारवण कोळीयां मुंज हर पजाया,
 गोळीयां मार गण थाट गुंढे;
 सतण पीरोजथी डरे त्रीय सत्रारी,
 भोमपर फरे केढोल भुंढे.

५

हुहा.

पर अदया पालणपरे दोयजा अंग दीवांण,
 वादर अन ठाकर बेआ-राब कहावे रांण.

१

बोले गोखे वादरो जेव हथो जम रांण,
 अधपतीआंरा उतरे-मेढी दीढे मांण.

२

गीत.

घण लीधाजरे पढंती धाहां जोयने रहया घणा जणा,
 बन वन कीया कोळीआं वाढे तें अणवर हाथीयां तणा.
 दणीअर जम झळळे दरसांणो जाळोरो देतो खगझाट,
 फरले मार दीया धुंफरले बेरीयांकुं वरळे दहुं वाट.
 खेडयो खेंग पछाड खाळुआं एके वाहदर चाड अरे,
 लोहांणीए चधडा लीधा घोढा भेळा हुआ घरे.

१

२

३

दुहा.

धन धन हो बाहादर धनी धन धरती धाणधार,
सेखु गोरी सारखा रणवका सरदार. १

नेसांणी.

महमाया दीजे समत वेहार वखाणां,
जणधर चुढण जेवहा प्रथमाद प्रमाणां;
असम अडीठा देस देस कीधा हद थाणां,
अलीसेर ते धर अभंग अंद्री एह नाणां. १

दन एकण नव लाख दे जसलीध वखाणां,
जवदल कण वीक्रम जसा तेकळ तडताणां;
हेतम खरम महावळी बडहथ वखाणां,
खानहुआ खडग हथा संसार सजाणां. २

पीरोजा पतसाह लग प्राज्ञासो प्रमाणां,
खाग त्याग सलेमखां समबड सरताणां;
फतेखान महा वळी जालम जमराणां,
साहदीया सनमान दे नेजा नैसाणां. ३

कर्मधां सुं भारथ करे जीत्या जमराणां,
सांसण लख समपया केता कवीयाणां;
जणधर मुंजा जेवहा नवाव कहाणां,
जणधर कमुवल जेवहा कृण वीक कहाणां. ४

गळजोडे गढवां दीआ कर हाके काणां,
केता कव उरण कीआ दीठा दनीयाणां;
पाटतीयां पीरोजखां दाता दीवाणां,
पीरोजे पाघोरया वंका प्रसणाणां. ५

मारकेता मेवासीयां धरलीय धेंगाणा,
घासवया प्रसणां घणा धरता नेसांणा;
ते धरका जनमल तुंही सुरज सेह नांणा,
गमा दंडु गेमर गडे पखभेर प्रमांणा.

६

नानांणे अगर नरंद जवदल दादांणां,
वाहदरखान महावली पण खाग पठांणां;
क्रांत सकोमळ श्रीकमळ भळहळ ज्युं भांणां,
भळहळ लोचन भुंभळा मुरत मयेणांणां.

७

आनन जोई अंखीआं कोई नंग नेपांणां,
बेस वधंती वधया वधसेस वखांणां;
पासे हरवल रावतां कळहळ केकांणां,
फर हरता एराकीया घरहर नेसांणां.

८

लोहां वळ डीसो लीयो माझी मन भांणां,
घणा चमके ग्रासीया भ्रमके दोषणांणां;
पदताळे पाधोरीया जग जेठ जोवांणां,
पेस दीण लागे पगे सहे रेरा समांणां.

९

फेरा ओठी फेरया हेरा हेरांणा,
घेमर हेमर मेळया उपर असगांणा;
झोधारां भीडे जरद मरदां मगलांणा,
असकाठी एराकीयां कसीया केकांणा.

१०

वाल बछेरण बलसया झोधा जम रांणां,
खान बहादर उठयो तरेसे तह तांणां;
सोनेरी पेहेरे सलह सर टोप जडांणां,
जडीयां कडीयां जमददां कसीयां केवांणां.

११

ढोड़ भुंथारण दायमे कर झाल कवांणां,
मोरे वडफर बंधयां भज सेल ग्रहांणां;
मोरी खोर बोलावया श्री मख फरमांणां,
आया पंडव आंहचे लगांम लगांणां. १२

एराफी काय आरवी पंचनद परांणां,
झहाजे उतारे अलल जलवट जोवाणां;
नखवटा नमसी नळी पग थंभ प्रमांणां,
फरजाणे अर वडफरां अर गेमर जांणां. १३

पेंढा चाक प्रमाण हे पुंछीस प्रमांणां,
तोछ पडछछी तेजमे मरग्रीव मंडांणां;
फन लेखण वेंगण नपण मखकळी रखांणां,
साळोतर लोतर सवे तकवाज उडांणां. १४

पवंगां मुंठी पकडते अघ ग्रहे कवांणां,
नरमळ चंचळ नेमजे वप जेम वणांणां;
पलांणे परठीआ तंगी वतंगांणां,
जग मग नंगां जडावजोत नाखत्र नेहं गांणां. १५

करंन वसागत खुंटीयां सकळा दस जांणां,
जोट घराजे सोनमे गजगाह कहांणां;
मोड कलंगी मोतीआं भळहळ ड्युं भांणां,
सोवण मोती रेसमी लुंवे लुंवांणां. १६

पील बसंगो पंडवे बंधाण खोलांणां,
आया वाहदर आंणीया हेमर केसांणां;
रेंछी पाखर रोळयां सरसरी लगांणां,
करनस कर घाकर करे हाजर केकांणां. १७

खान बहादर उठयो लाग्यो असमांणां,
चढीया खान अजान बाह ग्रहके वंशकांणां;
घर हर उमंड ततखरा धुंखळ गेजांणा,
खैगलसाई खेडीया परघर पसरांणां.

१८

देसां बच पेसे हरत जम सींह जवांणां,
घडंगे उठ गवाळीया बागड बस तांणां;
धाह पडे साचोर धर सब देस सजांणां,
हरत महा भड देवडा सब साथ सवांणां.

१९

आपडीया जत्र उपरे कर झाल कवांणां,
मळे दहुं दस मांमलो धक सौर धखांणां;
पंच सबदा बजीआ रणतुर रडांणां,
सेधुं गग दहकीया ग्रहके ग्रेधांणां.

२०

धीर महाहक चापरे नारद नचांणां,
जग चख कोतक जोयवा रथ खैच रदांणां;
खाग बळका उजवा भळका सेलांणां,
छणकी तीरां छेक छेक ठणकी धन खांणां.

२१

गडके नाळ गमा गमे धके असरांणां,
धके हके धावक धके बके मुरांणां;
रीठ पडे आंघोसमी आवध उवांणां,
खरडका सेलां खगां झरडक जोवाणां.

२२

बरडका ढालां वरंग झडगोळा वांणां,
रत दरडक रण आंगणे जळ जेम जोवाणां;
जध वेळां जाळंधरा कोई जाळ जुवांणां,
बदता देख बेहारीयां ओसर अस गांणां.

२३

वळया पाछा वाहरू कर खाग वखाणां,
वाहर पाले वरधले सणयो सर तांणां;
वाहदरखान पीरोजका दातार दीवाणां,
आप फते कर आवया घरतां नेसाणां.

२४

गीत.

खळके जळ सजळ अंवरांण खजुरां,
अळ चंपा फळ फूल अनार;
अगर चंदण चढायां आपे,
सोये एसीने घादर सरदार.

१

जार साल घर घऊं वाजरी,
कुदंता चढवा केकांण;
प्रीतम अगर केसरे पुज्या,
पाईजे सर सांम पठाण.

२

वास अवास नडर घर वसवा,
घर घर प्रत अत जोख धणी;
जो अवतार दयें जाचणरो,
घर धांणधार ने वेहार धणी.

३

गीत.

हडमंत जम वडे वाहादरो हरवल मंडे भारथ करण मतो,
अजीज तणो मळते अणीए छेले दळ वच मोहोर छतो.

१

घुघर पखर कीयां घेंसारव पारंभ खान करण वढपांण,
खत्रवट वरद राखवा खोखर जुध वेळा माझी जमरांण.

२

जुध दीवांण तणो छळ जालम कालम वध भेळे केकांण,
आवे फते करी अतळी वळ मोडे घणो प्रसणचो मांण.

३

कवत्त.

प्रथम जुध कर लीध चार गांमै गढ सेंभर,
 दांते थाणो दीध दाव लागे धर अण पर. १
 संके गढ सीरोही पढे धाहां पारकर,
 तोसुं बाहादर तेग अडे कोय झले न अवर. २
 पीरोज धयो चढयो प्रवळ एह पवाडो आजरो,
 तरसींग गढे करणो तखत रांग कीयो ए राजरो. ३

गीत.

फाळी देयणो बढाळा कव्यां कनंरुमे साज करे,
 लीयां सरे वढे करे सारी धरा लाज;
 आजरे राजंदे नरे कळुरे इखते आजे,
 बरावरी वादरारी नकुं वए आज. १
 सपातां हझारी दये जंपे क्रीत अळा सारी,
 कळुरी नलगे फारी वरी सणो कोड;
 थजा धारी माहा धेंग घुसणो पराई धरा,
 मारणो दळ्द्र मोजे वेरीयां मरोड. २
 चाढे छोह वहां पखां धके चाढे चार चकां,
 बदीता मथीमे सारे बांवे सुं वाखांण;
 अस्ताडे पत्राडे पुर अगंजी घणां सुं आढो,
 जुधे जुधे करे फते कमारो जवांण. ३

गीत.

झुज पुगे कुंण पीरोज समो भ्रम,
 भजीया वेरी लील भुवाळ;
 भांणण दळ्द्र भजे वोह भाजें,
 सात्रव भाज भजे सींघाळ.

हाथां होड न होय कमाहर,
हथ दोवात अख्यातां होय;
हाथे सत्रु उपडे हेमर,
कांकळहथां न पुगे कोय. २

करग तुहारा वाहादर कुंडळ,
कर अखीआत न घात करे;
करग वेहार कव्यां दुःख कापण,
देखे तुंकर अवर डरे. ३

पांण असा मजाद तणी पर
सधरां पांण देयणा सांण
पातां आथ देयण घण पाण
प्रसणां दहण तुहारा पांण. ४

गीत.

भेळण गढ फोट भाथीयां भाथी सजत वेहार भाथीयां साथ,
भारथ ह्ये हाथीयां भाजण हाथीयां दयण सपातां हाथ. १
मार लये खासा मेवासां मणघर सदा वरीसण मोज,
पढ चढ वहण वडरेण पटा झर पटझर दयण सतण पीरोज. २
चांइढीयाळ सवाइ जवदल कांधोडाळ सत्रो घण काळ,
वकराळां सुंढाळ वधु सण सकव्यां हाथ दयण सुंढाळ. ३
वडं झुझार कमाहर वारू तण घर सरे दातारं तसो,
अळव अंद्र मजाद अभनमो अणघर वाहादर खान असो. ४

गीत.

लोपे नफाई कहाई लीह लखाई जे जते लेख,
सभाई बेराई चले अंग तो सहाई,
वसाई जे ताई रहे गुजरी धरामें वास,
दीवांण दवाई रजा तुजकी दुहाई.

बंसमां जे हुंता अगे तोसमा करंता बाद,
समा आव बंदे पाव फहे अमो साम,
अमांमा तुहाळा हाथ चोढे खेत नके अडे,
दमांमा बाजीयां दुर तके भरें दाम.

पीरोज 'कमालखानं हुंजा हुं सवाये पाट,
धुंसरी पखारी कंध घारीयां सधीर,
माकूमि तुहाळा पांण चावा लगे पात साहां,
आचारी तुहाळा पांण वदीता अमीर.

घादरा आजरा थारा बादरा को नको बया,
हेतरा लाखरा थारा वरी सणा हार,
पास आस जता भूप पेस भरे तयां पार,
वाजे धुंसो थांको आज अमांमो बेहार.

कवत.

पालणपर भतपे दाव हेठे डीसावळ,
काकर मुरघर वाव मळे रहे आवु मंडळ.

गुजर ने गढवाड दंतगढ आंण देवाडे,
सेंभर घर कर सेय पुरस मुखयो पवाडे.

चळ चळे सेस हक चहुं चके धस मस नीत फोजां धसे.
बाहादराखान पीरोजरा अवे कीयां सर उफसे.

सोरठो.

सीरोही सवयाण अलहणपर अमदानगर,
अतरा मांही आण वळवंत थारी वाहदरा. १

दुहो.

फाकर गुजर मरधरा सीरोही साचोर,
वळवंत तुने वाहादरा करे रहें सरकोर. २

गीत.

वदसांमो फांइ रीझवां वाहादर पोह मोटो छोटो गुंण पोत,
वारव कुंभ आगळे वारव जग चख आगळ दीपक जोत. १

तुं जाणण चत्र वेद पनातण चाहुं हुं तो आखर चेज,
सारंग नीर घांम हो सायर तरण करण जम सारंग तेज. २

लाख गजां बगसण लोहांणी वध जाणण कवीयां वयण,
चीत्र चीत कर तुंज गुंण चाडां गुंण जोडां सो नही गण. ३

गीत.

चढे उगते दहाढे भुप घमशांणां करे चुंप
अलंगे फलंगे हांणां वाहादरो आप,
राव रांणां तणां थाणां उठावे मारुआ राव
यांणां हुंत दीवांणकी आण दांणां थाप.

हकमा हकमी आंणी पीरोजांणी अळा हाथ
खेद हुं वणांणी दये सात्रवां खपाइ,
शांणी वात करे जांणी रख्यो भलो नाट शाळ
सतरे चीतणो पांणी लोहांणी सपाई.

छट्टं चेहारी दावा चावा दशे देशां ओर,
पावे मोजां कवेसरां लाखरा पसाव;
दीवाणका मोढा दान दानको न पुगे दामी,
हिंदुवां मुसलमानां वाळ रक्षा हाव.

२

माठा दावा दुजा तके हेंणी हेंणी दाखे मोज,
करं मंदे फाठे दुजे नकें सीजे काज;
पीरोजांणी तणो पाट हेमरां वरी मोढा,
पुण्या जश नवे खंडा संमंद्रांरी पाज.

३

आशा करी फवि आवे एहणां वधारे आथ,
वोजयो खटेही ग्रनां तणोही वखत;
हेम सखपाळ, कडा सासणां वरीसे हाथे,
तपे कोड जगां लगे फमारे तखत.

४

गति.

वडा जोध जमरांणा पाठांण धन राजवट,
रुक् वळ घेरीया तीन रावां,
वाहदराखान तप तेज थारो वीलंद,
पाटधारी पडे आव पावां.

१

मारुआ राव वळ तुज मेरामणं,
मांण परमाणं तें तज्ये मोदां;
वडे सम वादीयां आंक राखे वडो,
गादीयां धणी धन पडे गोदां.

२

फमाला दुसरा ह्माला करंते,
वढण नह वावडे खेत वहीया;
शाह पतशाह लग घाहरु सांभळे,
राह दहुंवे करां जोड रहीया.

३

दुहा.

वीतदयण खग वाहणा, मेर सरीखो मंन,
जण थह वादर नीपजे, घन जाळोर रतन. १

हुं भांमी जाळोरीयां, भांजे नहि भाराथ,
पात कुपातां परखणा, शेह चातां समराथ. २

हुं भांमी जाळोरीयां, परत न फेरे पीठ,
हुर हडवड वीर हक, रुक पडंतां रीठ. ३

हुं भांमी जाळोरीयां, पोढम परीआणां,
सुवा सरतांणां समां, खगां उवांणां. ४

पालणपर उदया परो, दोय दीवांण सरीख,
दळद्र विभाडण अरदळण, अंद्रतणी आरीख. ५

हुं भांमी जाळोरीयां, आपडीयां दशमन्न,
पग शर लगे पन्नगरे, खग शर लगे गगन. ६

गीत.

सपाखरूं.

शुरां इंद्र ज्युं कहजे शरे शरे एम मान सरां,
गीरव्वरां मेर सरे नदीयां ज्युं गंग;
परां संग सरे जेम वांणावळी शरे पाथ,
एम राव रांणां शरे वेहारी अभंग. १

वेहंग पंखीयां शरे जुघमें आज्ञां वीर,
रढरांण शरे जेम अवतारां रांम;
कोट लंक शरे जेम धातमें शरे कनक,
शरे वाहदरो एम जाळंधरां शाम. २

केजमां धमंके कोम गाजे गोम आरावांकुं
कडा जुड हुआ वोम उपरे कठांण,
साहेवी वणावे दोम करे धोम अर्या शीस
पराई भोमहुं जोम आदरे पठांण.

मेळवे अरोड खेंग हक रोड फोज मांही
बेया देस भावे लोड राव ते वणाव,
केवीयां घडा कुं तोड अणी मोड सात्रवांको
वेहारी को जाडी जोड फोजको वणाव.

गति.

पल्ला घांघयां सुतरे कल्ला एक सला करे पुर
आरोडे अचल्ला भला लोहांणी अथाह,
हलाडे हेदळां हल्ला कलकला लीयां हांम
बडां सुं देह बाटल्ला मारु हाह वाह.

घोडां भडां करे धाट अणीआळां धणी घरे
अडवडां चाह उर हेदळां हलाड,
पीरोजांणी धाड धाड बाघ ज्युं उपाड पंझा
वेरीयांरी छाती मुंघी छडाळां वजाड.

आंकडे वांकडा जोर दहुं ओर फोजां अडे
त्रंवाळां बाजते ठोर वाहरां कुंतांण,
नाहरां काकरे जुत जाहरां ले आवे नध
दळां को समाथ हाथ दाखवे दीवांण.

जेहरि घरांणे क्रमा उदंड वेहारी जेहा
पण घारी करे एहा लाखरा पसाव,
वाहादरो ततखरो जाळोरी आज्ञांन वाह
रीतमे प्रवीत आज मारु आंकोराव.

गीत.

करे पाखरां घुघरां रोळ जळ चोळ साथ करे
हेमरां मेमरां मेळे हेदळां हलाड,
सगती रगत हुंत अपती करी तें सुधी
दखणीयां आढो मंड्यो दळारो कमाड.

घमसाणां करे चुंप त्रंवाळां वजंते घाइ
थडंवे थडंवे उभा सपाइ हे थाट,
धुंवका नाळका धका सेलका गनीम सहे
मारकें फोडया जांणे मही तणा माट.

खांडां तणी झाट उडे भाट भडे जोध खरा
एकरा वेवडा फडा लडथडें अंग,
वेहारी अथाह वाह वाहदरो मारू वडो
भेम ज्युं जीपयो भडे वेहारी अभंग.

वधाइ वधाइ होय सदाइ नोवतां वाजे
रणधीर तपे घणो वेहारीयां राव,
खडां खडां पांडराओ काढयो पाधरे खेत,
जीतयो पवाडा वडा पीरोजो सजाव.

गीत.

सपाखरूं.

जरूराखणो अख्यातां वातां जवदल दादाजेम,
मोजको समंद अंद मारूआंको मोड;
पहाडां उल्लंघे घणा आया वाहादरा पास,
जाचणांरा दळदारी तुंही काढे जोड.

चंद हे नखत्रां शरे चाजी शरे सपतास,
शील सती तणा शरे अळारा सभाव;
अंक द्वारामती शरे अमरे ज्युं शरे इश,
राजेसरां पीरोजरो, शरे मारु राव.

३

हेमरां समापवारा शरे ज्युं कमाल हरो,
भोयंगां शेप ज्युं शरे ज्योती करां भाण;
तरे वाव नरेशरे कुवेर रधीमें तवां,
दान शारे पातशाही शरेयुं दीवाण.

४

गीत.

सपाखरूं.

मंडे डेरोही हरोल मांही हरोलही हल्लेमारु,
जुध सारु लेया साथ सुभटा जुवाण;
सामंदही फुटा जेम गाढां समा सेन छुटा,
बादराका जुटा सीह छुटा कोक बाण.

१

अरब्बारा वजे तांसा पडे सांसा कायरंजुं,
गडगडे रणघुंसा घंवागळां गाज;
केवाणांरा लगे घांसा दोदो हांसा हुवा कोळी,
नीज कासा जेही घुवे बंदुकां अवाज.

२

घाप देखे लडे आप हरोलरी अणी वेदो,
हलकारे आरवां वजाडे रण हाथ;
पाडे थाट शत्रां तणां संघारेयुं खगांपाण,
भलोहो सल्लेम सुत सुतयो भाराव.

३

उडे वुर तरव्वारां चकचुर कोळी हुवा,
रण ताळी देता थका नचाया वीराण;
रचाया रूथीरां कीच हचाया ही मुहांतरां,
आमंख भ्रखाया ग्रीघां धखाया अराण. ४

लाजही गुमाडे राजु नाठ गयो ठेक जाळां,
पडी धाह दशे देशां मारेहे पठाण;
देवढां देवळां चीवां मढाहेढां ढंढे ढंढे,
अढारांही गरां फेरी वेहारीरी आण. ५

पेस कीया घोडा दांम हाम छोड लागा पगे,
शुरा चंद सुइगांम वावही शंकाव;
पीरोजरे लीया घोडा राढद्धरे पेस कसी,
बाप घेटो वळ्या घरे बन्ये मारु राव. ६

गीत.

मुख करतो डोर कहे इम कामण
मान तुं शीखज माहरी,
आयो मारु राव अगंजी
तुं सोज कमाइ ताहरी. १

नीकळ परो अन्याइ नायक
जुध वाहदस्वां जुटो,
कोळीयांरा शर वाढे काढे
करीयो वालर कुटो. २

गामां छोड सॅमाडे कर घर
घरे रक्षां संघारे,
कोपीयो महा कमाहर करवळ
मोत वढोणा मारे. ३

पढावे घणा भींच आपरा
 देवढो नाठा वारी,
 जालां ठेक गयो नीठ राजु,
 पढी रढी पयारी.

४

गीत.

सपाखरुं.

लीयां आरवां रोहीछां साथ संधीयां जालोरां लीयां
 दळां चतरंगां कीयां चढ्योयुं दीवाण;
 सुभटां सामतां तीयां हरोलरी अणी सुंपे,
 घडां सामे कीयां हळां फाढे वायुं घांण.

१

हढेढे तोपांका शोर घढेढे पाताळ होवे,
 गढेढे त्रंवाळां गाज खढेढे गेंगाग;
 पठाण वरडे चढे फडढे कुरम पीठ,
 अढेढे घढामें उठी इंधां वणां आग.

२

झडाझडी तरन्वारां खडाखडी उडे झीक,
 धडाधडी जंजायळां हुइ धमोधम;
 तडातडी छूटा तीर फूटा शरं मुहातरां,
 धडाधडी पढ्या केइ कोळी गमागम.

३

चोळरंग हुइ अळा बाहळां रगत चले,
 समळां, देपळां रत ध्रपावी शक्त;
 वखता राजुरी करी वादरे पीरोजवाळे,
 भळकां गोळीयां खगां आछाश भगत.
 काढयो पाधरे खेत राजुने वादरे कुटी,
 गढाहीढो राव डंडे उतारयो मांण;
 डुंगरां डंडरे त्रास चडाही भाखरे डरे,
 अढारांही गरांढेढे लगायो दीवांण.

४

५

ढंढे सुणतरां नरां अढंढां लगायो ढंढ,
देवळां ढंडीया खंडे ढंढे सारो देश;
राणो राढधरा तणो वळे वावतणो राणो,
पाटोढा भलोढा घोढा लायो पगे वेस.

६

गीत.

उभे झालीयां उधरां करां उवांवरां नरां आज,
धरामात लोकां लाजा घारीयां धीवांण;
सरोवरां सातां वातां सकाजां उचारां शको,
दीवांणां दुनीरे सरे जाळोरी दीवांण.

१

साचवे सुपातां भडां शत्रां घडां खाग साजे,
आग्राजे अगंजी अळा अरोडां इरोज;
वीमळा वीरोडा शीश त्रंवागळां ढंका वाजे,
प्रधीराजां शरे राजे सवाइ पीरोज.

२

जेरे मत्तवाळा काळा दीपे सो दंताळा जेसा,
मराळा कच्छही वाळा वदीजे हमाल;
आखराळा कवि देश देशांतरां हुंत आवे,
करगां वढाळा गावे दुशरो कमाल.

३

देदे कारां दरबारां दोलतां भंडारां दीपे,
कोठारां कुबेर वारां अपारां कहाय;
हजारां सुभट्टां यटां दीहाडे सलांमां होय,
पलावंध प्रतपे पठाणां पातशाह.

४

उधापे अदेवां थांणां घरांणां असगां अदे,
शुलतांणां राव रांणां केवांणां शरीस;
हिन्दुवांणां तरकांणां चखांणां वादरं हथां,
वेहारी उढंढ पांणां हजारां चरीश.

५

गीत.

सपाखरुं.

आया तीनोही नवाव चडे वेहारी उपरा एम,
 वजाया आरब्बी वाजा कीलकाया वीर;
 तीयां मुं पीरोज जाया लडे तरब्बारां तांणे,
 धंघ तें मचाया मारु साचा रणंधीर. १

गढेढे नाळांका गाज खडेढे आखरां घेरा,
 सडेढे घांणका शोक कायरां शीवांण;
 घडेढे पताळ धरा श्रंवागळां वजे धुंस,
 दल्लीमां मुणांणा वाका लडेधुं दीवांण. २

हळां हुवां मोरचारी कोट वारे मळ्या लोहे,
 पड्या फेई आरब्बारां रडे घणा पींड;
 घड्या फेई गनीमारा लोहाणीए घाट घाये,
 झड्या फेई झटकांसुं मरेठारा शंड. ३

फाचरा फाचरा कीया पेसवारा भींच फाढे,
 चाचरांरा फाचराइ हुवा चुरचुर;
 पळच्चरां घ्रपादेया जोगणीकुं रुद्र पाये,
 घाहादरे उढाडेयो तरब्बारां बुर. ४

दळां सो मराडे भागो शशी रामचंद्र दुजा,
 हवें को गनीम दुजो करे ना हमाल;
 पठाणे पळाढे घणा दखणीयां खगां पांण,
 कळेयुं चडाइ जळे दुसरा कमाल. ५

सोरठा.

पांचे पांडव जेम, प्रगट्या घर पीरोजरे;
 तवीये अधको तेम वांध्यो वरकस वादरे. १

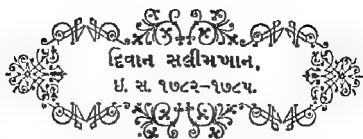
सोरठा.

त्रांयु किधुं त्राह, देयुं मार्युं देंचणे,
ठांटे मार थराद, वळवंत लिधी वादरे. १

दुहो.

पग पग पाणी प्रेम सुख, डगडग भर दातार,
घन धन हो वादर धणी, तारी ध्रम धरती धाणधार. १

દિવાન સલીમખાન.

ઇ. સ. ૧૭૮૨-૧૭૮૫.

સ

લીમખાન જેને દિવાન બહાદુરખાને પાટવી કુંવર નક્કી કરી

ગાદીએ આવવું.

પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં રાજ્યકા-

રભાર સોપ્યો હતો, તે બહા-

દુરખાન પછી ઇ. સ. ૧૭૮૨ માં ગાદીએ આવ્યા. ગાદીએ આવતાજ તમણે માણિકચંદ ઉર્ફે માનજી મહેતા જે તેમની પાસે યુવરાજપદે કામ કરતા હતા, તેમને કારભારી નીમ્યા.

પાલણપુર રાજ્યે ચઢેલ નજરાણું વખતસર નહિ મોકલ્યાથી દામાજી ગાયક-

સલીમખાનનું *યુવરાજપદ.

વાડ પાલણપુર ઉપર ચડી આવ્યો. તેની

સામે થવા બહાદુરખાને એક મોટા લશ્કર

સાથે સલીમખાનને મોકલ્યા. લડાઈનાં એાછાં અનુભવ તેમજ સરદારોની માહો-
માહે અદેખાઈ હોવાના લીધે સલીમખાનની હાર થઈ, અને દામાજી બહાદુર-
ખાન પાસેથી એક મોટો રકમ નજરાણાની લઈ આવ્યો ગયો.

સલીમખાનના લશ્કરમાં સાહેબખાન અને કાસમખાન બે વિહારી મુસાહબ હતા. સાહેબખાન વિહારી બહાદુરખાનનો વિશ્વાસુ મુસાહબ હતો, અને તેના જમાઈ કાસમખાન વિહારી ઉપર સલીમખાનની પ્રીતિ હતી. સલીમખાન કાસમખાન ઉપર વિશેષ પ્રેમ રાખતા હોવાથી સાહેબખાન ઈર્ષાથી બળતો, એવું બન્ધુ* કે લડાઈના આગલે દિવસે સલીમખાન લશ્કરી સરદારો સાથે લોગા એસી જમતા હતા, ત્યાં તેમણે પીવા માટે દૂધ મંગાવ્યું. થોડુંક પીને બાકીનું

* આ બનાવને સલીમખાનના રાજ્ય અમલમાં બન્ધાનું કેટલાકો માને છે, બહાદુરખાનનું રાજ્ય લાંબુ ચાલેવ હોવાથી તેમજ તેમની વૃદ્ધાવસ્થામાં સલીમખાન રાજ્યકારનાર તેમની વતી કરતા હોવાથી આ બૂબ તેઓ કરે એ સંભવિત છે. મારી માન્યતા આ બનાવ સલીમખાનની યુવરાજપદમાં બનેલ હોવાની છે.

દિવાન સલીમખાન.

દૂધ તેમણે કાસમખાનને પીવા માટે આપ્યું. સાહેબખાનથી આ સહન થયું નહિ. સલીમખાન આ બધું મને હલકો પાડવા માટે કરે છે, એમ વિચારી સાહેબખાને આવું અપમાન વધુ વખત સહન ન કરવાનો અને આ લડાઈમાં સલીમખાનને હાર ખવરાવવાનો નિશ્ચય કીધો. સલીમખાને લડાઈનો વિચાર કરવા માટે બધા સરદારોને લેગા કર્યા ત્યારે સાહેબખાન અનુભવી અને બહાદુર યોદ્ધા હોવાથી સલીમખાનના ઇસારાથી કાસમખાને તેની સલાહ પુછી. તેણે સલીમખાનના લશ્કરને હાર ખવરાવવાના હેતુથી પ્રપંચ રાખી કહ્યું કે હું મારા વિશ્વાસુ સીપાઈઓ સાથે છાવણીનું રક્ષણ કરવા રહું, અને તમે બધા પહાડ ઉપર ચડી જઈ ત્યાંથી મારો ચલાવજો. ત્યારે દુશ્મનનું લશ્કર પહાડની તળેટીમાંથી પસાર થાય, ત્યારે તેમના ઉપર તીર અને બંદૂકનો વરસાદ ગયાનક વરસાવજો. આથી તેઓ ગભરાટમાં પડશે, એટલે અલાયદી રાખેલ ફોજ તેમના ઉપર તૂટી પડશે. હું પણ તેમાં ઘોડેસ્વાર સાથે સામીલ થઈશ. આ પ્રમાણે મરેઠાઓ પોતાને ચોતરફ ઘેરાયલા જઈ વિખરાઈ જશે અને આપણો વિજય થશે. સાહેબખાન બહાદુર અને અનુભવી હોવાથી તેમજ સલીમખાનને લડાઈની માહિતી નહિ હોવાથી તેમણે સમજ્યા વગર સાહેબખાનની આ પ્રપંચી યુક્તિ માની લીધી. છાવણીના લશ્કરની સુપરત સાહેબખાનને કરી સલીમખાન એક મોટા લશ્કર સાથે પહાડ ઉપર ચડી ગયા. મરેઠાઓએ આગળ વધી સાહેબખાન ઉપર હુમલો કીધો. તે એકસો અઠાર ઘોડે સ્વાર સાથે મરાયો અને છાવણીનો સામાન લુટાઈ ગયો. સાહેબખાનની ધારણા પરિપૂર્ણ થઈ. પરસ્પરના દ્વેષલાવના લીધે રાત્ર્યને નુકશાનમાં આવવું પડ્યું, તથા આ હાર ખાવી પડી. એક ઠવિએ સાહેબખાનની બહાદુરીનો દુહો નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે.

“ દુરાં વરતે સાહેવા, વઢતે રાવ વિહાર,
તુરી દીયાતે તાગમાં, એકસોને અઠાર. ”

બહાદુરખાનની માફક સલીમખાન પણ ઘણી સ્ત્રીઓ પરણ્યા હતા. તેમાં જીવબાઈ જડેજીથી તેમને એક દિકરો અને સલીમખાનનું કુકુંબ. એક દિકરી નામે શેરખાન અને સોનાં છુણુ

હતાં. નાગોરણી બાઈ ઉર્ફે ધનબા ખુબઘાંનથી તાજબાઈ અને હતીબાઈ નામે બે દિકરીઓ હતી, તેમજ ચાંદાં પડદાયતથી બાયઝીદખાન નામનો એક દિકરો થયો હતો. બાયઝીદખાન કરતાં શેરખાન મોટા અને હોંશિયાર હતા. આ

ઉપરાત તેમને કુવરબા, ચદાબા તથા ઠરીમણબા નામે ત્રણ બીજી સ્ત્રીઓ હતી

સલીમખાન અસ્થિર અને નબળા મનના હોવાથી તેમના વખતમા તેમની ખારડભાઈની શેરખાન વિરૂદ્ધ ખટપટ ચોરખાન મા ખારડભાઈ જે બહાદુર ખાનના વખતથી રાજ્ય કારભારમા ભાગ લેતા હતા, તેમનું વિશેષ જોર થયું. સલીમખાન માદા પડયા ત્યારે તેમણે (ખારડભાઈએ) વિચાર્યું કે શેરખાન બુદ્ધિશાળી અને બહાદુર છે, તેથી જ તે સલીમખાનની પછી ગાદીએ આવવામા ફાવશે તો માફ જાણ ભાગી પડશે, અને હું સત્તાહીન થઈશ આમ વિચારી તેમણે સલીમખાનની હયાતીમા બાચઝીંદખાનને પાટવી બનાવી શેરખાનનો હક્ક નાબુદ કરી નાખવાનું કાવતરું રચ્યું, અને જાગીરદાર તથા મુસાહબોને મોટી લાલચો આપી પોતાના પક્ષમા લીધા આ લોકો પણ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર ખારડભાઈ સાથે શેરખાન વિરૂદ્ધ જોડાયા તેમણે સલીમખાનની નરમ પ્રકૃતિનો લાભ લઈ ખટપટ કરી પિતા પુત્ર વચ્ચે એવો અણબનાવ કરાવ્યો કે શેરખાનની સ્થિતિ ઘણી ઠંડ ગી થઈ પડી. સલીમખાનને આડું અવળું સમજાવી તેઓ શેરખાનને સત્તાપવા માડયા અને તેમના ઉપર જુદા જુદા તોહોમતો મૂકી હેરાન કરવા લાગ્યા

સલીમખાન આ બધું સમજતા, પણ ખારડભાઈથી તે એટલા બધા દબાઈ ગયા હતા, કે તેમને મોઢે થવા દેતા શેરખાન ઉપર પડેલ દુખો ખારડભાઈ અને વજેદારોનું વલણ શેરખાનને નુકસાન કરવાનું હતું શેરખાન આ વખતે સત્તાહીન તેમજ એકલા પડી ગયેલ હોવાથી શું કરી શકે? દરેક સંયોગ તેમને પ્રતિકુળ હતો, એક વરફ ખારડભાઈએ તેમની વિરૂદ્ધ જનતાખાનાની રાણીઓમા ખટપટ ઉભી કરી સલીમખાનને દબાવી દીધા હતા, ત્યારે બીજી વરફ જાગીરદાર અને મુસાહબો સલીમખાનના ચલિત અને નબળા મનને ગમે તેમ દોરી શેરખાનને પાયમાલ કરવામા શુ થાયા હતા શેરખાન સખુરી પકડી અનુકુળ પ્રસંગની રાહ જોતા દિલગીરી અને અફસોસમા દિવસો ગાળતા હતા ખટપટોયા વોકો એટલા બધા ફાવી ગયા હતા, કે તે પ્રસંગે તેમનો કોઈ પણ સહાયક હોય તો, તે તેમનીબહાદુરી અને દૃઢ મન હતું પૈસેટકે પણ બહુ તગ હાલતમા તે આવી ગયા હતા જુજ રકમ પણ તેમને કરજે મળી શકતી નહિ રૈયત પણ તેમની વરફેણ ન કરે, એ હેતુથી દુશ્મનોએ તેમને ત્યાં પણ

હલકા પાડી દીધા હતા. એક દિવસે તેમણે એક ગાંધી વાણીયા પાસે નાળિયેર ઉધારે માગ્યું, જે આપવા તે દુકાનદારે બેપરવાઈથી સાફ ના પાડી. તેમજ વળી એક દિવસ તેમણે પોતાના ઘોડાનો દાણો વધારવાને અંગારના મહેતાને કહ્યું, ત્યારે મહેતાએ જવાબ આપ્યો કે આપના પિતા સલીમખાનની રજા સિવાય હું તે વધારી શકું નહિ. આપના પિતાની રજા હશે, તો તે મળી શકશે, તેમની મંજૂરી સિવાય વધુ દાણો આપવાની પીઠ ચોરી કરીશ નહિ. આ પ્રમાણે મહેતાએ જવાબ આપ્યો તો ખરે, પણ પોતાના લવિધ્યના માલીકની આવી હયાજનક સ્થિતિ જોઈ પૂજ્ય લાગણીથી દોરવાઈ તેણે નમ્રતા સાથે જણાવ્યું કે, આપ મારા માલીક છો, અને દાણા જેવી નજીવી ચીજ સાફ આપને ના કહેવી તે મને નિઃશંક નુકશાનકારક છે, માટે આપ મારા ઘરથી જોઈએ તેટલો દાણો મંગાવો, હું તે આપવા તૈયાર છું. મારે ઘર જે કાંઈ છે, તે સઘળું આપનાજ પ્રતાપે છે.

આ પ્રમાણે ખારડજીખાઈ અને જાગીરદારોની ખટપટથી શેરખાન દિન-પ્રતિદિન તંગ હાલતમાં તકલીફો ઉઠાવતા લાચાર બની ગયા હતા. કેઈ તેમની દરકાર રાખતું નહિ, અને એક સાધારણ માણસ કરતાં પણ તેઓ વધારે દુઃખી જીવંતગી ગાળતા હતા. કુદરતનો વિચિત્ર નિયમ છે, કે સંકટના સમયે જેના ઉપર ઉપકારો કર્યા હોય છે તેઓ પણ અપકાર કરવાથી પાછા હઠતા નથી. જેના ઉપર, ખટપટીયા, અને સ્વાર્થી માણસો સ્વાર્થીમાં આંધળા બની જતા નથી કે કુદરતના રંગો "ફેરફાર"ના નિયમને આધિન રહી ક્ષણે ક્ષણે બદલાય છે. શેરખાનના કુશલનો એમજ સમજતા હતા કે સલીમખાન પછી શેરખાન ગાદીએ આવશેજ નહિ; તેથી તેમણે શેરખાનને દુઃખ દેવામાં કયાશ રાખી નહિ.

આવા પ્રતિકૂળ સંયોગોથી કંટાળી પાલણપુરમાં વધુ વખત નહિ રહેતાં પરદેશમાં નોકરી કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી શુભ શુકન.

શેરખાન એક દિવસ પ્રાતઃકાળે ઘોડે સવાર

યઈ પરદેશ જવા નિકળી પડ્યા. શહેર બહાર થોડેક દૂર તેમને દાંતાના અલાપૂર ગામનો સુન્દર રજપૂત મળ્યો. આ રજપૂત શુકન જોવામાં બહુ હોશિયાર હતો, તેમજ પાલણપુર રાજ્યમાં બહાદુરખાનના વખતથી નોકર હતો. શેરખાનને જોઈ તેણે કહ્યું કે તમે આ વખતે આવા વેશથી ક્યાં પધારો છો ? શેરખાન જવાબ આપ્યો કે જરા આમતેમ ફરવા બહાર છું. સુન્દર આલોક હતો, તેમજ

શેરખાન વિરૂદ્ધ ચાલતી ખટપટોથી તે માહીતગાર હોવાથી તે શેરખાનનું મન પારખી ગયો. તેણે ફરી કહ્યું કે આપ મને સાચું કહેા કે આ વખતે ક્યાં પધારો છો ? આપના એકાએક જવામાં મને કંઈ ભેદ જણાય છે. સુબલનાં આવાં વચન સાંભળી શેરખાનની આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યું. ગદગદિત સ્વરે તેમણે કહ્યું, કે સુબલ તમે મારા દુઃખોથી ક્યાં અભણ્યા છો ? પાલણપુરમાં હવે વધુ રહેવું મારે માટે શ્રેય નહિ હોવાથી, મેં પેટ અર્થે પરદેશમાં નોકરી કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે. શેરખાનને સુબલએ દિલાસો આપી અરજ કરી કે આ વખતે એવા શુકન થાય છે, કે જો આપ અમુક દિવસ પાલણપુરમાં રહેશો તો તે અરસામાં આપની વિપત્તિઓ નાશ પામી આપને રાજ્યગાદી મળશે. આ મારા શુકન જુઠા પડે તો યોગ્ય જણાય તેમ કરશો. શેરખાને જાણ્યું કે સુબલ માફ મન વાળવા આવાં વચન કહે છે, પણ શુકનમાં શ્રદ્ધા હોવાથી તે સુબલના કહેવા સુજળ અમુક મુદત પાલણપુરમાં ગાળવાનો વિચાર કરી પાછા ફર્યા. ત્યાંથી તે સૈયદ શુદ્ધ સૈયદ રહેમતુલ્લા પાસે આવ્યા. આ સૈયદ ઉપર આસ્થા હોવાથી તેમણે સર્વ હકિકત નિવેદન કરી સૈયદે તેમને દિલાસો આપી ખાણું ખવરાવ્યું. જમ્યા બાદ સૈયદે શેરખાનને કહ્યું, કે જેટલા કેળીયા તમોએ ખોરાકના ખાધા છે તેથી જમણા દિવસમાં ઇશ્વર તમને ગાદી આપશે. શેરખાને આસરે ૩૦ કેળીયા લીધા હતા, એટલે સૈયદના કહેવા પ્રમાણે બે માસમાં તેમને ગાદી મળવાનો સંભવ હતો. સૈયદ અને સુબલના શુકન એકજ આવવાથી શેરખાનને પૂર્ણ આસ્થા બેઠી, તેથી તેમણે તેટલી મુદત પાલણપુરમાંજ ગાળવાનો વિચાર રાખ્યો.

શેરખાન આ પ્રમાણે આશામાં દિવસ નિર્ગમન કરતા હતા; એટલામાં

પિતા પુત્ર વચ્ચે વાર્તાલાપ.

સલીમખાન ખીમાર પડ્યા. ઘણી કેાશીશ

કરીને શેરખાન પિતાને આરામ પૂછવા

માટે જે મકાનમાં તે સૂઈ રહ્યા હતા, ત્યાં જવા શક્તિમાન થયા. નમ્રતા અને વિનય સાથે તેમણે પિતાની તળીયત પૂછી અરજ સુન્દરી કે પિતાજી, મારા કમનશીબે આપના દર્શનનો લાભ પણ મને મુશીબતથી મળ્યો, એટલે મંદ-વાડમાં આપની સેવા કરવાને ક્યાંથી લાગ્યશાળી થાઉં ? મારાથી જે કંઈ દોષ થયા હોય તેને માટે મને ક્ષમા આપશો ?

શેરખાનને આશા ભંગ થએલો જોઈ સલીમખાન બહુ દિલગીર થયા. આ વખતે એક ખીજમતદાર જેની મારફતે શેરખાન અહીં આવી રાક્યા હતા

તેના સિવાય તેમની પાસે બીજું કોઈ ઉણું નહોતું. કોઈ અંદર આવે તો તેની ખબર આપવા માટે તેને ખારણા બહાર બિલો રહેવાનો ઈસારો કરી સલીમખાને શેરખાનને પોતાના પલંગ ઉપર બેસાડ્યા, અને દિલાસો આપી કહ્યું, કે પુત્ર ! હું જાણું છું કે તારા ઉપર દુઃખનો વરસાદ વરસી રહ્યો છે. તારી દાદી તને વારસામાંથી કાઢી ખરાબ કરવા મચી રહી છે. કાકરડાઓ પણ કેવા જોરમાં આવ્યા છે, તે તારાથી અછાનું નથી. આજસુધી તારી સાથે મેં જે વર્તણૂંક ચલાવી છે, તે બેશક તને દુઃખદાઈ નીવડી હશે. પણ મેં જે કંઈ છે, તે ડહાપણથીજ કંઈ છે. મેં જો તારી તરફેણ કરી હોત તો પરીણામ તારો અથવા મારી જીંદગીના જોખમમાં આવત. હવે મારે વખત ભરાઈ ગયો છે. મંદવાડ વધી ગયો છે અને હું મરણશય્યાએ પડ્યો છું. આ છેલ્લી વખતે મારી લાગણીઓનો બિલરો બહાર કાઢી તને કહું છું કે તું પાટવી કુંવર હોઈ મારી પછી ગાદીએ આવનાર ખરો હકદાર છે. મને આશા છે, કે તું રાજ્યની લગામ હાથમાં લઈ ઘણી સંભાળ અને હોંશિયારીથી વર્તીશ. વળી કેટલાક કહે છે કે સલીમખાને તે વખતે વિશેષ કહ્યું હતું કે બહાલા પુત્ર ! સીંધવા સાથે વાળા વળેદારોનું જોર વધારે થયાથી તેમને નરમ પાડવાને માટે દાદા બહાદુરખાને તેમના મરણ સમયે મને ભલામણ કરી હતી; પણ સંયોગો પ્રતિકુળ હોવાથી હું કંઈ કરી શક્યો નથી. મને આશા છે કે દાદાની ભલામણ તું અમલમાં લાવીશ.

આપ દિકરાનો આ અણુધાર્યો મેળાપ અને ખાનગી વાતચીતની ખબર પડ્યાથી ખારડજીબાઈ કેાધાયમાન થઈ ખારડજીબાઈ અને સલીમખાન.

સલીમખાન પાસે આવ્યાં. આ વખતે વાતચિત પુરી થવાથી પિતા પુત્ર છાનામાના બેઠા હતા. ખારડજીબાઈએ સલીમખાનને કહ્યું કે તમેએ શેરખાનને પાટવી બનાવી રાજ્ય પ્રકરણથી જાણીતા કર્યા છે? તેમ કરવા તમે સુખત્યાર છો. પણ નાનો દિકરો બાયઝીદખાન પણ તમારોજ પુત્ર છે, તેને માટે તમે શો બંદોબસ્ત કરો છો? આ પ્રમાણે ખારડજીબાઈ મેણાં મારતાં બડબડતાં રહ્યાં, પણ સલીમખાને લજ આપ્યું નહિં; અને દસોટા રીવાજની રૂએ સિપાઈઓની નીમણૂક કરવાનું કામ શેરખાનને સોંપ્યું. આ કામ કરવા માટે શેરખાન તરતજ કચેરીમાં ચાલ્યા ગયા.

શેરખાનના ગયા પછી ખારડજીબાઈએ સલીમખાનને એકલા દેખી શેરખાન તથા બાયઝીદખાનની વચ્ચે રાજ્ય અર્ધોઅર્ધ વહેંચી આપવા કહ્યું.

પ્રકૃતિ મુજબ પ્રથમતો સલીમખાને જવાબ આપ્યો નહિં પણ જ્યારે ખારડછ-ખાધએ વિશેષ દબાણથી કહ્યું ત્યારે સલીમખાને જવાબ આપ્યો કે માણ ! રાજ્યદ્વારી ખાખત તમે સમજી શકો નહિ. હાલ સુધી મેં જે તમારી મર્યાદા જાળવી શેરખાખાનેને દુઃખ દીધું છે, તે હવે હું વધારે વખત કરી શકીશ નહિ. આવી ખાખતમાં હાથ ઘાલવો એ તમને પણ ભિચિત નથી. શેરખાખ પાટવી અને ખરો હકદાર છે. તેનો હક ડુખાડી તમને સાફ લગાડવા પરમેશ્વરનો અપરાધી થઈશ નહિ. સલીમખાનનો આવો કોરો જવાબ સાંભળી ખારડછખાધ વિદાય થયાં.

લાંબો વખત મંદવાડ લોગવી ઇ. સ. ૧૭૮૫ માં સલીમખાન પરલોક-

મરણ.

વાસી થયા. મરણ થતાં જ દબાઈ રહેલ

અગ્નિ પુનઃ પ્રભવલિત થયો. શેરખાખના

દુશ્મનોએ ખુદલી રીતે તેમની વિરૂદ્ધ ખટપટો કરી ખંડ જગાડ્યું. પણ સલીમખાને પોતાની હયાતીમાં શેરખાખને પાટવી કુંવર નીમી ગાદી વારસ ઠરાવેલા હોવાથી આ ખંડખોરો ક્તોહમંદ થયા નહિ. કેટલીક મુશીબતો વેડી શેરખાખ ઇ. સ. ૧૭૮૫ માં ગાદીએ આવ્યા.

સલીમખાન પોતાના પિતાની માફક કૃપણ હતા. રાજ્ય વ્યવસ્થા, શુરાતન

અને લડાઈની કુનેહ સમજવામાં તેઓ

લક્ષણ.

તેમના કરતાં ઘણે દરજ્જે ઉતરતા હતા.

લશ્કરી કામથી તે એટલા બધા અજાણ્યા હતા કે લડાઈમાં તે ખારકાની બુદ્ધિએ ચાલતા અને નુકશાન લોગવતા. સાહેબખાન પઠાણની યુક્તિ નહિ સમજવાથી તેમણે મરેકા સાથેની લડાઈમાં સખત હાર ખાધી હતી. તે ડાહ્યા પણ અસ્થિર-મનના હોવાથી કોઈ પણ કાર્ય પોતાના મનોબળ ઉપર વિશ્વાસ રાખી હિંમતથી કરી શકતા નહિ; આથી ખારડછખાધ તથા રાજ્યના બગીરદારો જોરમાં આવી ગયા હતા. શરૂઆતમાં તેઓ માણેકચંદ જહેતાની સલાહથી કામ કરતા હતા. માણેકચંદ જહેતાના મરણ પછી તેમણે નાગર વાણીયા અમરચંદ દેસાઈને પોતાનો કારભારી અને સલાહકાર નીમ્યો હતો.

† એટલે કહેવામાં આવે છે કે સલીમખાને પોતાના મંદવાડમાં ક્રોનખાખની અંગરખી બનાવવા મટિ દરજ્જે બેલાવ્યો. દરજ્જે અંગરખામા બેઠાએ તે કરતાં વધુ ક્રોનખાખ લઈ એક મેટો ક્રોનખાખનો કડકો સંતાડયે. દરજ્જે સંતાડતાં દેખી સલીમખાને ચારેથી થઈ તેને જોઈ એક લાત મારી, પણ દરજ્જે ડરીને ખરી જવાથી તે લાત તેને નહિ લાગતાં ભીંતમાં લાગી; આથી સલીમખાનના થાપાડું હાડકું ખાગી ગયું અને તે થોડા દિવસ વેદના શોષથી મુન્દરી ગયા.

दिवान शेरभान

દિવાન શેરખાન.

ઇ. સ. ૧૭૮૫-૧૭૮૨.

લીમખાને પોતાના મંદવાડમાં શેરખાનને પાટવી તરીકે નક્કી કરી રાજ્યનાં કામોથી વાકેફ કર્યા હતા, જે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ; પણ બારડોળબાઈ અને જાગીરદારોનો પક્ષ શેરખાનની વિરુદ્ધ એવો મજબૂત હતો કે તેને તોડી પાડ્યા સિવાય સલીમખાન પછી શેરખાનનું ગાદીએ આવવું ઘણું કઠણ હતું. અંતઃપુરની રાણીઓ, ઠાકરડાઓ, તેમજ રાજ્યના ખણખરા અમીરો શેરખાનને ઝેર દઈ મારી નાખવાને અને બાયઝીદખાનને ગાદીએ લાવવાને પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. આણંદરામ ચારણ અને કુલા મહેતા સિવાય શેરખાનનું આખા રાજ્યમાં કોઈ હિતેચ્છુ નહોતું.

સલીમખાનનો *મરણનો પાથરો રાજ્ય ગાદીમાં ખારા કુવા નજીક એક મકાનમાં નાખ્યો હતો. આમાં લાગ લેવાને રાજ્યકુટુંબીઓ, જાગીરદારો તથા અમીરો લેગા થયા હતા.

આ વખતે સીધવા સાથવાળા ઠાકરડાઓ બીજાઓ કરતાં વધારે આગળ પડતા હતા. સલીમખાનના દસમાના ટાણાના આગલે દિવસે શેરખાન પાથરના મકાનમાં બપોરે ઓઢીને સૂતા સૂતા અશ્રુપાત કરતા હતા. તેમની પાસે આણંદરામ ચારણ સિવાય આ વખતે બીજું કોઈ બેઠું નહતું. શેરખાનને અશ્રુપાત કરતા જોઈ તેણે કહ્યું, દિવાન ! હું જાણું છું, કે વખત તમારે માટે ઘણાજ ખારીક છે, પણ રોવાથી શું વળવાનું છે ? હિંમત રાખશો તો ઈશ્વર તમને સહાયક કરશે. શેરખાને ઉત્તર આપ્યો કે હિંમત શા ઉપર રાખું ? તમે જોતા

* અહીં રાજ્યમાં એવો રિવાજ છે કે, રાજ્ય કુટુંબમાંથી કોઈ મરી જાય તો, રાજ્ય કુટુંબનાં માણસો, સરદારો તથા જાગીરદારો અમુક જગ્યાએ ૧૦ દિવસ સુધી પથારી નાંખી સૂઈ રહે છે, દિવસે પણ તેઓ ત્યાંજ બેસે છે. આ રિવાજને “જાજમ નાંખવી” પણ કહે છે.

નથી કે આ બધા ઠાકરડાઓ મારા પિતાના મરણના શોકમાં ભાગ લેવા લેગા થયા નથી, પણ મને પદબ્રજ કરી બાયઝીંદખાનને માદીએ લાવવાની ખટપટ કરવા એકઠા થયા છે. જો આ લોકો છેવટ ઉપર આવી મને પકડી ખરાબ કરવાનું પગલું ભરશે, તો હું જીવ ઉપર આવી એક બેને મારી મારો પ્રાણ હોમીશ. હું એકલો છું એટલે વિશેષ શું બની શકે ? આણુંદરામે શૈરખાનને હિંમત આપી કે જો આપના સુલાએ ઠાકરડાઓ બે ચાર દિવસ વિચારમાં જ ગાળે છે, અને આપની જીંદગી બચી જાય છે તો ઇશ્વરી કૃપાથી હું તમને ગાદી મેળવી આપીશ. એમ કહી વાત શુષ્ક રાખવાને ઇસારો કરી આણુંદરામ ત્યાંથી રવાના થયો.

કેટલાક આરબો સિદ્દપુરથી ઉદેપુર અને હુંગરપુર તરફ નોકરીની શોધમાં જાય છે, એવી આણુંદરામને ખબર આણુંદરામની આરબો સાથે મુલાકાત. હાવાથી તે તેમને મળવાને સિદ્દપુર તરફ રવાના થયો. તેનીવાડા અને સિદ્દપુર વચ્ચે આરબો સાથે તેની મુલાકાત થઈ. આ આરબોની બે ટુકડીઓ હતી, અને દરેકમાં બસો માણસો હતાં. તેઓના ઉપરી જમાદાર નામે ઉલોયાન અને ખંડોર હતા. આણુંદરામે બન્ને જમાદારો સાથે વાતચીત કરી પગાર તથા તેને લગતી બાબતો નક્કી કરી તેમને શૈરખાનની નોકરીમાં રાખ્યા, અને વફાદાર રહેવાને કુરાન ઉપડાવ્યું. વળી આણુંદરામે તેમને ચેતાવ્યા કે તમે આજજ અહીંથી ઉપડી જઈ પાલણપુરમાં અમુક જગોએ (મીરાં સહિબનું કબરસ્તાન છે ત્યાં) પડાવ નાંખજો, અને કોઈ પૂછે, તો કહેજો કે રાજપુતાના તરફ નોકરીની શોધમાં અમે જઈએ છીએ; પણ તમે શૈરખાનની નોકરીમાં રહ્યા છો એ વાત તમારે કોઈને બહિર કરવી નહિ. પાલણપુરમાં પડાવ નાખશો, તેજ રાત્રે હું તમને મળી રાજ્યગદીમાં જવાના શેહરના રસ્તાથી વાકેફ કરીશ. આ પ્રમાણે તેમની સાથે વાતચીત કરી આરબોને નોકર રાખી આણુંદરામ પાલણપુર આવ્યો, અને શૈરખાનને ખાત્રીથી કહ્યું કે જો ઇશ્વર આપને પરમ દિવસ સુધી જીવતા રાખે છે, તો પાલણપુરના માલીક આપ છે.

આરબોએ પાલણપુર આવી પડાવ નાખ્યો, તેજ રાત્રે આણુંદરામે જમાદારોને મળી તેમને બદલેલ વેશથી પિતાની સાથે આરબોનું, પાલણપુરમાં આવવું. શહેરમાં ફેરવી રાજ્ય ગદીના રસ્તાથી વાકેફ કર્યા. બીજે દિવસે આરબો મોટી બબરના રસ્તેથી રાજ્ય ગદીમાં પ્રવેશ કરતા

હતા, ત્યારે ઘડિઆળ વાળા દરવાજે પેહરેગીરાએ તેમને રોક્યા. તેમણે કહ્યું કે અમે શેરખાનના નોકર થયા છીએ, અને તેમને મળવા માટે આ તરફ જઈએ છીએ; આ સાંભળી પેહરેગીરા ચોકી ઉઠ્યા પણ બોલ્યા નહિ. આ વાત પવન માફક જગે જગે ફેલાવાથી આખું શહેર તાબુળ થઈ ગયું. આણુંદરામ ચારણ જે તે વખતે આ દરવાજે ઉભો હતો, તેના ધસારાથી તેઓ તેની પાછળ ચાલ્યા, અને જ્યાં શેરખાન હતા ત્યાં આવી ઉભા રહ્યા. શેરખાને તેમની સલામ લીધી. તેઓએ ખુશી થઈ હૃષ્માં વીરરસનાં ગીતો ગાઈ શેરખાનના માનાર્થે બંદુકોના અવાજ કીધા.

શેરખાનને બળવાન થતા દેખી ઠાકરડાએ બહુ ગભરાયા. તેઓ તેમને ઠાકરડાઓની નાશ ભાગ. પકડી પદબ્રજ કરવાના વિચારમાં દિવસ ગાળતા હતા, એટલામાં ચારસો આરબ શેરખાનના નોકર થયાનું સાંભળી તેઓ નાસીપાસ થયા. ઠાકરડાએ સારી પેઠે જાણતા હતા કે શેરખાન તેમને ખરાબ કયાં વિના રહેશે નહિ, તેથી હવે શો ઉપાય લેવો તે સંબંધી વિચાર કરવા માટે મેરવાડા ગામે ભેગા થવાનો ઠરાવ કરી તેઓ પાલણપુર છોડી ચાલ્યા ગયા.

શેરખાને કેટલાક આરબોને પાલણપુર શહેરના દરવાજાના તથા રાજ્ય-મહેલની દેલીના પહેરામાં મોકલીને પચાસ આરબોની નોકરી. અકેકે દુકડી રાજ્યગદીના બન્ને દરવાજાના પહેરામાં ગોઠવી દીધી. બાકીનાને તેમણે પોતાના અંગ રક્ષક નીમ્યા.

શેરખાને આવી રીતે આરબ લશ્કરની ગોઠવણ કરી ચોપદાર દ્વારા ખારગી-રોને હુકમ કર્યો કે જો તમે મને તમારા ખાલીક ગણી સલામ કરવા માટે મારી પાસે આવવામાં ઢીલ કરશો તો તમારે માટે યોગ્ય વિચાર કરવામાં આવશે.

આ સંદેશો સાંભળતાંજ ખારગીરો શેરખાનના હુકમને તાબે થયા. તેમણે શેરખાનને પોતાના માલીક ગણી સલામ કરી નોકરી બતાવવા અરજ શુનરી. આ પ્રમાણે ઈ. સ. ૧૭૮૫ માં શેરખાને ગાદીએ આવી રાજ્યની તમામ સત્તા હાથમાં લીધી.

ઈશ્વરની શક્તિ અગાધ અને અકબલ છે; તે રાયને રંક અને રંકનેરા બ

બનાવે છે. શેરખાન એક વખત અપમાન સહન કરતા, ઠોકરો ખાતા દયાગ્રનક સ્થિતિમાં છ'ંદગી પસાર કરતા હતા. હાલ તે સક્ષીમખાન પછી પાલણપુરના રાજ્યકર્તા થયા છે. મહારાજ આનસિદ્ધિ પોતાની સ્થિતિનો જે દુહો કહ્યો છે, તે અહીં શેરખાનની છ'ંદગીના વૃત્તાંતને બરાબર લાગુ થાય છે.

દુહો.

“ સાંયા ટેઢી અલીયાં, વેરી સલક તમામ,
ફરુ ફક ફોલા મહેરકા, લાસો ફરે સલામ. ”

શેરખાને ગાદીએ આવીને પ્રથમ કાર્ય એ કર્યું, કે જેઓ તેમને યુવરાજ ગાદીએ આવતાંજ શેરખાને નોકરીની વયમાં દુઃખ દેવામાં સામીલ થયા હતા, કરેલી કદર. તેમને યોગ્ય શિક્ષા કરી, અને જેઓ તેમની સાથે સભ્યતાથી વર્ત્યા હતા, તેમને યોગ્ય ખદ્દો આપ્યો. જે દુકાનદારે નાણિયેર જેવી નજીવી ચીજ માટે તેમને ના પાડી હતી, તેને સખત સજાએ પહોંચાડ્યો, તેમજ જે અંબારના મહેતાએ તેમની સાથે સભ્યતા વાપરી હતી, તેને ખમનાનો ઉપરી બનાવ્યો.

સક્ષીમખાનના મરણ વખતે રાજ્યના ખમનાની કુંચીઓ ખારડણખાધએ લઈ લીધી હતી. શેરખાને રાજ્યની લગામ ખારડણખાધ અને શેરખાન. હાથમાં લઈને ખારડણખાધને કહેવરાવ્યું, કે રાણીએને રાજ્યના ખમના સાથે ક્યો સંબંધ નથી, માટે તિન્નેરીની કુંચીઓ તાકીદે મોકલાવી આપો. ખારડણ ખાધએ કુંચીઓ ન મોકલતાં જણાવ્યું, કે ત્યાં સુધી આપણી વચ્ચે રાજ્ય વહીવટની અમુક શરતો નહિ થાય, ત્યાં સુધી હું તમોને કુંચીઓ મોકલીશ નહિ. શેરખાન જેને પ્રથમથીજ ખારડણખાધ સાથે રાગ નહોતો તે આવો જવાબ સાંભળી બહુ ચીડાયા, અને ફરી સંદેશો મોકલ્યો, કે જો તમો કુંચીઓ મોકલવામાં ઢીલ કરશો, તો હું તમારું માથું કપાવી કુંચીઓ કબજે કરી લઈશ. ખારડણખાધ આ જવાબ સાંભળી રોયાં. શેરખાનની ધમકીથી ડરી જઈ બીજો ઉપાય નહિ સૂઝવાથી તેમણે કુંચીઓ મોકલી દીધી.

દિવાન શેરખાનનો વિવાહ રોહા ગામના દેવડા રજપુતોમાં થયો હતો. તે રાણીને જીવાઈ પેટે જન્મલેણી ગામ તેમણે આપ્યું હતું.

શેરખાનનું બળ વધતું જતું જોઈ વજેદારો રીસાઈને સલીમખાનનો પાથરો

વજેદારોને મનાવવાની શેરખાનની
કાશીશ અને તેમની સાથે થયેલ
સંવાદ.

છોડી મેરવાડા ગામે લોગા થયા, જે આપણે
આગળ કહી ગયા છીએ. સલાહ પૂછતાં
વજેદારોને મનાવી પાલણપુર લાવવાનો
વિચાર સૈને ઓળખી જણાયાથી શેરખાન

તેમને મનાવવા માટે કેટલાક ઘોડે સવાર લઈને મેરવાડે ગયા. ત્યાં તેમણે
સહેબાજખાં મહેરાણ સાથે વજેદારોને કહાંચું કે તમને મનાવવા માટેજ હું
મારા પિતાના મરણનો પાથરો સુનો મુકી આટલે છેટે આવ્યો છું. તમે
રાજ્યના સ્તંભ છો, હું તમને માન મસ્તબાથી રાખીશ, અને તમારી જાગીરમાં
વધારો કરી આપીશ, માટે જુના ઝગડા મૂકી દઈ તમે મારી સાથે પાલણપુર
આવી રાજ્યના મદદગાર થશો, તો તમારા હકમાં બહુ ફાયદો થશે.

વજેદારો માથાના ફરેલ અને અભિમાની હતા. જાણે તેઓ રાજ્યના માલીક

વજેદારોની ઉદ્દતાઈ.

હોય, એવો ગર્વ ધરાવતા હતા. શેરખાનના

સંદેશાના જવાબમાં તેમણે બેપરવાઈથી

કહેવરાવ્યું, કે જે ગામે અમને આપવા ખારડછાઈએ ઠણુલ કર્યું છે, તે
ઉપરાન્ત ખીજાં કેટલાંક ગામે આપવા જો તમે જાંધાઓ તો અમે પાલણપુર
આવવા રાજી છીએ. શેરખાન જાણુતા હતા, કે તે લોકો ખરેખર ઉદ્દત અને
બેપરવા છે, પણ તેમના આવવાથી રાજ્યને બહુ ફાયદો છે, એમ ધારી તેમણે
ઠાકરડાઓને સમજાવવાની એટલી બધી કાશીશ કરી, કે આ વખતે પોતાના
હાથ ફમાલ વડે બાંધી તે ઠાકરડાઓ સમક્ષ આવી ઉભા. શેરખાનના આવા
નરમ અને વિવેકી વર્તનની લેશ માત્ર પરવા કર્યા વિના તેમણે જવાબ વાળ્યો,
કે દિવાન જ્યાં સુધી તમે અમારી ફરખાસ્ત પ્રમાણે ગામડાં નહિ આપો, ત્યાં
સુધી અમે પાલણપુર આવવાના નથી. આમ કહી તેઓ પોત પોતાને ગામ
જવા રવાને થયા.

તુલ્લુ લાડુજી જે બહાદુર અને ઠાકરડાઓનો આગેવાન હતો, તેને પણ

શેરખાનનો કેધ.

ખીજા ઠાકરડાઓ સાથે જતો દેખી શેરખાને

તેના ઘોડાની લગામ ઝાલી રીસાઈને જવાની

તેને ના પાડી. લાડુજીએ શેરખાનના આ કહેણનો તિરસ્કાર કરી પગની એડી
મારી પોતાના ઘોડાને આગળ વધાર્યો. આથી શેરખાનની હુબેળીમાં લગામની
જેરકડીનો આંકડો પેસી જવાથી લોહી નીકળ્યું, અને તે વિકરાળ થયા. તે

ગુરુસે થઇ મોટે અવાજે બોલ્યા, કે વજેદારો ! મારા કુળનું મોટું મન કેળાડવા માટેજ મેં તમને આટલી જખી વિશ્વસિ કરી છે. હું ધારતો હતો, કે તમે સારા માણસ હોઇ આમ ઉદ્ધતાઇ અને બેપરવાઈ બતાવશો નહિ. પણ મારી ધારણા મોટી ઠરી છે. તમે મને એક સાધારણ બીનઅનુભવી બાળક સમજી આમ વર્તો છો, પણ હું તમારો રાજ્ય શેરખાન છું. જો હું હક પકડી ખરાબ કરવા ધારીશ, તો તમને સહકુટુંબ ઘાણીમાં પીલાવી તમારું તેજ કઢાવી મારા ઘોડાના મુખમાને લગાવીશ. તમે એમ અભિમાન ધરાવતા હો, કે અમે બાધગ્રીહ-ખાનને પક્ષમાં લઇ શેરખાનને સંતાપીશું, પણ તેમ કરવામાં કયાશ ન રાખવાને હું તમને સોગન હતું છું. જેટલી જમીન તમારા ઘોડાઓના પગતળે ઢબાશે તેટલી જમીન હું દાનમાં આપી દઈશ.

તેઓએ શેરખાનના બોલોને તુજ્જકારીને જણાવ્યું કે દિવાન, અમારા વિના ખીજા કયા લડાયક લશ્કર ઉપર તમે આધાર રાખી અમને ડરાવો છો ? શું તમારા શુભામો અને મુત્રીની યોગી પહેરનારીના દિકરા અમારા સાથે રણક્ષેત્રમાં મુકાબલો કરી શકશે ? દિવાન ! તમેએ મુદ્દ જોયું નથી, અને અનુભવ વિના આવા ગર્વિષ્ટ શબ્દો ઉચ્ચારો છો માટે પાલણપુર પધારો, અને મહેલમાં શુભામો સાથે આનંદ કરો. અમારો મુકાબલો કરવાં હાથમાંથી શમેા છૂટી પડશે. ઠાકરડાઓ અભિમાન અને ઉદ્ધતાઇમાં આવાં અવિચારો વેણુ ઉચ્ચારે છે, માટે તેમને પુરા પછાડ્યા સિવાય હું જ પીને બેસી સકોશ નહિ, એમ વિચાર કરો શેરખાને તેમને ધમકી આપી કહ્યું કે તમારાં માયાં મુસીની યોગી પહેરનારીના દિકરાઓ પાસેજ કપાવી નખાવીશ એવી તમે ખાતરી રાખજો.

આ પ્રમાણે ઠાકરડાઓ સાથે વાતચીત કરી, પણ તેમને સમજાવવાનો દરેક કોશીશ નિષ્ફળ સમજી શેરખાન પાલણપુર તરફ પાછા વળ્યા.

શેરખાને પાલણપુર આવી નવી ફૈઝની ભરતી કરવા માંડી. સંધી રોહીલા,
પકાણ, ધોળી, ઢાલી, ખાસદાર, વગેરે જે
નવી ફૈઝની ભરતી
જે માણસો તેમને લડાયક માણુમ પડ્યા,

તેમને શેરખાને ફૈઝમાં દાખલ કીધા. આ ભરતી કરવામાં તેમણે ઉચ્ચ નીચ કુળનો લિન્નભાવ રાખ્યો નહોતો. તેમની બહાદુરી અને તાકાતની અજમાયશ શેરખાન કુસ્તી, પટ્ટા વગેરે મરઠાની રમતમાં કરી લેતા. આ હેતુથી તેમણે એવી રમતોને ઉત્તેજન આપ્યું હતું. કેટલીક વખત તેઓને હાજર રહી રમનારને ઉશ્કેરી

તેનું પ્રાણદય અને લડાયક બુસ્સો કળી લેતા; હોળીના તહેવારના ઝગડામાં તેમજ ખીચ મરદાની રમતોમાં જેઓ બહાદુર જણાયા, તેમને શેરખાને પોતાના ઘોડસવાર (આરગીર) ની અને તેમનાથી ઉતરતા દરજના માણસોને ખાદલ (શીરખી) ની નોકરીમાં દાખલ કરી સાધારણ લોકોનું એક લડાયક સૈન્ય ઉભું કરી. આ નવા લશ્કરને મજબુત કરવા માટે સવારમાં કસરત કરાવીને શેરખાન શીરો ખવરાવતા.

રાત્ર્યદ્રોહી ઠાકરડાઓ બળવો ઉઠાવવાના ધરાદાથી ગોળા ગામે એકઠા થયા. ત્યાં તેમણે ગોળાના બગીરદાર મુઝા-
રાત્ર્યદ્રોહી ઠાકરડાઓએ ગોળા બગીરદારનો આશ્રય લેવો. હિદખાનનો આશ્રય લીધો, અને તેમને પોતાના આગેવાન બનાવ્યા.

શેરખાને મુઝાહિદખાનને સંદેશો મોકલી કહાવ્યું, કે જે ઠાકરડાઓએ આપનો આશ્રય લીધો છે, તે બધા રાત્ર્ય-
મુઝાહિદખાને શેરખાને મોકલેલ સંદેશો દ્રોહી અને ફીતુરી છે, માટે આપ તેમને આશ્રય નહિ આપતાં મારે સ્વાધીન કરશો,

તો હું આપનો આભાર માનીશ. આપને હું મારા વડીલ સમજું છું, અને મને ખાત્રી છે, કે મારા કહેણને માન આપી, તે મુજબ આપ અમલ કરશો. જો તેમ થવામાં દીલ થશે, તો મારે આપની સાથે લડાઈમાં ઉતરવું પડશે તે બંડખોદાને સજા કરવામાં હું કદી પાછો હકવાનો નથી.

મુઝાહિદખાને શેરખાનને જવાબ મોકલ્યો, કે આ વહેદાશે મારા બોલાવ્યા

મુઝાહિદખાનનો પ્રત્યુત્તર. આવ્યા નથી; પરંતુ જ્યારે તેમણે અહિં

આવી મારો આશ્રય લીધો છે, ત્યારે હું તેમને આપના હવાલે કરી શકતો નથી. જો આવા ખોટા બહાને મારી સાથે આપને લડાઈ કરવા વિચાર હોય તો હું રોકી શકતો નથી.

* પ્રાચીન કાળમાં હોળીના તહેવારમાં લોકો સામ સામી પાટી બાંધી માંહે માંહે લડાઈ કરતા, અને એક બીજા ઉપર લાકડી અને ધરોનો વરસાદ વરસાવતા. આ તોફાનનું પરિણામ કેટલીક વખત બર્ષકર આવતું કેટલાક માણસો લોહી છુદાણ જખમી પડતા, અને વખતે મર્યા પડતો. જેઓ આગળ વધી સામા પડના માણસો પર ઘસારો કરતા, તેઓ બહાદુર જણાતા. પ્રેક્ષકો તેમને શાબાશી અને ધન્યવાદ આપતા. દિવાન શેરખાને નવા લશ્કરી સિપાઈઓની ભરતી કરવાના હેતુથી આ તહેવારોના ઝગડાને ઉત્તેજન આપ્યું હતું. શેરખાન હોળીની લડાઈ બંતે લેવા જતા; અને જે માણસો બહાદુરીથી લડતા માહુમ પડતા તેમને જેઓ પોતાના લશ્કરમાં દાખલ કરતા. દાલ આવા નકામા ખુનરેલ વાળા ઝગડા બંધ થયા છે.

મુઝાહિદખાન તરફથી આવેા જવાબ મળતાંજ શેરખાને ગોળા ઉપર ચડાઈ
કરી. મુઝાહિદખાન પણ સામે થવા તૈયાર
ગોળા ઉપર ચડાઈ.

થયા. કાઠા ભગિનિ વચ્ચે યુદ્ધ શરૂ થયું.
શેરખાનની તોપોએ ગોળા ગામ અને તેની ટેકરી ઉપર ગોળાનો મારો ચલાવ્યો.
આ તોપખાને મુઝાહિદખાનના લશ્કર ઉપર ભેદએ તેવી અસર નહિ
કર્તાથી મુઝાહિદખાને કુલાઈને શેરખાનને ચીડવવા માટે એક આદલતને શેરખાન
પાસે મોકલ્યો; જેણે નીચે પ્રમાણે એક સોરઠો કહી શેરખાનના ક્રોધાગ્નિને
પ્રત્યક્ષિત કર્યો.

સોરઠો.

" મોઝાપર ગોઝા, મત નાલો શેરામીયા,
પતો ઢાકળરા ઢોઝા, મરહી જાશે માંલરી."

શેરખાને મુઝાહિદખાનના લશ્કર ઉપર એવા સખ્ત હુમલા કીધા, કે મુઝા-
હિદખાન તદ્દન કમજોર થઈ ગયા. આથી ગભરાઈને મુઝાહિદખાને કેટલુંક
નજરાણું આપવાની સરતે માનાજીરાવ ગાયકવાડની સહાયતા માગી.

ગાયકવાડી લશ્કરને મુઝાહિદખાને પોતાની સહાય્યાર્થે બોલાવ્યું છે, એવી
શેરખાનને ખબર પડતાંજ તેઓ ગોળા
ગાયકવાડ લશ્કર સાથે શેરખાનને
લડાઈ.
ગામનેા ઘેરા ઉઠાવી પાલણપુર પાછા
આવ્યા. રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓને ગોળાનેા

ઘેરા ઉઠી જવાની ખબર પડતાંજ તેમણે મરેઠી લશ્કરને પાલણપુર રાજ્યના મુલ-
કમાં લૂટફાટ કરવાને ઉરકેર્યું. આ લશ્કરે દેશમાં જીલમ વાપરી ધાણધારનાં
કેટલાંક ગામો લૂટી લઈ સળગાવી મૂક્યાં, અને ખેડુત વર્ગને તોખા પોકરાવી.
શેરખાનનો ધરાદો કિલ્લામાં રહી મરેઠી લશ્કરની સામે થવાનો હતો; પરન્તુ
મુલકને આવી રીતે વેરાન થતો જોઈ, તેઓ જોગેન થયા. કહેવામાં આવે છે કે
એક ખેડુતે મરેઠાના જીલમથી ત્રાસ પામી રાજ્યગઢીમાં દોડી આવી શેરખાનના
મહેલ પાસે જમીન બોદવા માંડી. પહેરેગીરે આમ બોદવાનું કારણ પૂછ્યું,
ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે બહાદુરખાનનાં હાડકાં બોદી કહાડી હું તે મરેઠાઓને
ખતાવોશ તો તે હાડકાં દેખી ડરી જઈ તેઓ મને સંતાપશે નહિ.
શેરખાન આ વખતે મહેલના બોખમાં બેઠા હતા. ખેડુતનું આવું માર્મિક હૃદય-
લેહક બોલવું સાંભળી મરેઠાઓને હરાવી મુલકમાંથી નસાડી મુકવાનો તેમણે
નિશ્ચય કીધો. તેમણે પોતાના લશ્કર સાથે એકદમ ફચ કરી મરેઠાઓની છાવણી
ઉપર અચાનક એવો સખત છાપો માર્યો, કે તેમાં ઘણા મરેઠાઓ માર્યા ગયા

અને જેઓ બચ્યા તેઓ છત્રીઓ, ચમ્મરો, સુરજમુખી વિગેરે કેટલોક સામાન પડતો મૂકી ચાલ્યા ગયા. આમાંની સુરજમુખી હાલ પાલણપુર રાજ્યના તોસાખાનામાં છે; મરેઠા લશ્કરનો સેનાપતિ પાંડરા સરદાર નારાયણરાવ હતો. આ બનાવનો એક કવિએ *સસડો જોડ્યો છે.

મરેઠાઓએ એવી સખ્ત હાર ખાધી કે તેમણે લલિત થઇ ટેક લીધી કે જ્યાં સુધી પાલણપુર લશ્કરને નહિ હરાવીએ ત્યાં સુધી અમે પગમાં જોડાં પહેરીશું નહિ. કહે છે કે જ્યારે જ્યારે તેઓ ઘોડે સવાર થતા, ત્યારે તેમના ખીજમતદારો પગમાંથી જોડાં ઠહાડી લેતા.

મરેઠાઓની હારથી સુઝાહીદખાનનું બગ તદ્દન ભાગી પડ્યું. પછી ખીજ કાઠરડાઓનું ઈંદર જન્નું. કેાઈ પણ તરફથી મદદ નહિ મળવાથી તેમણે શેરખાન સાથે સલાહ કરી. આમ થવાથી કાઠરડાઓ ગોળા છોડી ઈંદર મહારાજ શિવસિંહના આશ્રય તળે જઈ રહ્યા.

સસડો.

* પાંડરા રાવને માર્યો, બલોરીએ જરા લીધારે;	
પાંડરા રાવના પિતાજી હોઠા જળે ભર્યારે,	
દાતજી ડોળશે રોરા માડ સરદાર,	પાંડરા. ૧
પાંડરા રાવની તાંબાની કુંડીઓ જળે ભરીરે,	
નાવણ નહારો રોરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૨
પાંડરા રાવની રાંધી રસોઈએ એમ રહીરે,	
ભોજન જમશે રોરા માડ સરદાર,	પાંડરા. ૩
પાંડરા રાવનાં વાળ્યાં તે ખીડકાં એમ રહારે,	
મુખવાસ કરશે રોરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૪
પાંડરા રાવનાં ચમરને મોરછલ એમ રહ્યાં રે,	
ચમર ખેલાવશે રોરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૫
પાંડરા રાવના ઢાળ્યા તે ઢોલીયા એમ રહ્યા રે,	
પોઠણ પોઠશે રોરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૬
પાંડરા રાવની અળદાળીરીઓ એમ રહી રે,	
આને ભોજવશે રોરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૭
પાંડરા રાવના તણેલા તણુ એમ રહ્યા રે,	
મોજે માણશે રોરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૮
પાંડરા રાવના ડંકા નિશાનો એમ રહ્યા રે,	
ડંકા વગડાવશે રોરામાડ સરદાર.	પાંડરા. ૯
પાંડરા રાવના ઘોડાને પાખરો એમ રહ્યા રે,	
ઘોડા દોડાવશે રોરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૧૦
પાંડરા રાવની પાથરેલ બળબો એમ રહી રે,	
કચેરીઓ કરશે રોરામાડ સરદાર,	પાંડરા. ૧૧

આ બનાવ પછી મુઝાહીદખાન તરતજ મરણ પામ્યા. રાજ્યદ્રોહી ઠાકર-
મુઝાહીદખાનનું મરણ

ડાએને પાલણપુર રાજ્યમાં હુલે દેાઈ
મદદ કરે તેવું રહ્યું નહિ. મુઝાહીદખાન

૦ ઘણી સ્ત્રીઓ પરણ્યા હતા, તેમજ કેટલીક સ્ત્રીઓ તેમનો રખાયત તરીકે રાખી
હતી. તે વિષયસિલાખી અને હિહાહિ સ્વભાવના હતા. રાજ્યદ્રોહી વગેરેદારો જેઓ
તેમના આશ્રય તળે જઈ રહ્યા, તેમને મુઝાહીદખાને પોતાની જાગીરમાંથી
કેટલાંક ગામો નિભાવ માટે આપ્યાં હતાં. તેમનું ખર્ચ ગભ ઉપરાંત હોવાથી
તેમજ શેરખાન સાથેની લડાઈમાં વિશેષ કરજ થઈ જવાથી તેઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં
તંગ હાલતમાં આવી ગયા હતા. તેમનું કરજ એટલું બધું વધી ગયું હતું, કે
તેમની જાગીરની પેદાશ કરજના વ્યાજ માટે પણ પુરતી નહોતી.

૦ ઉસ્માનખાન તેમના પિતાની માફક હિહાહિ સ્વભાવના નહતા. જાગીરને
મુઝાહીદખાનના દિકરા ઉસ્માનખાન.

કરજમાં હુબેલી જોઈ તેમણે પોતાનું ખર્ચ
તફાવત ઘટાડી દીધું અને વધારાના નોકરોને
રજા આપી. વળી લેણદારોનું કરજ ફેડવા માટે તેમણે મુઝાહીદખાનની વિધવા
સ્ત્રીઓ પાસેનું ઝવેરાત વેચી નાંખ્યું. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે ઉસ્માન
ખાનના કેટલાક નોકરો તથા સંબંધીઓ શેરખાનના પક્ષમાં ગયા. વિજય
મળવામાં આ મસંગ અનુકૂળ જોઈ શેરખાન ઉસ્માનખાનને છેડવા માટે તેમનાં
ગામડાંના લોકોને શિકાર તથા ખીજા બહાને સતાવવા લાગ્યા. એક દિવસ તે
કેટલાક લડવૈયા સાથે ગોળા ગામની સીમમાં આડ નીચે ઉતર્યા. ઉસ્માનખાને
વિચાર્યું કે અહીં પણ શેરખાન જાણી જોઈને આવતી જતી મારી રેલતને પજવે
છે, તેથી ક્રોધાધમાન થઈ તેમણે શેરખાનને કહેવરાવ્યું કે તમે મારા ગામની
સીમમાં આવી લોકો ઉપર જીલમ શુભરો છો, તે હું સહન કરી શકતો નથી.
તમે એકઠમ અહીંથી ચાલ્યા જાઓ, નહિ તો પરિણામ બહુ માફ આવશે.
શેરખાને એવો કઠોર જવાબ આપ્યો કે તેથી ઉસ્માનખાનના રાખતો પાર રહ્યો
નહિ. તેમણે શેરખાન ઉપર તોપો ચલાવવાને જોલંદાજને હુકમ આપ્યો.
તોપનો પહેલોજ ગોળો શેરખાન જેઝાડીમાં બેઠા હતા, ત્યાં ડાળીઓમાં વાગ્યો.
શેરખાને અતિશય ચીડાઈને ઉસ્માનખાનને કહાવ્યું કે સુલેહનો બંગ કરો
તમે મારી સાથે લડાઈમાં ઉતરવા માગો છો, તેથી હું તમને મળ કર્યા વિના
રહીશ નહિ.

શેરખાનના સંદેશાની અવગણના કરીને ઉસ્માનખાને તોપોનો મારો બરી
રાખ્યો. આ તરફ શેરખાને ગોળા ઉપર
હુમલો કરી તેને ઘેરી લીધું. કેટલીક વાર

ઉસ્માનખાન હાથી ઈંડર ગયા

સુધી ઉસ્માનખાન અંદર રહી લડયા, પણ ઘેરો ઉઠાવવો અશક્ય જણાયાથી ગોળા છોડી ધડર તરફ નાઠા. ધડરમાં તે રાજદ્રોહી વજેદારોને મળ્યા. શેરખાને ગોળાને વેરાન કરી ત્યાં પોતાના નામથી 'શેરગઢ ગામ વસાવ્યું'. એક ઠવિએ આ બનાવનો ટુંકાણુમાં એક દુહો કહ્યો છે.

“ ગોઝારી ગાગર કરી, વાસ્યો તેં ગઢશેર,
જે નર વેહેસાં મારતા વનવન દીધાવેર. ”

શેરખાનને લઢાઈમાં શુ'યાએલા ભેઠ ખારડજીખાઈએ બાયઝીદખાનને
ખારડજીખાઈની ખટપટ.

ગાદીએ બેસાડવાની ખટપટ પુનઃ ભગૃત કરી. આ ખટપટે લય'કર રૂપ પકડયું. તે પહેલાં શેરખાન લઢાઈના કામમાંથી પરવારી પાલણપુર આવી પહોંચ્યા, તેથી પ્રત્યક્ષિત થયેલ વા' પાછો હોલાઈ ગયેલ શેરખાને વિચાર્યું કે જ્યાં સુધી આવા ખટપટીઆ અને તોફાની લોકો હયાતી ધરાવે છે ત્યાં સુધી હું જ'પીને બેસવા પામીશ નહિ, માટે તેવા લોકોનું કામગીર કાઢવું એજ મારે માટે સહી-સલામત વાળું છે. આ વિચારથી તેમણે બાયઝીદખાનને મરાવી ન'ખાવવાની હીલચાલ શરૂ કરી. બાયઝીદખાન નિરપરાધી બાળક છે, અને તેને મારવાથી હું ભ્રાતૃ ઘાતક ગણાઈશ એમ તે સારી પેઠે સમજતા હતા, પણ પોતાનું હિત જાળવવાને તથા ખારડજીખાઈ અને બીજા દુશ્મનોને ખટપટ કરતા ખટકાવવાને માટે અન્ય કાર્ય સાધક ઉપાય ન સૂઝવાથી તેમણે બાયઝીદખાનને મરાવી ન'ખાવવા નિશ્ચય લીધો. જ્યારે માણસ પોતાના સ્વાર્થમાં અંધ થાય છે, ત્યારે દુષ્ટ કર્મનું પરિણામ દુઃખદાયકજ હોય છે તેનું તેને લેશપાત્ર ભાન હોતું નથી. શેરખાને બાયઝીદખાનને મરાવી ન'ખાવવાનો વિચાર કર્યો, ત્યારે તે જાણતા ન હતા, કે માફ' મૃત્યુ પણ આવા પ્રકારેજ થશે, અને સંતતિ વગરનો હું મારાં આગ્રિતોને દુઃખી અવસ્થામાં છોડી ચાલ્યો જઈશ.

શેરખાનનો વિચાર ફૂલા મહેતાને જણાયાથી મહેતાએ સલાહ આપી કે

ફૂલા મહેતાની સલાહ.

પરદેશી લોકોનું લશ્કર રાખ્યા સિવાય

દુશ્મનોની હીલચાલને આપણે તોડી

શકીશું નહિ, માટે આ જોડવણુ પતાં સુધી આપણે છાનામાના બેસી રહેવું એ વધારે ઉચિત છે.

• શેરગઢ ગામ હાલ ગોળાના નામથીજ ઓળખાય છે. તે ગોળાની ટંદરીની તળેટીમાં વસેલું છે. બાયઝીદખાનનો રોઝો ત્યાં છે.

દેખીને બાયઝીદખાન બોલ્યા કે મને તમે નહિ મારતાં બાવા મીયાં સાહેબ (શેરખાન) પામે મોકલી દેશે, તો હું મારી છ'દગી પર્યંત તેમનો શુભામ થઈ રહીશ. આ કહ્યું અને મૃદુ વાક્યો ગમે તેવા અંધમ, કુકર્મી, ચંડાળના હૃદયને પીગળાવી નાંખે તેવાં હતાં, જો તે શબ્દો શેરખાનની રૂબરૂ બાયઝીદખાનને ઉચ્ચારવાની તક મળી હોત; તો શેરખાનના હૃદયમાં તેથી જરૂર કંઈકાં ઉત્પન્ન થાત, અને બાયઝીદખાનની છ'દગી બચી જાત; પણ તેની અસર વજ્ર હૃદયના નીચ દાઢી ઉપર કિંચિત્માત્ર થઈ નહિ. તેણે બાયઝીદખાનને ભૂમિ ઉપર પછાડી તરવારથી તેનો શિરચ્છેદ કર્યો.

બાયઝીદખાનની ઉમ્મર આગરે બાર વર્ષની હતી. તેમને મારી નાંખવામાં આવ્યા, તે વખતે તેમના મળામાં બાળપણની માનતરી હાંસરી, હાથમાં કડાં તેમજ પગમાં બેડી વગેરે હતાં. નાથા દાઢીએ આ ચીજો શેરખાન પાસે રજુ દીધી. આ જોતાં જ શેરખાને મોકલું ફેરવી નાંખ્યું, અને ખૂની દાઢીને નોકરીમાંથી બરતરફ કર્યો.

બાયઝીદખાનને મારી નાખ્યાની ખબર તેમની માને કાને જતાં જ તેના બાયઝીદખાનની દુખીઆરી માતૃશ્રી દુઃખ અને ગેઠનો પાર રહ્યો નહિ. લોહીથી રંગાયેલ લાસને જોઈને તેણીએ અત્યંત વિલાપ કર્યો, અને નિસાસા નાંખ્યા. શેરખાનના વિરુદ્ધ વલણના લીધે આ મંસારમાં અન્ય રનેહી ન હોવાથી તે માત્ર બાયઝીદખાન ઉપર આશામાં દિવસ નિર્ગમન કરતી હતી; એટલામાં એકાએક પુત્ર મૃત્યુના વજ્રપાતથી તેની સર્વ આશાઓ નષ્ટ થઈ. હવે તેને આ જગત્ રમશાનવત્ શૂન્ય ભાસવાથી તે સઘળા વૈભવનો પરિત્યાગ કરી મૃત પુત્રની પાછળ પોતાનો દેહ ત્યાગ કરવા તત્પર થઈ. ખાનખાન વગેરે તણ દઈ પોતાના બહાલા પુત્રની કબર પાસે બેસી તેણે પુત્ર-શોકમાં થોડા દિવસમાં પોતાનો દેહ ત્યાગ કર્યો.

બાયઝીદખાનના મરણ પછી શેરખાનનું લક્ષ રાજ્યદ્રોહી વજ્રેદારોને યોગ્ય રાજ્યદ્રોહી કાકેશો માટે ઇંડર મહારાજાને મંદિરો શિક્ષા કરવામાં મોકલ્યું. તેમણે બોલ્યો મુસાહબ સેફૂલખાન સાથે ઇંડર મહારાજા શિવસિંહને કહેવરાવ્યું, કે જે ઠાકરડાઓને આપે આશ્રય આપ્યો છે, તે પાલણપુર રાજ્યના દુશ્મન અને નીમકહરામ છે. જો આપ તેમને મારી પાસે નહિ મોકલો તો પાલણપુર અને ઇંડરના લાંબા

વખતથી ચાલતા આવેલ સંબંધમાં ખલેલ પહોંચશે, અને જન્મે રાજ્યને નજીવી ખાખત માટે લડાઈમાં ઉતરવું પડશે.

ઇંડર મહારાજને શેરખાનનો સંદેશો વ્યાજખી લાગ્યો. મહારાજાએ પાલણુ-પુર સાથેનો સંબંધ તેમજ રાજ્યકીય ખાખતો ધ્યાનમાં લઈને સુલેહ બળવવા માટે શેરખાનને તેમના રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓ સોંપી દેવાની ઇચ્છા જણાવી. ઠાકરડાઓએ તેમ નહિ કરવા મહારાજાને વિનંતિ કરી. આખરે મહારાજાએ વિચારી શેરખાનને કહેવરાવ્યું, કે જો તમે મારા આશ્રય તળે આવેલ ઠાકરડાઓને દેહાંત દંડની સજા ન કરો તો તેમને આપના હુવાલે કરવામાં મને કંઈ વાધા નથી. શેરખાને મહારાજાના કહેણને માન આપી પાલણુપુરના પીરજાદા સૈય-હોની જમીનગીરીથી ઠાકોરાને પોતાની પાસે બોલાવી લીધા. તેમાં ફક્ત લાડુજી તુંવર આવ્યો નહિ. શેરખાનનો ઇરાદો આ બધાને મારી નાંખવાનો હતો; પરંતુ સંયોગો પ્રતિકૂળ હોવાથી તેઓ અનુકૂળ પ્રસંગની રાહ જોતા હતા. તેમણે ઠાકરડાઓ સાથે એવી માયા અને પ્રેમમય બાહ્યવર્તણુક ચલાવી કે તેમને શેરખાનના વિરુદ્ધ વલણનો જરાપણ શક રહ્યો નહિ. ધીમે ધીમે શેરખાને એટલો બધો વિશ્વાસ પાડ્યો, કે ઠાકરડાઓ એમજ સમજવા લાગ્યા, કે શેરખાન વૈરલાવ ભૂલી જઈ આપણને પોતાના વફાદાર નોકર ગણી આપણી સાથે રહેહ અને એક હોલથી વર્તે છે.

ઠાકરડાઓના હૃદયને આ પ્રમાણે કૃતિમ ખ્યાર અને વિવેક વડે સંપૂર્ણ છુટ્યા પછી, શેરખાને તેમને મારી નાંખવાનું સંપૂર્ણ કાવતરું રચવા માંડ્યું; અને પીરજાદાઓની જમીનગીરીનું ખત, જે તેમના કાર્યમાં વિઘ્ન રૂપ હતું, તેને કોઈ પણ પ્રકારે ફડાવી નાંખાવવાની યુક્તિ રચી. એક દિવસ શેરખાન ઠાકરડાઓ સાથે વાતચીત કરતા બેઠા હતા. પ્રસંગ અનુકૂળ દેખી શેરખાને કહ્યું, દુનીયાના મામલા અજબ છે અને અર્થનો અનર્થ થયેલો ઘણી વખત જોવામાં આવે છે. તમારી અને મારી વચ્ચે પીરજાદાઓની જમીનગીરી વળું લખત થયા પછી આપણે માયા અને શુદ્ધ અંતઃકરણથી પરસ્પર વર્તીએ છીએ, છતાં મારા સાંભળવા પ્રમાણે લોકો એમ વાત કરે છે, કે તમને હજી સુધી મારા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ આવ્યો નથી. પીરજાદાઓની જમીનગીરી આપણી વચ્ચે થઈ છે, એટલે લોકો આવી વાત ઉડાવે એ સ્વાભાવિક છે. શેરખાનનાં ગૂઢ વચન સમજ્યા વગર ઠાકરડાઓ બોલી ઉઠ્યા કે અમને આપનો પરિપૂર્ણ વિશ્વાસ

ફૂલા મહેતાની સલાહ ચોખ્ખા જણાયાથી *જત લોકોને લશ્કરમાં નોકર રાખવાને માટે ખીમા માંના નામના શાહુ-કારને શેરખાને વારાહી મોકલ્યો. આ માણસ વારાહીમાં કામકાજ કરતો હોવાથી જત લોકોથી બળીતો હતો. તેણે સવારનો પગાર રૂ. ૩૦ તથા જતની બેંદુકદાર જતમાંથી પાચદલનો પગાર રૂ. ૧૨૭ ઠરાવો કેટલાક જત લડવૈયાઓને પાલણપુર મોકલ્યા.

આ વખતે ખારડછબાઈ તરફથી પણ માણસો લશ્કરની ભરતી માટે વારાહી આગ્યા હતા. ખીમચંદને આ મામલામાં ખીમા માતાની હોસિયારી.

હાંશિયારી અને ચાલાકીથી કામ લેવાનું હતું, કારણ કે જત લોકોને નોકર રાખવામાં ખારડછબાઈના માણસો કૃતેહમંદ થાય, તો શેરખાન ખારીક સ્થિતિમાં આવી જવાનો સંભવ હતો. ખારડછબાઈ તરફથી વધારે પગારની લાલચે તેઓ શેરખાનની નોકરી છોડી ન દે, તે ચોક્કસ કરવાને માટે ખીમચંદે યુક્તિ રચી. કેટલાક આગેવાન જતોને ગોતરકા ગામે લઈ જઈ *પીરકાકા મહાબલી ઓલીયાના સોગન ખવરાવ્યા, અને ઓલીયાના વારસને જામીન રાખી દસ્તાવેજ કરાવ્યો. આ ઓલિયા ઉપર જતોને પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવાથી ખીમચંદ બલુતો હતો કે ઓલીયાના સોગન તેઓ કહો તોડશે નહિ. આ પ્રમાણે ચોક્કસ કરી ખીમચંદે તેમને પાલણપુર મોકલ્યા; પરંતુ શેરખાનની સત્તા દિન પ્રતિદિન સારો જામવાથી તેમજ તેમના દુશ્મનોને કોઈ મદદ કરતું નહિ હોવાથી શેરખાને જત લોકોને ચોડાક વખત રાખી રજા આપી.

ખારડછબાઈને શેરખાનના ઇરાદાની ખબર પડવાથી તેણીએ ડરી જઈને ધ્યાયશીલખાનની છ દગી ખચાવવાને સારૂ તેમને ભૂતેડી ગામે મોકલી દીધા.

* જત લોકો બહુચીરતાનના મકરાણા પરગણાના અસલ વતની ■ તેઓ યુજશતમા આશરે સવત્ ૧૫૪૦ મા આવ્યા હતા. સુલતાન મદમૂદ બેગમચે આપાનેરનો કિલ્લો હતો ત્યારે આ લોકોએ સુલતાનની સારી નોકરી બજવી હતી સુલતાને તેમની કદર કરી બજાણ વારાહી પરગણા તથા મોકેનો ખીતાબ તેમને આપ્યો હતો.

† બેંદુકદાર જત જત લોકોની એક શાખા છે પણ તે અસલ જત નથી જત લોકો સાથે તેનો સંબંધ વિશેષ હોવાથી તે તેમના કાયા તરીકે ગણાય છે. આ જત આરનો માફક પ્રથમ ઘોડાઓ ઉછેરવાનો ધંધો કરતો હતો પણ પછીથી તે ધંધો મૂકી દઈ તેણે લશ્કરી નોકરી કરવા માંડી હતી.

* પીરકાકા મહાબલીનું નામ સૈયદ હુસેન હતું, પણ તેમના ઉપર આકથા રાખનાર લોકો તેમને પીરકાકા મહાબલીના નામથી ઓળખે છે. રાધનપુર રાજ્યના ગોતરકા ગામે તેમની કબર છે. હર સાલ ત્યાં મેળો ભરાય છે. આ પીર ઉપર જ્યોત્સ્ના પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખે છે, તેઓ તેમના સોગન લઈ કદી તોડતા નથી પીર કાકાનું મરણ ૪૬ સાલમા થયું તે જણાવ્યું નથી.

બાયઝીદખાન ભૂતેડીમાં એક પટેલના ઘરમાં છૂપ્યા છે, એવી ભાળ મળવાથી શેરખાન તેને પકડવાને માટે ભૂતેડી પત્રી પકાણુની અરજ.

ગામે જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં સાલમખન

નામના એક પન્ની પકાણે અરજ કરી કે અજ્ઞાતા ! બાયઝીદખાન માટે આપ જે વિચારે રાખો છે, તે સુલેહ અને દીર્ઘદૃષ્ટિ વિરુદ્ધ છે. તે આપનો નાનો ભાઈ છે. તેને મારવાથી આપ બ્રાતૃવધનું પાપ માથે વહોરશો. વળી તેથી લોકોમાં અશાન્તિ અને આપની અપકિર્તિ ફેલાશે; માટે તેને દેહાંત દંડની સજા શિવાય બીજી કોઈ પણ એવી સજા કરવી જોઈએ કે તેની અમર રાજ્યદ્રોહી ગુન્હેગારોને થાય, અને આપના મોટા મનની ઇન્સાફી છાપ લોકોમાં ખેસે. જો બાયઝીદખાનની છંદગી બચવાથી દુરમનો ફરી હુલડ કરશે, એમ આપને ડર હોય તો, હું તેને અહીંથી ખસેડી પરદેશમાં લઈ જવા તૈયાર છું, જ્યાંથી તેનું નામ પણ આપના સાંભળવામાં આવશે નહિ. બાયઝીદખાનનું મૃત્યુ નજીક આવેલું, અને શેરખાનને કદી નહિ ભુંસાય તેવું બ્રાતૃવધનું મહાન્ કલંક લાગવાનું એટલે આ પકાણુની શિખામણ શી રીતે અસર કરે ? પત્રી પકાણુની અરજને કેટલાકોએ ટેકો આપ્યો; પરંતુ શેરખાને માન્યું નહિ. શેરખાનના આગ્યની ખબર પડતાંજ પટેલે બાયઝીદખાનને જીવારની કોઠીમાં સંતાડી દીધા, અને તેના ઉપર ગોદડાં ઢાંક્યાં. બાયઝીદખાન આ પટેલના ઘરમાં છે, એવી જાસુસો દ્વારા શેરખાનને ખબર મળતાં તેમને તે ઘરની તપાસ કરવા માણસો મોકલ્યાં. તેમણે ઘરની ઉપલક્ષ તપાસ કરી બહાર કંઈ કે બાયઝીદખાન તે ઘરમાં નથી.

તપાસ કરવામાં નાથો ઢાલી સામીલ હતા. સદરહુ ઢાલી પટેલના ઘરની

નાથા ઢાલીનું કુર કર્મ એકજ તપાસથી સંતોષ પામ્યો નહિ, તેથી

તે પુનઃ પટેલના ઘેર આવ્યો, અને કોઠીમાં

બાયઝીદખાન છુપાયેલા હતા તેને તપાસવા લાગ્યો. જ્યારે તેણે ભાલા મારવા માંડ્યા ત્યારે તે પટેલની સ્ત્રીએ કહ્યું કે ભાઈ આ કોઠીમાં મારાં ઘી, તેલનાં વાસણ પડેલાં છે. ભાલાની અણી વાગવાથી તે ફૂટી જશે, અને મને નુકશાન થશે. નીચ, અને કુકર્મી ઢાલીને પટલાણીના આમ ભોલવાથી વિશેષ શક પેદા થયો; તેથી તેણે જોરથી ચારે તરફ ભાલા મારવા માંડ્યા. એક ભાલો નિર્દોષ બાયઝીદખાનના મસ્તિકમાં લાગવાથી તેમણે એકદમ ચીસ પાડી. આ ચીસથી બાયઝીદખાન કોઠીમાં હોવાની ઢાલીને પક્ષી ખાતરી થઈ. તેણે કોઠી ઉઘાડી બાયઝીદખાનને હાથે પકડી બહાર ખેંચી કાઢ્યા. કાળ રૂપી આ ઢાલીને

૦ દેખીને બાયઝીંદખાન મોટા કે મને તમો નહિ મારતાં બાવા મીયાં સાહેબ (શેરખાન) પામે મોકડી દેશે, તો હું મારી છ'દગી પર્યંત તેમનો ગુલામ થઈ રહીશ. આ કરણ અને મૃદુ વાક્યો ગમે તેવા અર્ધમ, કુકર્મી, ચંડાળના હૃદયને પીગળાવી નાંખે તેવાં હતાં, જો તે શબ્દો શેરખાનની રૂબરૂ બાયઝીંદખાનને ઉચ્ચારવાની તક મળી હોત; તો શેરખાનના હૃદયમાં તેથી જરૂર કરણા ઉત્પન્ન થાત, અને બાયઝીંદખાનની છ'દગી ખચી જત; પણ તેની અમર વજ્ર હૃદયના નીચ ઢાલી ઉપર કિંચિત્માત્ર થઈ નહિ. તેણે બાયઝીંદખાનને ભૂમિ ઉપર પછાડી તરવારથી તેનો શિરચ્છેદ કર્યો.

બાયઝીંદખાનની હિંમત આગરે બાર વર્ષની હતી. તેમને મારી નાંખવામાં આવ્યા, તે વખતે તેમના ગળામાં જળપણુની માનતરી હાંસડી, હાથમાં કડાં તેમજ પગમાં બેડી વગેરે હતાં. નાથા ઢાલીએ આ ચીજો શેરખાન પાસે રમુ કીધી. આ જોતાં જ શેરખાને મોઢું ફેરવી નાંખ્યું, અને ખુની ઢાલીને નોકરીમાંથી બરતરફ કર્યો.

૦ બાયઝીંદખાનને મારી નાખ્યાની ખબર તેગની માને કાને જતાં જ તેના બાયઝીંદખાનની દુખીઆરી માતૃથી દુઃખ અને ગ્રોહનો પાર રહ્યા નહિ. લોહીથી રંગાયેલ લાસને જોઈને તેણીએ અત્યંત વિલાપ કર્યો, અને નિસાચા નાંખ્યા. શેરખાનના વિરુદ્ધ વલણના હાથે આ સસારમાં અન્ય રનેહી ન હોવાથી તે માત્ર બાયઝીંદખાન ઉપર આશામાં દિવસ નિર્ગમન કરતી હતી; એટલામાં એકાએક પુત્ર મૃત્યુના વજ્રપાતથી તેની સર્વ આશાએ. નષ્ટ થઈ હવે તેને આ જગત્ રમશાનવત્ રાજ્ય લાસવાથી તે સઘળા વૈભવનો પરિત્યાગ કરી મૃત પુત્રની પાછળ પોતાનો દેહ ત્યાગ કરવા તત્પર થઈ. ખાનપાન વગેરે તજ દહ પોતાના બહાલા પુત્રની કબર પાસે બેસી તેણે પુત્ર-શોકમાં થોડા દિવસમાં પોતાનો દેહ ત્યાગ કર્યો.

બાયઝીંદખાનના મરણ પછી શેરખાનનું લક્ષ રાજ્યદ્રોહી વળેદારોને યોગ્ય શિક્ષા કરવામાં ગ્રેકાયું. તેમણે બલોચ રાજ્યદ્રોહી કાકેરો માટે ઇંદર મહારાજને સંદેશો મોકલ્યા. તેમણે મુસાહબ મેકૂદલાખાન સાથે ઇંદર મહારાજ શિવસિંહને કહેવરાવ્યું, કે જે કાકરડાએને આપે આશ્રય આપ્યો છે, તે પાલણપુર રાજ્યના દુશ્મન અને નીમકહરામ છે. જો આપ તેમને મારી પાસે નહિ મોકલો તો પાલણપુર અને ઇંદરના લાંબા

વખતથી ચાલતા આવેલ સંબંધમાં જલેલ પહોંચ્યો, અને જન્મે રાજ્યને નજીવી ખાખત માટે લડાઈમાં ઉતરવું પડ્યો.

ઇંડર મહારાજને શેરખાનનો સંદેશો વ્યાજખી લાગ્યો. મહારાજએ પાલણુ-પુર સાથેનો સંબંધ તેમજ રાજ્યકીય ખાખતો ધ્યાનમાં લઈને સુલેહ જાળવવા માટે શેરખાનને તેમના રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓ સોંપી દેવાની ઇચ્છા જણાવી. ઠાકરડાઓએ તેમ નહિ કરવા મહારાજને વિનંતિ કરી. આખરે મહારાજએ વિચારી શેરખાનને કહેવરાવ્યું, કે જો તમે મારા આશ્રય તળે આવેલ ઠાકરડાઓને દેહાંત દંડની સજા ન કરો તો તેમને આપના હવાલે કરવામાં મને કંઈ વાંધા નથી. શેરખાને મહારાજના કહેણને માન આપી પાલણુપુરના પીરજાદા કૈય-દોની જામીનગીરીથી ઠાકોરોને પોતાની પાસે ખેલાવી લીધા. તેમાં ફક્ત લાડુજી તુવર આવ્યો નહિ. શેરખાનનો ઇરાદો આ બધાને મારી નાંખવાનો હતો; પરંતુ સંયોગો પ્રતિકૂળ હોવાથી તેઓ અનુકૂળ પ્રસંગની રાહ જોતા હતા. તેમણે ઠાકરડાઓ સાથે એવી માયા અને પ્રેમમય જાણવર્તણૂક ચલાવી કે તેમને શેરખાનના વિરૂદ્ધ વક્તવ્યો જરાપણ શક રહ્યા નહિ. ધીમે ધીમે શેરખાને એટલો બધો વિશ્વાસ પાડ્યો, કે ઠાકરડાઓ એમજ સમજવા લાગ્યા, કે શેરખાન વૈરભાવ ભૂલી જઈ આપણને પોતાના વફાદાર નોકર ગણી આપણી સાથે રહેહ અને એક દોલથી વર્તે છે.

ઠાકરડાઓના હૃદયને આ પ્રમાણે કૃતિમ પ્યાર અને વિવેક વડે સંપૂર્ણ છુટ્યા પછી, શેરખાને તેમને મારી નાંખવાનું સંપૂર્ણ કાવતરું રચવા માંડ્યું, અને પીરજાદાઓની જામીનગીરીનું ખત, જે તેમના કાર્યમાં વિઘ્ન રૂપ હતું, તેને કોઈ પણ પ્રકારે ફડાવી નાંખાવવાની યુક્તિ રચી. એક દિવસ શેરખાન ઠાકરડાઓ સાથે વાતચીત કરતા બેઠા હતા. પ્રસંગ અનુકૂળ દેખી શેરખાને કહ્યું, હુનીયાના મામલો અજબ છે અને અર્થનો અનર્થ થયેલો ઘણી વખત જોવામાં આવે છે. તમારી અને મારી વચ્ચે પીરજાદાઓની જામીનગીરી વળું લખત થયા પછી આપણે માયા અને શુદ્ધ અંતઃકરણથી પરસ્પર વર્તીએ છીએ, છતાં મારા સાંભળવા પ્રમાણે લોકો એમ વાત કરે છે, કે તમને હજી સુધી મારા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ આવ્યો નથી. પીરજાદાઓની જામીનગીરી આપણી વચ્ચે થઈ છે, એટલે લોકો આવી વાત ઉઠાવે એ સ્વાભાવિક છે. શેરખાનનાં ગૂઢ વચન સમજ્યા વગર ઠાકરડાઓ બોલી ઉઠ્યા કે અમને આપનો પરિપૂર્ણ વિશ્વાસ

છે આપ અમારા ઉપર અત્યંત રોહ ધરાવો છો જો તે લખતની હયાતીથી આપને અમારા શુદ્ધ અંત કરાવું શકે તો હોય તો તે લખત ફાડી નાખવા અમે તયાર છીએ હવે અમે આપને કોઈ પણ પ્રકારે દુલવવા માગતા નથી, આમ કહી ઠાકરડાઓએ તે જામીન ખત ફાડી નાખવા સાડ પીરજદાઓને ત્યાંથી મ ગાંધી શેરખાને તેમ નહિ કરવા ઉપલક્ષ આગ્રહ કર્યો, પરંતુ ઠાકરડાઓએ આવેશમાં આવી એકઠમ ફાડી નાખ્યું

પીરજદાની જામીનગીરીમાંથી મુકત થઈ શેરખાને ઠાકરડાઓના વધ કરવાની યોજના ત્વરાએ કરવા માડી ખત ઠાકરડાઓની કત-૧

નાથુદ થયાથી ઠાકરડાઓ ઉપર અત્યંત પ્રેમ ઉદ્ભવ્યો હોય, એવો ડોળ કરી યુથાલી પ્રદર્શિત કરવાને બહાને તેમણે પાલણપુરની ઉત્તરે એક માઈલ છેટે આવેલ જાલોની લાર નામની વાડીમાં ગોઠ કરી ઠાકરડાઓને આમ ત્રણ મેઈન્ટેન્સ શેરખાનનો ધરાદો આ ગોઠમાં તે બધાની કતલ કરવાનો હતો, તેથી તેમણે ફરેઠ ઠાકર માટે બખ્તે ખારગીર ખાસ નખી કયા શેરખાને ખાસઓને ગુપ્ત સૂચના કરી કે હું શિકારના બહાને વાડીમાંથી બહાર જાઉં, અને બહુકનો અવાજ થાય, કે તે અવાજ સાંભળતાજ તમે ઠાકરડા ઉપર તુટી પડી તેમને ત્યાજ પુરા કરજો આ ઠાકરડાઓમાંથી ઈલ સમખાન સધીને પોતાનાજ હાથે મારી નાખવાનો ધરાદો હોવાથી શેરખાને તે એકલાને શિકારમાં પોતાની સાથે લીધો ત્યા તે સધીને શિકાર ઉપર બહુક છોડવા કહેવામાં આવ્યું, અને જેવો તે બહુક છોડવા જાય છે, કે પાછળથી શેરખાને તેને તરવારથી કતલ કરીધો અહીં વાડીમાં બહુકનો અવાજ સાંભળતાજ પૂર્વના સંકેત મુજબ ખારગીરોએ ઠાકરડાઓ ઉપર તરવાર ચલાવી સર્વને કતલ કર્યા એક ચારણે આ બનાવનો હુલો કરીધો છે

“ નવ સંધી ગળ ચાવઢા, એક તુવર ઢગપાલ,
શેરે પાઢા પછાઢીયા, ઢેંચાઢે ઢેંચાલ. ”

આ પ્રમાણે ઈ સ. ૧૭૮૮ માં શેરખાને સભ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓની કતલ કરી માર્યા ગયેલ ઠાકરડાઓના નામ નીચે મુજબ છે —

સ ધી ઈલરાખાન

સ ધી સખરાજી

સ ધી ભૂતાજી

સ ધી વખતાજી

સ ધી રૈયતખાન

સ ધી કેશરખાન

સંધી ફતાલ.

સંધી હુમતલ.

સંધી અઠનસાલ.

ચાવડા શેરાલ.

ચાવડા લાલખાન.

તુંવર હાથીલ.

વિહારી ગાબુલ. §

આ ગોઠમાં વિહારી ગાબુલ પણ ખીજ ઠાકોરો સાથે આવ્યો હતો. તેને
મારવાનો શેરખાનનો વિચાર નહોતો, તેથી
નિરપરાધી ગાબુલનું ખુન. તેમની સૂચના મુજબ ખારગીરાએ તેને

ગામ જવા માટે બે ત્રણ વખત ઇસારો કરી કહ્યું, કે તમારું ગામ અહીંથી દૂર
છે, અને સંધ્યાકાળ થવા આવ્યો છે, માટે જમણની રાહ ન જોતાં વખતસર ઘેર
પહોચશો તો વધારે સારું છે. ગાબુલનું મૃત્યુ નજીક આવેલું તેથી તે આ સેફ
ભરેલ ઇસારો સમજ્યો નહિ. ખારગીરાએ જણ્યું કે હવે વિશેષ ઇસારો કરવાથી
ખીજઓ ચેતી જશે, અને કાવતરું ખુલ્લું જણાઈ જશે, તેથી તેમણે "સુકા
સેશુ લીધું" પણ બાળી નાખ્યું.

એમ બન્યું કે ઠાકરડામાંનો એક જણ આમ તેમ ફરતાં એક ખારગીરના
શરીર સાથે અથડાયો. મારાએ કપડાંની
બચી ગયેલા ઠાકરડો.

અંદર બકતર પહેરેલું છે, એમ તેને
માલુમ પડ્યાથી ગોઠમાં દગલબાલ હોવાનો શક તેને પેદા થયો, અને તે
ચેતી ગયો. પછી લાકડીનો એક કકડો છોલતો છોલતો ખીજ ઠાકોરો પાસે
આવી તેણે તેમને ગૂઢ વચનથી ચેતાવ્યા પણ તેઓ ચેત્યા નહિ, તેથી
ઘોડાને પાણી પાવાના બહાને તે ત્યાંથી નાસી છુટ્યો.

શેરખાનની યુવરાજ અવસ્થા બહુ દુઃખી અને સંતાપકારક હતી, તે

શુભાખ ગણિકાનું શેરખાનના
જનનામાં દાખલ થવું.

આપણે આગળ ટાંકી ગયા છીએ. રાજ્યના
ધણખરામુતસદી, જાગીરદાર અને મુસા-
હબ શેરખાનના દુરમન થઈ બેઠા હતા,
ત્યારે શુભાખ ગણિકાએ તેમની સાથે બહુ સારો સંબંધ બાળવ્યો હતો, અને
આપત્તિમાં બનતી સહાય અને ધીરજ આપી હતી. વિપત્તિ કાળમાં પણ
સારો સંબંધ બાળવ્યાના તેના સદ્ગુણથી મોહિત થઈ શેરખાને ગાદીએ
આવીને તેને ચોતાની રાણી કરી જનનાખાનામાં દાખલ કરી હતી. શેરખાન

§ બાટિના ચાપડા ઉપરથી એમ જણાય છે કે ઇબરાહિમખાનનો શુભાખ નામે ઠકો માર્યા
ગયેલામાં હતો. આ ગણતરી મુજબ ગાબુલ વિહારીને બેગા ગણતાં એકંદર ૧૪ જણ મર્યા છે.

તેના ઉપર વિશેષ પ્રીતિ ધરાવતા હતા. સાંજે રોશનીની સલામ શેરખાનને કર્યા પછી સર્વ નોકરો ગુલામ બાઈની દેવડીએ સલામ કરવા જતા. ફક્ત રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાએ જોમને ઇડરથી સલાહ કરી બોલાવ્યા હતા તેમણે સલામ કરવા જવાની ના પાડયાથી શેરખાનનો સમી ગયેલો ક્રોધ પુનઃ જાગ્રત થયો. શેરખાનને તેમનું જડ મૂળ કાઢવા દૃઢ નિશ્ચય કરી ગોઠને બહાને વાડીમાં તેમની કતલ કરાવી, જે આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ. શેરખાનને મોતનબાઈ તથા કુશાળખા નામની બીજી બે સ્ત્રીઓ હતી

રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓનો આગેવાન તુંવર લાડુજી જે શેરખાનને તાબે થઈ ઇડરથી બીજાઓ સાથે પાલણપુર આવ્યો નહોતો, તે લૂટફાટ કરી પાલણપુર રાજ્યને હેરાન કરતો હતો. આ માથા ફરેલ બહારવટીઆને યોગ્ય શિક્ષા કરવાના હેતુથી શેરખાનને મુલકમા ઘણે ઠેકાણે થાણા બેસાડ્યા હતા. બહાદુર અને ચાલાક લાડુજી કેટલોક વખત લૂટફાટ કરતો રહ્યો પણ પકડાયો નહિ.

એક વખત તેણે પીણ્યા ગામ ઉપર છાપો માર્યો. ત્યાંના થાણદાર ગહોર શાવેસ તેનો ભાણેજ થતો હતો. ભાણેજ મામાભાણેજ વચ્ચે લડાઈ, અને મામાની સામે થયો, અને તરવાર ચાલી. બન્ને પક્ષના કેટલાક માણસો જખમી થયા. જો કે ગહોરશાની મદદે નજીકના થાણામાંથી કેટલાક માણસો દોડી આવ્યા, તોપણ જખમી થયેલ લાડુજી હીંમત ધરી પોતાના ઘાયલ માણસોને લઈ નાસી ગયો. જખમી થવાથી લાડુજીનું કૈવલ ઘટ્ટી મથું, અને જખમ ઉપર લીધેલ ટેલા પાકવાથી તે થોડોક વખત પીડા ભોગવી મરણ પામ્યો.

દેશ અંદરના ઝગડામાંથી શેરખાન હંજુ પુરા પરવાર્યા નહોતા, તેટલામા ઇ. સ. ૧૭૮૮ માં પેશ્વા લશ્કરનો સરદાર શિવરામ ગાર્દી સાથે મુઢ નામે શિવરામ ગાર્દી મરેઠાઓનું લશ્કર

• એવું કહેવામાં આવે છે કે લાડુજીના જખમ રૂઝી બવાથી તે બહાર નીકળવાની તૈયારીમાં હતો, એવામા એક વિધવા સ્ત્રી તેને યથારીમા પડેનો ભેષ બોલી, કે આ તુવર કેટલાએક સગા એને મરાવી હજી મુખી છવે જો મૃત્યુના પંજમા તે ઘણી વખત સપડાયો, પણ તેનું મોત આનુ નહિ કોણુ જાણે ! હજી પણ કેટલીક સ્ત્રીઓને રંડાવશે ! અને બાળ બચ્ચાને મામાપ બિનાના કરશે મંદવાડમા લાડુજીને રવભાવ જદનાઈ નીડીયો બન્યાથી તેને આ સ્ત્રીના જોવા કારી ઘા સમાન લાગ્યા તેણે શરસે થઈ પોતાના હાથ પગ પગડ્યા, જેથી જખમ ઉપર લીપેન ટાકા ઢુટી ગયા અને તે (જખમ) તાબ થયા, અને તેને તાણુ આવવા માટી થોડોક વખત આવી રીતે મંદવાડ ભોગવી તે મરણ પામ્યો

સઘ ઠાઠીઆવાડમાંથી નજરાણું ઉઘરાવતો પાલણપુર આવી પહોંચ્યો. આ આક્ર-
તથી ડરી નહિ જતાં શેરખાને ગાદી સામે થવા તૈયારી કરી. આ લડાઈમાં તેમનું
કસાયેલ લશ્કર એવી હીંમતથી લડ્યું, કે શિવરામ ગાદી ગભરાટમાં પડી ચાલ્યો
ગયો. ખીજે વર્ષે ગાયકવાડનું તથા પેશ્વાનું મરેડી લશ્કર ભેગું થઈ પાછું પાલ-
ણપુર ઉપર ચડી આવ્યું. મરેડાના ઉપરા ઉપરી હુમલાથી શેરખાનને લય
લાગ્યો, કે પાલણપુર રાજ્યને નુકસાનમાં ઉતરવું પડશે; પણ ધૈર્ય ન ત્યજતાં
ખહાદુર શેરખાને ફરી તૈયારી કીધી. રાજ્યના નાના મોટા સઘળા લડવૈયા મરેડા-
ઓને હરાવવા તૈયાર થયા હતા. ખન્ને લશ્કર વચ્ચે મહાન્ ઉગ્ર યુદ્ધ ચાલ્યું.
ખન્ને તરફના ઘણા માણસો જખમી થયા, તેમજ માર્યા ગયા. શેરખાનના ઘોડે
સવાર લશ્કરે યુદ્ધ કૌશલ્ય વાપરી ખાબુએથી એકદમ આગળ વધી દુશ્મન ઉપર
એવા સખત હુમલા કર્યા કે મરેડાઓની હાર થઈ, અને આઠ મરેડા સરદારો
રણમાં પડ્યા. મરેડાઓ સિદ્ધપુર ચાલ્યા ગયા; જ્યાંથી તેમણે શેરખાન ઉપર
સલાહનો સંદેશો મોકલ્યો. શેરખાનની જોડે જીત થઈ હતી, પણ તેમના ઘણા
માણસો માર્યા જવાથી તેઓ પણ સલાહ કરવા આતુર હતા. શેરખાને સાત વર્ષ
સુધી નજરાણું નહિ આપતાં આ લડાઈના ખર્ચ પેટે અમુક રકમ આપવાની
શરતે કોલકશર કર્યા. મરેડા ઉપર શેરખાનની ખહાદુરીની એવી છાપ બેઠી, કે
તેમના મરણ પછી પણ આ કોલકશર તેઓ કેટલાક વર્ષ સુધી તોડી શક્યા નહિ.

મરેડાઓથી પરત્રારી શેરખાને ખીમત ઉપર ચડાઈ કરી. આ તેમની
ચડાઈ 'ડીલાઘાડ' નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

ખીમત ઉપર ચડાઈ.

ભાટ ચારણોના ચોપડા ઉપરથી એમ

માલુમ પડે છે, કે શેરખાને ઈ. સ. ૧૭૮૬ માં સરૈના, કપાસીયા, કરબા,
હાલેલા વગેરેના ઠાકરડાઓ સાથે લડાઈ કરી તેમની પાસે હસોટો નક્કી કર્યો
હતો. ત્યાર પછી તેમણે ખીમત જીત્યું હતું. ખીમતના કેળી ઠાકોરો એવા
મગડૂર અને માથા ફરેલ થયા હતા, કે તેઓ રૈયત ઉપર બહુ જુલમ ગુજારતા
હતા. એક દિવસ ત્યાંના એક રખારી અરજ કરવા માટે આગેવાન ઠાકરડા પાસે
ગયો. આ ઠાકરડો આ વખતે ભર ઉંઘમાં હતો. જરૂરી કામ હોવાથી રખારીએ
તેને જગાડ્યો; આથી ગુસ્સે થઈ તે ઠાકરડાએ રખારીની અરજ સાંભળવાને
બદલે તેનું ઘર લૂટાવી લીધું, અને તેને ખીમતમાંથી ગ્રામ્ય બહાર કર્યો; વળી
તેમાંના એક ખીબા ઠાકરડાએ એક મોચણને તેના ઘણી પાસેથી જોર જુલમથી
પડાવી લીધી, અને ઉલટી મોચીને સજા કરી. આ જુલમી ઠાકોરોને તાબે
કરવાને માટે શેરખાને ખીમત ઉપર ચડાઈ કરી. લીંબજના રાવજીની

મદદ હોવાથી ઠાકરડાઓ શેરખાનની સામે થયા. શેરખાને તેમને હરાવી ખીમત ઠળજે કર્યું. શેરખાનના કારખારી કૂલા મહેતાએ દેશના જાગીરદાર ઠાકરડાઓ ઉપર દસોટાનો હુક નક્કી કરવાને તેમને પાલણપુર બોલાવ્યા.

શેરખાન ખીમાર હોવાનું સાંભળી આ રૂઆબનું દેખાન્ત.

ઠાકરડાઓ દસોટાના કરારનામા ઉપર

સહી કરવાને આનાકાની કરવા લાગ્યા. તેઓને લાગ્યું કે શેરખાન ખીમાર છે, અને દેવચોગે જો તે તરતજ દેવગત થશે, તો આ કરારનામું રજાળશે. તેમનો આ વિચાર કૂલા મહેતા જાણી જવાથી તેમણે શેરખાનને અરજ કરી કે જો આપ માંદા માંદા રાજ્યમહેલના બમરગોખમાં આવી આ ઠાકરડાઓને ધમકાવશો તો તેઓ કરારનામા ઉપર સહી કરવામાં વિલંબ કરશે નહિ, અને રાજ્યનું કામ થઈ જશે. શેરખાને પાયગાના ચોતરા ઉપર લેગા કરેલ ઠાકરડાઓને જોઈ કૂલા મહેતાને કહ્યું કે તમે એ લોકો સાથે શા માટે માથાકુટ કરો છો ? એ લોકો એવા હડીલા છે કે સીધી રીતે તેઓ કદાપિ માનનાર નથી. હવે વધુ સભ્યતા અને મિઠાશ વાપરવી નકામી છે, જો તેમને સહી કરવી હોય, તો વગર વિલંબે સહી કરે; નહિ તો તેમના માટે અન્ય ઉપાય લેવામાં આવશે. શેરખાનને આમ બોલતા સાંભળી ઠાકરડાઓ સમજ્યા કે તે ખીમાર નથી, તેથી તેમણે હાથ જોડી અરજ કરી, કે કરારનામા ઉપર સહી કરવામાં વિલંબ કરવાનો હેતુ ફક્ત એજ હતો, કે આમ રકબંદ કરવાથી અમને આપના દર્શનનો પ્રસંગ આવશે. આમ કહી તેમણે લખત ઉપર તરતજ સહી કરી દીધી. શેરખાને ઇ. સ. ૧૭૮૬ માં ફ્રાન્સ મોકલી કેટલાક ફરો ગયેલ મહેવાસી ઠાકરડાઓ વગેરેના ગામડાંને આગ લગાવી તેમને ઘણી ભારે શિક્ષા કરી હતી તેથી તેમની દહેસત અને રૂઆબ આખા દેશમાં છવાઈ ગયાં હતાં.

હોલોડા, પાદરભટ્ટાણા, સિહોરી, અને કાકરૈજ તથા તેની આજુબાજુના ગામોના જાગીરદારો પાલણપુર પરગણામાં લૂટફાટ કરતા હોવાથી શેરખાને ચકાઈ કરી તેમને સજા કરી હતી. શેરખાનના કબજામાં ડરી જઈ દૂરના લૂટાડ લોકો પણ પાલણપુર તરફ આવતા નહિ.

શેરખાન બહાદુર અને શુદ્ધિશાળી હતા, પણ યુવાવસ્થાના કાળા અનુભવને લીધે તેઓ કોઈ વખત સ્વાતંત્ર્યબળને શેરખાન અને પાટણનો એક દેસાઈ. વિચાર કર્યો વિના ગળા ઉપરાન્ત કાર્ય કરવાને તત્પર થતા. ગાયકવાડ સરકારે પાટણના દેસાઈ વહીવટદારને શુંહા

માટે કેદ અને દંડની ભારે સજા કરી. વહીવટદારે દંડ ભરવાની ના કહી, અને તેના એક નજીકના સગાને શેરખાન પાસે મોકલી કહેવડાવ્યું, કે જો તમે મને કેદમાંથી છોડાવો, તો હું એક લાખ રૂપીઆ નજરાણાના આપીશ. શેરખાન વહીવટદારને કેદમાંથી છોડાવવાને તૈયાર થયા, અને પાટણ ઉપર ચડાઈની નોખત વાગવા માંડી. આ વાતની કૂલા મહેતાને ખબર પડતાંજ તે શેરખાન પાસે આવ્યા. કૂલા મહેતાએ વિચાર્યું કે શેરખાન તે વહીવટદારને કેદમાંથી જરૂર છોડાવશે, પણ તેથી ગાયકવાડ રાજ્ય પાલણપુરનું દુશ્મન થશે, અને પરિણામે પાલણપુર રાજ્યને ભારે નુકસાનીમાં ઉતરવું પડશે. શેરખાન રણજીત અને હડીલા હોવાથી સીધો રીતે મારી અરજ માનશે કે નહિ તે ખાળતો ના શક હોવાથી કૂલા મહેતાએ યુક્તિથી શેરખાનને અરજ કરી કહ્યું કે દિવાન ! આજે કેના ઉપર લશ્કરની તૈયારી થઈ રહી છે ? પ્રત્યુત્તરમાં શેરખાને કહ્યું કે પાટણના વહીવટદારને ગાયકવાડ સરકારે કેદ કરેલ છે, તેથી તેના શુભાસ્તો અહીં મારી પાસે આવી કહે છે કે જો મારા શેકને તમે કેદમાંથી છોડાવો તો હું એક લાખ રૂપીઆ નજરાણાના આપીશ. આ ઉપરથી મેં પાટણના વહીવટદારને કેદમાંથી મુક્ત કરવાને તૈયારી કરી છે. કૂલા મહેતાએ રાજ્યનીતિ વાપરી શેરખાનના મતને ટેકો આપ્યો. દેખાવ ક્યો. થોડીવાર પછી કંઈ બાબત સ્મૃતિમાં આવી હોય, તેવો આડંબર કરી તેમણે શેરખાનને વિદિત કર્યું, કે આપને શુભાસ્તાને પૂછો નહીં કરવું જોઈએ, કે જો પાટણ પહોંચ્યા પહેલાં તેના શેકને જેલમાંજ મારી નાંખવામાં આવે તો આપણે તેનું શબ તેને સોંપવું, અને તેણે કરાવેલ રકમ આપવામાં આનાકાની કરવી નહિ. કૂલા મહેતાની સલાહ યુક્ત જણાયાથી શેરખાને તે શુભાસ્તાને ઉપરની બાબત કહી સંજળાવી. તે ઉપરથી તેણે કહ્યું કે મારી સરત તો મારા શેકને જીવતો છોડાવવાની છે. જો મારા શેકનું શબ તમે મને સોંપો તો હું રૂપીઆ આપવા બંધાતો નથી. આ શબ્દોથી ગુસ્સે થઈ શેરખાને તેને કાઢી મૂક્યો.

વાસણાના બગીચાદાર હીમતખાન હેતાણીએ દોતર અથવા ખેરાણના સુકાદમ સાથેની વાતચીતમાં શેરખાનને હીમતખાન હેતાણીનું ખુન. અપમાનકારક શબ્દો કહેલ, જે શેરખાનના સાંજાવામાં આવ્યાથી તેમણે ગુસ્સે થઈ તેને મારી નાંખવાની જાણ પાડી. એક દિવસ તેમણે વાસણાથી હીમતખાનને બોલાવી પોતાના ભેગા જમવાને તેડ્યા. શેરખાનનો વિચાર જમતી વખતેજ તેને મારી નાંખવાનો હતો, તેથી તેમણે રસોઈયાને બોલાવી કહ્યું, કે હું તારી ભૂલ કાઢી જમતી વખતે

તારા ઉપર ગુસ્સે થાઉં, તો તું મને જોપરવાઈ દેખાડી સામો જવાબ આપજે, એટલે હું તને તરવાર કાઢી મારવા ઉભો થઈશ, પણ તું કરીશ નહિ. તેજ તરવારથી હું હિંમતખાનનું ચીર ઉડાવી દઈશ. ઉપરની હરીકતથી પેતાની સાથે બીજા જમનારાઓને પણ તેમજે વાકેફ કીધા. ગોઠવણ મુજબ જમતી વખતે રસોઈયાનો દોષ કાઢી તેને મારવાને બહાને ઉભા થઈ શેરખાને હિંમતખાનનું માથું ઉડાવી દીધું.

સક્તીમખાનના વખતમાં તેમનો કાચ્વારી .અમરચંદ દેસ ઇ બારડબ્રજાઈ

આણંદરાવ ચારણને માણકા
ગામની બસીસ.

અને કાકરડાઓના પક્ષમાં મળી જઈને
શેરખાનને દુઃખ દેતો હતો. શેરખાને
દેમાઈનું વિરૂદ્ધ ચર્તન ધ્યાનમાં રાખીને

સક્તીમખાનની હયાતીમાંજ ચાંગાના રજપૂતના હાથથી તેનું ખુન કરાવ્યું હતું. દેમાઈનું ખુન કરનાર એક રજપૂત છે, એણે જાણ્યાથી સક્તીમખાને આણંદરામ ચારણને તે રજપૂત પાસેથી સાચી હરીકત કઠાવવાને મોકલ્યો. શેરખાનના હુકમથી આ ખુન થયું છે, એવી હરીકત રજપૂત પાસેથી નિકળી આવ્યાથી આણંદરામે શેરખાનને બચાવી લેવા સુકિત વાપરી. તેણે સક્તીમખાનને કહ્યું, કે દેસાઈ જેવા મોટા માણસનું ખુન કરીને દેહાંત દેડની મળતો કરીને તે રજપૂત દિવાનો બની ગયો છે; અને પ્રતિક્ષણે પેતાના બચાવ અર્થે જૂઠાં જૂઠાં નામ આપે છે, માટે તેને તાકીદે સજા કરવામાં નહિ આવે તો કેટલાક નિર્દોષ માણસો માર્યા જશે. આ પ્રમાણે આણંદરામે શેરખાનની સેવા બજાવી તે તેમના ધ્યાન બહાર નહોતી. શેરખાને ગાદીએ આવતાંજ આણંદરામને પેતાનો મુસાફર બતાવ્યો. વળી આણંદરામે શેરખાનને ગાદીએ લાવવા માટે આરમોને લશ્કરમાં નોકર રાખી શેરખાનનો પક્ષ મજબૂત કર્યો હતો; આથી પ્રસન્ન થઈ માણકું ગામ વંશપરંપરા 'ચાવચ્યંદ્ર દિવાકરે' બક્ષીસ આપ્યું, જે ગામ હાલ તેના વંશજો ભોગવે છે.

○ શેરખાન સત્તાવિંસ વર્ષની ટુંકી વયમાં મધુ પ્રમેહના રોગથી પીડાવા લાગ્યા.

શેરખાનનો મંદબાડ.

તેમણે દેશી વંદ તથા હકીમોના ઘણા ઉપ-
ચાર કીધા પણ દિનપ્રતિદિન રોગ વધવાજ

માંડ્યો, અને લોહી બગડી ગયું. તેમને સાયજમાં બદ નીકળી. આ રોગને ઇલાજ કરવા માટે તેમણે સુરતથી ફરામજી પારગી ડાક્ટરને બોલાવ્યો. ડાક્ટરે બદ ચોરી ઇલાજ કર્યો, પણ મંદબાડ વધતોજ ગયો, અને શેરખાનને પાકું

નીકળ્યું. પાઠાની સખત ખીમારી લોગવી શેરખાન ધ. સ. ૧૭૯૨ માં મરણ પામ્યા. તેમને સંતતિ નહિ હોવાથી ગાદી વારસ માટે ખટપટ ઉભી થઈ.

* દીન કવિ પાલણપુરના મુલકમાં શેરખાનના વખતમાં થયેલ હોવાથી તેણે શેરખાન અને સોનાણુખનાં કાવ્ય બનાવ્યાં હોત દરવેશ.
છે, જે અમો અહીં ટાંકીએ છીએ:—

કુંડલીઓ.

પાલણપુરકા શેરખાન, છોડ ચલ્યા છીનમાંહી,
તુચ્છ જીવનકે કારણે, લીયા મલપણ નાંહી,
લીયા મલપણ નાંહી, કુટુંબસેં કરી બુરાઈ,
સાહેવ સાંભ્યા નાંહી, સાહેવી મડ પરાઈ,
કહે દીન દરવેશ, ધ્યાન ધર પીછલે ઘરકા,
છોડ ચલ્યા છીનમાંહી, શેરખાન પાલણપુરકા. ૧

એજ હવેલી માંહી હોત, ચમરાં હંદી છાંડ,
રાજ હવેલી છોડકર, ધસી ઢાહરા માંડ,
ધસી ઢાહરા માંડ, મુનો તુમ સોનાંવાડ,
આપ મુધારણ કાજ, શેર દડ માર્યો માંડ,
કહે દીન દરવેશ, અતિ જલ ડંદો હુવો,
રંગ રાજેમન તોય, ધરણ તેં રાત્રી હુવો. ૨

* દીન દરવેશ પાલણપુર તાલુકાના વરણવાડા ગામનો હુદાદ હનો. પહાડખાન બંધાયે તેને મુસલમાની ધર્મમાં લીધેલ હોવાથી તે પહાડખાનની નોકરી કરતો. એક રાત્રે તે પહાડખાનના ખેતરમાં ચોરી કરતો હતો, તેવામાં હુદાદનું એક ટોકું આવ્યું; તેની સાથે લડતાં દીનના હાથ ઉપર તરવારનો સખત ધા વાગ્યો. એટલે કહેવાય છે કે આ ધાની સાથેજ તેને આત્મજ્ઞાન પ્રકટ થયું અને પછી તેના ઘણા ચમત્કારો લોકોના જીવામાં આવ્યા. વળી તેની વાચા પણ ઉપદેશ ગઈ તેથી તે કવિતા રચવા લાગ્યો. દીન કવિ 'દીન દરવેશ' ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. પહાડખાનના ઘરથી નીકળી તેણે સંસાર ત્યાગ કરી સંન્યાસીઓની સોખવમાં રહેવા માંડ્યું. તેના ધર્મના અનુયાયીઓ અહીં તથા રજપુતાનામાં છે. તે એક વખત મેવાડના રાણા પાસે પણ ગયા હતા, જ્યાં તેનો સારો આદરસન્માન થયો હતો.

શેરખાન સુદ્ધકળામા કુશળ, ઠંઠરદાન અને અવસરને યોગળી વર્તનાર

લક્ષણ

પ્રતાપી રાજા હતા, પણ તેમનામા

ક્ષમાનો ગુણ યોછો હતો મુઝાહીદખાન

અને મરેઠા સાથેની લડાઈમા સુદ્ધચાતુર્ય, અને બહાદુરીથી લડી તેમણે પાલણપુર અને આસપાસના સુલકમા સુરાતનની સારી છાપ પાડી હતી ખારડજીખાઈ અને ઠાકરડાઓ વગેરે દુશ્મનોનું બળ શેરખાને રાજ્યક્રનેહ અને સમયસૂચકતા વાપરી ન તોડ્યું હોત, તો તેમને ગાદી ઉપર ટકવું મુશ્કેલ થઈ પડત તેમના રાજ્ય અમલો દરેક બનાવ તેઓના પરાક્રમ અને દૃઢ મનોબળનું પ્રતિબિંબ પાડે છે જે જે લોકોએ તેમને કુમાર વયમા દુ ખ દીધું હતું, તેમજ જેઓ તેમની સાથે સહયતા અને લાગણીથી વર્ત્યા હતા, તે સર્વને શેરખાને ગાળે આવતાજ યોગ્ય બદલો આપ્યો હતો કૂલા મહેતા અને આણ દરામ ચારણને બાજરેવ સેવા બદલ રાજ્યના મુખ્ય વિશ્વસનીય સુત્રધી બનાવ્યા હતા, તેમજ દુશ્મન ઠાકરડાઓ અને મુઝાહીદખાનને યોગ્ય સજા કરી હતી ઠાકરડા અને મુઝાહીદખાન સાથેના શેરખાનના વર્તનથી તેમજ મેરવાડા ગામે થયેલ સવાહ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે શેરખાન અને ત્યાં સુધી સુલેહ અને હહાપણથી પોતાનું કાર્ય પાર પાડવા ઇચ્છતા જે કે ઠાકરડાઓ તેમને ગાદી ઉપરથી પદબ્રહ્મ કરવાની હીલચાલમા, તેમજ બીજા દુશ્મનાવળના કામોમા મચી રહ્યા હતા, તોપણ શેરખાને મોટું મન રાખી કુસપ નહિ કરતા સવહ શાન્તિથી તેમની સાથે વર્તવા ઇચ્છા જણાવી હતી

૭ હીમતખાન હેતાણી અને બાયઝીદખાન જેવા નિર્દોષ બાળકને મરાવી નખાવ્યાથી તે લોકપ્રિય રાજા થઈ શક્યા નહિ આ તેમના ઘાતકી વર્તનથી કુટુંબીઓએ જેવા ડરી ગયા હતા, કે મરણ સમયે શેરખાને વસીયન કરવા માટે તેમને બોલાવ્યા છતાં તેઓ સહયતા માર્યા હાજર થયા નહિ

૮ સત્તાવીસ વર્ષની ટુ કી વયમા મધુ પ્રમેહ અને પાકા જેવા અસાધ્ય રોગવડે પીડાયાથી શેરખાનમા મરણ સમયે દેવાની પ્રગળ લાગણી ઉદ્ભવી હતી

૯ શેરખાન મરણ સમયે સુતા હતા ત્યારે એક માણસ રોગ ઉપર ચડેલો નજરે આવવાથી શેરખાને ખીજમળ અને તે માઠ ફર્મા મરી ન જાય તેમ સંભાળી લઈ લેવા કહ્યું ગુલામ રાજા જે તે વખતે શેરખાનની પથારી પાસે બેસી હતા તેમણે પોતાના બર્તને આવા નાના છવ મંદિ આટલી બધી કથાની આ નવા જોઈ શું કે દિવાન આ માણસ માટે નેહી કથા બતાવે છે

મરણ સમય નજીક આવતો દેખી શેરખાને સગાંવહાલાંને વારસા બાબત કાંઈ કહેવા પોતાની પાસે બોલાવ્યા; પણ ગાદીના વારસા માટે સોનાબુખુની બંટપટ. લયના માર્યા તેઓ આવ્યા નહિ, તેથી શેરખાને આરબોના જમાદાર બંકેરને બોલાવ્યો. બંકેર ઉપર તેમનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. દેવયોગે બંકેર પણ સરહદના થાણાની તપાસ માટે ગયેલ હોવાથી તે પણ વખતસર આવી પહોંચ્યો નહિ. બંકેર પાલણપુર આવ્યો તે વખતે શેરખાન ગુજરી ગયા હતા, તેથી તેને અત્યંત દિલગીરી થઈ. રાજ્યગાદી સુની હતી, અને હવે કોને ગાદીએ બેસાડવો તેની બંકેર તનમનથી કાશીશ કરી રહ્યો હતો. શેરખાનની સગી બેન સોનાબુખુનો વિચાર પોતાના દિકરા *મુબારીજખાનને ગાદીએ લાવવાનો

તેટલી દયા નિરપરાધી બાવઝીદખાન માટે બતાવી હોત, તો આપણા ઉપર આટલો ધક્કો કેપ યાત નહિ. શુભાજી રાણીના વચનોથી શેરખાનને પોતાનાં કરેલ ધાતરી કર્મો યાદ આવ્યાં, જેથી અંતઃકાળે તેને માટે તેમને પૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ થયો.

* બાબી મુબારીજખાન ખેડા છલ્લાના ભગીરદાર નવાબ હામીદખાન હર્ફે ખાનજહાનના વંશજ હિસાવરખાન બાબીના દિકરા હતા. હિસાવરખાન વીસનગરના નવાબ જોરાવરખાન બાબીની સ્ત્રી મોલબખ્તના નજીકના સગા થતા હતા. હિસાવરખાનને બાબી જોરાવરખાને બાળવયમાં પોતાની પાસે રાખી ઉછેર્યો હતા. હામાજી ગાયકવાડ સાથેની લડાઈમાં નવાબ જોરાવરખાન મરાયાવી વીસનગર બાબીએના કબજામાંથી છૂટી ગયું. આ વખતે સોનાબુખુ મુબારીજખાનને લઈ કેટલાંક સગાંવહાલાં સાથે પાલણપુરમાં પોતાના બાઈના આશ્રય તળે આવી રયાં. સોનાબુખુ હોસિદાર અને મજતા રવજાવના હોવાથી રાજ્યના લોકો તેમને આહતા હતા. તેમના ઉપર શેરખાનની પ્રીતિ હોવાથી તે રાજ્યશરભારમાં પણ ભાગ લેતાં. શેરખાનના મરણ પછી તેમની સત્તા વિશેષ ભરી હતી. શેરખાન અપુત્ર મરણ પામ્યાથી સોનાબુખુએ ખટપટ કરી પોતાના દિકરા મુબારીજખાનને ગાદીએ બેસાડ્યા હતા. પણ રાજ્યના વડાદાર લોકોએ લશ્કર એકઠું કરી સોનાબુખુ તથા મુબારીજખાનને પાલણપુરમાંથી હાંપી કાઢી શમશેરખાન હેતાણીને ગાદીએ બેસાડ્યા હતા. પાલણપુર છોડતી વખતે રાજ્યના ખજાનામાંથી સોનાબુખુએ સારો હાથ માર્યો હતો. અહીંથી તેઓ રાધનપુર આવ્યાં ગયાં. કેટલોક વખત ગયા પછી મુબારીજખાન પોતાના દિકરા શેરજીખાનનાં લગ્ન કરવા સાર પાલણપુર આવ્યાં, તે વખતે શમશેરખાન રાજ્ય કરતાં હતા તેમણે મુબારીજખાનને નજર કેદ કર્યાં. સોનાબુખુએ રાજ્યનો ખજાનો લૂંટીને તે બદલ ત્રીસ લાખ રૂપિયા લઈ તેમને છૂટા કર્યાં. મુબારીજખાન કેદમાંથી મુક્ત થઈ સિદ્ધપુર આવ્યા ગયા, અને ત્યાંજ રહેવા લાગ્યા તેમને એક દિકરી નામે સોનાબુખુ હતી. તેમનો વિવાહ ઈ. સ ૧૮૨૮ માં પાલણપુરના રાજ્ય કરતાં દિવાન કુતેહખાન બીબ સાથે થવાથી મુબારીજખાનના નિબાવ પેટ નાનોસણું ગામ પાલણપુર રાજ્યે ભગીરમાં આપ્યું, જે હાલ તેમના વંશજ દોસ્ત મહમંદ હર્ફે ડોમુમીયાં ભોગવે છે. તેમનો કન્યા લેવડ દેવડનો સંબંધ પાલણપુર અને રાધનપુર રાજ્યવંશીઓ સાથે છે.

રાધનપુરના નવાબ શેરખાન બાબી અપુત્ર મરણ પામ્યાથી મુબારીજખાનના દિકરા શેરજીખાનને પાલણપુરના પોલીટીકલ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ કર્નલ માઈસ દ્વારા રાધનપુરની ગાદીનો હક્ક કર્યો હતો, પણ તે નિષ્ફળ ગયા હતા; અને નવાબ જોરાવરખાનને ગાદી મળી હતી.

હોવાથી તેણીએ શેરખાનના કેટલાક મુસાહબોને લાલચ આપી પોતાના પક્ષમાં લીધા હતા. શેરખાનની હયાતીમાં સોનાબુખુનું રહેઠાણ અહીં વિશેષ હોવાથી તે શેરખાનના મરણ પછી રાજ્યમાં કર્તા હતાં થઈ પડ્યાં હતાં. તેણે કેટલાક સ્વાર્થી અને લોભી માણસોને ફ્રાઈડી તેમને મોઢે એમ કહેવરાવવાની ખટપટ રચી, કે શેરખાને પોતાના ભાણેજ મુબારીઝખાનને ગાદીએ બેસાડવાને મરણ વખતે કહ્યું છે. સોનાબુખુની આ ગોઠવણ પ્રમાણે ફૂટેલ માણસોમાંના એક દીના ચેલા નામના મુસાહબે બંકેર અને ઉલીયાન જમાદાર આગળ કુરાન ઉપાડી કહ્યું, કે શેરખાને મુબારીઝખાનને ગાદી વારસ નક્કી કરાવવા માટે તમને બોલાવ્યા હતા, પણ તમે વખતસર આવી નહિ પહોંચ્યાથી મુબારીઝખાનને ગાદીએ બેસાડવા અમારી સમક્ષ કહ્યું છે કુરાનના સોગન ખાવાથી આ વાત બંકેરને સત્ય જણાઈ, અને તેમણે સર્વે મળી મુબારીઝખાનને ગાદીએ બેસાડ્યા. આ પ્રમાણે સોનાબુખુની ધચ્છા પરિપૂર્ણ થઈ, અને મુબારીઝખાન ઈ. સ. ૧૭૬૨ માં પાલણપુરની ગાદીએ બેઠા. તેઓ ૧૩-૧૪ વર્ષની નાની વયના હોવાથી સોનાબુખુ રાજ્યકારભાર ચલાવવા લાગ્યાં.

રાજ્યના કેટલાક નિમકહલાલ, અનુભવી મુત્સદ્દીઓ, અને નોકરો તેમજ હેતાણી કુટુંબની ગાદી બાબી વંશમાં પાલણપુરની રૈયત હેતાણી કુટુંબની ગાદી નહિ જવા દેવા માટે ઉભો બાબી વંશમાં જવા દેવાને રાજ નહોતી, ધ્યેસ પક્ષ તેમણે આ ગાદી હેતાણી વંશના કોઈ પણ વારસને અપાવવા દૃઢ નિશ્ચય કરી સોનાબુખુ વિરૂદ્ધ એક મજબૂત પક્ષ ઉભો કરીધો. સોનાબુખુએ પોતાનો નીચ સ્વાર્થ સાધવાને માટે શેરખાનને ઝેર દઈ મારી નાંખેલ છે, એવી વ્યાલતી વાતથી ઉશ્કેરાઈને ઘણા લોકો આ પક્ષમાં જોડાયા. બીજી તરફ સોનાબુખુએ મુબારીઝખાન અને તેના વંશજોને પાલણપુરની ગાદી ઉપર નક્કી કરવાને યુક્તિઓ રચવા માંડી. રાજ્યના મુત્સદ્દી અને રૈયતને પોતાના પક્ષમાં લીધા વિના આ કામ પાર પડશે નહિ એમ વિચારી તેમણે ઢાણના કરમાં ઘટાડો કર્યો. ખેડુતો ઉપરની ગાદી રહેલ ઉધરાત માફ કરી નોકરોના પગારમાં વધારો કર્યો, અને ધનાઘો તથા બક્ષિસો આપી કેટલાક નિમકહરામ આગળ પડતા લોકોને પોતાના પક્ષમાં લીધા; તેમજ રાધનપુરના નવાબ ગાજીઉદ્દીનખાન બાબીને મદદ માટે પાલણપુર બોલાવી તેમને અહીં શાન્તિ ફેલાતાં સુધી રાખવાનો કરાંવ કર્યો.

આરબ લશ્કર પોતાના પદમાં હોવાથી મુબારીઝખાનનું ગાદી ઉપર
ટકવું વધારે સંભવિત ધારી સોનાબુખુએ
કૂલા મહેતાનું ખુન. રાજ્યની કુલ સત્તા હાથમાં લેવા માંડી.

તેમણે દારભારી કૂલા મહેતાને તિલ્લેરીની કુંચીઓ સોંપી દેવાને હુકમ કર્યો. ૭
કૂલા મહેતાએ અરજ કરી, કે પાલણપુરની ગાદી હેતાણી કુટુંબની છે એટલે
ત્યારે કોઈ હેતાણી વારસ ગાદી ઉપર આવશે ત્યારે હું કુંચીઓ સોંપી દઈશ.
મુબારીઝખાન બાબી કુટુંબના હોવાથી તોપાખાનાની કુંચીઓ લેવાને હકદાર
નથી. સોનાબુખુએ કૂલા મહેતાનો કઠોર જવાબ સાંભળી ગુસ્સે થઈ તેમને
ભારી નાંખી કુંચીઓ પડાવી લેવા આરબોને હુકમ આપ્યો. કૂલા મહેતા દર-
બારમાંથી પોતાને ઘેર જતા હતા, ત્યારે માર્ગમાં તેમના ઘર નજીક આરબોએ
તેમને તરવારથી ભારી નાંખી કુંચીઓ પડાવી લીધી.

પાલણપુરના નાગોરીઓ તથા બીજા વફાદાર દેશી લોકો જેમણે સોનાબુખુ
વિરૂદ્ધ મજબૂત પક્ષ ઉભો કર્યો હતો,
નાગોરીઓની વફાદારી. તેમનો ઇરાદો ગોળાના બગીચામાં હેતાણી

મુઝાહીતખાનના દિકરા ઉસ્માનખાનને ગાદીએ લાવવાનો હતો, તેથી તેઓ
ધાસની ગાદીમાં સંતાડીને ઉસ્માનખાનને પાલણપુરમાં લાવ્યા, અને નાગોરણી
ખુબધાન બાઈના મકાનમાં રાખ્યા. તેમનો વિચાર મુઝાહીતખાનને ભારી નાંખી
સોનાબુખુને શહિદમાંથી હાંકી કાઢી ઉસ્માનખાનને તેજ મકાનમાં ગાદીએ બેસાડી
દેવાનો હતો; પણ ઉસ્માનખાનના હત્તલાગ્યે જે આગેવાન નાગોરીઓમાં ખટ-
પટ થવાથી આ ગોઠવણ સોનાબુખુની બાજુમાં આવી ગઈ. સોનાબુખુએ (ખુબ
ધાન) નાગોરણીબાઈના મહેલને સળગાવી મુકવાનો હુકમ આરબોને આપ્યો.
ઉસ્માનખાન અને તેમના પક્ષના માણસો આથી ગભરાયા, અને કેટલાક
બારીએથી કુદી નાસવા માંડ્યા, અને કેટલાએક મહેલના છૂપા રસ્તાથી શહિદ
છોડી ચાલ્યા ગયા. નાસનારાઓમાં સૈયદ ખુદમીર હતુમીયાં બંદુકની બમગ-
રીનો તણુએ દારૂની તુંબડોમાં પડવાથી દારૂ સળગી ઉઠ્યાથી તેમજ આરબોની
બંદુકની ગોળી લાગવાથી આમલી ચકલા નજીક માર્યો ગયો. હાલ તેમનો
ચીલો (ચોતરો) ત્યાં છે.

પાલણપુર સંસ્થાનમાં રહેલું જોખમકારક સમજી ઉસ્માનખાન ઈડર પર-
ગણામાં ચાલ્યા ગયા, અને ચાંપલપુર
ઉસ્માનખાનનું રખડવું. નામના ગામમાં રહ્યા. ત્યાં તેઓ શેરખાનનાં

રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાએ જેઓ પાલણપુર આવ્યા નહોતા તેમની માથે મળી ગયા, અને પાલણપુર સંસ્થાનમાં લૂટકાટ કરી ગુજરાન ચલાવવા લાગ્યા.

જે કે નાગોરીઓએ રચેલ યુક્તિ નિષ્ફળ થઈ હતી, અને હેતાણી વારસ

નવાળ ગાજીઉદ્દીનખાનને બોલાવવાની ઉરમાનખાન પાલણપુર છેડી ચાલ્યા ગયા હતા તોપણ મોનાબુખુને વિરુદ્ધ પક્ષનો ગોઠવણમાં નિષ્ફળ થયું.

પુરો લય હોવાથી તેમણે મુબારીઝખાનના

રક્ષણાર્થે તથા મુલકની વ્યવસ્થા સારૂ નવાળ ગાજીઉદ્દીન ખાખીને બોલાવવાને કેટલાક વિદ્યાસુ માણસો મોકલ્યા. આના બદલામાં નવાળે મોટી રકમ માગ્યાથી સોનાબુખુએ તે ગોઠવણ પડતી મુકી, અને નવરોજબેગદ્વારા શિવરામ ગાદીને બોલાવવા વિચાર રાખ્યો, અને બેગને લશ્કરનો સેનાપતિ નીમવાનું વચન આપ્યું. નવરોજબેગની હીલચાલની ખબર પડ્યાથી મામા પક્ષવાળાઓએ વિચાર કર્યો, કે જો શિવરામ ગાદીના આગ્રાથી મુબારીઝખાન પ્રગળ થઈ ગાદી ઉપર જામી જશે, તો હેતાણી વંશની પુનઃ સ્થાપના મુરકેલ થઈ પડશે, તેથી તેમણે પકાણો અને આરબો વચ્ચે કુસંપ કરાવવા માટે સોનાબુખુ અને બેગની ગોઠવણ આરબોને જણાવી દીધી. પકાણોની દુકડીને પ્રગળ કરી સોનાબુખુ અમારું બળ તોડવા ચાહે છે, એવો આરબોને શક પડ્યાથી તેઓ પકાણોપર વેરભાવ રાખવા લાગ્યા. દેવથોગે એક આરબ દાડના નીચામાં પકાણુના હાથે માર્યો જવાથી આરબોનો શક સખળ થયો. મુબારીઝખાનના સામાપક્ષવાળાઓએ આ તકનો લાભ લઈ અગ્નિમાં ધી રેડ્યું. તેમણે એવી વાત ફેલાવી કે આરબનું ખુન નવરોજબેગના ઇસારાથી થયું છે. આરબોએ ગુસ્સે થઈને પકાણો ઉપર હુમલો દીધો.

આવા વખતે પકાણોનો પડાવ આદીકશા ફકીરના તકીયા (હાલ જેને બરકતશાહનો તકીયો કહે છે તેની) પાસે નવરોજબેગનું આર્યાં જણું.

‘ફતેહ લશ્કર’ નામની તોપના બુરજ

પાસે હતો, અને નવરોજબેગ દિવાન શેરખાનના પીર સેયદ રોહુલ્લા ઉર્ફ નનામીયાના મકાન પાસે કાસમખાન વિહારીના ડેરા નજીક રહેતો હતો.

† નવરોજબેગ જાતે મોખલ અને ફેજાબનો રહેનાર હતો તે શિવરામ ગાદીની સાથે ગુજરાતમાં આવેલ હોવાથી તેને શિવરામ સાથે સારો સબંધ હતો દિવાન શેરખાને લશ્કરમાં પકાણોની ભરતી કરી, ત્યારે નવરોજબેગને બહાદુર અનુભવી લડવૈયા બહુ પકાણુ દુકડીને ઉપરી ખનાવ્યો હતો.

પઠાણો ઉપર આરખોનો હુમલો થયાનું સાંભળી બેગ જે તે વખતે પોતાના ઘરમાં બેસી કુરાન વાંચતો હતો, તે બંધ કરી પઠાણો પાસે જવા તૈયાર થયે. સૈયદ નનામીયાંએ બેગને કહ્યું કે તું પઠાણો પાસે જવાને બદલે તેમને તારી પાસે બોલાવી લઇશ, તો આરખો ધોમા પડશે, અને અમારા ડાહ્યારાનો ખ્યાલ કરી તોફાન કરતા અટકશે; પણ બેગ સૈયદની સલાહ માન્યાવિના પઠાણોની કુમકે ગયો. તેમને ઘેરાયલા ભ્રમ બેગે 'ફતેહ લશ્કર તોપ' કચુરાની થેલીથી ભરી આરખો ઉપર ફેડવા ધરાદો કર્યો, પણ પઠાણોના ગોલંદાજનાં ઘરો તોપની નજદીકમાં હોવાથી તે બધાં ઉડી જવાના લયથી મુખ્ય ગોલંદાજ તુરાખખાને તોપ ન છુટે માટે રંજકના ખ્યાલામાં પાણી નાંખી દીધું. આ તરફ આરખોની બંદુકોનો મારો પઠાણ ઉપર સખત ચાલવાથી નવરોજબેગ ઘાયલ થઇ માર્યો ગયો, અને કેટલાક પઠાણો નાસી ગયા. નવરોજબેગના સખતે માનસરોવરના રસ્તા ઉપર એક વડના ઝાડ નીચે દફન કરવામાં આવ્યું. હાલ તે જગા 'નવરંગ અલીપીર'ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

નવરોજબેગના મરણથી શિવરામ ગાદીને બોલાવવાની રચના ભાગી પડવાથી સોનાખુખુએ આખરે ભારે રકમ નવાખ ગાજીઉદ્દીનનું આવી રાખનપુર આપવાની કબુલત આપી નવાખ ગાજી પાધા જડું.

ઉદ્દોનખાનને પાલણપુર બોલાવ્યા. ગાજી-

ઉદ્દીનખાને છ સાત મહીના અહીં મુકામ રાખ્યો; તે દરમિયાન તેમણે ભૂયું, કે મુબારીજખાન નાની વયના છે, દેશ અંધાધુંધીમાં આવી પડેલ છે, રાજ્યનો જીનો વફાદાર પક્ષ હેતાણી વારસને ગાદીએ લાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે, અને આરખ લશ્કર જેના ઉપર સોનાખુખુનો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે, તેને સ્વાર્થ સિવાય ખીણ બાબતનું ભાન નથી, તેમજ રાજ્ય સંભાળનાર સોનાખુખુ પડદામાં રહે છે, એટલે આવા સંયોગોમાં પાલણપુરની ગાદી લઇ લેવા હું પ્રયત્ન કરીશ તો મારે માટે તે મુરકેલ નથી. નવાખ ગાજીઉદ્દીનખાનનો આ પ્રપંચી ધરાદો બાણી જવાથી સોનાખુખુએ વગર દીલે કબુલેલી રકમ આપી ગાજીઉદ્દીનખાનને પાલણપુર છોડી ચાલ્યા જવા કહેવરાવ્યું. નવાખે સોનાખુખુને સમજાવી કહ્યું, કે દરેક સંયોગ તમારા માટે પ્રતિકૂળ છે, પાલણપુરની રેયત હેતાણી વંશમાંથી ફોઇને ગાદી ઉપર સ્થાપવાની કોશીશમાં મચી રહી છે, મારા જવાથી તમારી કાચી જમાવટ તુટી જશે, અને તમારે પાલણપુર છોડી નાસવાનો પ્રસંગ આવશે; માટે મુબારીજખાન યોગ્ય વયના ચાચ ત્યાં સુધી માફ અને રહેવું તમોને લાભપ્રદ છે; પરંતુ સોનાખુખુએ માન્યું નહિ, તેથી નવાખ ચાલ્યા ગયા.

આરમ્ભે અને પડાણે વચ્ચે ઠટ્ટી દુશ્મનાવટ થવાથી, દેશ પારકાના હાથમાં પાવમાલ ચતો હોવાથી તેમજ સોનાણુણુ સમશેરખાનનું ગાદીએ આવડું.

રાજ્ય વ્યવસ્થા માટે અસમર્થ હોવાથી હવે પાલણપુરના સર્વ સોડે હેતાણીને ગાદીએ લાવવા આતુર થયા. એમણે સોનાણુણુના વિરુદ્ધ પક્ષમાં ભળી જઈને ઉસ્માનખાનના ફકરા સમશેરખાન હેતાણીને ગાદીએ બેસાડવા શુભ ગોઠવણ કરી; આ વાત કૂટી બહાર ન પડે તેટલા સાફ તેમની વચ્ચે ખીસ્તદારોની જમીનગીરીનું ફક્ત થયું. તેમણે ભાદે લશ્કર એકઠું કરી સોનાણુણુ તથા મુળારીખાનને હાંકી કાઢ્યા, અને સમશેરખાન જે, તે સમયે ડીસે રહેતા હતા, તેમને ત્યાંથી બોલાવી ઇ. સ. ૧૭૬૪ માં પાલણપુરની ગાદીએ બેસાડ્યા.

ગીત.

હમર મેઝ માલાં અણી સ્વાગ વાંમે ઢહે
ચુંથતા ઘણા નર ફરે ચોરી,
વસંતરી ફોયલ જેમ વડાં અનઢાં વચે
ગરવરાં ફંગરાં ફરે ગોરી. !

સેર વઝ ધનો સલેમવાલા સપોહ,
લાસ દલ મેઝ અર હુંટ લીધા,
માંણ તંગ કધીલાં સહત અનઢાં મહી,
દુઠ દીવાંણ તૈં ઘાવ દીધા. ૨

પોહવ સુંધા અંતર સદા લગ પેરતી,
જલે વપ પંગરણ વના જેઠે,
પાસ લીધે પીઝ માસ તલ પાથરે,
વેરીયાં ત્રીયા વનવાસ વેઠે. ૩

खेंग ताता करे अलंगरो खेडयो,
अभंग अण तेडयो शेर आवे,
बीच अनडां वठी खळां पक वेणीयां,
नेंद मृघनेणीयां घडी नावे.

४

गीत. (ठाकरडाओने मार्या तेनुं.)

पकोपादरां वारांरो साथ अकारो आवयो पुठे,
वेहारी न खेडे खेंग वाळे वसा बीस;
एकां तोड चोड उर उडाडे अरस एकां,
पछाडे वेरीयां घणा ध्रपाडे पांडीस.

१

सालळे वंदुकां सोर हुकळे आमहो सांमा,
ढळे रण तळे केक दाह्या धडाळ;
मळे पंख जाती कहे माती गोठ कीधी मारु,
छाती छाती दीठ ध्रवे एकुको छडाळ.

२

शेरांणी बेसते रोझे साजीया ते कहे शको,
हुओ पीरोजांणीसो सवाइ पुत्र होय;
पेहला बाढीआ तके पालळीया हुंता पाछा,
काढया हेवके मुळ पालळे न कोय.

३

शेरभानलुना इयाण विषे कवि अहे छे.

दुहा.

शेरा लीयो सवाद, दुवणांरी धर दाववा,
थरके कोट थराद, साचोरा डरपे शको.

१

दळ जेरा दिवांण, के उपर कणीयागरा,
भाभर पढे भंगाण, चक चारे हलके चढे. २

शेरभान्जनी भरेका सायेनी अपाजपी विरे.

गीत.

सरसती ओळंगी न शफे सुवो,
जवदलहरे फीया दळ जेर,
आबु धरा मर धरा आढो,
शेर पठाण आग्राजे शेर. १

घांणधार पोह घणे घजवढ,
धुंजे तण गज रात घर,
अळा नचंत शेरखां लभे,
गढ नव अने अद्वार गर. २

एक दीवांण बहु धर आढो,
ढोढो दखणीयां खेले दाव;
साजे दीह भोगवो संपत,
राजा वजोने वैरसलराव. ३

जोध बीहार जगत सोय जाणे,
पोरस घणो सलेम पुत्र,
वेगडा धमळ संसार वदीता,
छते न चेंता दने छत्र. ४

लोहांणी तोथी लढवारी,
खळ बळ कदे न धारे खांत,
दहुंण कांकणरी धर दखणी,
भडजे खुंदावे कण भांत. ५

मेहले मोज करो सख मेहेपत,
फोज फतुर न आवे फेर,
राजा राव दने पोह राजी,
साजी पाघ अगंजी शेर.

६

शेरभान७७थे ङाकरडाथेने भार्या ते विचे भेल्या ३५ ङ्खु' छे.

गीत.

दळां उपरे वकारणोथो धारणो न हुंतो दगो,
वणे कांम चीतारणो होसी वेर वेर,
हेक दीह चोडे खेत बोलावे मारणो हुंतो,
शेराने न मारणो तो असी भांत शेर.

१

एवढो धारयो चुक वजेदारां माथे आप,
आहडोत गनीमांशुं सार धारां आय,
तमासो देखवा काज बाहडोत आप तडे,
चावडो ले जात हीए हजारों चढाय.

२

राज तणा दादा जेम राखयान मारुराव,
कसे खुन माढा असो धारयो करोध,
गाहडका गाढाने होकारणो तो दळां गाढां,
जाढाने नसालणो तो हयां महा जोध.

३

वकराळां कठठे हेयाट फतेसींगवाळा,
वग्र चाळां फोजांका ढाळोळा हुसी वाद,
एण वेळा संग्रामरी धारसो सलेमवाळा,
अगरेसवाळानें करेसो घणो याद.

४

देशो दल्ला हे हमल्ला चोगदां मेवासां दोळा,
 पदे अला अला खँग ओरशो पठाण,
 फलकला मल्ला ज्युं झडपे देयंतो कळे,
 दोसारो पोतरो याद आवशे दीवाण.

५

दुहो.

देखे की दीवाण, धुंवाडा धाण धाररा,
 पैसा भर पाठाण, के सज तुं भारथ शेरखां. १

गीत.

दळ दम गळ मकर मकर अत डाकर,
 घर मत फोज तणा घमसाण,
 दीन दयाळ कृपा कर देशी,
 पालणपुर तुने पाठाण.

१

नेजा फरर वजे धीह नगरां,
 घेपर पखर नगारे घेर,
 रस नोता नर कसर राखता,
 सर पाघर कीधा तें शेर.

२

वारी सेहेजां राव वीहारी,
 असघारी भारी आचार,
 दुर दफे होय शी दोसारी,
 घर सारी धारी धाणधार.

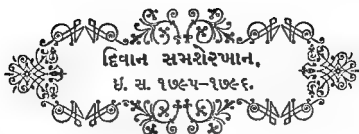
३

असपा मुजाहरा अनाथी,
 बळ कळनथी बार वजाय,
 तोयी प्रसण डरे मन ताती,
 हुले हाथी चमर ढलाय.

४

दिवान शमशेरखान

વાન ફીરોઝખાન ખીજના દિકરા ઉસ્માનખાન દિવાન બહાદુર-
ખાનના મોટા ભાઈ થતા હતા.
સમશેરખાનની ઓળખાણ. તે ગોળાના બગીચામાં હતા.

ઉસ્માનખાનના દિકરાનું નામ મુઝાફિદખાન અને પૌત્રનું નામ ઉસ્માનખાન હતું. દિવાન સમશેરખાન આ ઉસ્માનખાનના પુત્ર હતા. આ પ્રમાણે સમશેરખાન દિવાન શેરખાનના પિત્રાઈ ભત્રીજા થતા હતા. સમશેરખાનનું લગ્ન સલેમખાનની દિકરી અને શેરખાનની ઓરખાન બેન હતી. આ સાથે થયું હતું, અને તેથી સમશેરખાન શેરખાનના બનેલી પણ થતા હતા. આ સગપણના લીધે સમશેરખાન શેરખાન પછી ગાદીના ખરા હકદાર હતા. વળી યુદ્ધકળા સારી બળુતા હોવાથી તેમજ દિલના ઉદાર હોવાથી તેમણે અહિં લોકોમાં સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી. આ સર્વ કારણોના લીધે શેરખાન પછી સમશેરખાન ગાદીએ આવે તો સારું એમ અહિંના લોકો અતઃકરણથી ઈચ્છતા હતા.

સમશેરખાન કુલખા, અછુખા, હતીખા તથા માનખા ચાર સ્ત્રીઓ પરણ્યા હતા.

ઉસ્માનખાનના સંકટના દિવસોમાં સમશેરખાન નાનપણમાં વરવાડીઆ ગામમાં પોતાની મા પાસે ઉછર્યા હતા.
હીસાનો કબજો કરવો. પછી ત્યાંથી તે પોતાના પિતા પાસે ઈડર

પરગણાના ચાંપલપુર ગામે ગયા હતા. ત્યાં તેઓ કિસ્મતના ફેરફારની રાહ જોતા દિવસ નિર્ગમન કરતા હતા. હાલત વાંચ હોવાથી તેમજ જાતે બહાદુર હોવાથી સમશેરખાનમાં રાજ્યપ્રાપ્તિની ઉત્કંઠાએ નવીન નવીન ઉર્મિઓ પેદા કરી હતી. સંયોગે જોવાં તેમને ખાત્રી થઈ કે સ્વાત્મબળ સિવાય મારી ઈચ્છા પાર પડશે નહિ તેથી તેમણે મોટી હીલચાલ કરવા માંડી. આ તરફ વિહારી

અને જલોદીએને માલમ પડ્યું કે સમશેરખાનનું સ્કેઠાણ પાલણપુર નજીક રાખવાથી બાબીએને દૂર કરવાની હીલચાલ વહેલી ફતેહમંદ થશે. તેમણે ડીસાના રહેનાર ધસુરા ધનજી અને શાહુજી તેમજ ત્યાંના અન્ય અગ્રેસરોને પોતાના પક્ષમાં લીધા અને સોનાણુજી બ્યારે નવાબ ગાઝીઉદ્દીખાનને પાલણપુરમાંથી રજા આપવાની ખટપટમાં શુભાયાં ત્યારે સમશેરખાન માટે ડીસાનો કબજો લીધો.

સમશેરખાનનું ડીસાને પચાવી પડ્યું સોનાણુજીને નાપસંદ પડ્યું; પણ પ્રસંગને પ્રતિકૂળ ધારી તેમણે સમશેરખાનને ત્યાંથી ખસેડવા કૌશીલ્ય કીધી નહિ અને તે બાબત મુળાસ્તિખાન ઉમર લાયક

થાય ત્યાં મુધી મુલતવી રાખવાને દુસ્ત ધાર્યું. ઇશ્વરને હવે રાજ્યના ખરા હકદાર હિતાણીઓના સંઠટના દિવસોને પુરા કરી સમશેરખાન હિતાણોને રાજ્યગાદી સોંપવી હતી, તેથી તેમના પક્ષની હીલચાલ તન, મન અને ધનથી જારી થઈ. આ પક્ષમાં અગ્રેસરો જમાદાર રાજેમન તથા તેના સગા ફરીફ, ડેસર, મુરાદ-અદલી વગેરે હતા. તેમણે પાલણપુરના અન્ય ફેશીઓ સાથે મળી જમને સમશેરખાન સાથે વાતચીત કરવાને સૈયદ સ્કેમતમીયાંને ધસુરા ધનજી અને શાહુજી પાસે ડીસે મોકલ્યા. સૈયદ સ્કેમતમીયાંની પસંદગી એટલા માટેજ કરવામાં આવી હતી, કે તે સૈયદ ડીસાના ધસુરાના પીર હોવાથી કામ તેમની મારફતે ફતેહમંદ થવાનો સંપૂર્ણ સંભવ હતો. સમશેરખાનને સંદેશો મોકલી અમુક સરતો સાથે જમાદારોએ તેમને ગાદી માટે નક્કી કર્યા. એક સરત એવી રાખવામાં આવી હતી કે જમાદારોની સલાહ વગર સમશેરખાને રાજ્યની અને ખાનગી મીલકતમાં કંઈ ફેરફાર કરવો નહિ.

સમશેરખાન જમાદારોના ઇલાણમાં ન આવી જાય, એ હેતુથી વાતને

સરતોની મંજૂરી.

લંબાણમાં નાખી સરતોમાં ફેરફાર કરાવ-

વાને સમશેરખાનના કારભારી ડુંગર

મહેતાએ યોગ્ય ધાર્યું; પણ સમશેરખાન આ વખતે પક્કા ગરબજી હતા. વળી સ્વભાવે હિતાવળીયા હોવાથી તેમણે આનાકાની વગર જમાદારોની સરતો મંજૂર કરી દીધી, એટલુંજ નહિ પણ જમાદારોને રૂપીયા પચાસ હજાર નગદ તથા ધાણધારનાં કેટલાંક સારી પેદાસવાળાં ગામોના પટ્ટા આપવા કબુલ કીધું.

કેલકરાર નક્કી થયા ત્યારે કરારનામા ઉપર અહિંના પાંચ ડાહોવાથી સમશેરખાનનું પાલણપુર આવવું. પીરબદાઓની, રાજપુરના મહંતની હતા. હીસાના બીજા બર્સાપાત લોકેન્ક-સાક્ષીઓ કરાવવામાં આવી. ત્યાર પછી કયા દિવસે સમશેરખાને પાલણપુર આવવું તે નક્કી કરવામાં આવ્યું. આ પ્રમાણે દરેક બાબત નક્કી થયાથી સમશેરખાન પોતાના વિશ્વાસનીય વિહારીઓ, બારગીરો અને હીસાવાળાના ભુમીઆ જમીનદારો વગેરે હથિઆરગંધ માણસોને લઈ ઇ. સ. ૧૭૬૪ માં મધ્ય રાત્રિએ હીસેથી પાલણપુર આવ્યું.

પાલણપુરમાં શહેરના દરવાજા ઉપર આરબોનો પહેરો હતો. શહેર બહાર જમાદાર ફરીદ, ડેસર અને મુરાદઅલ્લી શહેરમાં પ્રવેશ પહેરો ભરતા હતા. મુકરર કરેલ વખતે અમુક નિશાની મુજબ સમશેરખાન તરફથી બંદુકનો અવાજ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે જમાદાર રાજેમન શહેરમાં પેહેરો ભરતો હતો; તે પ્રથમ કરી રાખેલ ગોઠવણ મુજબ દેશી બારગીરો તથા સંધીઓના ટોળાને સાથે લઈને સમશેરખાનને મળવા શહેર બહાર આવ્યો. ગઠાંમણના દરવાજાની ચોક્કીના આરબોને કાર કરી રાજેમન સમશેરખાનને ગઠાંમણના દરવાજાથી શહેરમાં લાવ્યો.

સમશેરખાન શહેરમાં આવી ગયા છે, અને ઘડીઆળવાળા દરવાજાથી રાજગઢીમાં પ્રવેશ કરે છે, તેવી ખબર મળ્યાથી સોનાબુખુએ પોતાના પક્ષવાળા આરબોની એક ટુકડીને સમશેરખાન સામે થવા તે દરવાજા આગળ મોકલી, તેમજ રાજગઢીના બીજા દરવાજા તથા મેડીઓમાં લડવા માટે લશ્કર ગોઠવ્યું. સમશેરખાનનું લશ્કર આરબો સાથે લડાઈમાં શુ'થાયું ત્યારે જમાદાર રાજેમને શહેરના કિલ્લા અને તોપખાનાનો કબજો કરીને એક તોપ સોનાબુખુના મહેલ ઉપર મારો કરવા ગોઠવી, અને બાઈને કહેવરાવ્યું, કે જો સામે થવાની કંઈ પણ હોલથાલ તમો કરશો, તો ક્ષણભરમાં હું મહેલનો નાશ કરાવી દઈશ. મેતા જેઠા દીપાએ પણ હોશીયારી વાપરી શહેરના બારગીરો તથા અન્ય લડવૈયાઓને સમશેરખાનની પક્ષમાં લડવા તૈયાર કર્યા. આ પ્રમાણે ઘણા યોદ્ધાઓ સમશેરખાનને મળી જવાથી તેમનું લશ્કર વધુ મજબૂત થયું. આ લશ્કરે હુમલો કરી આરબ લશ્કરને હરાવ્યું.

અને જમાદારના
રાખીને
હાથે

જમાદારના

માણુખુની હીંમત દુગ્રી ગઈ. તેથી ગભરાઈને તેમણે સુલેહનો સંદેશો મોકલી જમાદારને આપ્યો, કે જે તમે મને સહીસલામત ગાંધી પીરબદાઓના ડાયરામાં જવા તાર છું. જમાદારે એ સોનાખુખુની સરત કબુલ કરવા પ્રવેશ કરીને સમશેરખાનને ગાંધીએ બેસાડ્યા. સોનાખુખુની બદાઓની જામીનગીરીથી નિર્ભય થઈને મહેલ છોડી વખતે વળતા બહાદુરખાનજીએ એકઠો કરેલ ખજાનો લેવાય તેટલો દીધો, અને રથની આસપાસ આરમોની ચોકી રાખીને ખજાનો રથમાં ભર્યો. ધાંચાઓના ઘરો પાસે આવતાં રથમાં અતિશય ભાર થવાથી રથ ટુટ્યો અને ખજાનો ત્યાંજ છૂટ્યો.

ગાંધીએ આવતાં સમશેરખાને વિરૂદ્ધ પક્ષના આરણ લશ્કરને રજા આપી,

આરમોને રજા અને સોનાખુખુનું
રાધનપુર જડું.

અને તેમનો ચડેલ પગાર ચુકવી આપ્યો; આથી આરમો આદ્યા ગયા, અને સોનાખુખુને પણ જમાદાર ડેસર સાથે રાધન-

પુર મોકલાવી દીધાં.

સધી જમાદારેને જમાદાર ડેસર સાથે અણખનાવ હોવાથી તેઓ ડેસર

ઉપર વૈર રાખતા. તેમણે સોનાખુખુને રાધ-

જમાદાર ડેસર.

નપુર સુકી પાછા આવતા ડેસરને શહેરમાં

આવવા દીધો નહિ; આથી ડેસર લાચાર થઈ શીરોહી ચાલ્યો ગયો. શીરોહીના શવ વેરીસાલે તેને નોકર રાખી વાછોલ ગામ જાગીરમાં આપ્યું, જે હાલ પણ તેના વંશજે લોગવે છે. વાછોલ પાલણપુરની હકુમત નીચે કેવી રીતે આવ્યું, તે આગળ જણાવ્યો.

સમશેરખાને ગાંધીએ આવીને પ્રથમ કબુલ કર્યાં મુજબ જમાદારેને

જમાદારેને ઇનામ.

રૂપિયા પચાસ હજાર ઇનામના આપ્યા;

પણ તેમણે તે રકમ નહિ સ્વિકારતાં કાંઈક

વિચારથી સમશેરખાનને ગાંધીએ આવ્યાના નજરાણા પેટે પાછી આપી દીધી. જમાદારેની આ વર્તણૂકથી ખુશી થઈને સમશેરખાને તેમના માન મરતબા અને આખરમાં વૃદ્ધિ કરી, અને સોનાખુખુનાં સોનાનાં કડાં અને હથિયારોનું ઇનામ આપ્યું.

મુતકેનો કબજો અને ખલનાની વ્યવસ્થા જમાદારોના હાથમાં હોવાથી

જમાદારો સાથે અણખનાવ.

સમશેરખાન કહત નામનાજ રાજા હતા.

આ બાબત સમશેરખાનના બુના નિમક-

હલાલ મુસાદઓ જેમણે ચાંપલપુરના રા'કટોના દિવસોમાં બહુ નીમકહલા-
લીથી સમશેરખાનની સેવા કરી હતી, તેઓ જમાદારોના આવા ખુદપસંદ
વર્તાવાથી નારાજ થયા. તેમના ચટેલ પગાર પણ તેમને મળ્યા નહોતા.
તેથી ઉરકેરાઈ જઈ તેમણે જમાદારો વિરૂદ્ધ સમશેરખાનને ભરમાવ્યા. પરિ-
ણામ એ આવ્યું, કે તેમની વચ્ચે અણખનાવ થયો. ગાદીએ આવ્યાને કહત
હોઈ વરસ થયું નહોતું તેટલામાં સમશેરખાન સ્વતંત્ર થવાની હીલચાલ કરવા
લાગ્યા.

સમશેરખાને જમાદારોને મરાવી ન'ખાવવાનું કાવતરું રચ્યું. કેટલાક

જમાદારોનું કાશજ કાઢવાનું ગુપ્ત
કાવતરું અને ભેદનું કુદી જતું.

એમ માને છે કે સમશેરખાનનો વિચાર

તેમને ઝેર દેવાનો હતો, અને કેટલાકની

માન્યતા પ્રમાણે સમશેરખાને તેમને તર-

વારથી મરાવી ન'ખાવવાની પેરવી રચી હતી. આ કાવતરામાં સમશેરખાન
સાથે બે દેશી ખારગીરો સાહેબા અલણ અને મલેક જમાલ હતા. તેઓ બહા-
રથી સમશેરખાનના વિદ્યાસુ થઈ પડ્યા હતા, પણ ગુપ્ત રીતે તેઓ જમાદારોના
જામસો હતા. તેમણે આ કાવતરું જમાદારો આગળ પ્રગટ કરી દીધું. સમશે-
રખાને પોતાના નીમકહલાલ *ધમુરા ધનજી અને શાહજી જેમણે તેમના માટે
ગાદી મેળવવામાં અતિશય શ્રમ ઉઠાવ્યો હતો, તેમને નજીવી બાબતમાં મરાવી
ન'ખાવ્યા હતા, એટલે અમારા માટે આ કાવતરું રચ્યું હોય તેમાં શક હોયજ
નહિ, એવી જમાદારોને પછી ખાત્રી થઈ. આથી તેઓ ગલસાય. રાજેમન અને

* એમ બન્યું કે જામનગરનો એક વેપારી ઝીમીયો છેબને ડીસામાં વેચવા આવ્યો. સમશે-
રખાનની રાણી અણબાઈ પાસે આ ઝીમીયો દેખાડવામાં આવી, પણ કોમત ન બાઝવાથી અણબાઈએ
ઝીમીયો ખરીદ ન કરતાં વેપારીને પાછો સેંબી દીધી. પછી ઝીમીયો લઈ વેપારી ધમુરા ધનજી તથા
શાહજીના ઘેર ગયો. તેમની સ્ત્રીઓએ ઝીમીયો ખરીદ કરી. થોડા દિવસ વિત્યાબાદ આ ઝીમીયો પહેરી
ધનજી તથા શાહજીની સ્ત્રીઓ અણબાઈ પાસે ગયાં. અણબાઈ સ્વભાવે ખારીલાં હોવાથી આ ઝીમીયો
દેખી ચોડાયાં. તેમણે વિચાર્યું કે જે ઝીમીયો મેં લીધી નહોતી તે તેમણે કેમ ખરીદ કરી? આ
પ્રમાણે વિના કારણ ગુરસે થઈ અણબાઈએ તે સ્ત્રીઓને ધમકી આપી કહ્યું કે હું તમને થોડા વખ-
તમાં શંકીરંગો કરીશ. તેમણે પછી તે ધમુરાઓ વિરૂદ્ધ સમશેરખાનના કાનમાં ઝેર દેડવા માંડ્યું.
સમશેરખાન બહુ અવિચારી હતા, તેથી તેમણે અણબાઈનું કહેલું માનીને નીમકહલાલ ધમુરાઓનાં
પુત્ર કરાવ્યાં અને કાળાંતરે ન જુગાપ તેડું કર્વંક માથે બોદ્યું.

ફરીઠ તરતજ સમશેરખાન પાસે ગયા. હુથીઆર મુકી હાથ જોડી તેમણે સમશેરખાનને અરજ કરી કે અમોએ અત્યાર મુખી આપની નિમકહલાલીથી નોકરી ખતમી છે. અમારી સેવાઓના બદલામાં જ્યારે અમારીજ કતલ આપ કરાવવા તૈયાર થયા છે તો આ હુથીઆરેથીજ અમારાં શીર ઉડાવી દો. નોકરો માટે આવાં છાનાં કાવતરાં કરવાની જરૂર નથી.

જમાહારોનાં હુકમ સેદક વેણ સાંભળતાંજ સમશેરખાન ચોંકી ઉઠ્યા. તેમણે

સમશેરખાનનો ઈન્કાર. આ હગાનું અજણપણું બતાવ્યું, અને ખીલકુલ ઇનકાર કર્યો. તેઓ સોગન ખાઈ

કહેવા લાગ્યા કે રાજેમન હું આ વાત ખીલકુલ જાણતો નથી. કોઈ આપણા હુશ્મનોએ આપણા વચમાં વેર કરાવવાના ઇરાદાથી આવી હુકમ કદિપત વાત ઉરાડી છે. જો તમો કહેનારનાં નામ આપો તો હું જોડ' કે કોણે આવી નીચ ખટપટ કરવાની હિંમત ધરી છે ? કહેનારાઓને સમશેરખાનની રૂબરૂ હાજર કરવાનું યોગ્ય ન ધારાને જમાહારોએ જવામ આપ્યો કે દિવાન, જ્યારે આપના મનમાં તેવો ઇરાદો નથી તો અમારે કરવાનું કારણ નથી. સમશેરખાન તો તે કહેનારાઓને રૂબરૂ બોલાવી પુછવાની હલ લઈ બેઠા. જમાહારોએ જાણ્યું કે હવે કહેનારને રૂબરૂ લાવ્યા વગર સમશેરખાન કિલ્લા અમને દોષીત કરાવશે, તેથી તેમણે મલેક જમાલને રૂબરૂ બોલાવ્યો અને સાચી હકીકત નીવેદન કરવાનો હુકમ કર્યો.

સમશેરખાનના હલકા નોકરોમાં જેઠા નામનો દાદી હતો. તેમણે જેઠાને તબેલાનો દરોગો બનાવ્યો હતો. જેઠાને મલેક જમાલ ખારગીર સાથે તકરાર થવાથી જમાલે સમશેરખાનને જેઠા વિરૂદ્ધ વાત કરેલી પણ તેમાં તેમણે વજ્ર્યું નહિ; આથી જમાલને સમશેરખાન ઉપર બહુ ક્રોધ ચડ્યો હતો, વળી તે જમાહારોનો જામુસ હતો. આવા સંયોગમાં જમાલે લવિષ્યના પરિણામનો ખ્યાલ કર્યો વગર કહી દીધું કે દિવાન, આપે જમાહારોને મારી નાંખાવવાનું કાવતરું કર્યું તે વાત નિઃસંશય છે. જો આપ તે કબુલ ન કરો તો હું વિશેષ પુરાવો રજુ કરું.

ખારગીર જમાલને જુજાની આપનો સાંભળતાંજ સમશેરખાનના ગલરા-ટનો પાર રહેો નહિ. તેમના શરીરમાં શીત-સમશેરખાનજુ ડીસે જતું.

બતા વ્યાપી, અને પગ નીચે ધુળ ખસવા

માંડી. મોઢું ફીકકું પડી ગયું અને શરીરે પરસેવો છુટ્યો. તેમણે વાતને દબા-

વવાને ઘણી કોશીશ કરી પણ વ્યર્થ. તેમણે ધાર્યું કે જમાદારો હવે મને જ'પીને બેસવા દેશે નહિ, અને આવી કઠંગી સ્થિતીમાં મારે હવે અહિં રહેવું ભય ભરેલું છે; તેથી વીચાર કરતાં તેમને પાલણપુર છોડી ડીસે જઈ રહેવાનું સહિ સલામત લાગ્યું. રાજપુરના મહંત રૂઘનાથપુરી જેણે દુધપાનથી છાંદગી નભાવવાની તપશ્ચર્યા કરી હતી તેને અન્ન ખવરાવવાને બહાને તે પોતાના વિશ્વાસુ ભલોરીઓ વિહારીઓ વિગેરેને લેઈ ડીસે ગયા.

ત્યાં એક વખત ડલાડના ભગીરદાર નસરતખાન તુંવરે સમશેરખાનને

અરજ કરી કે હેતાણીઓમાંથી વાસડાના નસરતખાનની અરજ.

ભગીરદાર ફિરોજખાન હેતાણી આપની

સાથે નથી. એમ ન બને કે પાલણપુરની ગાદી સુની પડેલી હોવાથી જમાદારો ફિરોજખાનને પસંદ કરીને ગાદીએ બેસાડી દે. ઉત્તમ માર્ગ તો એ છે કે આપણે ફિરોજખાન હેતાણીને અહિં બોલાવી લેવા બોધએ. નસરતખાનની આ સલાહ સમશેરખાનને ગમી નહિ. તે બોલ્યા કે મારા સિવાય ખીજે કયો હેતાણી ગાદીને માટે લાયક છે. તીલક તો કપાળેજ થાય છે, અન્ય જગોએ થતું નથી. સમશેરખાનનાં આવાં ગર્વિષ્ટ વચન સાંભળીને નસરતખાન ચુપ રહ્યા. સમશેરખાને ડીસે રહેવાની હઠ પકડી.

પાલણપુરમાં રાજ્યગાદી સુની પડેલી બોધને જમાદારો સમશેરખાનને મનાવવા માટે ડીસે ગયા. ત્યાં તેમણે સવિનય સમશેરખાનને અરજ કરી કે ગુજરાલ બનાવને ભૂલી જઈ આપ પાલણપુર પધારો. પાચતખત શહેર રાજા વગર સુતું રહે તે વાસ્તવિક નહિ. અમે આપને વક્ષદાર રહીશું, અને આપની સેવા તન, મન અને ધનથી બજાવીશું. તેમની અરજ સમશેરખાને ધ્યાનમાં લીધી નહિ, ત્યારે તેઓ વિશેષ વખત ત્યાં નહિ રહેતાં પાલણપુર આવવા રવાના થયા. માર્ગમાં વાતચીત કરતાં રાજેમન જમાદારે અન્ય હેતાણી વારસને ગાદી આપવા વિચાર કર્યો અને વાસડાના ફિરોજખાન હેતાણીને પસંદ કર્યો, અને તેમને વાસડેથી બોલાવવા માણસો મોકલ્યા. ફિરોજખાન પાલણપુર આવ્યા કે વિના વિલંબે જમાદારોએ તેમને ઇ. સ. ૧૭૬૫ માં ગાદીએ બેસાડ્યા અને તોપો છોડી તોપનો અવાજ ડીસે સંભળાતાં નસરતખાને ફરીને કહ્યું કે દિવાન ગાદી ઉપર ફિરોજખાન હેતાણીને બેસાડી દેવામાં આવ્યા છે, એમ આ તોપોનો અવાજ સૂચવે છે. આ સાંભળી સમશેરખાન ક્રોધાચ્છાન થયા, અને ફિરોજખાન સામે લડાઈમાં ઉતરવા તૈયાર

યથા, જે હકીકત કિરોજખાનના રાજ્ય અમલમાં વિસ્તારથી લખવામાં આવશે.

કુદરતના લેહ ઉંડા અને ન સમજાય તેવા છે, અને કેટલીક વખત અર્થ સૂચક સૂચનાઓ પણ મનુષ્ય સમજી શકતો નથી નસરતખાનની શિખામણ સમશેરખાને માની હોત, તો સમશેરખાનના હાથમાંથી રાજ્યગાદી છૂટી જત નહિ; પણ કિરોજખાનના પૂર્વજ કુતેલખાન પહેલાના દિકરા પીરખાન ઉપર થયેલ અન્યાયનો ખદલો આ વખતે તેમના પાત્ર કિરોજખાનને આપવા મંથરે નિર્માણ કરેલું, એટલે આવી ગંભીર ભૂલ સમશેરખાન કરે તે સ્વાભાવિક છે.

આ પ્રસંગે જમાદાર રાજેમન અને ફરીદનો હેવાલ આપવો અર્થોગ્ય નહિ ગણાય; કારણ કે તેઓ એટલા સત્તાવાળા થઈ પડ્યા હતા કે તેમને કિંગ મેકર (રાજા બનાવનાર) કહેવામાં અતિશયોક્તિ ગણાશે નહિ.

જમાદાર ફરીદ, સિંધના નવસેરા જીરગામાં રહેનાર જમાલનો દિકરો હતો. દિવાન શેરખાનના વખતમાં તે પાલણપુર આવી સંધી લોકોની ટુકડીમાં નોકર રહ્યો હતો. થોડા વખતમાં તે જમાદાર થયો અને તેનો વિવાહ રાજેમન જમાદારની દિકરી જીવણબાઈ સાથે થયો. આથી તે બીજા સંધીઓ કરવાં વિશેષ વસીલાવાળો થયો. મુબારીજખાન બાબીને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકવાને અને તે ગાદી હેતાણી હકદારને આપવાને પાલણપુરના દેશી લોકોનો જે મજબૂત પક્ષ સોના-બુખુ વિરૂદ્ધ ઉભો થયો હતો, તેમાં જમાદાર ફરીદે આગળ પડતો ભાગ લીધાથી તેને પાલણપુરમાં દેશી જેવોજ ગણવામાં આવતો. તેના લીધે બીજા સંધીઓની પણ ચઢતી થઈ તેમાંના કેટલાક વડોદરા, ઇડર, શિરોહી, કચ્છ વગેરે રાજ્યોમાં નોકરી કરી સારી સ્થિતિએ મહોળ્યા હતા. પાલણપુરમાં દિવાન કિરોજખાન ત્રીજા પાસે રાજેમન અને ફરીદ (સાસરો જમાદાર) સારી સત્તા લોગવતા હતા. દિવાન સમશેરખાન સામે થવા દિવાન કિરોજખાને લરકર એકકુ* કીધું, ત્યારે ફરીદે પેતાની જાતના સંધીઓને જયાજંધ નોકરો રાખ્યા હતા. પાલણપુરમાં તેઓ રહ્યાથી તેમનો એક જુદો મહોલો *બાખાસર વસ્યો હતો.

જમાદાર ફરીદને ગુલામ હૈદર નામનો એક દિકરો હતો. તે દેખાવડો અને બહાદુર હતો. તેનો વિવાહ શિરોહી તાબાના ભટાણા ગામની એક રજપુત કન્યા તેમજ માનપુર ગામના એક ચાવડા કાકોરની પુત્રી સાથે થયો હતો. આવા વગ-વસીલાથી તેનામાં એટલો બધો અહંકાર ભરાયો કે તે પાલણપુરની ગાદીએ બેસવાની ખટપટ કરવા લાગ્યો. તેણે માવડ ગામ કબજે કરી પોતાનું રહેઠાણ ત્યાં જમાવ્યું; પણ તેમાં તે નિષ્ફળ થયો. પછી તેણે સીંધના અમીરની અને ગાયકવાડની મદદ લેવા પેરવી રચી. આ તેની ખટપટથી જમાદાર રાજેમન તદ્દન વિરૂદ્ધ હતો. ગુલામ હૈદરને માલૂમ પડ્યું કે જ્યાં સુધી દિવાન ફરીદખાન ગાદી ઉપર છે, ત્યાં સુધી તેનો ધરાદો પાર પડશે નહિ, તેથી દિવાન ફરીદખાનને મારી નાખવાનું તેણે કાવતરું રચવા માંડ્યું. આ વખતે જમાદાર રાજેમનનું મરણ થયું અને થોડા દિવસ પછી જમાદાર ફરીદ પણ દેવગત થયો. દિવાન ફરીદખાનને મારવાનો દુષ્ટ ધરાદો તેણે પાર પાડ્યો, અને ન જીંડાય એવું કલંક માથે લીધું; પણ તેના કબરની જોડે તેનો હેતુ પાર પડ્યો નહિ. ગુલામ હૈદર પછી ફરીદના વંશમાં અલીબહાદુર થયો. અલીબહાદુરને એક દિકરો નામે ફરીદ ઉર્ફે મોટામીયાં હતો, જેનું નિર્વંશ જવાથી ફરીદના વંશનો અંત આવ્યો.

જમાદાર રાજેમનના પુર્વજો દિલ્હીની આસપાસના મુલકના ખુરેસી મુસ-લમાનો હતા. તેઓ ઇ. સ. ૧૭૩૦ ના

જમાદાર રાજેમન.

દુષ્કાળમાં પોતાનું વતન છોડી પાલણપુર

રાજ્યના ગડામણ ગામમાં આવી વસ્યા હતા. એમ પણ કેહેવામાં આવે છે કે ગડામણના મુમનો દિવાન ફરીદખાન બીજા વિરૂદ્ધ દિલ્હીમાં ફરીયાદે ગયા ત્યારે ત્યાંથી પાછા આવતાં તે મુમનો રાજેમનના વડવાઓને સાથે ગડામણ લાવ્યા હતા. તેમાંથી પ્રથમ આવનારનું નામ દાદ ખુરેસી હતું. તેના છોકરા ગડામણમાં ખેતી કરી ગુજરાન ચલાવતા હતા.

જમાદાર રાજેમનના પિતાનું નામ સાલેમહમદ ઉર્ફે સલુમીયાં હતું. સલુમીયાં અકલમદ અને હોંશીઆર હતો. મહારાજ અબેસીંગ રાઠોડની ગુજરાતની સુબેદારીમાં સલુમીયાંના પિતા નુરમહમદ અને કાકા ફતેહ મહમદ અમદાવાદના લશ્કરમાં નોકર થયા હતા. તેઓ લડાઈમાં માર્યા ગયાથી સલુમીયાં દિવાન પહાડખાંન બીજાના રાજ્ય વખતમાં પાલણપુર આવ્યો. તેનું લગ્ન પાલણપુરના એક દેશી સિપાઈની દિકરી મલુકાબાઈ સાથે થયું. તેનું

ઘર કેટલોક વખત સુખાચારના તકીઆ પાસે હતું; પછી ત્યાંથી બદલી તે સુરજ પોળના દરવાજા બહાર રહેવા ગયો.

સહુમીયાને મહુકાબાઈથી રાજેમન અને ખાંનમહમદ બે દિકરા થયા હતા. ખાંનમહમદ દિવાન બહાદુરખાનના વખતમાં ધાનેરામાં છુટાડ્યોના હાથે માર્યો જવાથી ઢાકામાં દફન કરવામાં આવ્યો હતો. ખાંનમહમદનો વિવાહ મેતા ગામના એક આવડાની દિકરી રૂપાંબાઈ સાથે થયો હતો. ખાંનમહમદને એક દિકરો હતો, તેનું નામ સુલેમાન હતું. તેનો વિવાહ રાજેમનની દિકરી ઉમીબાઈ સાથે થયો હતો. હાલ તેના વંશજો હયાત છે. રાજેમનનો વિવાહ પાલણપુરના દેશી સીપાઈની દિકરી કરીમજીબાઈ સાથે થયો હતો. તેને બે દિકરા અલીમહમદ ઉર્ફ આલુ જમાહાર અને નુરમહમદ અને બે દિકરીઓ નામે ઉમીબાઈ અને જીવણબાઈ હતી.

જમાહાર રાજેમન હોંશીઆર, ડાહ્યો અને દીર્ઘ દૃષ્ટિમાન હતો. તે સૈયદ સાહુમીયાના ડાયરામાં રહેતો હતો. મુબારીજખાન બાબીના સામે દેશીઓના પક્ષમાં તે જોડાવાથી તેને સામા પક્ષવાળા સંતાપતા પણ તે ડાયરામાં રહેવાથી નુકસાનમાંથી બચી ગયો હતો. દિવાન શેરખાનના લશ્કરે ખીમતને ઘેરા ઘાલ્યો તે વખતે ત્યાંના મજબુત લશ્કર કોટને ઝાંપે તોડી ખીમતમાં પ્રથમ પ્રવેશ કરનાર રાજેમન હતો. અહિં તે જળમી થયો હતો. શેરખાન તેની બહાદુરીથી એટલા ખુશી થયા કે જ્યારે તે સાંજે થયો ત્યારે તેમણે ખુશીને આવ્યવ કીધા.

દિવાન શેરખાનના મરણ પછી રાજેમન રાજપુતાનામાં કેટલોક વખત લશ્કરમાં નોકર રહ્યો. ત્યાં તેણે સાંભળ્યું કે સોનાબુખુ પાલણપુરની રાજ્ય ગાદી પરવાળી પડ્યાં છે, અને તેમને ઉઠાડી મુકવાની ઠાસીસ થાય છે; તેથી તેમાં લાગ લેવા તે જોધપુરથી નોકરી છોડી પાલણપુર આવ્યો. અહીં આવી તેણે અચેસર લાગ લીધા અને તેની હોંશીઆરી અને બહાદુરીથી સમશેરખાન ગાદીએ આવવા પામ્યા.

રાજેમનને અલીમહમદ અને નુરમહમદ બે દિકરા હતા. જે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. અલીમહમદને સાત દિકરા અને નુરમહમદને બે દિકરા થયા હતા. તેમના વંશજો હાલ પાલણપુર રાજ્યમાં નોકરી કરે છે.

गीत.

तडे काढीया नायकां तणा कवीला खानवा तणे,
शरांणे रहेवा काज सोजीयो संसार;
लोपाते भोमीयां जमी अनंमी तुं राखे लाज,
वेळा तुज जसी आज बंकडा वेहार. १

शमशेरखान सुणी तेडीयो वजीर शोभो,
आपे थोभ नहि देशां देशी कुंण ओर;
केसी जगां जातां थकां अखीयातां तणी कथं,
जांणी वातां कीयां थकां अंजसे जाळोर. २

चार चकां हकां सुणी मंडांणो संग्राम चोडे,
घणी वातां चडी घोडे गांजेवा गरट्ट;
थोडे हुवा घणा भेंच थरादरा साथ ठेले,
मेल चल्या चोडे खेत वाघेला मरट्ट. ३

थरादरा नेस बाळे देश कीयो मुंगथाळी,
नवळी नायकां पाली कीया तें नीहाल;
भूप घेया रत्ना भाळी कणीहीन कीनीभीर,
कमाळी तें बाळी दीनी दोयजा कमाल. ४

कवीत.

(उज्जण लाखाभां.)

नहि बाघ कोटडे, नहि लाखो फूलांणी,
नहि भोज उजेण, नहि उनड वंभांणी,
नहि पाराकार चंद, नहि सांखलो सो सोमल,
नहि राव सरतांण, नहि जाळोर जवदल,
कळजग कसम वेळा कठण, त्याग भूप रहीया तजे,
एटलां तणी दोयजा असम, भळे लाज ताहरे भजे. १

तुं जुनो जव हल, तुंही सेलार सवायो,
 तुं चुढण इसप, तुंही जश राते जायो,
 अली शेर दुसरो, केना कमाल कहीजे,
 अजुवाळण पस आप, वढम कळवाट वहीजे,
 अण वखत करन दोयजा असम, कीरत जश भाखे कवि,
 शमशेर नवरचे सुद्ध सुवण, राज सरीखो राजवी. २

गीत.

व्रत तुज चढा शमशेर वेहारी, अघपतिये मांणीयो अढा,
 अरीयां कढा लोह पग ओपे, कळ्यां कनकरा मळे कढा. १

भल घे घघ असमाह समो भ्रम, त्यम खळ वेढी दीयातसा,
 अरळां वरळ मुझतो आवे, पावे सरुवि सरळ पसा २

ए घेहुए वघ तुज अनोखी, रीझ खीज दिवांण रखे,
 मळये लोह वलाते मोंयो, वोह मुंयो धयो कनक वखे. ३

जवहल हेतम कमा जेवहो, हरख शोध शमशेर हीये,
 रमहर रहे नेयळमज रोता, दुधी घन आशिप दीये. ४

मार कांकळ प्रसण मळंते, आपे वेढी मुंद्रडा अनेक
 सोनी अने लोहारां सवही, वधीयो दोहुं वेपार वशेफ. ५

गीत.

वांसे दळ अकळ भरेटावाळा, नीवत नाळ अने नेजाळा,
 पार नहि के चढीया पाळा, जोतां जोध वढा जमजाळा. १

कटक लुंवीया वखणी केरा, हाकेम हेर वळणीया हेरा,
 करळी फोज दइके केरा, सुबो तुं राखे शमशेरा. २

अंजश वेहारी सवको आंणे, वळ शेह दली लगे वाखांणे,
 जोधांणो उदेयापर जांणे, दळ ओळे राखेयो दीवांणे. ३

फोजां लगस भेळया फरणे, वेहारी घडा कुंवारी वरणे,
सेवारांम राखीयो शरणे, धन धन सुजश वध्यो वोह धरणें. ४

गीत.

खगनांमी खान कणांशर खेध्यो, थाळीरा मग जगत थये,
दांते वीक झीक नीशा दिन, हीकअर्या बहु वीक हीये. १

असमावत रुठ्यो के उपर, शर केरे मचवे घमशांण,
दश शीरोही तणी बहु डरपे डरपे अत पाटण दिवांण. २

हर मुंजा तें राव वेहारी, के उपर ए कोप कीयो,
थाहरो भो वोह थयो थरादे, भो सोढे साचोर भयो. ३

डरे आमंद वडोदो डरपे, देखो देश गुजरात डरे,
राडाखांन शमशेर रोसीला, केपर जाडा सेन करे. ४

गीत.

भल जाणण भेद लेयण ब्रदभारी,
जालम शाह करंतल जेर;
आलमशाह जहांनां उपर,
छत्रपतियां मालम शमशेर. १

खग झट पछट अर्या दळ खेसण,
पटझर वंको सदा पठांण;
राजवीयां उपर राव रांणे,
दश देशे मालम दिवांण. २

हद दाता जश लेयण मुंजाहर,
कर लंवा हथ्य सजश कीया;
जवहल बुढण हेतम जाहर,
यां घर सदा आकाय थया. ३

हुहा.

राव न जाणे रावजी, शेल फेल शमशेर;
धर लेसी देसी धका, तामे फारन फेर. १

कावित छप्पय.

चढत वाज ग्रहखाग घुरत निशानं नगारे,
गाज फील घनघोर, इंद्र विनासुर मारे,
गजत तोप घनघोर, सोर रवि भोर नसुज्जत,
यान जोर करठोर धरा, भ्रम धोर ही धुजत,
ग्रह मंड खंड खल भलत, अत हारुवाक दश देश हुव,
शमशेर ग्रहत शमशेर जव, धुज सहस फन कमठ धुव. १

डमर पेख रवि डरत, फिरत ज्युंही चक्र उपड्योय,
डरत जीव सब उदध, रुद्र भस्मही जनुरुड्योय,
धरक अथर दिगपाळ, शत्रुकोउ होतन सामा,
फरक अनल नव फेर रेण धर हर लंरु रामा,
फहुं रुक मघल जय ग्रहत क्रग, भय ग्रहग्रह अरी लगत धुव,
खल भलत चलत हल मलत खल, हलत कोप पाठांण हुव. २

भढत सेन संग्राम, चढत वीरा रस जगो,
खढत तेग ज्युंहीं तडत, लढत शीर अंबर लगो,
फटत शीश अरी केक, नचत रख हसत मुखारव,
धसत अधड शीर लसत, परत रत शकतज धारव,
धखधोम चलत जवढल हसत, दखइश कोप वीरभद्र चलेय,
वरहुर अछर रुंदमाळ हर, मेत ग्रीध मव्वल मीलेय. ३

हुहा.

गेदळ हेदळ गाहटण, वेरी हरां विभाड;
शमशेरो असमा तणो, कोटां दली कमाड. १

केके गढ अंजश करे, वोहसे घणा ब्रदेत;
तुं देखे असमा सतन, तप धारी नखत्रेत. २

तवां टंकार कीरत, तणो, आखे शकव अपार;
हाथ बडे मुंजाहरो, हेमर. वगसण हार. ३

छंद रुपमुकुंद.

पंड घाट अनुप पवंग समापेय,
केहरडा केय. मंकरडा,
ताणे वध दोव गरंदाय त्रापत,
हेमख नांखत फेणहडा,
तर साज किया गरकाव वलातण,
मूल हजारीये मुलवीया,
शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
दान असा धजराज दीया. १

केय घाट सघट्ट एराक तरकीय,
देत फणं गट दो गटलां,
नट जेम कलट्ट अलट्ट नचंताय,
धक चढावत गज्ज ढलां,
एहडा अस तुज दीये असमावत,
केक अमुलख साज कीया,
शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
दान असा धजराज दीया. २

अवलख सोरंग कमेत अलछांय,
ताजीय केक सघाट तणा,
केय कच्छीय मच्छीय जेम कलच्छत,
ताप न सांखत आपतणा,

अग दाण भरताय लांघत मंदर,
 येइ करंत नरंत यया,
 शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
 दान असा धज राज दीया. ३

धजरान कहाँ गज राजांय के धद,
 धुंसेय चाडत फोट धकां,
 रथम जाण अटासरखा पेय थंभण,
 छठत गलल जुं अलकां,
 झंप उपर झंप भरंत छुकायत,
 केक सलाठीय कंध कीया,
 शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
 दान असा धज राज दीया. ४

उर ढाल सरीख फटोर डब अस,
 लेखण फान सरीख लहं,
 फठ जाण समंदेय मुडस सखठ,
 झुकड जाण सो कंध कहं,
 रब जाण अरग चढाव रखेसर,
 ड्युं जळ पीवत अंजळीया,
 शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
 दान असा धज राज दीया. ५

फररं फररं तर घुमर फेरत,
 अंदर मंदर उलंगता,
 घर उपर देतन पाव पखं घर,
 झंगर डुंगर के झंपता,
 दीयजा जवदल तणो दत देखेय,
 रीक्षेय राव कहे रंगया,
 शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
 दान असा धजरान दीया. ६

धन हो धन तुज तणा धजराजांय,
 धन सलु घांणधार धणी,
 धन हे कव पातांय मेर धडायत,
 ताम हुसी धर आप तणी,
 रहसी जुग क्रोड तीहारीय राजस,
 शीश नमावसी तोखुं बेया,
 शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
 दान असा धनराज दीया.

७

कवित.

धनहे अण धजराज, पणां गजराज प्रमाणे,
 जस कीरत जग मांहे, जके पतशाहां जाणे.
 केक फडा मुंद्रडा, दान कव पातां दीजे,
 पास वने कव पात, वलु रघनाथ वदीजे,
 मेहेरांण दोय साचा समंद, संधी भीखनखां सरस,
 हेयातखांन वेहार हद, सभड एकएकां सरस. १

तुंवर वडा नख त्रेत, सोय परमार सधीरं,
 वडा जोध चावडा, जमे ब्रद अलवर वीरं,
 सेखु अरीयां साल, जडे उडे खग झाडण,
 गज ढालां गोठवण, आभ ढगेयां थंभावण,
 वड वीर धीर साचहवला, रणजंगां लागे अरस,
 शमशेरखांन मोटा सपह, सभड एक एकां सरस. २

कोठारी कळरूप, वंने बंधव वरदायक,
 अजुवलपखां उजाळ, लेयण दलु ब्रद लायक,
 शोभो हुंगर सतन, सधर वजीर सवायो,
 सह कोई भड सरस, नरस कोई नजरे नायो,
 जण कव्यां सकत कीधा जके, मुंजाहर तणमंगयो,
 शमशेरखान जवदल तुं, रघुराज अवचळ रयो. ३

અંગ્રીક નંબર	રાજાનાં બેના નામ.	ગામનું નામ.	કોને આપ્યું.	રિમાર્ક.
૧૩	જાનનીખાન ખીન.	રતનાવા.	આઠાથુ પાના.	જાનોરથી એક માલ છેડે છે.
૧૪	"	પાડાવી.	વજીસુર હીરા ચા-રથુ.	
૧૫	"	નરપદ.	સુરાજી.	જાનોરથી નવ માલ છેડે છે.
૧૬	દિવાન પદાડખાન પહેલા.	કડા.	મહીદાસ ચારથુ.	
૧૭	દિવાન કમાલખાન કીં કરથુકમાલ	રેપી વિગેરે ગામો.	ભાટ, ચારથુ તથા આઠાલોને.	જાનોર છોડતી વખતે કુખ્યાપથ થયો.
૧૮	દિવાન ફતેહખાન પહેલા.	છટખાવા.		સુલતાન અલ્લાઉદ્દીન ના ભાણેજ મનેક સીપાદસાની કરના ખર્ચ માટે આપેલ.
૧૯	દિવાન ફતેહખાન પ-હેલા.	સાંજરકું.	કસોટ ગેપાજી ચારથુને.	
૨૦	દિવાન પદાડખાન ખીન.	પેડગરે	કસોટ ચારથુ તેજાજીને.	
૨૧	દિવાન બહાદુરખાન.	ગાટકું	કસોટ ચારથુને	
૨૨	દિવાન શેરખાન.	માણકું	આથુંદરાવ ચારથુને	
૨૩	દિવાન સમશેરખાન.	વીરપુર.	રવાજી તથા રવાજી ચારથુને.	

પાલણપુરના રાજ્યકર્તાઓએ* ભાટ, ચારણોને
બક્ષિસ કરેલ ગામો.

અનુક્રમ નંબર	રાજ્યકર્તાઓના નામ.	ગામનું નામ	કેને આપ્યું.	રિમાર્ક.
૧	મુખ્દ દુર મુક્ક મલેક ઉરમાનખાન.	બીભવાડી	કાજ મહમદ.	
૨	"	કાલેટી.	ગોપાજી ચારણ.	જલોરથી બાવીસ ગાઉ છે છે.
૩	મલેક હુદયખાન.	ખંદની	ચાંપાજી ચારણ.	જલોરથી બાર ગાઉ છે છે.
૪	" "	ધરણાવાસ	વણસુરભાદાજી ચારણ.	સાચોર પ્રગણામાં છે.
૫	મુઝાફિઃખાન પહેલા ઉર્ફ મુઝા મલેક.	ઝોરાલ.	રાસજી ચારણ.	" "
૬	મલેક અલીશોરખાન.	પુનોવાસ	ગોપાજી ચારણ.	જલોરથી બાર ગાઉ છે છે.
૭	" "	સનવાડા.	દેવક કવિ.	જલોરથી છ ગાઉ છે છે.
૮	" "	શીલોસણા.	ખડીઆ જાળુ ચારણ.	સાચોર પ્રગણામાં છે.
૯	મલેકખાન	હરમુ	માધાજી કલોટ ચારણ.	જલોરથી સાત ગાઉ છે છે.
૧૦	"	ગુજરવાડા	દેવાજી ચારણ.	જલોરથી સાત ગાઉ છે છે.
૧૧	"	ભાપડી.	માધાજી ચારણ.	
૧૨	"	નાદીઆ.	ભાદાજી ચારણ.	

* ચોવીસ રાજ્યકર્તાઓ સુધીનું પત્રક છે.

४वि स्वाछनुं क्षिधु' गीत.

आखे वेरीसाल सुणो उमरावां,
 'ठां साथे वाद लगे;
 आगे हती सरहद आपांणी,
 जावा नह दयुं कहे जगो. १
 ओपावत रावत अजरायल,
 जरणी भलाइ जायो;
 सात गाड आयो शमशेरो,
 एह पालडीये आयो. २
 दोनु राव रमण देखतां,
 खाग गलाल खंडांणो;
 पांथावाडो रहो पराने,
 मेडे फाग मंडांणो. ३
 बाघ वेढार लढतां वेंडा,
 मरदां जुध मघारो;
 डंगरोतां चीवां देशोतो,
 पाछा घरे पघारो. ४

दुहा.

शमशेरा शमशेर, जालोरा झालत नहि,
 गढपत बावी घेर, काढत कुंण दोयजा कया. १

પાલણપુરના રાજ્યકર્તાઓએ* ભાટ, ચારણોને
બક્ષિસ કરેલ ગામો.

અનુક્રમ નંબર	રાજ્યકર્તાઓના નામ.	ગામનું નામ	કાને આપ્યું.	રિમાર્ક.
૧	શુબ્દ દુલ્લ મુલ્ક મલેક હિરમાનખાન.	બીજાવાડી	કાજી મહમદ.	
૨	"	કાલેટી.	ગોપાજી ચારણ.	જાલોરથી બાવીસ ગાઉ છેટે છે.
૩	મલેક શુદ્ધખાન.	ખંદની	ચાંપાજી ચારણ.	જાલોરથી બાર ગાઉ છેટે છે.
૪	" "	ધરણાવાસ	વણસુરભાદાજી ચારણ.	સાચોર પ્રગણામાં છે.
૫	મુઝાહિદખાન પહેલા હિં મુઝા મલેક.	ઝરોલ.	રાસજી ચારણ.	" "
૬	મલેક અલીશોરખાન.	પુનાવાસ	ગોપાજી ચારણ.	જાલોરથી બાર ગાઉ છેટે છે.
૭	" "	સનવાડા.	દેવક કવિ.	જાલોરથી છ ગાઉ છેટે છે.
૮	" "	શીલોસણા.	ખડીઆ જાલુ ચારણ.	સાચોર પ્રગણામાં છે.
૯	મલેકખાન	હરયુ	માધાજી કલોટ ચારણ.	જાલોરથી સાત ગાઉ છેટે છે.
૧૦	"	ગુજરવાડા	દેવાજી ચારણ.	જાલોરથી સાત ગાઉ છેટે છે.
૧૧	"	ભાપડી.	માધાજી ચારણ.	
૧૨	"	નાદીઆ	ભાદાજી ચારણ.	

* એવીસ રાજ્યકર્તાઓ સુધીનું પત્રક છે.

અનુક્રમ નંબર	રાજ્યકર્તાઓના નામ.	ગામનું નામ.	કોને આપ્યું.	રિમાર્ક.
૧૩	ગઝનીખાન ખીજા.	રતનાવા.	આઠાણ પાંના.	જલોરથી એક ગાઉ છેટે છે.
૧૪	"	પાડાવી.	વણસુર હીરા ચા- રણ.	
૧૫	"	નરપડા	સુરાણ.	જલોરથી નવ ગાઉ છેટે છે.
૧૬	દિવાન પદોડખાન પહેલા.	કડા.	મહીદાસ ચારણ.	
૧૭	દિવાન કમાલખાન ઉર્ફ કરણકમાલ	રોપી વિગેરે ગામે.	ભાટ, ચારણ તથા આઠાણોને.	જલોર છોડતી વખતે કૃષ્ણાપર્ણ કર્યો.
૧૮	દિવાન ફતેહખાન પહેલા.	ધંટખાવા.		સુલતાન અફઝાહીન- ના ભાણેજ મલેક સીપાહસાની કબરના ખર્ચ માટે આપેલ.
૧૯	દિવાન ફતેહખાન પ- હેલા.	સાંગરકું.	કલોટ ગેપાણ ચારણને.	
૨૦	દિવાન પદોડખાન ખીજા.	પેંડાગર	કલોટ ચારણ તેજણને.	
૨૧	દિવાન બહાદુરખાન.	ઝોટકું	કલોટ ચારણને	
૨૨	દિવાન શેરખાન.	માણકું	આણંદરાવ ચાર- ણને	
૨૩	દિવાન સમશીરખાન.	વીગપુર.	રવાણ તથા રવાણ ચારણને.	